

Издавач/Publisher

Историјски музеј Србије / Historical Museum of Serbia

За издавача / For the Publisher

др Душица Бојић / Dr. Dusica Bojić

Рецензенти/Reviewers

Проф. др Михаило Војводић / Prof. Dr. Mihailo Vojvodic

Проф. др Божица Младеновић / Prof. Dr. Bozica Mladenovic

Превод / Translation into English

Стефан Богдановић / Stefan Bogdanovic

Стефан Филиповић / Stefan Filipovic

Лектура и коректура / Prof-reading

Слађана Бојковић / Sladjana Bojkovic

Дизајн и припрема за штампу / Graphic Design and Computer Layout

Марио Лампић / Mario Lampić

Студио за графички дизајн LATERNA MEDIA, Београд /

Graphic Design Studio LATERNA MEDIA, Belgrade

laternamedia@gmail.com

Штампа/Print

Типографик Плус, Београд / Tipografik Plus, Belgrade

Тираж / Printing run

300 примерака / 300 Copies

ISBN 978-86-82925-72-9

Прво издање / First Edition

Београд/Belgrade

2015.

Др Душица Бојић
Dr. Dusica Bojić

**СРБИ У КУМАНОВСКОМ СРЕЗУ
ОД ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ДО СРЕДИНЕ XX ВЕКА
(СЕЋАЊА МИХАИЛА МИЛАНА ПЕТРОВИЋА)**

**SERBS IN THE COUNTY OF KUMANOVO
FROM THE FIRST HALF OF THE XIX TO THE
MIDDLE OF THE XX CENTURY
(RECOLLECTIONS OF MIHAILO MILAN PETROVIC)**

ИСТОРИЈСКИ МУЗЕЈ СРБИЈЕ

Београд 2015.
Belgrade, 2015

САДРЖАЈ

Уводне напомене	9
Introductory Remarks	22
СЕЋАЊА МИХАИЛА МИЛАНА ПЕТРОВИЋА	35
Попис имена домаћина фамилија (села у југоисточном делу Кумановске области).....	36
Предговор (Михаила Милана Петровића)	37
1. Село Довезенце	39
2. Поп Јован Славковић	44
3. Стеван син поп Јована Славковића	46
4. Станојко Гужваровски	49
5. Поп Константин син поп Јована Славковића	50
6. Атанаско Стоиљковић Јовевски	51
7. Поп Димитрије син попа Јована Славковића	53
8. Јован Станојковић Довезенски, учитељ	56
9. Протојереј Благоје Тодоровић	59
10. Поп Стојан Цветковић Џанковски	66
11. Петко Додић Карацић, звани Брка	67
12. Димитрије (Димча) Јоневић Јовевски	70
13. Максим Младеновић Чепчевски	71
14. Богдан Дацевић Николчевски	72
15. Јоне Стојиљковић Јовевски	73
16. Цветан Ивановић Џанковски	74
17. Денко Петковић Ђорђијевски	75
18. Зарко Станишковић Николчевски	77

19.	Стеван Димитријевић Шупелевски	78
20.	Илија Тодоровић Ђорђијевски	79
21.	Трајко Димковић, унук попа Јована Славковића	81
22.	Протојереј Јован Б. Тодоровић, син Благоја Тодоровића	82
23.	Значај рада села Довезенца од 1890. до 1912.	84
24.	Довезенце после ослобођења 1912. па на даље за време окупације Бугара 1915–1918	97
25.	Село Рударе	102
26.	Село Кокошиње	108
27.	Село Кашање	112
28.	Село Јачинце	116
29.	Село Клечевци	129
30.	Село Бељаковце	138
31.	Село Стрезевце	145
32.	Село Мургаш	150
33.	Село Кучкарево	154
34.	Имена четника, свештеника, учитеља и осталих који су заслужни за нашу националну ствар	157
1.	Капетан Аксентије Руњанац	157
2.	Ђорђе звани Кратовац	159
3.	Ђорђе Гиланац, четник	159
4.	Дича, четник из села Коњуха	160
5.	Васиљ Малешевски, четник	160
6.	Денко Младонагорички звани Чума	161
7.	Петко Илић Старонагорички	163
8.	Јован Грковић или Ђакон Гапон	164
9.	Доксим Михаиловић, тетовски војвода	165
10.	Величко Вражогрнски, четник	166
35.	Свештеници	168
1.	Протојереј Јован Тасић Тетовац	168
2.	Протојереј Димитрије Дича Трајковић	169
3.	Поп Стеван Челопечки	172
4.	Поп Василије Васа Поповић	173
5.	Поп Зафир Величковић Макрешки	174
6.	Поп Тодор Паламаревић	175
36.	Учитељи	176
1.	Крста Алексић	176
2.	Данило Цокић	177
3.	Тодор Михаиловић Тетовац	178
4.	Јован Д. Цакић	178

5.	Аритон Чавдаревић, учитељ и књижар.	179
6.	Теофило Караџић	180
7.	Петар Станковић	181
8.	Тодор Јовановић	181
9.	Милош Николић	182
10.	Андрија Деспотовић	183
11.	Ђорђе Младеновић	184
12.	Јован Трајковић	184
13.	Јевта Токић	185
14.	Анђелко Ристић	186
15.	Протојереј Никола Јовићевић.	186
16.	Протојереј Петар Шућуровић.	187
17.	Протојереј Јордан Т. Поповић.	188
18.	Протојереј Атанасије Наце поп Теодосијевић.	188
37.	Разна лица заслужних људи	190
1.	Мане Митковић Кучкаревски.	190
2.	Петко Крстић Коћински звани Грк	191
3.	Јован Крстић Орашачки таксидер	192
4.	Ника Ташковић, Влах из Макреша.	193
5.	Бојко Јабланички, кувар манастирски Бељаковски	194
6.	Стојко Стојановић Лопаревић	194
7.	Никола Коле Костић Гребенаревић	195
8.	Ђира Анђелковић, обућар из Куманова	196
	Закључак	198
	Прилози.	201
	Списак убијених Срба патријаршиста из Кумановске области	203
	Патријаршијске и егзархијске школе у Кумановској области према истраживањима Јована Хаџи–Васиљевића	209
	Фото-албум Северне Македоније – Куманово	211
	Списак извора, литературе и карата	245
	О аутору	247

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Рукопис који представљамо чува се у Збирци архивске грађе Историјског музеја Србије. Начин на који је стигао до Музеја може се сматрати необичним, али за рад оваквих институција и врло уобичајеним. Како је већ познато, предмети у музеје долазе планираним откупом, поклоном, истраживачким радом кустоса, а често и ентузијастичким обиласцима сајмова антиквитета или претраживањима већих или мањих такозваних бувљих пијаца у разним градовима. Једном таквом активношћу дошло се до ових интересантних бележака, исписаних у две свеске великог формата.¹

Одмах по првом прелиставању и брзом читању констатовано је да су то значајни записи везани за историју Македоније, Кумановски срез. Знајући да је наведено подручје недовољно истражено, закључено је да је материјал вредан и да би га свакако требало откупити као музеалију вредну пажње али и одмах припремити за публикавање. Тако би се рукопис извукао из непримереног окружења коме је до тада припадао и представио јавности. Уједно, испоштовала би се једна од основних жеља аутора Михаила Милана Петровића, угледног Србина из Кумановског среза, да се сећања на становнике овога краја сачувају као веродостојан документ за нова поколења.

Откупљене су две свеске које су у Збирци архивске грађе заведене под инвентарним бројем 2000/1-2. Први рукопис је аутобиографски текст под насловом *Мој живој*,² док друга свеска, коју овде публикујемо, нема наслова. *Срби у Кумановском срезу*, са радним насловом *Ојис села и виђенијих личности у Кумановском срезу (сећања Михаила Милана Петровића)* је наслов који је проистекао из садржаја наведеног рукописа. У њему М. Петровић бележи своја сазнања и сећања на виђене Србе из области Криве Реке, која се протеже од Куманова до Кратова.

- 1 Историчар уметности Андреј Вујновић, тадашњи директор Историјског музеја Србије, прегледајући старе књиге код антиквара на Каленић пијаци у Београду, заинтересовао се 2001. године за две руком исписане свеске. Прочитавши године настанка текста, констатовао је да би биле интересантне као експонати на изложбама везаним за период XIX и почетка XX века или као добра основа за неки истраживачки рад. Већ наредних дана обе свеске су стигле у Музеј и предате музејским саветницима Ђорђу Митровићу, мр Сави Андрићу и тада кустосу мр Душици Бојић, како би се утврдила њихова аутентичност и значај.
- 2 ИМС, АГ, 2000/1, *Мој живој*, аутобиографски текст Михаила Петровића, рукопис у свесци димензија 43×29×5 cm. Петровић је искористио стару празну свеску деловодног протокола да у њој запише сећања на свој живот на укупно 356 страница.

Михаило Милан Петровић је рођен 1882. у селу Јачинце, где је завршио основну школу. Био је учитељ а потом председник општине Довезенце, да би одмах после Другог светског рата био и посланик у Савезној скупштини Југославије. Несумњиво је био добро обавештен, прилично образован и познавао је историју и политичке прилике краја у коме је живео. Наклоњен је „патријаршистима”, пошто су њихови ставови били најприближнији његовим животним и моралним принципима.

Познавао је територију на којој је живео и дружио се са многим виђенијим људима: комитама-четницима, добрим домаћинима, учитељима и свештеницима, чије животе описује. О првој половини XIX века пише на основу својих сазнања и сећања која су у појединим деловима поткрепљена сећањима његовог оца Петра, деде Краља Цветковића и осталих бројних старина, познавалаца прилика у предкумановској Србији.

Несумњиво је задовољан улогом и значајем Срба у том крају. Често их описује као вредне људе са добрим домаћим васпитањем, уредне, истиче значај задруге као облика друштвеног живота који је, према његовом мишљењу, тада примаран за богатство српских породица. На више места прави поређења између припадника тек формираних четничких организација–бугарских, македонских и српских, наравно фаворизујући српске. Тиме се пажљивој читалачкој публици може учинити да је тенденциозан, али сам аутор то и не крије, јер му је основни циљ да сачини књигу сећања и захвалности у којој ће поменути свако значајно српско име „патријаршиста” у кумановско-кратовској области криворечког тока.

Поред кратких биографија значајних људи, Петровић се бави борбом између патријаршије³ и егзархије,⁴ која је довела до разједињења српског народа. Описује села, бележи значајне догађаје од српско-турског, балканских, Првог и Другог светског рата па до шездесетих година XX века. То су уједно и последње године о којима Михаило Петровић пише, уносећи углавном само основне податке и датуме смрти својих пријатеља.

Овакво обиље података заслужује сваку пажњу пошто представља редак пример аутентичног бележења судбина људи од стране њиховог комшије, пријатеља, учитеља и сапатника. Он жели да сачува тренутак патње, страдања, борбе за слободу за свакога појединачно, и одаје им славу за учињена дела за српски народ и за њихову националну ствар у овом крају.

Кумановском облашћу су се бавили географи, историчари, биолози и многи други истраживачи. Овај рукопис може представљати значајан допринос за бројна истраживања и из тих разлога завређује посебну пажњу.

3 Патријаршија је у Православној цркви област на простору турске државе под јурисдикцијом цариградског патријарха.

4 Иако је у XIX веку Бугарска била у оквиру турске државе, успостављена је народна православна црква, егзархија, чија се власт протезала до епархије Пећке патријаршије. Дозволом да Бугарска егзархија буде успостављена Турци су је у сваком погледу на простору на коме је деловала, подржавали више него Цариградску патријаршију. Бугарска црква је дужи низ година имала статус егзархије (1870–1953), то јест аутономне црквене организације у оквиру цариградске патријаршије, њен поглавар је носио титулу егзарха (изасланик који управља у име патријарха).

Значајне податке о географији, картографији, статистици, историји, етнографији, језику и традицији у Македонији, а тиме и у Кумановској области, налазимо у делу Ивана Иванића, *Маћедонија и Маћедонци* – опис земље и народа, II књига, Нови Сад 1908. Потом, озбиљан самосталан истраживачки рад проистекао је из пера Јована Хаџи-Васиљевића, *Јужна Сџара Србија, Кумановска обласџ*, Београд 1909. У овој монографији је описан географски положај, планине, равнице, реке, путеви, град Куманово, казе и њихова административна подела, типови села, становништво, етнографске особине, остаци старина, народна предања, политички и верски живот. Међу првим антропогеографским анализама у које је укључена Кумановска област је рад Јована Цвијића, *Балканско џолуосџрво и јужнословенске земље*, Београд 1922.

„Вардар”, календар за просту 1907. и преступну 1912. годину, на својим страницама доноси обиље података, описа догађаја, фотографија људи и места Кумановске области. Записе о овоме крају оставио је и Јован Ф. Трифуноски, *Кумановска обласџ (Сеоска насеља и сџановнишџтво)*, Скопље 1974. Он свој истраживачки рад везује за обилазак терена и прикупљање података на лицу места. Описује села у средишњој, источној и југоисточној области Куманова.

Најновија истраживања о четницима-комитама и њиховом деловању у Кумановској области урадио је Владимир Илић, *Срџска чеџничка акција 1903–1912*, Београд 2006, где описује важне догађаје и битке наведеног периода, као и значај појединих личности важних за оснивање и рад српског четничког покрета.

У Историјском музеју Србије, поред рукописа Михаила Петровића, налази се још један део значајне необјављене архивске грађе која дотиче проблем Срба у Македонији крајем XIX и почетком XX века. Између осталог, то је рукопис Фотија Станојевића, који описује живот и обичаје *Шојова у Шојској обласџи*, и рукопис Драгише Стојадиновића, *Кроз сулџанове џашалуке, чеџничке усџомене из 1905, 1906, 1907. џодине*. Стојадиновић у својим белешкама описује значајне догађаје у Македонији и доноси низ биографија значајних српских четника, који су се борили за ослобођење Македоније од турске власти. Његови записи су поткрепљени широм грађом и документацијом, пошто је још као студент и сам био укључен у ове акције.

Ове монографије и рукописи садрже обиље вредних података о географском положају места између Куманова и Кратова, свакодневном животу, фамилијама, броју становништва, описују села и пределе и друге детаље. Поредџи време и истраживања, сазнајемо да Јован Хаџи-Васиљевић бележи податке везане за XIX и прве године XX века, док Трифуноски записује стање на терену крајем 60-тих и почетком 70-тих година XX века, без значајнијег истраживања шта се пре тога дешавало на наведеном простору. Срби у овој области, у већем или мањем броју, живе од досељења на Балкан, што се може утврдити и етимологијом топонима. Несумњиво је постојање српског националног елемента, које се потврђује у записима Хаџи-Васиљевића, Иванића, Цвијића и многих других.

У истраживачком интересовању Јована Ф. Трифуноског запажамо варирајући научни идентитет. Залазеџи у мало даљу прошлост, он бележи присуство Старица и Шопова у многим местима, притом их бојажљиво дефинише као могуће Србе. Бројне фамилије које су живеле на простору Кумановско-кратовског среза од почетка XIX века наводи као македонске родове, што се не поклапа са забелешкама које је сачинио Михаило Милан Петровић.⁵

5 О овим историјским питањима одговоре можемо наћи: Историјски музеј Србије, АГ, инв. Бр. 376/5052, рукопис, Фотије Станојевић, *Шојови и Шојлук*.

ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ И ЖИВОТ СРБА У КУМАНОВСКОЈ ОБЛАСТИ

На овом простору северног дела Македоније вековима је живело српско становништво. Због честих ратних сукоба, мукотрпног живота, посебно од када се ова област пред крај XIV века нашла под турском влашћу, долазило је до локалног или ширег премештања становништва. То су углавном биле микромиграције али са значајним демографским променама. Исељавали су се Срби, а на њихов простор су долазили Турци. Сеоски атари постајали су делови турских имања са којих су се убирали порези и пољопривредни приходи, а српско и остало становништво на њима је радило као чифчијско.⁶

Слабљењем турске државе јачају поробљени народи, па почетком XIX века многи бегови продају делове имања некадашњем поробљеном становништву – чифчијама Србима, Македонцима, досељеним Бугарима, Румунима, Цинцарима или Грцима.⁷ Тиме се поново врши преливање становништва са једних на друге просторе. Оснивају се нова или обнављају запустела средњовековна српска села, на месту где су се некада налазила или пар километара удаљеније. Изнова се често користе и стара гробља, а посебно се обнављају црквишта или манастиришта.

Македонија се у периоду турске владавине простирала између Тракије и Албаније, на југу се граничила са Егејским морем, на северу јој је била граница Шарпланина, а на западу Охридско језеро. Била је подељена на османске покрајине Солун, Битољ (Монастир) и Косово, а укључивала је градове Серез, Охрид и Скопље (Ускуп). Становништво је било помешано тако да није преовладала ни једна скупина. Према османском попису становништва извршеном у доба Абдулхамидове владе, у њој је било подједнако муслимана и хришћана.⁸

Срби су се обично прибројавали грчком православном милету (етничкој групи), а Бугари су држали изразиту већину међу немуслиманским становништвом. Градове су насељавали муслимани и Грци, а села муслимани и словенски житељи. Без обзира на изнете бројке, у то време су се полагала права на територије утемељене на основу осећања припадности и поноса. Свака нација имала је у виду време кад је њена национална групација била на простору Македоније најмоћнија. Тако су Грци имали пред очима доба Александра Македонског и време византијских царева. Срби су своја права полагали на основу владавине цара Стефана Душана. Бугари на основу

6 Чифчија (тур.), зависан сељак на имању аге или бега.

7 Иван Иванић, *Македонија и Македонци, опис земље и народа*, II књига, Београд 1908, 208-244.

8 Види више: Милош Ковић, *Дизраели и Источно њишање*, Београд 2007, 202-203, 386-387. Абдулхамид II, османски султан, владао је од 1876. до 1909. године. После дворског преврата у коме је збачен Абдулазиз I, наследио га је на власти Мурат V. После кратког времена Мурата је на власти заменио његов брат Абдулхамид II. Под притиском младотурака издао је први турски устав 1876. али га следеће године укида и заводи деспотски режим. Водио је ратове на Балкану од 1876. године, са Русијом 1877. и изгубио значајне територије. Наредних година 1881. губи Тунис, затим 1882. Египат и 1897. Крит. Због оштре економске кризе Турска све више зависи од међународног капитала, а посебно од немачког, давањем концесија за градњу Багдадске железнице. Због драстичних репресалија против демократских покрета добио је назив крвави султан. Био је присиљен да 1908. врати устав, али када је хтео да га поново укине, свргнут је са власти и протеран у Солун, а одатле у Цариград и Магнезију, где је и умро.

својег Великог царства у прошлости као и Велике Бугарске одређене на Сан Стефанском споразуму.⁹

Становништво Македоније 1882–1906.¹⁰

	1882.	1895.	1904.	1906.
Муслимани	1.083.130	1.137.315	1.508.507	1.145.849
Грци (православци)	534.396	603.249	307.000	623.197
Бугари (православци)	704.574	692.742	796.479	626.715
Католици	2.311	3.315		2.928
Власи			99.000	26.042
Срби			100.717	
Жидови и други	151.730	68.432	99.997	30.594
Укупно	2.476.141	2.515.503	2.911.700	2.455.325

Македонија је имала стратешки значај због долине Мораве и Вардара и изласка на море, али њен значај је био и због несумњивих пољопривредних могућности. У тадашњим политичким и друштвеним релацијама Македонија би и Србији и Бугарској дала снагу и осигурала превласт на том подручју. За Османско царство Македонија је била област на којој је живело преко милион муслимана и значајан простор за убирање пореза, као и „тампон” грчким потраживањима ка османским територијама.¹¹

9 Joseph von Hammer, *Historija turskog osmanskog carstva*, 3, Zagreb 1979, 479-480, (у даљем тексту *Хисторија турског царства*). Санстефански мир између Русије и Турске после рата 1877–1878. потписан је у градићу Сан Стефану у близини Цариграда 3. марта 1878. Тим уговором је Бугарска добила територије од Дунава до Егејског мора и од Црног мора до албанских планина. Бугарска је остала под врховном султановом влашћу, а Русија је добила право да у року од две године држи војску у Бугарској и да изгради њен државни апарат. Њиме су регулисана и права осталих балканских кнежевина. Пошто су оваквим одлукама биле оштећене друге учеснице у рату, међу којима Србија није добила ни области које је ратом повратила, издејствован је Берлински конгрес, одржан од 13. јуна до 13. јула 1878. ради ревизије Санстефанског мировног уговора. Иако је Русија победила Турску морала је да пристане на притисак Енглеске и Аустроугарске. Берлинским уговором уместо велике Бугарске створена је кнежевина Бугарска, под врховном султановом влашћу и на смањеним територијама, Македонија и Тракија су остале под турском влашћу, с тим да се изврше реформе. Србија, Црна Гора, Румунија и Грчка добиле су независност, а Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину иако је она формално остала под султановим суверенитетом. Овим уговором Османско царство је престало да буде значајне европске силе. Створене су мале државе које су због такмичења постале право буре барута на Балкану.

10 Попис станивништва је извршен за време владавине Абдулхамида II.

11 Види више: Јеврем Грујић, *Зайиси Јеврема Грујића*, књига трећа, (друга влада Обреновића и турски ратови), Београд 1923, 323-377.

У оваквим релацијама у најслабијем положају је била Србија, јер је тешко могла доказати да у Македонији има значајан број присталица. Нагласићемо вишевековно исељавање српског становништва са тих простора. Поред тога био је прекинут утицај Српске православне цркве па су јој недостајала и верска средства којима су располагали њени такмаци. Деценијама у назад тим просторима је владала Грчка или Васељенска патријаршија, а од 1870. бугарска егзархија, подржана од турских власти, правила је значајан продор.

Србија је у једном сегменту могла да рачуна на потребу Аустрије да прошири свој утицај према Егејском мору. Аустрија је то могла да уради само преко Србије и тиме јој омогући територијално проширење ка југу. И Румунија је уложила свој захтев, пошто се на простору Македоније налазио један број Влаха. Тај проценат влашког становништва је био мали и могао се тумачити као жеља да се Бугарској не дозволи ширење и јачање њене моћи.

У току ових спорова појавио се и Македонски револуционарни покрет, чији су припадници тврдили да нису Бугари, ни Срби, ни Грци, већ да су засебан словенски народ с властитим језиком што им даје право на независност. Они су у Македонији били засебан *милет* и противили су се сваком захтеву који је имао циљ да их подвргне власти хришћана који су у прошлости са њима лоше поступали.¹²

ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНА ПИТАЊА

Од првих деценија XIX века Кумановска област хијерархијски спада у Скопљанску епархију. Из писаних извора се дознаје да је у границама Кумановске казе у XI веку и доцније постојала Козјачка епархија. Судајући по географском положају ове области, њени крајеви преко Пчиње и Криве Реке припадали су околним епархијама, као што су административно припадали тим казама.¹³

12 К. Пандев, *Устави и њихови услови на ВМРО њереги Илинденско-Преображенскојо встјание*, Исторически преглед, 1969, књ. I, 68-80. (у даљем тексту: *Устави ВМРО*). Македонска револуционарна организација је основана 1893. године у тада отоманском граду Солуну у коме је живео значајан број македонско-бугарског становништва. Састављена је од малих група националиста који су првенствено били против отоманске власти, а за слободу Македоније, коју су сматрали недељивом територијом. Становнике Македоније сматрали су Македонцима, без обзира на њихову националност. Организацију су основали Христо Татарчев, Даме Груев, Петар Поп-Арсов, Андон Димитров, Христо Батанџијев и Иван Хаџиниколов. Већина њих је била повезана с тадашњом Бугарском гимназијом у Солуну. Изворно име организације забележено је код Христа Татарчева у његовим *Мемоарима* као – Македонска револуционарна организација (МРО). Статут организације био је колективни рад, а као узор послужио им је статут Бугарске револуционарне организације за национално ослобођење. Мото им је био имплементација закључака Берлинске конференције. Основали су Централни комитет Организације са разним пододборима. Касније ВМРО све више постаје средство за бугарске циљеве на Балкану. Организација више пута мења своје име. После Првог светског рата словили су као терористичка организација, која је крајњим средствима, оружјем и терором хтела да измени тадашње границе европског југоистока.

13 Јован Хаџи-Васиљевић, *Јужна Сџара Србија, Кумановска област*, Београд 1909, 489-491. (у даљем тексту *Јужна Сџара Србија*) По писаним изворима налази се да је Криворечка Паланка у прошлим вековима припадала Ћустендилској епархији те је може бити и сав Козјак тамо припадао...”

Епархијске послове у овој области вршио је иконом,¹⁴ који је у исто време био и протојереј.¹⁵ Први иконом у Куманову, Димитрије Младеновић, постављен је 1833. године. У овој области српске цркве су се почеле поправљати и обнављати тек 40-тих и 50-тих година XIX века па надаље. Тако је почетком XX века у Кумановској области било већ 72 цркве у којима се вршила служба. До појаве епархије народ је бирао и црквену и манастирску управу, на местима где је било манастира. Овај посао се обављао сваке године о годишњици одређеног манастира или цркве, када се окупљао „сабор”.¹⁶

Хаџи-Васиљевић наводи да је свештенство у овим крајевима било „бедно без икакве школе, ко би изучио чаславац и псалтир с правом је могао претендовати да постане свештеник само ако је друге услове испуњавао”. Свештеници су се бирали од локалног образованог сеоског становништва, тако што се сељаци најаве владици да рукоположи лице које су по квалитетима из свог села одабрали. На свештенички чин имали су првенство свештенички синови и они су га добијали ако су били доброга владања. После њих највише права на овај позив имали су учитељи.¹⁷

Школски и црквени односи од установљења Бугарске егзархије у Цариграду 1870. године стоје у тесној вези са борбом између патријаршиста и егзархиста у Куманову и околини. Те две политичке партије исцрпиле су снагу народу. Ипак, у Скопској епархији најистакнутији проблеми били су личне породичне заваде првих људи тога краја.¹⁸

Од половине XIX века у области Скопља, Велеса, Штипа, Ђустендила и Врања ојачала је струја против грчких владика за егзархију. У Куманову је све до 1873. године, с врло малим изузетком, народ остао слојан и држао се уз своје прваке који су били за патријаршију. Егзархијска агитација је свим силама из околних градова радила да у Куманову дође до својих присталица. Године 1871. она је привукла неколико пропалих Срба у Куманову и неколико Турака од утицаја и наговорила их да икономом Димитрија туже валији¹⁹ у Призрену, са оптужбом да долази на судска заседања под оружјем, буни народ и живи неморално.

Познато је да Егзархија (бугарска национална црква) приликом свог постанка није добила митрополитску катедру за Скопљанску епархију. У Цариграду се живо радило да се у територију Егзархије унесе и ова епархија. Непосредно по томе у Куманову се догодио један случај који је убрзао расцеп у народу. То је била борба кумановског попа Неше да рукоположи свога сина Арсу за свештеника у своме месту. Пошто је иконом одбијао његово рукоположење, а и скопски митрополит то није

14 Иконом је први међу манастирским чиновницима, после игумана. Дужност му је била да се бави манастирском привредом. Заступао је игумана.

15 Протојереј, у православној вери означава највише звање (први најстарији) међу јерејима. Ово почасно звање добијају истакнути свештеници после двадесет година службе с правом да носе црвени појас *набедреник*, а могу носити и плишану камилавку.

16 *Јужна Сџара Србија*, 490. Приликом окупљања „сабора”, први људи којима је припадао манастир најчешће у присуству митрополита или његовог епитропа, прегледају рачуне старе управе, манастирског епитропа и игумана и бирају нову управу. Најчешће су исти људи били по неколико година у управи манастира или цркве. Манастири живе од имања или милостиње, коју купе манастирски *шаксиљдари*, који нису под платом него добијају део од прикупљене милостиње.

17 Исто, 493

18 Исто, 502.

19 Валија (тур.), гувернер једне покрајине.

хтео да уради, Арса је рукоположен у Велешкој егзархијској митрополији, која је дуже времена агитовала да добије неколико кућа у Куманову и барем једног попа.

По Арсином повратку у Куманово народ се почео цепати на две стране – за иконома и попа Нешу. Ове су две странке после краћег времена постале две партије: патријаршијска и егзархијска. Егзархисти су називани шизматицима, а патријаршисти гркоманима.²⁰

Овако тешке односе још више је заоштрио скопски митрополит Пајсије, који је упутио анатему свима који у Куманову руше мир и ред у православној цркви и вери, што је довело до још снажнијег раскола. Егзархисти су ово стање у Куманову искористили да уложе новац и тиме придобију што више значајних људи за своје идеје. Потплативши за своју страну, придобили су неколико Турака од утицаја као што су Фетах-зајим,²¹ Али-зајим, Јашар-дег и други. Власти су им по самом упутству из Цариграда и Скопља, као и свуда у царевини, ишле на руку и њихова се партија почела организовати.

Агитација у ширим слојевима друштва састојала се у томе да убеди народ како иза Егзархије стоји Русија, која ће упутити своје људе и ослободити хришћане од Турске. Срби су Турцима представљани једино као бунтовници и издајници. Многи Срби недовољно образовани и лоше упућени нису знали како се њима манипулише. Турска власт у забитим селима није ни питала народ за верско или национално опредељење, него их је одмах преводила у Егзархију а тиме и у бугарску народност.

Убрзо, 1874. у Скопље је дошао први егзархијски митрополит Доротеј и борба за добијање реда у кумановској цркви настављена је са много више активности и материјалних средстава, па је успех био постигнут.²² За егзархијског митрополита у Скопљу изабран је Кирил, који је успео да своју партију у овој области ојача. Доласком егзархијског митрополита Теодосија 1890. у Скопску област ушла је велика сума новца, те се убрзано започело са отварањем школа. Тада је егзархија задобила сав Козјак и скоро сва села преко Пчиње и Криве Реке.

Рад патријаршиста на отварању својих – српских школа пада у време од 1892. до 1896. године. Њихово озбиљно деловање је узнемирио рад егзархијске управе у Скопљу.

Док су се патријаршисти и егзархисти сукобљавали око просветних и црквених питања, у Турској су избили велики политички догађаји које су покренуле и друге балканске државе, као што је грчко-турски рат и српско-бугарско братство, главни чиниоци који су пресудно утицали на питање о кумановској цркви.

Иако је Егзархија постигла успехе у Кумановској области, она тада није могла да унесе у народ своје бугарске идеје. „Од свога постанка па до данашњег дана она у маси народа који јој је приступио није могла да створи појмове и развије свест о народности коју она представља. Од постанка њенога па до данашњих дана (1909) народ прелази час једној час другој странци односно час патријаршији час егзархији и непрестано их сматра и ако без тачних појмова, као политичке странке”.²³

20 *Јужна Сџара Србија*, 508.

21 Зајим (тур.), корисник великог спахилука (зијамета), који доноси од 20.000 до 99.999 акчи прихода годишње.

22 Егзархијски митрополит Доротеј је претходно био патријаршијски митрополит у Ђустендилу, па је прешао шизматицима и сматран је за ренегата (отпадника од вере). Патријаршија га није хтела трпети у Скопљу, па је једва стигао да у канонизацији дође у Куманово и Врање.

23 *Јужна Сџара Србија*, 517.

Народ се свуда у овој области окретао патријаршији или егзархији по личности-ма које су их представљале. У породицама, од истог оца и мајке деца су често била подељена, па је једно припадало патријаршистима а друго егзархистима. Било је и случајева да је отац патријаршиста а син егзархиста.²⁴

До почетка XIX века ни у Куманову нити у селима у његовој околини није било школа. Прва школа у овом месту је отворена око 1805. године.²⁵ Хаџи-Васиљевић наводи да су се деца учила по старовремским–манастирским методама. Учило се из црквених књига: буквара, часловца, псалтира, месецослова и апостола, и то само читати, а готово никако писати.²⁶ Писало се нешто усправљено, а рачунало се напамет.

Од половине XIX века промене које су се догађале у околини утицале су и на Кумановску област. Са стране су почеле да се доносе нове књиге, а ко је желео да се више образује одлазио је у Скопље или Штип. То је натерало Кумановце да потраже учитеље који би учили децу по новом програму.²⁷

Егзархијски утицај на школовање увелико се осећао у Скопљу, Врању и осталим градовима на југоистоку. У Куманову и околини су поред српских књига почеле да стижу и бугарске, па су се шириле и у самом народу. Ипак, Куманово и околина су све до 1872. остали сложни под патријаршијом. Убрзо од тог времена кумановски Срби су се поделили на патријаршисте и егзархисте; и школа се поделила на бугарску и српску, која се јавно звала гркоманска. Због српске оријентације и примања учитеља из Београда у кумановску мушку и женску школу бугарски агенти су почели Србе клеветати код Турака као патријаршисте и бунтовнике који спремају буну.²⁸

У Куманову је поново отворена српска школа 1875. године, али, због егзархијске митрополије која је вршила јак притисак преко турске власти на патријаршисте, школа је врло брзо укинута. Српска школа се поново отвара 1892. године, када се после српско-турских ратова народ сасвим отео Егзархији и поново приклонио Патријаршији.

Од почетка XIX века па до 1885. постојао је један број сеоских школа. У њима се учило по манастирском методу из црквених књига, као и у старој градској школи. То су углавном школе са интернатима у манастиру Карпини, Матејчи, Забелу и Градишту.

24 Исто, 517.

25 Исто, 493.

26 Исто.

27 Доласком учитеља Симеона Штипљанца 1866. у Куманово, променио се начин образовања пошто се у Штипу у то време већ учило само из бугарских књига.

28 Исто, 497. У времену борбе бугарских агената против Патријаршије у Куманову су учитељи били Илија Поповић и његове жена Милка. Милка је водила женску а Илија мушку школу. Забележено је да њихов рад, иако кратак, није био позитиван, највероватније због притиска који су имали. После њих је у Куманово дошао Захарије Поповић из Хрватске, што је имало врло штетних последица.

За преглед догађаја у области Криве Реке које описује у свом рукопису Михаило Милан Петровић уземамо једно од најзначајних села тога краја – Довезенце, које се помиње тек почетком XIX века.

Из сећања његових предака, као и из истраживања Јована Хаџи-Васиљевића, дознајемо да је, још пре народног покрета, од стране турске власти било забрањено да се Срби јавно називају својим именом, већ су се сами називали гркоманима, чиме су исказивали припадност Цариградској грчкој патријаршији. Постојала је значајна разлика између њих и Бугара (егзархиста), којима је од стране турске власти било дозвољено да се називају Бугар-милети (бугарске народности).

Сва верска и национална комешања довела су и до снажне политичке борбе на овој територији. Поред Срба и нешто Бугара, на простору Кумановске области живе Македонци. У истом периоду они углавном прихватају Егзархију, али у њиховим револуционарним редовима настаје расцеп на фракције које су имале најјачи интензитет баш у годинама пред објаву Хуријета.²⁹ Вођа Турака после Младотурске револуције био је Енвер-беј. Политика коју је водио захтевала је да српски и македонски четници свој рад организују на нивоу политичких организација.

Међутим, из записа Михаила Милана Петровића дознајемо да су током 1909. и 1910. младотурци убили неке македонске прваке. Увидевши опасност, српски и македонски четници поново су свој рад вратили на старо, сакривајући се по шумама, с том разликом што сада нису уопште међусобно сарађивали.³⁰ Многи гину у четничком покрету за ослобођење Кумановског среза од Турака, у бројним међусобним сукобима патријаршиста, егзархиста или сукобима са Македонским револуционарним комитетом.

Највероватније због избора за турски парламент, током 1911. султан Рашид Мехмед V је посетио Косово, Скопље и Битољ. Срби су у том парламенту имали своје посланике, а новом агитацијом се ишло на поправљање стања које су старотурци пропустили.

После проглашења Хуријета 1908. године јавио се проблем арнаутског подизања буна. Арнаути су се противили свакој новој реформи коју су Турци хтели да уведу, јер им је угрожавала слободно понашање којим су могли да неометано малтретирају припаднике других народа. Зато је 1912. године у Скопље упала необуздана маса Арнаута, до зуба наоружаних, која је неколико дана вршљала улицама демонстрирајући силу.³¹

Убрзо по овим догађајима стекле су се прилике и сазрели услови за потпуно ослобођење овог дела Европе од турске власти. Формиран је Балкански савез потпи-

29 Михаило Петровић бележи да су се Македонци поделили на фракције: 1) Централисте, који раде за самосталну Македонију; 2) Врховисте, који раде за рачун Бугарске државе; 3) Самданисте, који су разбијени у оквиру сопствене на две фракције (једни раде за Бугарску а други за самосталну Македонију) 4) Реформисте, који раде на спровођењу реформи у оквиру Турске.

30 Младотурци су убили македонске четнике Мицка Харамбашу и Петра Соколовића.

31 Петер Бартел, *Албанци од средњеј века до данас*, Београд 2001, 116-119. (у даљем тексту *Албанци од средњеј века до данас*). Код Албанаца су одмах после младотурске револуције почеле активности на пољу образовања, јер су били свесни да је подизање образовног нивоа нужно ако желе да опстану као народ. Са друге стране Албанци (Арнаути) су тражили да се бугарске, српске и грчке школе укину, да уместо њих остану старинске школе које су некада припремале свештенике за служење у народу; да се у свим хришћанским црквама поскидају звона; да по хришћанским селима иду барјактари, 20 до 30 људи муслиманске вере, да би проналазили народне кривце, као што је некада било.

сивањем уговора између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке, непосредно по томе уследиле су борбе у које се укључило и српско становништво Кумановско-кратовског среза. Понашали су се по упутствима својих претпостављених из црквено-школске власти и четничке организације.

Улога Македонског комитета, који је хтео да формира аутономну Македонију септембра 1912. године, изгубила је сваки значај пошто је Бугарска ушла у Балкански савез. Како је познато, балкански ратови су се завршили 1913. године српским успехом а великим незадовољством Бугарске због делова територија у Јужној Србији који јој, и после објаве рата Србији, због пораза нису могли припасти. Зато је Бугарска чекала тренутак којим би могла да овлада жељеним простором. То се и остварило у Првом светском рату, уласком у савез са Аустроугарском и Немачком 5. октобра 1915. године. Бугарска војска је одмах после неколико дана стигла и у крајеве Кумановског среза.

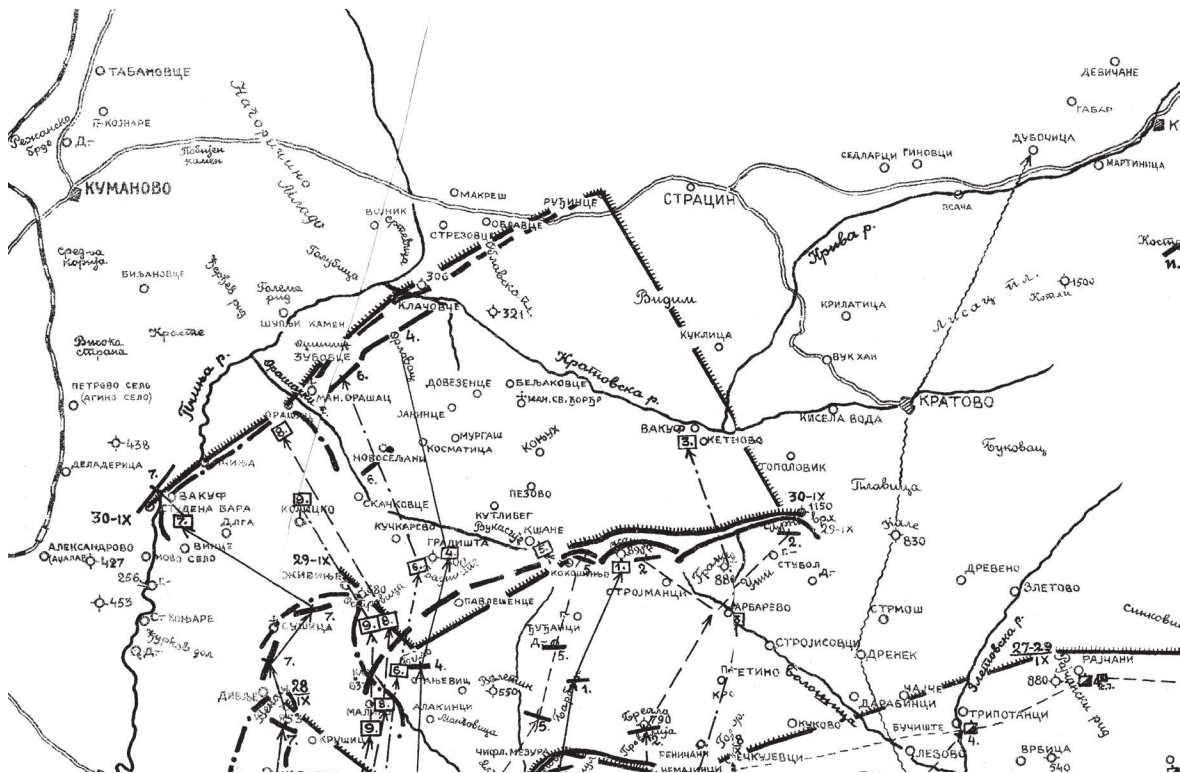
Убрзо су Бугари успоставили своју власт и за председника општине поставили Теодора Стаменовића Фенара, терзију, родом из села Мургаш, који је живео и радио у Куманову. Михаило Петровић бележи да се овоме човеку на терет стављају бројна појединачна и групна убиства српског становништва у Кумановском срезу. Његово намештење одаје утисак локалне страховладе, којој се тешко могло одупрети. Поред тога, Бугарска је спроводила и реквизицију и тиме потпуно осиромашила народ овога краја. Убрзо је почела са заробљавањем делова српске војске и интернирањем цивилног становништва, коју је пратила бугаризација сеоског становништва. На челу овог значајног рада стајао је околијски начелник Стојан Мишев.

Теодор Фенар је половином 1916. године на неко време био смењен са власти, па на његово место долази Димча Спасевић из Куманова. Довезенска општина га је упамтила по другачијем односу према народу. Он се кратко задржао на власти, па је поново дошао Фенар. У току новог мандата био је још грубљи у својим поступцима према народу, тако да је ипак крајем 1917. ухапшен и спроведен у истражни затвор у Скопљу.³² У доведенску општину тих ратних година долази трећи управник Милан Ђорђевић, родом из села Малина, са сталним боравком у Куманову. Читава ова област била је током Првог светског рата јако опљачкана, тако да се касније слабо опорављала и тешко развијала.

Поред Довезенца, у подручју Криве Реке било је још села у којима је живело српско становништво. У рукопису Михаила Петровића, поред црквено-просветних прилика, дознајемо и о животу и раду многих припадника српске комитско-четничке организације, њиховом раду на очувању српске националне ствари, проблемима, намерама и циљевима. У даљем тексту биће речи о животу Срба у селу Рударе, Кокошиње, Јачинце, Клечевце, Бељаковце, Стрезевце, Мургаш, Кучкарево, као и о животу Срба у Старо и Младо Нагоричану и другим местима.

Са посебном пажњом су описана свештена лица и учитељи чији је рад утицао на национално, али и политичко опредељење српског становништва овога краја.

32 По завршетку рата Фенар је био пребачен за Софију, пошто је осуђен на 3 године затвора и више се није враћао у Македонију.

Карта области Криве реке између Куманова и Крајова у време Солунској фронт
 Map showing the region of Kriva reka, between Kumanovo and Kratovo, during the Macedonian Front

ОПИС ОРИГИНАЛНОГ ТЕКСТА

Ови записи су сачињени архаичним српским језиком са доста јужносрбијанских локализама. Језик којим аутор пише је чисто народни, онакав како се у томе крају говорило. Јављају се крупне граматичке грешке, инверзије, погрешни падежи, али је текст занимљив и исписан лепим рукописом учитеља који је свестан свог недовољног образовања.

Текст је писан у тврдо укориченој свесци светлосмеђе боје, са рикном и угловима пресвученим сивим платном.³³ Има укупно 200 страна у линијама, исписаних тамно-сивим, црним и плавим мастилом. Очигледно је да је текст писан у више наврата. Може се претпоставити да је Петровић претходно дужи низ година истраживачки радио правећи записе са датумима и годинама, а да је текст у овом облику накнадно фино преписао. Примећује се и разлика у расположењу аутора, која диктира живост у описима али и величину и облик у писању слова.

Тако уочавамо да је прво написан *Попис фамилија*, па потом *Предговор* и првих седамдесетак страница, скоро у једном даху, истим мастилом. На том делу текста се примећују корекције које је вршио сам аутор у више наврата, писане истом руком, са знатно мањим словима. Неке речи су исправљане у току самог писања, а неке накнадно.

³³ Друга свеска, *Срби у Кумановском срезу*, са радним насловом *Опис села и виђенијих личности Кумановској среза*, заведена је у Историјском музеју Србије под инв. бр. АГ 2000/2, њене димензије су 25х33,5х2 cm.

Део рукописа који почиње од 73. странице описом села Клечевца, у оригиналу је писан црним мастилом и за нијансу ситнијим словима, али водећи рачуна о сваком детаљу који се описује, наводећи подробне описе места, људи и догађаја.³⁴ Запажа се да су задње странице ове свеске исписане накнадно, пошто је рукопис упадљиво крупније писан дрхтавијом руком, чак су последње три стране додате изузетно крупним рукописом и исписане обичном оловком. Концентрација аутора везана за описе људи, време и догађаје није опала и задржала је исти интензитет. Тада је највероватније извршена пагинација страница, начињена у горњем десном углу, такође обичном оловком.³⁵

У рукопису текста *Опис села и виђенијих личности у Кумановском срезу* нема садржаја. Он је направљен код критичког издања, али се водило рачуна о веродостојности бројчаног обележавања сваке нове биографије или описа места. Петровић је означавао нове делове текста сопственом логиком, не поштујући поделу рукописе на главе и поглавља. Сагледавајући целину текста, може се уочити шест глава које су подељене тако да свака биографија или опис села представља посебно поглавље, обележено арапским редним бројем. Овакав садржај делује конфузно, али је потпуно веран основном обележавању што је испоштовано код критичког издања.

Прва два невелика текста, *Предговор* и *Попис фамилија*, немају нумерацију, своју прву главу он почиње арапским бројем 1 код описа села Довезенца. У оригиналу овај опис почиње на страни 5, а у приређеном тексту на 18. страници.

Петровићева поглавља су означена бројевима 2 до 22. У њима су описане биографије значајних личности из села Довезенца. Од броја 23 до броја 33 Петровић пише о *Значају рада села Довезенце од 1890. до 1912. године*, па надаље описује сва села која се налазе у садржају. Од броја 34 до броја 37 даје биографије значајних свештеника, учитеља, многих заслужних људи тога краја. Основни рукопис се завршава *Закључком*.

Списак убијених Срба њајријаршијских из Кумановске области урађен је код приређивања књиге, пажљивим ишчитавањем сваког детаља, док је *Списак њајријаршијских и епархијских школа у Кумановској области* урађен према истраживањима Јована Хаџи-Васиљевића.

34 На овом делу текста аутор је касније вршио интервенције као што је дописивање датума смрти код Блажа Трајковића на страни 95 (оригиналног текста) плавим мастилом на самом крају његове биографије и др. Од 123. стране оригиналног текста такође се уочава промена мастила, сада аутор користи плаво и њиме исписује наредних 50 страница, да би потом текст до 195. стране поново био писан црним мастилом.

35 Обележавање страница почиње бројем 1 на првој десној страници у линији која је празна. Основни текст почиње на трећој страници док је у неком од ауторових ишчитавања већ написаног текста настала лева страница са редним бројем 2 рукописа, очигледно додата, писана црним мастилом и знатно тањим пером, на којој се налази попис фамилија села Довезенца.

INTRODUCTORY REMARKS

The handwriting we are presenting is kept at the Archive Collection of the Historical Museum of Serbia. The manner in which it arrived at the Museum can be regarded unconventional; however, in the line of work of such institutions it is at the same time also very common. As it is already known, the items arrive in museums through planned purchases, gifting, research work of the curator, but often through enthusiastic tours at antiquities' conventions, or searching through bigger or smaller so called flea markets in various cities. These interesting notes, written down in two big-format notebooks arrived through such an activity.³⁶

Right after the preliminary flipping through and first glance it has been established that these were important writings about the history of Macedonia, Kumanovo County. Knowing that the aforementioned region is insufficiently explored, it has been concluded that the material is valuable and that it should be acquired at any cost as an attention-worthy museum exhibit, and instantly prepared for publication. The handwriting would this way flee the inappropriate surrounding it belonged to until then and could be presented to the public. Simultaneously, one of the basic wishes of author Mihailo Milan Petrovic, a reputable Serb from Kumanovo County, that the memory of the inhabitants of this region be preserved as a credible document for the following generations, could be fulfilled.

Two notebooks have been purchased that are kept under the inventory number 2000/12 at the Archive Collection. The first handwriting is an autobiography under the title *My Life*³⁷, while the second notebook, which is presented here, does not feature a title. *Serbs in Kumanovo County*, with the working title *A description of villages and prominent figures in Kumanovo County (recollections of Mihailo Milan Petrovic)* is the title given to the handwriting deriving from its content. In it M. Petrovic notes his findings and recollections of prominent Serbs from the Kriva Reka region, which stretches from Kumanovo to Kratovo.

36 Art historian Andrej Vujnovic, the director of the Historical Museum of Serbia at the time, looking through old books at an antiquities' store at Kalenic Pijaca in Belgrade, took interest in these two handwritten notebooks in 2001. Seeing the publishing date of the texts, he established they would be interesting exhibits at exhibitions about the 19th century and beginning of the 20th century era, or a good basis for researching work. The following day both notebooks were already at the museum and handed over to the museum advisors Djordje Mitrovic and Sava Andric, and curator Dusica Bojic, so their authenticity and importance could be determined.

37 IMS, AG, 2000/1, *My Life*, autobiographic text of Mihailo Petrovic, handwriting in a notebook of the dimensions 43×29×5 cm. Petrovic used an old booking keeping journal to write down the memories of his life over a total of 356 pages.

Mihailo Milan Petrovic was born in 1882 in the village of Jacince, where he concluded his primary education. He was a teacher and later on the President of the Dovezence Municipality, so that he would become a representative at the Federal Assembly of Yugoslavia right after World War II. He was undoubtedly well informed, relatively well educated and possessed knowledge of the history and political scene of the region he grew up and lived in. He is inclined toward the patriarchy, as their stances are the closest to his life and moral principles.

He was familiar with the territory he lived in and was friend with numerous prominent people; Komitas Chetniks, good hosts, teachers and priests, whose lives he describes. He writes of the first half of the 19th century using his own memory, as well as memories which have been filled in with the memories of his father Petar, grandfather Kralj Cvetkovic, and numerous other elders, knowers of the circumstances in the pre-Kumanovo Serbia.

He is unquestionably satisfied with the role and importance of Serbs in that region. He often describes them as diligent people with good home upbringing, tidy, he points out the importance of zadruga (a form of rural community) as a way of social life, which was primary for the wealth of Serbian families, according to him. On several occasion he compares the members of newly-founded chetnik organizations, Bulgarian, Macedonian, and Serbian, of course favoring the Serbs. Due to this a careful reader would see that he is biased, but the author himself does not even try to mask this, as his primary aim is to create a book of memories and gratitude, in which he will mention every important Serbian name and patriarchy in the Kumanovo-Kratovo region of Kriva Reka.

Next to the short biographies of important people, Petrovic is preoccupied with battle between the patriarchy³⁸ and the exarchate³⁹, which brought the separation of the Serbian nation. He describes villages, notes important events, from the Serbian-Ottoman War, through the Balkan Wars, all the way to World War I, World War II and the 1960's. These are also the last years that Mihailo Petrovic writes about, entering mostly basic information and the dates of his friends' deaths.

Such an abundance of information deserves attention, as it is a rare example of authentic notes of people's fates written by their neighbor, friend, teacher, and fellow sufferer. He wants to preserve the suffering moments, deaths, battles for freedom individually, and gives them glory for their deeds for the Serbian nation and their national integrity in this region.

Geographers, historians, biologists, and many other researchers have dealt with Kumanovo County. This handwriting could represent an important contribution for numerous researches and for this reason deserves special attention.

38 A patriarchy is a segment within the Orthodox Church in the territory of the Ottoman Empire under the jurisdiction of the Constantinople patriarch.

39 Although Bulgaria belonged to the Ottoman Empire during the 19th century, a national orthodox church has been established, called the exarchate, which ruled all the way to the patriarchy of Pec. Allowing the Bulgarian exarchate to be founded, the Turks supported it more in every way than the patriarchy of Constantinople. The Bulgarian church had the status of exarchate years long (1870–1935), which means an autonomous church organization within the patriarchy of Constantinople, its leader was the exarch (the emissary carrying out the patriarch's will).

In the book of Ivan Ivanovic, *Macedonia and Macedonians – A description of land and nation*, 2nd book, Novi Sad 1908, a lot of important information can be found on geography, cartography, statistics, history, ethnography, as well as language and tradition in Macedonia, including Kumanovo region. Also, a serious independent research has come of the pen of Jovan Hadzi-Vasiljevic's *South Old Serbia, Kumanovo County, Belgrade 1909*. In this monograph the geographic location, the mountains, the meadows, the rivers, the roads, the city of Kumanovo, the counties and their administrative division, the types of villages, the population, the ethnographic characteristics, the heritage, the national teachings, and the political and spiritual life are all described. Amongst the first anthropogeographic analysis, in which Kumanovo is included is that of Jovan Cvijic, *The Balkan Peninsula and the south-Slavic countries*, Belgrade 1922.

Vardar, the calendar of the common year 1907 and the leap year 1912, brings a variety of information on its pages, descriptions of events, photographs of people and places in Kumanovo County. Notes of this region were left by Jovan F. Trifunovski, *Kumanovo County (Village settlements and population)* Skopje 1974. He links his research work to touring the grounds and gathering information on the spot. He describes villages in the central, eastern, and southeastern regions of Kumanovo.

The newest research on Komitas Chetniks and their activities in the Kumanovo region was conducted by Vladimir Ilic, *Serbian Chetnik Action 1903–1912*, Belgrade 2006, in which he describes important events and battles of the aforementioned period, as well as the importance of certain individuals in the foundation and work of the Serbian Chetnik movement.

In the Historical Museum of Serbia, next to the handwriting of Mihailo Petrovic, another important piece of unpublished archival content on the issues between Serbs and Macedonians at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Amongst other things, that is the handwriting of Fotije Stanojevic, who describes the life and traditions of Shopi in the Shopluk region, and the handwriting of Dragisa Stojadinovic, *Through the Sultan's pashadom, Chetnik recollections from 1905, 1906, 1907*. Stojadinovic describes in his notes important events in Macedonia and contributes a series of biographies of important Serbian Chetniks, who fought for the liberation of Macedonia from the Ottoman rule. His notes are supported through a broader structure an

These monographs and handwritings contain an abundance of valuable information about geographic positions of places between Kumanovo and Kratovo, everyday lives, families, numbers of population, they describe villages, regions, and other details. Comparing the periods and the researches, we realize that Jovan Hadzi-Vasiljevic notes information connected to the 19th and the beginning of the 20th century, while Trifunovski notes the live situation at the end of the 1960's and beginning of the 1970's, without significant research as to what had happened earlier in the given region. Serbs in this area, in bigger or smaller numbers, have been living here since the migration to the Balkans, which can be proven through the etymology of toponyms. The existence of the Serbian national element is undeniable, which is supported by the writings of Hadzi-Vasiljevic, Ivanovic, Cvijic, and many others.

In the researching interests of Jovan F. Trifunovski we can notice a varying scientific identity. Going back to the bit farther past, he notes the presence of Starinci and Shopi in numerous places, then fearfully labels them as potential Serbs. Several families that

lived in the Kumanovo-Kratovo region from the beginning of the 19th century, he lists as Macedonians, which does not fall in line with the notes of Mihailo Milan Petrovic.⁴⁰

POLITICAL CIRCUMSTANCES AND THE LIFE OF SERBS IN KUMANOVO COUNTY

This northern part of Macedonia has been inhabited by a Serbian population for centuries. Due to frequent armed conflicts, hardship of life, especially since the end of the 14th century when this region fell under Ottoman rule, local and even broader relocation of the population was common. These were mostly micro-migrations, carrying significant demographic changes, however. Serbs were emigrating and their places were taken by the Ottomans. Village territories were becoming parts of Ottoman estates, from which taxes and agricultural revenue were collected, and the Serbian and other populations were working on them as vassals.⁴¹

Through the weakening of the Ottoman Empire, the enslaved nations grow stronger, hence at the beginning of the 19th century many beys sell off parts of their estates back to the formerly enslaved population, the vassal Serbs, Macedonians, immigrated Bulgarians, Romanians, Dzindzars, and Greeks.⁴² This brings about another round of migration from one region to another. New and renewed medieval Serbian villages are founded on the very same or proximal locations they were earlier. Once again the old cemeteries are being used, while churches and monasteries are being especially reconstructed.

Macedonia was stretched between Thrace and Albania during the Ottoman rule, on the south its border was the Aegean Sea, on the north it was the Sar Mountains, and on the west it was Lake Ohrid. It was divided into the Ottoman counties of Thessaloniki, Bitola, and Kosovo, and included the cities of Ser, Ohrid, and Skopje. The population was mixed in such a fashion that no one group was prevailing. According to the Ottoman census conducted during Abdul Hamid's reign, the Muslim to Christian ratio was equal.⁴³

40 The answers to these historical questions can be found here: Historical Museum of Serbia, AG, inventory number 376/5052, handwriting, Fotije Stanojevic, *Sopovi and Sopluk*.

41 Vassal (Turkish): a dependent farmer on the land of an Agha or a Bey.

42 Ivan Ivanic, *Macedonia and Macedonians – A description of land and nation*, 2nd book, Belgrade 1908, 208-244.

43 See more: Milos Kovic, *Disraeli and the Eastern Question*, Belgrade 2007, 202-203, 386-387. Abdul Hamid II., the ottoman sultan, ruled between 1876 and 1909. After a coup where Abdul Aziz I. was overthrown, Murat V. took over the throne. After a short period of time Murat was substituted with his brother Abdul Hamid II. Under the pressure by the Young Turks he creates the first Turkish constitution in 1876, which he withdraws the following year and reinstates a despotic reign. He led wars on the Balkans from 1876, and lost significant territories against Russia in 1877. In the following years he loses Tunisia in 1881, Egypt in 1882, and Crete in 1897. Due to a harsh economic crisis, Turkey is ever more dependent on international capital, especially of German capital, by issuing concessions for the development of the Serbian railway. Thanks to various repressive measures against democratic movements, he earned the nickname bloody sultan. In 1908 he was forced to bring the constitution back, but when he tried to withdraw it once again, he was taken down from his throne and chased into exile to Thessaloniki, and from there to Constantinople and Magnesia, where he died.

*The population of Macedonia 1882–1906*⁴⁴

	1882.	1895.	1904.	1906.
Muslims	1.083.130	1.137.315	1.508.507	1.145.849
Greeks (Orthodox)	534.396	603.249	307.000	623.197
Bulgarians (Orthodox)	704.574	692.742	796.479	626.715
Catholics	2.311	3.315		2.928
Vlachs			99.000	26.042
Serbs			100.717	
Jews and others	151.730	68.432	99.997	30.594
Total	2.476.141	2.515.503	2.911.700	2.455.325

Serbs usually tended to join the Greek Orthodox ethnic community, while the Bulgarians were a considerable majority amongst the non-Muslim part of the population. Towns were inhabited by Muslims and Greeks, while the villages were inhabited by Muslims and Slavic dwellers. Regardless of the presented figures, in those days the right for a territory was based on feeling of belonging and pride. Every nation knew of a time when its national group was the strongest within the territory of Macedonia. This is how the Greeks kept in mind the era of Alexander the Great and the time of the Byzantine emperors. Serbs would found their rights based on the rule of Emperor Stefan Dusan. Bulgarians based on their Great Empire in the past, as well as based on Great Bulgaria defined by the Treaty of San Stefano.⁴⁵

44 The census of the population was issued during the rule of Abdul Hamid II.

45 Joseph von Hammer, *The History of the Turkish Ottoman Empire*, 3, Zagreb, 1979, 479-480 (here and after referred to as *The History of the Turkish Empire*). The San Stefano treaty between Russia and Turkey after the 1877–1878 war was signed in a small town called San Stefano, close to Constantinople on 3rd March 1878. Through this agreement Bulgaria received territories between the Danube and the Aegean Sea, as well as between the Black Sea and the Albanian mountains. Bulgaria remained under the sultan's high command, while Russia attained the right to move its military in and build its state apparatus over the course of the following two years. Through this agreement the remainder of the Balkan kingdoms was also regulated. As some countries that took part in the war were damaged this way, amongst others Serbia, which did not get the territories it won back by battle, the Berlin congress was organized between 13th June and 13th July 1878, in order to revise the San Stefano treaty. Although Russia was victorious against Turkey, it had to give in to the English and Austrian-Hungarian pressure. The Berlin congress created a Bulgarian Kingdom instead of a Great Bulgaria, under the Sultan's high command and with reduced territories, Macedonia and Thrace remained under Turkish rule, given reforms were introduced. Serbia, Montenegro, Romania, and Greece received independence, and Austria-Hungary attained the right to occupy Bosnia and Hercegovina, although it formally remained under the Sultan's sovereignty. By this treaty the Ottoman Empire seized being a significant European power. A number of small countries was formed, that were like a barrel full of gunpowder, ready to blast, due to competition in the Balkans.

Macedonia was on strategic importance due to the Morava and Vardar meadows and its port to the sea, but its significance was also derived from its undoubted possibilities for agriculture. In the political and social scenery in those days Macedonia could give support to Serbia or Bulgaria, in order to establish a rule of power in the region. In the eyes of the Ottoman Empire, Macedonia was a place inhabited by over a million Muslims and a significant area of tax collection, as well as a hub for Greek trade towards the Ottoman Empire.⁴⁶

In these relations Serbia was in toughest spot, as it had a hard time proving it had a substantial amount of followers in Macedonia. We are emphasizing the several-century long emigration of the Serbian population from that region. Aside from that, the influence of the Serbian Orthodox Church entirely cut off, which took away the spiritual tools its competitors had at their disposal. For decades the region was ruled by either the Greek Orthodox Church or the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, and since 1870 the Bulgarian Exarchate was making a breakthrough, supported by the Ottoman rulers.

Serbia could rely in one segment on the need of Austria to expand its influence towards the Aegean Sea. Austria could achieve this only through Serbia and hence enable its territorial expenditure southwards. Romania also submitted its request, as there was a number of Vlachs on Macedonian territory. This percentage of the Vlach population was small and could have been interpreted as a wish to not allow Bulgaria to increase its power.

During these negotiations, a Macedonian revolutionary movement appeared the members of which claimed not to be Bulgarian, or Serbian, or Greek, but a sovereign Slavic nation with its very own language, which would give them right to independence. They represented a separate group in Macedonia and were opposing any request that aimed to place them under the rule of Christians, who mistreated them in the past.⁴⁷

CLERIC EDUCATIONAL QUESTIONS

Beginning with the first decades of the 19th century Kumanovo County hierarchically belongs to the Skopje eparchy. From written sources we know that in the 11th century and later within the borders of Kumanovo County there was a Kozjak eparchy. Judging by the geographic position of this region, its parts across the Pcinja River and the Kriva Reka

46 See more: Jevrem Grujic, *Notes of Jevrem Grujic*, third book, (the second Obrenovic government and the Turkish wars), Belgrade 1923, 323-377

47 K. Pandev, *Ustavi i pravilnici na VMRO predi Ilindensko-Preobrazenskoto vstanie* (Macedonian), Historical preview, 1969, book one, 68-80. (here and after referred to as: Constitutions of VMRO). The Macedonian revolutionary organization was founded in 1893, in the Ottoman city of Thessaloniki in that time, where a significant number of Macedonian-Bulgarians lived. It consists of several smaller nationalistic groups, who were primarily opposing the Ottoman rule, wanted freedom for Macedonia, which they believed to be an undividable territory. They considered the population of Macedonia to be "Macedonians", regardless of their nationality. The organization was founded by Hristo Tatarcev, Dame Gruev, Petar Pop-Arson, Andon Dimitrov, Hristo Batandziev, and Ivan Hadzi Nikolov. Most of them were connected with the Bulgarian high school in Thessaloniki. The generic name of the organization was noted in Hristo Tatarcev's Memoires as Macedonian Revolutionary Organization (MRO). The statute of the organization was collective work, while the Bulgarian revolutionary organization's statute served them as a basis for reference. Their motto was the implementation of the conclusions of the Berlin conference. They established a Central Organizational Committee with various lesser committees. Later on the VMRO increasingly becomes a tool for Bulgarian goals in the Balkans. The organization changes names on several occasions. After World War I. they described themselves as a terrorist organization, which wanted to alter the south-eastern borders of Europe, using extremist means, arms, and terror.

must have belonged to nearby eparchies, just like they administratively belonged to these districts.⁴⁸

The eparchic duties in this region were fulfilled by the ikonon priest⁴⁹, who at the same time served as the archpriest.⁵⁰ The first ikonon priest of Kumanovo, Dimitrije Mladenovic, was put in position in 1833. In this region the Serbian churches only started being rebuilt in the 40's and 50's of the 19th century and later on. This way, by the beginning of the 20th century there were already 72 churches where service was held. Until the establishment of the eparchy the people voted for both the church and the monastery administration, in places where monasteries existed. This was done annually, on the anniversary of the given monastery or church, when the convocation⁵¹ would sit.

Hadzi-Vasiljevic notes that the clergy in this region was very poor and uneducated, he who studied the caslavac and the psalter could rightfully apply to become a priest, given he fulfilled all the other requirements. The priests were chosen by the local educated population, so villagers would request from the bishop to accept the one who was by his qualities chosen from their village. For the priests' posts the sons of priests' were favored, and they would get it if their behavior was exemplary. After them the most right to these positions was held by the teachers.⁵²

The educational and cleric relations stand at great odds between the patriarchy and the exarchate in the Kumanovo region since the establishment of the Bulgarian exarchate in Constantinople in 1870. These two political parties drained the nation of its energy. Yet again, the biggest issues within the Serbian eparchy were the familial feuds of the region's highest ranking families.⁵³

From the middle of the 19th century in the regions of Skopje, Veles, Stip, Kyustendil, and Vranje an opposition emerged against the Greek bishops in the exarchate. In Kumanovo all the way until 1873 the people held together, with a minor exception, in following their leaders who were for the patriarchy. The exarchate command was giving its all from the neighboring cities to come by its own supporters in Kumanovo. In 1871 they succeeded in attracting a few bankrupted Serbs and a few Turks of influence to sue ikonon priest Dimitrije at the valija (governor)⁵⁴ in Prizren, claiming he made appearances in court armed, was revolting the people, and lived immorally.

48 Jovan Hadzi-Vasiljevic, *Southern Old Serbia, Kumanovo County*, Beograd 1909, 489-491. (here and after referred to as: *Southern Old Serbia*) "Derived from written sources it is certain that Krivorecka Palanka belonged to Custendil Eparchy over the course of the last centuries, so it is possible entire Kozjak belonged there."

49 The ikonon priest is the highest ranked official in a monastery, after the Hegumen. His task was to lead the monastery's economy. He represented the Hegumen.

50 The archpriest is the highest ranking (the oldest) amongst priests, in the Orthodox religion. This outstanding rank is dedicated to priests upon twenty years of service, giving them the right to wear the *nabedrenik* belt, and may also wear a plush *kamilavka*.

51 *Southern Old Serbia*, 490. During the meetings of the convocation, the first officials to whom the monastery belonged, usually accompanied by the metropolitan or his substitute, would go through the bookkeeping of the previous administration, the monastery's guardian and the Hegumen, and would choose a new administration. Usually the same people were in the administration of a monastery or church for several years. The monasteries live off their land or charity, which is collected by people, who are only paid a proportion of said charity.

52 Ibid, 493.

53 Ibid, 502.

54 Valija (Turkish): governor of a county.

Introductory Remarks

It is well known that the exarchate (the Bulgarian National Church) at the time of its establishment did not receive a metropolitan see at Skopje's eparchy. In Constantinople everything was at work so that the exarchate could include this eparchy as well. Soon after that something happened in Kumanovo that accelerated the growing-apart of the people. This was the struggle of a Kumanovo-based priest Nesa in placing his son Arsa as a priest in his town. As the ikonom priest would not accept this, and even the Skopje archbishop would not do this, Arsa was submitted into the church by the Veles exarchate metropolitan see, which has been putting up a fight in order to get a few houses in Kumanovo and at least a single priest.

Upon Arsa's return to Kumanovo, the people started getting fragmented into two sides – for the ikonom, and the priest Nesa. These two sides quickly grew into two parties; the patriarchic, and the exarchic. The exarchate supporters were called Sizmatiks, while the patriarchy supporters were the Grkomans.⁵⁵

These already bad relations were further worsened by the metropolitan of Skopje Pajsije, who voiced his concern over everyone that was disrupting peace and order within the Orthodox Church in Kumanovo, which only led to additional disturbance. The exarchate used this troublesome time in Kumanovo to invest money and time to win over as many prominent people as possible in the favor of their own ideas. Getting people on their side through corruption has brought them a few influential Turks, such as Fetah Zayim⁵⁶, Ali Zayim, Yashar Bey and others. Authority started coming to them from Constantinople and Skopje, as well as from everywhere else around the Empire, and their party started getting organized.

The agitations in the broader layers of society aimed to convince the people that the exarchate was supported by Russia, which would send its people to liberate the Christians from the Turks. Serbs were known to Turks exclusively as rebels and traitors. Many uneducated and misinformed Serbs did not realize how they were being manipulated. The Turkish rule in remote villages did not even ask the people about their religious or national affiliations, but automatically transferred them into the exarchate and hence into Bulgarians.

Soon, in 1874 the first exarchate metropolitan Dorotej arrived in Skopje, and so the battle for the upper hand at the Kumanovo Church continued in a more active and financially involved way, so the goal was achieved.⁵⁷ For the position of the exarchate metropolitan of Skopje Kiril was chosen, who managed to strengthen his party in this region. With the coming of the exarchate metropolitan Teodosije in 1890, a lot of money poured into the Skopje area, which led to an increased amount of school being opened. This is when the exarchate got all of Kozjak and the majority of the villages across the Pcinja River and Kriva Reka.

The patriarchy's efforts in opening new Serbian schools decline in the period between 1892 and 1896. The true impact of their work had been disturbed by the exarchate's efforts in Skopje.

While the patriarchy and the exarchate were clashing over educational and spiritual issues, great political events started taking place in Turkey, which set into motion actions by other Balkan states, such as the Greek-Turkish war and the Serbian-Bulgarian fraternity, the highest ranking officials in the matter of the Kumanovo Church.

55 *Southern Old Serbia*, 508.

56 Zayim (Turkish): a user of a Zayimat, which collects between 20.000 and 99.999 Akçe annually.

57 The exarchate metropolitan Dorotej was formerly the patriarchy metropolitan of Custendil, then he went over and was considered a renegade (an outcast from religion). The patriarchy would not tolerate him in Skopje, so he barely made it to Kumanovo and Vranje on the way down.

Even though the exarchate achieved tremendous results in the Kumanovo region, it could not pass on its Bulgarian ideologies onto the people. From its very establishment to this day it could not pass on the ideologies and develop a national consciousness of the nation it represents in a great number of people it converted. From its establishment to this day (1909) the people go back and forth between the two sides, that is between the patriarchy and the exarchate, and view them as political parties even without clear terminology.⁵⁸

The people in this region turned either to the patriarchy or to the exarchate according to the people that represented them. Within families, from the same father and mother, the kids would often be divided, so one would belong to the patriarchy, while the other one belonged to the exarchate. There were also cases where the father was on the side of the patriarchy, while the son chose the exarchate.⁵⁹

Until the beginning of the 19th century there were no schools in Kumanovo or the villages nearby. The first school in this place was opened around 1805.⁶⁰ Hadzi-Vasiljevic claims the children were schooled using old-fashioned monastery methods. Teaching was done using church books; spellers, caslovacs, psalters, calendars and apostles, and that included mostly reading, almost never writing.⁶¹ Writing was done in an upright position, while calculations were made by heart.

From the middle of the 19th century the changes that were taking place nearby, also had an impact on Kumanovo County. Marginally new books were being brought in and those who wanted to educate themselves further would go to Skopje or Stip. This forced the people of Kumanovo to look for teachers who would teach their kids the new way.⁶²

The impact of the exarchate on the education was already widely felt in Skopje, Vranje and other towns across the South-East. Beside the Serbian books, Bulgarian books also started arriving in Kumanovo, so they were being spread amongst the people as well. Yet, Kumanovo and its surroundings remained under the patriarchy all the way till 1872. Shortly after that the Serbs of Kumanovo divided themselves into those of the patriarchy and those of the exarchate, while the schools were divided into Bulgarian and Serbian ones, which was officially called Grkomanic. Due to the Serbian orientation and the arrival of teachers from Belgrade at the boys' and girls' schools in Kumanovo, the Bulgarians started badmouthing the Serbs to Turks, claiming they were patriarchists and rebels who were preparing an uprising.⁶³

A Serbian school was opened again in Kumanovo in 1875, but was soon closed down again due to the pressure the exarchate's metropolitan was applying on the patriarchy

58 *Southern Old Serbia*, 517.

59 *Ibid*, 517.

60 *Ibid*, 493.

61 *Ibid*.

62 With the coming of teacher Simeon in 1866 to Kumanovo, the educational system changed, as where he came from the students were already learning from Bulgarian books.

63 *Ibid*, 497. During the time of the Bulgarian agents' struggle against the patriarchy in Kumanovo the teachers were Ilija Popovic and his wife Milka. Milka led the girls' school, while Ilija led the boys' school. It is noted that their work, however brief, was not positive, possibly due to the pressure put on them. After them Zaharije Popovic from Croatia came to Kumanovo, which has very damaging consequences.

through the Turkish rule. The Serbian school was opened again in 1892, when following the Serbian-Turkish wars the people completely abandoned the exarchate and came back to the patriarchy.

From the beginning of the 19th century all the way to 1885 there was a certain number of village schools. There teaching was done using monastery methods and church books, just like in the old-fashioned town schools. These were mostly schools with dormitories at the Karpino Monastery, Matejce Monastery, Zabelo Monastery, and Gradiste Monastery.

For the overview of the events in the Curved River region described in this handwriting of Mihailo Milan Petrovic, we will take one of the most significant villages of that region, Dovezence, which is first mentioned only at the beginning of the 19th century.

From the memories of his ancestors and from the research of Jovan Hadzi-Vasiljevic, we can learn that even before the people's uprising, it was forbidden by the Turkish law for Serbs to declare themselves that in public, and had to be called Grkomans instead, which made them fall under the Constantinople Greek Patriarchy. There was a great distinction between them and the Bulgarians (exarchists), who were permitted to refer to themselves as Bulgarians (Bulgarian nationals).

All the spiritual and national commotions led to strong political battles in this territory. Beside Serbs and some Bulgarians, Kumanovo County is inhabited by Macedonians as well. In this period they mostly accept the exarchate, but amongst their revolutionaries there is a fragmentation, which had its highest intensity right during the years leading up to the introduction of the Hurriyet.⁶⁴ The leader of the Ottomans after the Young Turk Revolution was Enver Pasha. His political stance insisted that Serbian and Macedonian chetniks organize their activities at the level of political organizations.

However, from Mihailo Milan Petrovic's notes we learn that during 1909 and 1910 that Young Turks killed some Macedonian leaders. Seeing the danger, Serbian and Macedonian chetniks went back to their old practices, hiding in the woods, the only difference being they no longer cooperated with each other.⁶⁵ Many fall in the chetnik uprising in an attempt to liberate Kumanovo from the Ottoman rule, in numerous internal fights of patriarchy and the exarchate, or the clash with the Macedonian revolutionary committee.

Probably due to the elections in the Turkish parliament, Sultan Rashid Mehmed visits Kosovo, Skopje, and Bitola in 1911. Serbs had their own representatives in this parliament and the agitation was out to repair the situation caused by the Young Turks.

After the announcement of the Hurriyet in 1908 Arnauts' uprisings became an issue. Arnauts were opposing every new reform that the Ottomans wanted to introduce, as these endangered their freedom of behavior, which enabled them to mistreat other

64 Mihailo Petrovic notes that the Macedonians divided themselves into fractions: 1. Center-oriented people, for an independent Macedonia, 2. Top-oriented people, who work for the benefits of the Bulgarian state, 3. Samdanists, who are amongst themselves fragmented into two groups as well (the ones working for Bulgaria, and the ones for an independent Macedonia), 4. Reformists, who are working on introducing reforms within the Ottoman Empire.

65 The Young Turks have murdered Macedonian Chetniks Micko Harambasa and Petar Sokolovic.

national groups. This is why an uncontrollable group of immensely armed Arnauts broke into Skopje in 1912 and was raiding the streets for days, showing off their power.⁶⁶

Shortly after these events the chance has appeared and the opportunity has risen to completely liberate this part of Europe of the Ottoman rule. The Balkan League was established between Serbia, Montenegro, Bulgaria, and Greece, which was immediately followed by battles, where the Serbs of the Kumanovo-Kratovo region joined in. They acted in accordance with the orders given to them by their superiors from the cleric-educational rule and the chetnik organizations.

The role of the Macedonian committee, which tried to form an independent Macedonia in September of 1912, lost all significance as Bulgaria joined the Balkan League. As it is known, the Balkan wars ended in 1913 with Serbian victory and great disappointment on the Bulgarian part as it could not claim the territories in southern Serbia, which it went to war over and lost. This is why Bulgaria waited for the right moment to get the wanted territories. This came around during World War I, through making an alliance with Austria-Hungary and Germany on 5th October 1915. The Bulgarian army got to the Kumanovo region within just a few days as well.

Shortly after Bulgaria established its rule and chose Teodor Stamenkovic Fenar for County President, a tailor from the village of Mudras, who lived and worked in Kumanovo. Mihailo Petrovic notes that numerous individual, as well as group murders of the Serbian population in Kumanovo County rest on this man's conscious. Putting him in position gives a certain sense of local reign of terror, which was hard to resist. Besides, Bulgaria assumed requisition over the land and completely impoverished the people of that region. Soon after began the taking of prisoners from the Serbian military, and the internment of the local civil population, followed by the bulgarization of the village folk. At the head of this significant operation was a local commander called Stojan Misev.

Teodor Fenar was duly removed from power in mid-1916, and was replaced by Dimca Spasevic from Kumanovo. Dovezence municipality remembers him for his different approach to the people. He remained in power briefly, before Fenar returned. During his next term, he was even harsher in treating the people, so finally he was arrested and detained at the remand in Skoplje in 1917.⁶⁷ To Dovezence municipality during these war-stricken years comes a third commander, Milan Djordjevic, born in the village of Malina, with a permanent residence in Kumanovo. The entire region was devastatingly looted during World War I, so it barely recovered afterwards and had slow development.

Alongside Dovezence, in the Curved River area there were several other villages inhabited by Serbs. In the handwritings of Mihailo Petrovic beside the spiritual-educational situation, we find the life-stories and works of many members of Serbian Komitas-Chetnik organizations, their efforts in preserving the Serbian national identity, their issues, intentions, and goals. Later on in the text we can find descriptions of the lives of Serbs in the villages

66 Peter Bartel, *Albanians since the Middle Ages till today*, Belgrade 2001, 116-119. (here and after referred to as: *Albanians since the Middle Ages till today*). Within the Albanian community, right after the Young Turks revolution, educational activities have begun, as they have realized that education is of crucial importance if they want to survive as a nation. On the other hand the Arnauts were pushing for Bulgarian, Serbian, and Greek schools to be shut down, and reinstate the old type of schools instead, which once prepared the priests for their service amongst the people; they were also pushing to remove all bells from Christian churches, and for 20 to 30 Muslim standard-bearers to go through the villages looking for national scapegoats, just like it once was.

67 After the war Fenar was relocated to Sofia, as he was sentenced to three years in prison and never returned to Macedonia.

of Rudar, Kokosinje, Jacince, Klecevce, Belakovce, Strezevce, Murgas, Kuckarevo, as well as the lives of Serbs in Staro and Mlado Nagoricane and other places.

With special attention are the cleric figures and teachers described, whose efforts greatly contributed to the national, but also political preferences of the Serbian population of this region.

THE DESCRIPTION OF THE ORIGINAL TEXT

These texts were composed in an archaic Serbian language with numerous south-Serbian localisms. The language the author uses is purely folkloric, just like it was spoken in that region. Serious grammatical mistakes appear, inversions, wrongly utilized cases, but the text is interesting and is written in a nice handwriting of a teacher, who is aware of his lack of education.

The text is written in a hard-case notebook of a beige color, with the spine and the corners covered in grey fabric.⁶⁸ It features 200 lined pages all together, written in dark grey, black, and blue ink. It is obvious that the text is written across several instances. It can be deduced that Petrovic spent several prior years researching and taking notes of dates and years, and that he later on copied the text nicely into this format. Differences in the author's mood are also apparent, which dictate the tone of the descriptions but also the form and size of the written letters.

This way we can see that the *List of Families* was written first, and then it was the Foreword and the first seventy pages almost in one instance, using the same ink. In this part of the text we can notice corrections done by the author himself at several occasions, written with the same hand, with notable smaller letters. Some words were corrected during the actual writing, some additionally later on.

The part of the handwriting that begins at the page 73 with the description of the village of Klecovtse was originally written in black ink and a bit smaller letters, but paying attention to each and every detail which is described, recounting places, people, and events in detail.⁶⁹ It is noticeable that the last pages of the notebook were filled in later on, as the handwriting is much bigger in size, written with a trembling hand, and the last three pages have actually been added to the notebook and filled in using a pencil. The focus of the author in describing people, times, and events has not decreased at all and kept its entire intensity. This is probably when the page numbering took place, written in the upper right corner also using a pencil.⁷⁰

In the handwriting of the text *Description of Villages and Prominent People in Kumanovo County* there is no table of content. This has been added to the published version, but it

68 The second notebook, *Serbs in Kumanovo County*, with the working title *A description of villages and prominent people of Kumanovo County*, is archived at the Historical Museum of Serbia under the inventory number AG 2000/2, of the dimensions 25×33.5×2 cm.

69 In this part of the work the author has additionally made interventions, such as adding time of death to Blaza Trajkovic's name on page 95 (of the original text), in blue ink at the very end of his biography. From page 123 of the original text once again we can notice a change in ink color, now the author is using blue and goes on to write the following 50 pages with it, only to get back to black ink again after the page 195.

70 Numbering the pages begins with the first right-side sheet in the line which is empty. The main text begins at page 3, while at one point in the author's handwriting we can see a left-side page numbered page 2, obviously additionally attached, written in black ink and considerably thinner fountain pen, on which the list of the Dovezence village families can be found.

was carefully considered in being credible with the numbering of the each new biography or description of a place. Petrovic marked each new part of the text using his own logic, not following the written rules of paragraphing. Looking at the handwriting as a whole, we can see six chapters which are divided so that each biography and description of a village is an individual paragraph, numbered using Arabic letters. This table of content seems confusing, but is entirely in line with basic notation, which has been respected in the published version.

The first two short texts *Foreword* and *List of Families* do not feature numbering, the first chapter of his, denoted with an Arabic 1, he begins with the description of the village of Dovezence. In the original this description begins on page 5, while it on page 18 in the rearranged text.

Petrovic's chapters are denoted with numbers from 2 to 22. Within these are the descriptive biographies of prominent people from the village of Dovezence. From chapter 23 to 33 Petrovic writes about the importance of the work done by Dovezence between the years of 1890 and 1912, and then goes on to describe all the remaining villages featured in the content. From chapter 34 to 37 he delivers biographies of important priests, teachers, and numerous noteworthy people of that region. The primary handwriting ends at the *Conclusion*.

The list of murdered Serbs from Kumanovo County was created while rearranging the book, by careful reading of every detail, while the list of patriarchic and exarchate schools in Kumanovo County was created based on the research of Jovan Hadzi-Vasiljevic.

СЕЋАЊА
МИХАИЛА МИЛАНА
ПЕТРОВИЋА

Куманово
Китаново

ПОПИС ДОМАЋИНА ФАМИЛИЈА

Међу довозенчанима од 1850. до 1900. година, имало је много добрих домаћина који су били на челу својих задруга, за које време село Довезенце било је на врхунцу своје моћи и када је владала она примерна слога.

Здравко Караџић из фамилије Караџића
Младен Ристић, механџија из фамилије Џанковаца
Димитрије Трајковић из фамилије Шупелеваца
Богдан Ајдамачки из фамилије Ајдамака
Станишко Николчевски из фамилије Николчеваца
Миладин Смиљковски из фамилије Смиљковаца
Кипријан Петровић из фамилије Ђорђијеваца
Петруш Стојилковић из фамилије Јовеваца
Јане Стојиљковић из фамилије Јовеваца
Богдан Доцевић из фамилије Николчеваца
Цветан Ивановић из фамилије Џанковаца
Димитрије Милошевски из фамилије Милошеваца
Петар Станојковић из фамилије Велчеваца
Петар Таиревски из фамилије Тајироваца
Денко Петковић из фамилије Ђорђијеваца
Тодор Петковић из фамилије Ђорђијеваца
Славко Младеновски из фамилије Младеноваца
Стеван Смиљковски из фамилије Смиљковаца
Марко Велчевски из фамилије Велчеваца
Димко Здравковић из фамилије Караџића
Јосиф Петрушевић из фамилије Јовеваца
Станојко Младеновски из фамилије Младеноваца
Иван Димитријевић из фамилије Милошевски

ПРЕДГОВОР⁷¹

Пред крај мога живота, а који сам зашао у шездесет и осмој години, решио сам се да напишем ове кратке приделешке, односно опис нека села и места, па и кратку биографију појединих заслужних лица, који су радили за нашу националну ствар, а многи су од њих и животе своје положили за добро и напредак нашега народа и доцније ослобођење нашега народа од тур(ског) ропства.

Свако време носи своје бреме, али са правом може се рећи: да време проведено од 1850. године наовамо, то време је најзначајније за наш српски народ (који је био у ропству под турцима и),⁷² за његову борбу ослобођења и културног препорођаја. То време је доста описивано (од наших учених људи из ондашње Србије па) доцније и та борба, али је дало подстрека, да и остале (наше) покрајине где живи наш народ (под Турцима) национално се пробуди и да од завојевача турчина затражи да се ослободи од вековног ропства, (које му је било наметнуто од Косовске катастрофе).

Наш народ словенске расе, био је потпао под турско тешко ропство (после Косова) и био је бесправна и покорна (турска) раја. Турци било чиновници, било из грађанства, чинили су велику неправду (нашем народу), народ је угњетаван, мучен, застрашиван, бијен, пљачкан и није имао никаква човечанска права (за време свог робовања), па у таквим приликама није смео да изнесе ни име своје народности, већ у то време (па и доцније), ако га пита који, шта си? он би одговорио: „кристијанин” да је за разлику од турчина.

Народ беше (тада) потпао у двојако ропство:

Прво ропство било је политичко под турцима, народ није имао никакво право, а турци, као владајућа класа и господарећа имао је сва права и што год (Турчин) чини неправду нашем народу, за то (никоме) не одговара. Свугда у земљи било је турских великих и малих поседа земље и земљишног богатства, све је то било у турским рукама, па је наш народ радио и одржавао турску имовину да турци живе и да се богате, а наш народ само да одржава свој голи живот и своје породице. (У оно време) Турци су трпели наш народ, да би имао који да им ради тежак физички посао на њихова имања, а они да уживају плод од рада нашега народа, па за то су турци постали лењи и нерадници до последњих дана њихове пропасти (а свирепи су се понашали према нашем народу да би им био покоран и да им ради уз најамнину и ништавну напојницу).

71 Предговор је написао Михаило Милан Петровић.

72 У делу текста са поднасловом „Предговор” који је написао Петровић, у малим заградама аутор је накнадно дописао текст обичном оловком. У осталом делу текста малим заградама су додата слова или делови речи које је Михаило Милан Петровић испустио у току писања.

Друго је ропство било то: што наш народ у то време верски је припадао под Цариградску Грчку Патријаршију, која је у ове крајеве постављала своје Владике (грчке народности), те су наше свештенство словенске народности немилостиво експлоатисали у корист свога личнога обogaћења (које се и данас препричава у народу). Остали цивилни грци, размилели су се по нашим крајевима, као друмски механције, пекари и трговци, па су на тај начин наш прост и неуки народ искоришћавали и богатали се на рачун народа, а поред тога грци су га искоришћавали да им ради тешке физичке радове (као слуге у њиховим радњама), грци су мислили да ми (словенска раса) нисмо способни за самосталан рад, па су наши стари укоравили са речима: кефало, глава букова, говедар или овчар. Једини писмени људи и рачунције онога доба били су грци, а наш народ сувише прост и неук обраћао се њима било за савет, било за рачун. У то време била је трговина и размена робе само са грцима, па за то грк дође сиромашан из њиховога краја, а овде за неколико година рада стиче велико богатство, отуда по свима варошима има толико (грчких) имања, механе и пекарнице грчка својина и до данашњега дана.

Са овога малог кутића места, заузео сам се укратко да опишем села, људи и њихове кратке биографије који су се истакли својим радовима, па неки и своје животе положили, а који људи су били из овога краја, или пак и ако нису одавде, радили за ове крајеве, па се дошло до данашњих дана (и ослобођења).

Мој опис заслужних људи је локалног карактера, само је описато оно док сам могао сазнати.

Ја сам слабо писмен, па моји описи имаће много грешака, па за то молим да ми се не замера, „а коме дође до руке моји описи могу читати и исправљати”.

Овај опис из ове књиге ако падне у рукама неког школованог човека, да га сачува за доцније младо наше поколење, које би сазнавало из прошлост (и) живот наших старих људи (и на основу тога опише и изда јавности, која би била обавештена за оно време под којим условима наш народ је живео, радио и дошао до ослобођења).

1. СЕЛО ДОВЕЗЕНЦЕ

Село Довезенце још од старо доба, по административној подели од стране турске власти, припадало је под Кумановску околицу. Исто село се налази источно од вароши Куманово и удаљено је око 18 километара. Кроз атар овога села још од старине водио је краћи каравански и пешачки пут од Скопља преко Куманова за стару варош Кратово и обратно, који је пут најкраћи између ова поменута места. На томе путу из раније време у атар овога села, постојале су две друмске механе са оделењима и свима потребама за прихватање путника и њихове стоке на одмор и преноћиште. Сопственици тих ханова и називи било им је и то: Велчевски хан и Џанковски хан.⁷³

Кроз атар овога села протиче река Крива, која иде од истока према западу и дели атар овога села на два дела, и то северни и јужни део. Ова река излази из атар с. Бељаковца, па прелази у атар с. Довезенца и одмах почиње да се шири равница (долина) кроз коју протиче река, ова равница десно и лево од реке богата је, у њој има врбази, ливаде, њиве и баште, ово је место нај плодно у целога атару и даје добре приходе и то: од врба и топола добија се грађа за подизање зграда и за гориво, од ливада добија се сено за исхрану стоке, њиве су посејане већином са кукуруз и пасуљ, многе од ових њива лети за време суше заливају се водом, те се род удвостручи од истих, а од башта добија се довољно зелен за домаћу употребу, претиче по нешто и за продају. У овој равници поред реке десно и лево има подигнуте четири воденице, од којих је једна зв. „Стара воденица” која је подигнута одавна и нико не памти када је подигнута, све су воденице својина Довезенчана. Од ујма ових воденица, сопственици имају приличан приход, пошто долази народ из удаљених села да меље.⁷⁴

Атар села Довезенца граничи се и то: од истока до атара села Бељаковца, са запада до атар села Јачинца, са севера до атар села Стрезовца и са југа до атар села Мургаша. Данашње село Довезенце је насељено на јужној страни од реке Криве, терен на коме постоји је нераван, одмах од обале Криве реке терен почиње да се уздиже све више и више док не достиже до врха зв. Липац.⁷⁵ Кад се издаљине посматра где је насељено ово село, прво види се врх Липац, који је на јужној страни, наниже

73 По поменутим фамилијама Велчевски и Џанковски ханови су добили имена.

74 Др Јован Ф. Трифуноски, *Кумановска област (Сеоска насеља и сџановништво)*, Скопље 1974, 182, (у даљем тексту, *Кумановска област*). О селу Довезенцу податке можемо наћи код наведеног аутора који се бавио истраживањем Кумановске области 60-тих година XX века. Тако додатно са знајемо да ово село има воду за пиће "...из бунара и са неколико извора озиданих у чесме. Поједини извори носе ова имена: Јеленац, Лозница, Бунарче, Чешмиче, Дерков чукар, Брестов дол, Ајдучко кладенче, Мутавцијска чешма, Зајевац, Црна врба, Ђоровац и др.."

75 Исто, 182. Надморска висина села Довезенце је између 400 и 600 метара.

испод врха настају благе косе пресецине долинама, које спуштају се до обале Криве реке. Од истока према атару с. Бељаковцу уздиже се голо брдо звано „Јеленац” који иде од севера према југу и свршава се испод врха Липац. Село је према истоку затворено са брдо Јеленац, према југу са највиши врх Липац, а према северу и западу се спуштају благе косе. На овим косама и пресецима од долина, насељено је село по махалама које су од 3, 4 до 5 домова. Село је разбијеног типа и разбацано по махалама. Данас село има око 95 домова,⁷⁶ а има доста људи који су се иселили из села и отишли по највише у варош Куманово. Од како се памти од старина, никада у ово село није имало турских поседа-имања, па за то у турско време се звало „рајетско село”. Земљиште које поседује ово село није тако плодно, сем долина око Криве реке је добро плодна, а остало је слабо, али вредне руке сељака и њихова воља за рад у пољопривреди стварају себи приходе од земље да добро живе, док околна села имају боље родну земљу и бољи терен, далеко заостају иза Довезенчана. Пре појаве болести филоксере у виноградима, ово село је имало врло добри виногради од који су имали сваки домаћин пиће.

Од вајкада у Довезенцу међу сељацима постојао је ред, јер су имали добри и вредни напредњаци у селу, који су заводили ред и упућивали су на добро и послушност, па са правом може се рећи: Да је Довезенце било „Република” у владавини турске царевине. Довезенчани односно сеоски прваци знали су како да се владају и понашају са турско чиновништво, а знали су да се понашају према турским пљачкашима, хајдуцима и насилницима. Турци који су долазили да у име Султана врше службу у Довезенцу били су дочекивани врло добро, давана им је храна и удобности увек је имало похвалне речи за чиновнике турске, и на тај начин Довезенце је стекло добар глас и поштовање код турских управних кругова, па су ради шетње и провода многи угледни чиновници, као (Кајмекам) срески начелник, (Кадија) старешина среског суда, тапиџија, јузбаша (жандармериски официр) и други долазили у Довезенце били су дочекани и угошћени, док у друга села турски чиновници врло слабо су ишли. На овај начин први људи села Довезенца имали су код Управне турске власти велико поверење и поштовање, а пружана им је заштита од управних власти. Турци који би долазили као отимачи пљачкаши, насилници, одмах су силом истеривани из села и нису смели да врше зулуме, јер и Довезенчани имају оружје те (су) им (држали) против страну у тој њиховој намери, па за то ретко који од ових неваљалих турака (је смео) да посети Довезенце. Пре стотину година десило се ово: неки Турчин дошао на весеље у Довезенце и његово држање није било пристојно, па два брата младића Риста и Младен из задруге Смиљковаца, договоре се и убију Турчина, па да не би одговарали за ово убијство код турске власти, онда побегну преко границе у Србију, а граница је била код Алексинца, настанили су се у Јагодину имали пекарску радњу, удомили се и имали деце. Од ових избеглих младића из Довезенце, води порекло наш признати педагог Воја Младеновић директор Новосадске гимназије.

Историјски остаци у атар овога села има и то: поред саме леве обале Криве реке, а у близини данашње старе воденице има једно узвишење, мало издигнуто место, на ово место постоји стара црква, која је била саграђена дубоко у земљи и виде се зидине високих око два метра, а на олтару зид је највише очуван, ту се види мало заостатак од малтера и црте у бојама од фреске. Ова црква изгледа да је била из

⁷⁶ *Кумановска област*, 182. По истраживању које је 1972. године обавио др Јован Трифуноски село Довезенце је имало 94 домаћинства.

ранијег доба, а око ње виде се остатке од гробова, поред саме цркве пролази пут колски. Сељаци и свештеник на Ђурђев дан 23. априла сваке године скупљају се, ту се свети водица и реже колач, вероватно да је ова црква била посвећена св. Ђорђу.⁷⁷ Недалеко јужно од ове цркве за 300 метара, а у место зв. „Лозница”, био је посед манастира св. Прохора Пчинског, ту је имало зграде и друга одељења за управљање манастирском имовином, вероватно да је имало по неки преставник из манастира св. Прохора, који је управљао ово имање, а црква је служила као метох манастирски. Доцније зграде су пропале, а манастирска управа ово имање отуђила и распродала.

Код данашње цркве јужно на 200 до 300 метара по њивама види се да је некада било село и камење набацано на гомили. Сељаци ово место називају „Селиште”. По свему може се закључити да је ово насеље новијег датума пропало, а то је вероватно било за време Турско-Аустријског рата вођеног од 1682. до 1689 године, када је у ове крајеве био Кумановски војвода „Карпош” који је устао са народом против турака и водио борбу, па пошто су се Аустријанци повукли, наишли поново турци и упропастили ово насеље и уништили цркву. У то време владала је заразна болест звана „Чума” од које болести много народа је помрело.⁷⁸ Има још један старински остатак види се код чесме зв. „Будимарац”, ту се виде чункови у земљи укопани, вероватно да је вода од ове чесме спроведена за пиће у неко насеље, а оно место где је било некадашње село удаљено је више од два километра; па овај спровод воде може да је био до у то насеље.

Данашња црква Довезенска подигнута је на једно узвишено место, ту је данашње сеоско гробље. Никакав натпис нема да се види када је црква подигнута, али је вероватно подигнута око 1830. године за време када је био Хавзи паша у Скопљу, па у то време има подигнутих много цркава у целом вилајету. Црква је посвећена, Св. Вознесења Господњег, тога дана цело село слави и има сабор.⁷⁹

Када сам био претседник општине Довезенске у 1914. години, из фамилије Борзановаца имао је један старац, који се звао деда Анђел, он је тада имао пуних 110 година старости, старац је био доста држећи па је ишао за стоком. Једног летњег дана зауставих га код општине па га питам, шта зна из прошлости за Довезенце? Он ми каже да зна када је село било свега од 7-седам кућа и да се од тих 7 кућа намножило и постало ово село. Све фамилије које славе св. Арханђела који пада 21/8 новембра сваке године, су сродствене међу собом, изузев мали број кућа има од друге фамилије. Деда Анђел памти када је један свештеник из Кратова опслуживао одавде до Вардара, па је долазио један пут или два годишње у село, остајући по дан, два или три, да крштава децу која су била некрштена, да венча и да опева умрлих, (он) ми каже: ја као дете јурио сам да видим шта је то поп? он је био стар човек, имао је дугачку браду и црни гуњац, носио, на глави црну поповску капу, био је средњег раста дебео, јашио је доброг коња. Народ у то време био је прост, такође и турци су били прости. Жито, воће и виногради много су рађали, од стоке највише је имало оваца и говеди. Опет деда Анђел прича да је обукао гаће у своју осамнаесту годину.

77 Датуми у тексту су по старом или Јулијанском календару.

78 *Словенска митологија (енциклопедијски речник)*, Београд 2001, 581. Чума-куга, опасна заразна болест, демонско биће које изазива заразну болест код људи и стоке. Најчешће замишљена као стара мршава жена рашчупане косе.

79 *Кумановска област*, 183. Селиште се налази на источном делу села Довезенце. Јован Трифуноски бележи да је црква која се ту налази била посвећена Светом Спасу, што би било потпуно опречно навођењу Михаила Петровића.

Село Довезенце састоји се од ових махала и то: 1. Ајдамачка, 2. Борозановска, 3. Велчевска, 4. Вукомановска, 5. Гужваровска, 6. Ђорђијевска или Парастатинска, 7. Ђекевска, 8. Донеvска, 9. Далевска, 10. Јовевска, 11. Караџинска, 12. Младеновска, 13. Милошовска, 14. Мутавчиска, 15. Милковска, 16. Николчевска, 17. Петковска, 18. Прилепска, 19. Ристевска, 20. Смиљковска (Станковска), 21. Таировска, 22. Чепчевска, 23. Џанковска, и 24. Шупелевска, свега 24 махала.⁸⁰

Махале: Ајдамачка, Борозановска, Велчевска, Вукановска, Ђорђијевска или Парастатинска, Ђекевска, Донеvска, Долевска, Јовевска, Караџинска, Младеновска, Милошевска, Николчевска, Петковска, Ристевска, (Станковска), Таировска, Чепчевска, Џанковска и Шупелевска сви славе славу св. Арханђела Михаила, који пада 8/21. новембра, па према овоме може се закључити да потичу из једне фамилије и једнога брaства. Само предање старих људи из овога села то исто потврђују. Махале пак Гужваровска, Мутавчиска и Милковска славе Ваведење св. Богородице, које пада 21. новембра (4. децембра), Махала Прилепска слави св. Николу 6/19. децембра и махала Смиљковска слави св. Јована 7/20. јануара.

Као што је пре укратко описато, још из раније ово село је одмакло много унапред него остала ближе и удаљенија околна села. Довезенчани били су од вајкада добри хришћани пошто су у своје село имали цркву и свештеника. Били су добри пољопривредници, те се њихов атар одликовао са добром обрадом земљишта од које су имали добар приход. Били су добри сточари па је њихова стока најбоље изгледала, били су добри воденичари, па је издалека народ долазио да меље брашно на њиховим воденицама. Искоришћавали су до максимума плодну долину Криве реке, тако да је ова долина имала највише самониклих и засађених врба и топола, па поред своје употребе овога дрвета, поједини су имали и за продају од ова дрвета, шта им је доносило знатне приходе, имали су добре ливаде, (са) које су скидали сена два пута годишње, имали су њиве, које су већином сејане кукурузом, а лети заливане са водом, па су добијали двоструки род, имали су баште и воћнаци од којих су такође имали за себе и за продају. Све ово пољско добро чували су врло строго, а који се ухвати да чини штету на пољском добру немилосрдно је кажњаван од стране самих сељака, тако довозенчани су били навикли на тај рад па је њихово село у оно време доста одмакло од остала села. Та строга дисциплина дала им је прилику да живе у слози и љубави за добро целога села. Ту слогу и сеоску међусобну дисциплину, знали су и турске власти, па нису им спречавали, већ су им и даље одобравали, па чак им и завидели на овај сеоски поредак. Многи од Довезенчана били су ишли у иностранство као печалбари, највише су ишли у Румунију и бавили се пекарским занатом. Највише су ишли у варош Олтемицу, у коју су били пекари-хлебари искључиво Довезенчани, па су постали добри занатлије и печалбари, па доносили својим домовима добре зараде.

У оно време може се познати сваки довозенчанац, ма где да се креће, ако иде на пијац у Куманово, он је пристојно обучен, његов коњ је ухрањен и добро опремљен, његов прибор, вреће и бисаге су добри марљиво чувани само за то. Ако довозенчанац иде у гости на славу код пријатеља или на манастирски сабор, све је спремно најбоље да се обуче, а и женски свет носи најбољу промену, него што носи друга села.⁸¹ И по овоме се одликују Довезенчани. Па и сами турци дају им почаст, јер и

80 У оба пописа села Довезенца побројане су и нумерисане све махале, тако да је укупан број махала 24. Међутим, аутор је накнадно ишчитавао текст и код Смиљковске и Таировске махале обичном оловком дописао још Станковску, која није ушла у збир од 24 махале.

81 Најбоља промена – свечано одело.

они воле добре и уљудне људе. У многа села Довезенчани нису удавали своје девојке где је имало помешина са турцима села, ни од таква села нису узимали девојке, јер није им било по вољи оваква мешана насељена села.

У погледу песме и весеља довозенчани су били добри певачи и играчи, а са турцима где год их је било, били су повучени. Од старина школе старо-словенске није имало и ако је поред данашње цркве била једна зграда подигнута за школу где и данас постоји, школа је отворена тек у 1890. години,⁸² и то српска основна школа са модерном школском наставом, али ипак између довозенчана било је доста самоуких људи, којима је требало знати читати и писати, а нарочито они који су ишли у иностранство као печалбари.

82 Трифуноски у својим истраживањима као и Хаџи-Васиљевић долази до податка да је српска школа у Девезенцу постојала још од 1820. године. Очигледно је њен рад прекинут па је тек 1890. године отворена нова школа са модерним наставним програмом.

2. ПОП ЈОВАН СЛАВКОВИЋ

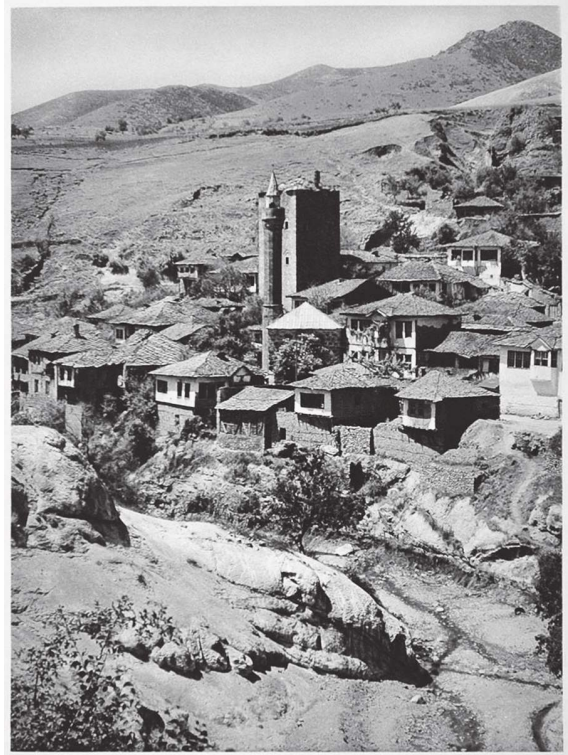
Поп Јован Славковић је родом из села Четирца, близу код Куманова, он је још као младић дат у старо-словенску школу, која је тада постојала у варош Кратово, а која је била на гласу у целом овом крају. По томе може да се знати да свако грађанско лице мушког пола из Кратова, знали су читати, писати и у цркви певати, па за то из Кратова долазили су путујући даскали,⁸³ који су радили занат и учили децу. Таквих даскала Кратоваца у оно време било их је много растурених по народу. Онај који иде да заврши школу у Кратову међу кратовце, тај се рачунао за добро школованог човека, а школа је давала знање за будуће свештенике и учитеље у народу. Кроз такву школу у оно време је прошао поп Јован. Живећи у с. Четирце, он се оженио и био рукоположен од стране Грчког владике у Скопљу за свештеника. У то време вероватно пошто су Довезенчани подигли нову цркву између 1830. до 1835. год. па су тражили да имају свештеника и нашли су попа Јована у с. Четирце, погодили се и пренели га у своје село, тада приликом пресељавања у Довезенце поп Јован и његова попадија имали су двоје деце од којих је било мушко дете Стефан прво и женско Вела. Чим се доселио поп Јован са породицом Довезенчани (су) га примили и изашли му у сусрет те га помогли док се мало средио. Његову парохију тада сачињавали су ова села и то: 1. Довезенце, 2. Бељаковце, 3. Стрезовце, 4. Мургаш, 5. Јачинце, 6. Клечевце, 7. Скачковце и 8. Кучкарево. Његов свештенички рад у народу био је врло добар, био (је) услужан, разговорљив, веселе и шалтиве нарави, па за то је имао велико поштовање код својих парохијана и (у) друга околна села и у саму варош Куманово.⁸⁴ Поп Јован био је савременик и друг старога иконома у Куманово Димитрија, кога у својим описима износи о њему наш књижевник и философ Д-р. Јован хаџи Васиљевић.⁸⁵

Доцније време поп Јован имовно почео се оправљати, стекао кућу и имање, а добио је многобројну породицу и то: пет синова и пет кћери. Што више време је одмицало све је он више хватао везе са околним селима тако да је имао женити своје синове и удавати своје кћери. Пошто му се породица умножила почело му се и имање увећавати тако, да је купио непокретно имање у оближње село Јачинце, а у атар с. Довезенца на Кривој реци подигао воденицу.

83 Даскал – учитељ.

84 *Јужна Сџара Србија*, 503.

85 Јован Хаџи-Васиљевић је рођен 18.10.1868. у Врању. Завршио је Историјско-филолошки одсек Филозофског факултета Велике школе у Београду, а докторат из филозофије одбранио је у Бечу. Био је чиновник Министарства иностраних дела и службовао је у Битољу, Скопљу и Београду. Радио је на националном просвећивању Срба у Турској. Од 1904. године, када је постао секретар Друштва Св. Сава, просветитељски посао је наставио у ширим размерама. Учествовао је у ратовима 1912–1913. и 1914–1918. Његови радови су претежно историјске, географске и етнографске студије.

Крајово
Kratovo

Када је у ове крајеве почела пропаганда око 1870. године па на даље за отцепљење Бугарске цркве од Цариградске Васељенске Грчке Патријаршије и та пропаганда почела се ширити по околним селима потпомагана и од саме турске власти, тада поп Јован национално свестан, шта се дешава у народу, он чврсто остане уз Цариградску Патријаршију и одбије да приђе уз новоосновану Егзархију. Са овом својом одлуком у ово судбоносно време при овој подели, он са своју парохију од 8 села, који су имали чврсту веру уз свога свештеника, куда их води он и они иду до краја са њиме, и тако поп Јован удари први темељ српства у своју парохију, а посебно за село Довезенце, које се доцније национално изгради и одигра ону судбоносну крваву игру када је дошло време да то учини и да до краја сачува српско име. Није му тешко било попу Јовану да се онда назове „Гркоман” па од тога назива изиђе србин. Поп Јован још за свога живота имао је и спремио два сина свештеника попа Константина и попа Димитрија, који су га наследили у парохији и наставили започету борбу свога оца до краја свога живота. Поп Јован је школовао свога првога сина Стевана, који је доцније као цивилан био философ онога времена, па много учинио Стеван и у погледу унапређења Довезенца и у управљању многобројном задругом, а највише Стефан је учинио да се Довезенце овако сложено и неподељиво одржи до дана ослобођења. Поп Јован је умро године 1880, видећи да се граница Србије приближила, да му (је) парохија јединствена, да му се породица умножила и да је имовина напредна. Живео је 80 година.

Бог да му душу прости, лака му земља, сахрањен је до олтара Довезенске цркве. Њему припада да се први упише у историји овога села.

3. СТЕВАН, СИН ПОПА ЈОВАНА СЛАВКОВИЋА

Стеван је био први син попа Јована, када се његов отац доселио за попа у Довезенце, Стеван је био рођен и донесен. Године доласка попа Јована није могло тачно или бар приближно да се утврди, само се зна да је Стеван умрео 1897. године, а живео је око 75 год. то изгледа да је био рођен 1822. г. а његов отац да је дошао у Довезенце око 1830. године. Када је дорастао Стеван за школу, његов отац дао га је да се школује у варош Кратово. У овој школи Стеван је пробавио неколико година и исту завршио, па се вратио код оца у с. Довезенце. Стеван је био још из младости изванредно даровит човек, и ако је школа тада давала младиће за будуће свештенике и учитеље у народу, само са црквеном спремом, Стеван није остао на томе, он је обогатио своје знање и ван оквира црквеног знања, па је знао нешто из Историје, као и из прошлости нашега народа. Он је био савремени човек, што више је одмицао у своме животу све више је богатио своје знање из савремене науке. Он је био може се рећи у оно време једини писмен човек у ове крајеве, који је читао и писао. Са својим знањем и ученошћу у оно време стајао је међу прве људе из Куманова и Кратова и са њима се дружио и водио разговоре о науци и будућој просвети нашега народа. Његов отац поп Јован желео је да га запопи па да има који да га замени у парохији, али Стевану није било суђено да постане попа из породичних разлога. Чим је Стеван зашао у године, он се ставио на чело да управља многобројном задругом свога оца. За његово време толико је напредовала ова задруга имовно и да је била на гласу у целоме овом крају. Све што је било својина ове поповске задруге све се одликовало и имање и стока и све остало. Њихова кућа за време Стеваново примала је свакога путника и намерника и давала храну и стан, а сиромасима давана је помоћ у житу, новцу и у др. материјалу. У овој задрузи попа Јовановој његови два сина постали су попови, али били су подвргнути под управу Стеванову кога су без роптања слушали. Њихово имање у атар с. Јачинца толико је било напредно, да ниједан домаћин онога доба није могао се равнати са уређењем имања као што је ово. Стеван је био у пуној снази и знања када се водио Кримски рат⁸⁶ у 1854. год. између удружених Европских сила

86 Види више: Чедомир Антић, *Велика Бриџанија, Србија и Кримски рай 1853-1856, неутралности као независности*, Београд 2004. Кримски рат је вођен између Русије и Турске којој су, да би онемогућиле руску превласт у Турској, 1854. године притекле у помоћ Француска, Енглеска и Сардинија. Поред тога што је руски цар Николај I помогао Аустрији у револуцији 1848-49, Аустрија је ултиматумом присилила Русију да повуче своје трупе из румунских кнежевина, чиме су онемогућене руске војне операције и рат је ограничен на подручје Крима. Аустрију је овом приликом подржала Пруска, а рат је отпочео због руских претензија да заузме света места у Палестини, и да би се спречиле руске претензије ка Балкану и Блиском истоку. Рат је завршен Париским уговором 1856. који је значајно привремено потискивање руских утицаја од црноморских земаља до предњо-азијских обала.

и Русије, он је пратио све догађаје који су се дешавали у ондашњој маленој Србији, он је докучивао по неку књигу и песмарицу из Србије и био је упознат са Вуковим правописом. Он је будно пратио покрет отцепљења Бугарске Егзархије од Цариградске Грчке Патријаршије, па саветима својим уверавао овај народ да не прелази у овој новоствореној црквеној организацији, коју су турске власти спроводили, он је био упознат са садржином Царско-турског фермана издатог за време Султана Абдул Азиза, 1870. год. 21. фебруара, којим се даје право за организацију самосталне бугарске цркве, па је народу говорио да су ови крајеви српски и да смо изгубили царство на Косово.⁸⁷ Стеван је будно пратио ратове које је водила Србија 1876, 1877. и 1878. год. сав покрет овога народа за време ратова и по ратова, Стевану је било познато. Он се надао да ће тада доћи ослобођење народно. Стеван тачно зна за Сан-Стефански уговор између Русије и Турске, па зна за Берлински конгрес и све неправде које су српском народу тада учињене. И ако као цивилан и без икакве везе са овдашњим народом, он као паметан и школован човек народ је уверавао да остане у крило Цариградске Патријаршије. По свршених ратова егзархијска пропаганда беша се толико јако развила у ове крајеве, па је почела да допире и до с. Довезенце и до остала села која су била парохија његовог оца, а доцније његове браће. Од свих људи из Довезенца, Стевану има да се захвали, што је он са великим ауторитетом својим, знањем и саветима успевао да с. Довезенце и околна села остану и даље чврста и да дају отпор егзархистима, уз Грчку Патријаршију. Та црквено-школска борба трајала је од 1880. до 1890. године, када Довезенчани су добили првог српског учитеља у лицу Богдана Паланкалије, који је дошао у село и отворио школу са модерном наставом. Довезенце је пре отворило српску школу него варош Куманово и с. Старо Нагоричане,⁸⁸ а то је дело Стеваново, као одговор на егзархисте. Што је Довезенце било онако сложено и напредно село, то има у многоме да се захвали Стевану, који је са својим саветима допринео да се ово село и у привредном погледу уздигне. На збору и договору сељака, Стеванова реч била је пресудна и сваки је примио и на тај начин је уважаван и поштован без разлике од свакога. У управљању многобројне задруге био је правичан и његову реч и савет сви су слушали. У цркви је ишао сваке недеље и празника, и певао за певницом и у том погледу два своја брата поправљао у богослужењима. Стеван се женио имао једног сина, који му је преминуо, још као млад остао удов и више није се женио. Умро је у 1897. године у 75 године старости и сахрањен код Довезенске цркве. Многе његове благе речи и савети и после његове смрти препричавали су се у народу. Доживео је да види да се српски народ ојача и просветно напредује и стане у ред са другим народностима, који су тада насељавали Турску царевину. Ја га лично познајем, био је то човек раста високог, лице правилно, црних бркова, лаганог хода, благ и тих на говор, добар Хришћанин, пешки је ишао

87 *Хисторија турског царства*, 446-448. Султан Абдулазиз је владао од 1861. до 1876. Реорганизовао је војску и донео закон о општој војној обавези. У његово време избио је устанак под Луком Вукаловићем (1861–1863), рат са Црном Гором (1862), устанак на Криту (1866), устанак у Босни и Херцеговини и Бугарској (1875). Са власти је збачен од присталица реформи због сувише личног режима. На власти га је заменио Мурат V, али се бојао да његова владавина може бити угрожена. Абдулазиз је ускоро по томе нађен мртав, с пререзаним венама и распореном артеријом.

88 Старо Нагоричане се налази источно од Куманова. У њему је црква Св. Ђорђа, коју је краљ Милутин надзидао 1313. године, изнад доњег дела порушене византијске цркве из XI века. Ранија црква је имала облик базилике а Милутин је саградио горњи део у облику тзв. уписаног крста, с пет кубета. У њој је делимично сачуван леп живопис мајстора Михаила и Евтихија, а иконе на мермерном иконостасу рађене су ал-фреско. Грађевина је очувана са новијим кровом од камених плоча.

и ако за собом је имао добро опремљеног коња за јахање, са сваким је разговарао, носио опанке на босе ноге, никако чарапе није носио лети сем зими. Турски чиновници и остали турци много су га поштовали и ценили као врло доброг и поштеног домаћина.

Стеванов рад и проведен дугогодишњи живот, био је од велике и неоцењиве користи како за с. Довезенце, тако и за околна села, њему на првом месту има се захвалити као школованом човеку онога доба, што је дао национални правац своме селу и околини, па је доцније с. Довезенце одиграло улогу такву која је изванредно значајна за наш народ овамо на југу. Право је и заслужно да се Стеваново име унесе у ову књигу и сачува од заборава, те да би млада поколења наша имала бар приближно података из прошлости.

Бог да му душу прости, лака ти Српска земља деда Стеване.

4. СТАНОЈКО ГУЖВАРОВСКИ

Станојко био је из фамилије Гужвароваца, он је био у силу и моћи када је поп Јован био у Довезенцу. У то време рачунао се онај човек, који је био јунак, који није се бојао турцима, који је имао и јашио добро опремљеног коња, који је носио јавно оружје и турцима није се бојао, све ове особине Станојко је имао, па су се турци њега плашили, бивао је много пута кмет у селу, заводио је ред сузбијао неваљалство и крађу на пољским добрима. Турци који су долазили у Довезенце да врше државну службу, били су добро примљени и према њима добро се народ владао. Пљачкаши, отимачи и насилници нису смели у село свраћати, јер су знали да ће их Довезенчани сачекати оружјем и најурити их. Док је био Станојко у снази и сили, турци су водили рачуна да не долазе у село. Значај овога човека у толико је што је куражио своје сељаке да не подлегну турским пљачкашима. Други значај је ово држање Станојково према селу и турцима, у свему је копирао доцнији наш првак и јунак Атанаско Стојилковић, који је по смрти Станојка наставио (борбу) баш у оно најсудбоносије време по с. Довезенце и наш народ.

Станојково име заслужује да се уведе, као претеча доцније време и доцнијег поколења, које се показало отпорно према турцима и према егзархистима и њиховој оружаном акцији у доцније време.

Па вредно је и његово име унети у ову књигу.

5. ПОП КОНСТАНТИН, СИН ПОП ЈОВАНА СЛАВКОВИЋА

Константин је био трећи по реду син поп Јованов, када је дорастао за школу, отац му дао га и њега да се школује у варош Кратово, по свршеној старо-словенској школи, вратио се кући у Довезенце. Кад је дорастао оженио се и по жељи свога оца био је рукоположен за свештеника, па је заменио свога старога оца. Он је био сувише миран, повучен и тихе нарави, па због тога народ га је волео, био је као свештеник добар. Кад је настало расцеп у овоме народу на патријаршисте и егзархисте, поп Константин у свему је следовао, што му је отац говорио, а старији брат Стеван упућивао, па се противио егзархистима. Живео је у задрузи са осталом браћом и као члан у свему се покоравао. Није се толико истицао у народним стварима, али својим држањем и владањем привлачио је народ око себе и није га нико мрзео. Доживео је да му најбоље село у парохији Мургаш приђе егзархистима у 1893. години, пошто су егзархисти запопили мештанина и старога даскала Кипријана Додића из истога села. Незнатан број кућа из Мургаша остало је веран попу Константину. У 1895. године разболи се и умре, за собом је оставио два сина Наку и Лазара. Живео је око 65 година, сахрањен је до данашње цркве Довезенске. Бог да му душу прости лака му земља.

За покојног попа Константина вредно је напоменути, што је био добар свештеник и што се придржавао онамо где су га отац поп Јован и брат му Стеван за време његовог службовања упућивали.

6. АТАНАСКО СТОЈИЛКОВИЋ ЈОВЕВСКИ

Атанаско је рођен у фамилији Јовевци, он је имао старијега брата Петруша и млађега брата Јонета, докле он је био срећан син његовог оца Стојилка. Још из раније младости Атанаско је показивао знаке јунаштва и мешао се у сеоским стварима. По угледу на његовог претходника Станојка и Атанаско је јашио добро опремљеног коња, ишао стално пристојно обучен, носио уз себе увек оружје и престављао правог јунака у ондашње доба. Да би спроводио живот на свој начин, он се оделио од браће, направио добру и угодну двоспратну кућу, па почео да живи животом по својој вољи. Он је имао ту врло добру особину, што је стекао необично поштовање код турских управних чиновника, који се дружио са њима, позивао их у госте, добро их гостио, на тај начин је стекао познанство и пријатељство до толико да су га турци често пута за савет звали. Увек према њему добро су се понашали и звали га „чорбаци Атанас”. Баш у његово најбоље време када је био у силу и моћ, егзархијска пропаганда је развила највећу пропаганду у ове крајеве да приведе народ уз егзархију. Атанаско је имао толико моћ и утицај у своје село, да ниједан Довезенчанац није се колебао, већ сви су били верни и послушни и придржавали се уз патријаршију. Од 1890. године, била је отворена српска школа и стално је имало српских учитеља из разних крајева, који су у народу уносили српске народне песме и игре, па се и у овоме одликовало село Довезенце. Тело, срце и душа овога покрета био је школовани Стеван Поповић, а извршна власт био је Атанаско. Тако су се понашали према турским властима и њиховим чиновницима безпрекорно и поверљиво, а међу своје сељаке заводили ред, поредак и слогу. Тада с. Довезенце беше отскочило од осталих села у околини и ниједно село није се могло онда равнати са Довезенце. Атанаско је живео као рентијер имао је два камена воденицу, врбаци и ливаде, а земљу су му обрађивали други људи уз наполицу. Често је ишао на пијац у Куманово, јашио је најбољега и скупогеног коња добро опремљеног, носио је у крило пушку мартинку⁸⁹ приликом одласка и повратка у село. У Куманову увек је посећивао своје пријатеље турских чиновника и бегова као и наших српских првака, увек је био пристојно обучен, обријан, са ципелама старинским на ногама. Често је ишао до Скопља и одржавао везе са Српским конзулатом и Владиком. Обилазио је сеоски сабори, манастирске и сеоске славе увек весео са леворвером у појасу. У погледу сеоског реда и поредка, он се заузимао да се строго спроводи, бивао је неколико пута кмет у селу. Био је велики

89 Бранко Богдановић, *Пушке, два века њушака на територији Југославије*, Београд 1990, 68–69. (у даљем тексту *Пушке*). Пушка мартинка, система Хенру Марттину М. 71, калибра 11,43 mm, стандардна је турска пешадијска пушка која се користила у српско-турским и руско-турским ратовима 1876–1878.

пријатељ месних свештеника попа Јована и његових синова попа Константина и по-па Димитрија, био је сарадник и помагач Стеванов и његове савете слушао, био је велики пријатељ учитељима који су долазили на службу у ово село и помагао их. Са својим сељацима највише је допринео да се изгради новопронађени манастир св. Ђорђе у с. Бељаковцу, ту је највише допринело с. Довезенце на челу са Атанаска. Био је неписмен, а у својим говорима речит. Од деце имао је три ћерке, од коју прву је удао за Јована Д. Цакића учитеља из Куманова. Сачекао је старост и видео је српске четнике месеца септембра 1904. год. који су изашли из Србије под вођством Јована Станојковића-Довезенског. На дан 12. октобра 1904. године, испред старе воденице, једно по подне убили су га два бугарска четника, од којих је један од њих био србин, а у служби бугара. Многи наши четници ишли су заједно са бугарским четницима, па кад се појавила наша чета, они су избегавали из бугарске чете па се придружавали нашим четама, па за то ова два четника мислио је Атанаско да су дошли на предају, али ето на превару је убијен Атанаско.

Македонски комитет је мислио, да пошто успеју да убију Атанаска да застраше довозенчане и на тај начин ово село приведу њиховој организацији, али су се преварили, доцније по ово убијство одиграло се оно што је било штетно по македонску четничку организацију.

Врло вредно је и потребно описати биографију овога човека и рад који је радио, живео је 72 године све посвећене на радо за добро своје село и свога народа, па је место у овој књизи да се опише.

Вечна ти памјат Атанаско, лака ти српска земља, пао си од непријатељског куршума на превару, Бог да те прости.

7. ПОП ДИМИТРИЈЕ, СИН ПОПА ЈОВАНА СЛАВКОВИЋА

Димитрије, како су га скраћено називали Димко је пети и најмлађи син поп Јованов, када је дорастао за школу, опет поп Јован га је дао да учи старо-словенску школу у Кратову. По свршеној школи, он се вратио својој кући у с. Довезенце, када је одрастао оженио се и одмах отац га одвео у Скопљу у 1874. године код Грчког владике те био рукоположен за свештеника. Одмах примио парохију од свога оца попа Јована, који је био остарео и одневидео, па са свога старијег брата Константина поделили парохију тако: да старији брат опслужује ова села, и то: Бељаковце, Мургаш, Јачинце и Скачковце, а поп Димко ова села и то: Довезенце, Стрезовце, Клечевце и Кучкарево.⁹⁰ Поп Димко био је отресити и љуте нарави, борбенији и нападао егзархисте и бранио се од напада, често долазио у сукоб са њима па му се прибојавали и избегавали га егзархисти. У своме селу био је у врло добрим односима са газда Атанаска и са осталим сеоским првацима, знао је добро турски да говори, па је заједно са Атанаска хватао везу са турским чиновницима. По примеру Атанасковом и он се рачунао за јунака, јер је имао оружије. По смрти свога оца оделио се од браће и имао свој део од имања у атар с. Јачинца, које је имање помоћу слуге добро обрађивао. У многоме је и његова заслуга била заједно са Атанаска и осталим домаћинима, да се помогне материјално и кулуком те да се изгради црква и остале зграде манастира св. Ђорђа у с. Бељаковцу. Ова борбеност и решеност поп Димка и Атанаска била је та: што приликом освећења темеља манастирске цркве у Бељаковцу, били надмашили егзархијски агенти па су на силу хтели да они њихови људи освете темељ и ставе повељу у темељу. Све је ово поп Димко и Атанаско силом отерали из манастира, па су присталице Патријаршије тај чин освећења темеља извршили и ако су читави три дана егзархијски агенти боравили па побегли. Када је с. Мургаш пришло егзархистима, остало је десетак кућа верних патријаршистима, поп Димко се одупрео да им

⁹⁰ *Јужна Сџара Србија*, 110. По записима Јована Хаџи-Васиљевића везаним за најновију изградњу кућа у Кумановском округу, посебно се бележе значајне фамилије које су имале модерне куће у селима Кокошиње, Кашање и Довезенце. Тако Хаџи-Васиљевић описује: „Још 1896. године ноћили смо две ноћи у кули сада покојног Танаска Стојилковића у Довезенцу. У овом селу сазидао је кулу и поп Димко поп Јовановић. У кући има и: доклат, узидан умиваоник од камена и друге потребе као у градским кућама. Ове куће куле грађене су од камена и плота, обично са две стране је камени зид а са друге две је плот. При земљи је изба- подрум или ар за стоку, а на горњем спрату је чардак са две одаје за живљење. Степенице у овим кућама за горњи спрат редовно су ван куће из дворишта. Овакве куће у Кокошињу још има поп Настас Наца Алексић, Јане Соколовић, Тоде Анчевић, Саздо Домазет...”

цркву не даје, ту се умешала и турска власт па је донела решење да једне недеље он служи у цркву, а једне недеље егзархисти. После смрти свога брата попа Константина, поп Димко је узео и одвео у Скопљу код Грчког владике те је рукоположен за свештеника Радоја Тодоровића из Мургаша, који му је помагао у целој парохији. На другом месту 1900. године, одвео је у Скопљу код првог Српског Митрополита Фирмилијана,⁹¹ његовог сестрића Симеона Серафимовића из Стрезовца те је рукоположен за свештеника и дато му да опслужује Стрезовце и Клечевце. За његово време егзархисти поред с. Мургоша задобили су присталице неколико кућа у с. Јачинце, такође егзархисти запопили су Алексу Младеновића из Бељаковца и поцепали село

на две странке, исто тако поцепало се село Стрезовце, само је остало чисто ова села: Довезенце, Клечевце, Скачковце и Кучкарево. Егзархисти за село Клечевце нису марили јер је било у њиму пола турака пола срба, такође и с. Скачковце било је својина турског бега, а срби у њему радили (су) као слуге и наполичари, то исто и с. Кучкарево било је турска својина. У последње време од 1901. године оболео (је), а парохију су опслуживали поп Раде и поп Симон. Имао је сина Трајка, који није волео бити попа. С јесени 1904. године пре појаве наших четника и пре убијство Атанасово, он се пресели са породицом у Куманово, јер је раније купио кућу и набрзо умре у Куманову и тамо је сахрањен.

Национални рад поп Димков био (је) добро познат, удру-

Фирмилијан Дражић
Firmilijan Drazic

91 *Српски јерарси*, 498. Фирмилијан Дражић, митрополит скопски, рођен је 1852. у Шапцу. Богословију је учио у Београду, а потом студирао теологију на острву Халци и у Атини, а филозофију у Прагу. Замонашио се 1869, а од 1876. до 1878. администрирао је Врањском епархијом. Потом 1880. постаје професор богословије у Београду а нешто . касније и ректор После одступања митрополита Михаила понуђен му је положај митрополита, али га није прихватио. На позив америчких Срба отишао је 1891. у Чикаго и постао парохијски свештеник. По повратку се настанио у Цариграду и врло корисно послужио српској цркви у Турској. Администратор Скопске епархије постао је 1897, а за митрополита је изабран 1899, али је на посвећење чекао до 1902. Био је један од најобразованијих богослова свога времена. Умро је 1903.

жен са Атанаска радио је доста да одржи своју парохију од навалу егзархиста, али се одржало само село Довезенце. Са свима учитељима који су службовали у Довезенцу добро је стајао и помогао их, волео је нову просвету.

Са смрћу попа Димка угасило се и поповство из фамилије попа Јована, те је Довезенце остало без свештеника, а време је отпочело најодлучнија оружана борба између македонског комитета и српског голоруког народа.

Својим радом на националном и свештеничком пољу пок(ојни) поп Димко достојно се одужио, па је место да се његов рад и име спомене у овој књизи, који је много задужио своје село и овај крај где је службовао.

Бог да ти душу прости оче поп Димко.

8. ЈОВАН СТАНОЈКОВИЋ ДОВЕЗЕНСКИ, УЧИТЕЉ⁹²

О Јовану писало се сувише много у свима књигама националног издања у свим новинама, па је он познат и његов рад сваком србину па био то чиновник био сељак и ма које друге професије. Ондашња предкумановска Србија знала је за име и рад Довезенског, па га достојно величала. Ја ћу укратко изнети његов рад од како је дошао за учитеља у ове крајеве.

Јованово порекло је из фамилије Велчеваца, која фамилија има још неколико дома од његове родбине у Довезенцу. Први пут је дошао за учитеља у своје село Довезенце 1897. године, па је остао до 1900. године. Његови сељаци Довезенчани дичили су се са овим човеком, а егзархијски учитељи из околних села ништа нису представљали према овом џину. Када су ишли међу народ Јован С. Довезенски, Спасоје Крстић-Војничански из Клечевца и Јован Цакић из Куманова, народ је имао видети све српске учитеље, преставнике српске, какви су лепа људи, како су обучени и како слободно и неустрашиво се крећу међу народом. То је била највећа пропаганда да су српски учитељи јунаци, да живе у задовољству да их држава добро награђује и да је њихово кретање у народу слободно, док код егзархиста има у њихова села упућени незнатни људи, рђаво обучени, неухрањени, а то су били неки пропали трговачки или занатлије, неки сељак присталица само да одржава село у партији, по за то су егзархисти говорили у оно време „да Србија купује народ за пари”, па за то су такви српски учитељи.

По потреби службе Јован је био премештен за учитеља у најугроженије место у с. Рударе Кратовског среза. Ово село имало је око 80 домова од којих је било 60 ег-

92 ИМС, АГ, дб. Драгиша Стојадиновић, *Кроз сулџанове џашалуке 1905, 1906, 1907, четиричке усвомене, IV, V, четирички џоменик*, рукопис, 367-372. Јован Станојковић је рођен 8. 4. 1873. у Довезенцу, па је по томе и добио надимак Довезенски. Основну школу учио је у селу Мургашу, затим у Градишком манастиру па у Страцину. У богословију Свети Сава у Београду уписао се 1888. године. У њу су се најчешће уписивале избеглице из Јужне Србије. По завршетку одлази у село Бељаковце у манастир Св. Ђорђа, у Кумановској кази. Одмах се сукобио са бугарским егзархистима који нису могли да трпе никакву српску пропаганду у тим крајевима. Због пропаганде и терора који су почели да шире Бугари највише су страдали школовани Срби. Међу првима је убијен 1899. поп Јован Максимовић, намесник кратовски, затим поп Димитрије Марковић, намесник из Кочана, поп Петар Цветковић, намесник из Криве Паланке и други. Због оваквих догађаја одржавани су зборови јавних радника, учитеља, свештеника и других виђенијих грађана. Донета је одлука да се дејствује преко српских надлежних фактора ради стварања Српске организације, ради одбране части, живота и имовине. Касније су његови ђаци били српске четничке војводе: Ђорђе Скопљанче, Коста Пећанац, Крста Ковачевић-Трговишки, Риста Стефановић-Старачки, чика Павле Младеновић, Јован Пешић, Петко Илић...

зархиста, а само 20 српских домова, имало је стара српска свештеничка кућа попа Трифуна, па ово што је остало верно у овом забаченом крају требало је се по сваку цену одржати. Баш за то одржавање српства, послат је Јован да буде учитељ. Кратовски срез по своме терену и близини бугарске границе био је погодан за развијање четничке акције Македонског револуционарног Комитета, па је та акција против турака отпочела још од 1897. године па на даље. Кроз овај срез пролазили су четници било да иду на терен из Бугарске, било да се враћају са терена за Бугарску. За време Илинденског устанка месеца августа 1903. године у срезу Кратовском било је чета које су се сукобиле неколико пута са турском војском. Прошла је та бурна 1903. година, Јован је и даље остао у с. Рударе. Наилази кобна 1904. година, па се деси ово: једна бугарска чета од 18 људи, која је била заданила на међи ср. Кратовског и св. Николског буде пронађена од турска потерна оделења и уништена, то је било месеца јуна 1904. године. За ово уништење чете, Македонски Комитет окриви србе, па за то једне ноћи месеца августа убију 9 наших људи у с. Кокошиње и 6 наших људи у с. Рударе, када се ово убијство десило у Рударе Јован те ноћи није био ту, па кроз неки дан дошао у село, али од неких својих пријатеља и познаника био је обавештен, да је и он осуђен на смрт од стране Комитета, па се одатле уклонио у Куманово, па прешао илегално Српско-турску границу отишао у Врање, саставио чету и прешао на турску територију, охрабрио иначе наш поплашен и незаштићени народ.⁹³ Доцнији његов

Четник Душан. Војвода Поречки Мицко. Војвода Јован Довезенски. Четник Глигорије.
 Chetnik Dusan. Vojvoda (leader of the local chetnik unit) of Porec, Micko. Vojvoda Jovan Dovezenski. Chetnik Gligorije.

93 Момчило Златановић, *Прешевска каза (1878–1912), Срби и ослобођење српског народа у Турској 1804–1912*, Београд 2003, 181-182. Златановић у свом раду наводи да је учитељ Јован Станојковић Довезенски, уз помоћ Жике Рафаиловоћа и капетана Вулића, први формирао у Врању комитску чету и већ у септембру 1904. с поручником Јованом Пешићем и наоружаним комитама прешао границу и преко Прешевске казе пошао у своју постојбину у кумановски крај.

рад у четовању познат је и довољно описат, па за то нећу описивати његов дугогодишњи револуционарни рад. Само може се казати ово: да је он у право време извео чету, охрабрио наш народ, који је издржао све борбе од 1904. па до 1912. године, са тако организованим и извежбаним четницима Мак. Револуц. Комитета, која борба најзад крунисана је успехом, те се наша држава проширила до Ђевђелије.

Јовану су указане све почести доцније које је са правом заслужио био. Умрео је напрасно 4. маја 1935. год. за собом оставио жену, два сина и једну ћерку, сахрањен је код српске цркве св. Тројице.

Слава му, он се достојно одужио српском народу, па доцније ће се о њему причати као о легендарном јунаку, па је место да се и он уврсти уз Довезенчани одакле потиче он, као веома заслужан човек.

9. ПРОТОЈЕРЕЈ БЛАГОЈЕ ТОДОРОВИЋ

Благоје Тодоровић, рођен је 1868. године 25. марта од оца Тодора Петковића и мајке Ките, он је био прво дете својим родитељима. Његови родитељи су из фамилије Ђорђијеваца-Парастатинци, који су били многобројни људи у Довезенцу. Отац му Тодор био је веома отресит човек, па поред земљорадње бавио се и са занатом, био је терзија шио је мушка одела. Благоје када је дорастао за школу, отац му дао га у манастирску старо-словенску школу. Неко време доцније Тодор се преселио са породицом да живи у варош Куманово, па је Благоје наставио своје школовање у вароши где је завршио тадашњу основну старо-словенску школу, а после наставио очев занат да учи терзилук. По ново Тодор се вратио у село отворио дућанску радњу а Благоје учио и помагао своме оцу у радњи. Неко време Тодор је оболео, па је боловао више од годину дана и умрео. За собом је оставио жену, четири мушка и једно женско дете. Међу ове деце најстарији био је Благоје, њему је било тада око 15 година старости. Још из детињства Благоје је окусио горак живот, јер отац му је био сиромашног стања па је издржавао своју породицу од заната и нешто од прихода земље. У својој 17 години Благоје је отишао на печалбу у Румунији, где је имало и други Довезенчани сопственици пекарске радње, Благоје као писмен између осталих водио је рачуна о приходима и расходима радње, што год је зарађивао новац, слао је мајци да издржава осталу децу. У Румунији се задржао 7 година и довољно извежбао пекарски занат. Вратио се кући у Довезенце па се оженио, у неколико се поправило његово имовно стање, један му брат умрео, остала двојица дорасла па се дали на посао да нешто привреде кући, мати им Кита свесна и уредна жена упућивала своју децу на рад. После женидбе Благоје је учинио нешто дуг па је по ново отишао на печалбу у Румунију, где је остао око 3 године, вратио се кући одужио дуг и наставио да живи као сваки други домаћин, било му је већ 28 година. Он се примио да помаже у цркви при служби попу Димку, да му помаже и у парохији, а када има време обрађивао је имање, па је као терзија зими шио мушко одело. Ускоро затим мајка му је умрела, али браћа су већ дорасла ишли у печалбу и обављали пољопривредни радови. Благоје се дружио са првим људима у селу и са њима се саветовао, био је радо приман у сеоским зборовима и договорима, дружио се и са учитељима и са њима водио разговор о науци. Имао широки видик просвете и културе одлазећи у Румунију преко Бугарске и враћајући се кући у своје село. Тако дошла тешка година 1904, када је Јован извео прву српску чету и довео је у с. Довезенце 1. септембра да организује народ у борби против Мак. Револ. Комитета, Благоје први постао путовођа, добио оружије и спроводио их је где су четници хтели одлазити и долазити, те на тај рад учинио је велику услугу у први мах. Са одласка попа Димка из села у Куманову село

је остало без свештеника, па како су довозенчани желели да имају попа из своје средине, то избор паде на Благоју. Јавио се још један кандидат за попа то је био Стојан Цветковић. Наша претпостављена црквена школска власт из Куманова решила је тада била да предложи оба кандидата за свештенике. Дана 24. фебруара 1905. године, Благоје и Стојан у пратњи Димитрија Јаневића отишли су у Приштини и од стране нашег Рашко-Призренског Митрополита Г.на, Г. Никифора рукоположени су обојица за свештенике. Вратили су се у село, али оружана борба између срба и Мак. комитета узела је великог маха, убијени су били и српски Кумановски Архијерејски Намесник прота Ташко-Атанасије Петровић и Егзархијски Кумановски Архијерејски Намесник поп Александар поп Закаријев иначе родом Штипљанац.

Када се вратио сада већ поп Благоје одмах примио парохију. Тешко је било у оно време бити свештеник, учитељ и сеоски првак, онда су главе падале са рамена, али поп Благоје се примио. У кратко време с. Бељаковце постало је цело српско, то исто и са Стрезовце је било, па је поп Благоје имао парохију 60 домова у Довезенцу и 70 домова у Бељаковцу. Борба се продужила и године 1906, 1907 до 1908, за то време турска војна власт послала је око 60 војника; са једног официра, којима је стављено у задатак да чувају с. Довезенце од напада макед. четника, па су ометали и нашој четничкој акцији. Поп Благоје дању као бајаги иде на служби у парохији обилази четнике, доставља им извештаје, а ноћу обучен у четничко одело и наоружан сарађује са четницима. Пошто смо били на крајној граници, наша села се граничила са егзархијским селима, па је требало бити много опрезан да би сачувао главу. У два маха село Довезенце било је нападнуто и паљено од стране Макед. комитета, али последњи пут рђаво су се провели. Поп Благоје својим радом пао је у очи Македон. Комитету па су решавали да га убију, али срећом спасавао се.

Дошао је Хуријет 1908 год. престала је међусобна борба, али ми смо изашли ојачани и јединствени док код Макед. Ком. настало је расуло.⁹⁴ Пре но што је почео Балкански рат, месеца јула и августа поп Благоје отишао је у Румунију и тамо скупљао прилоге од наших печалбара у корист Бељаковског манастира, сакупио је био око 48 напалеона,⁹⁵ али наше посланство из Букурешта истражило га и наредило му да се сместа врати натраг у Турску јер ће рат бити. У очи саме мобилизације 6. септембра 1912. године допутовао је у с. Довезенце и одмах успоставио везу са народом и четницима. Када је отпочела мобилизација турске војске, 17. септембра тражили су турци, да се наш народ и комора мобилишу, али поп Благоје одржавао је везу са четницима и добио наређење да наш народ побегне у шуму, сва способна лица пребегну

94 *Хисторија њурској царсџива*, 507-508. Младотурска револуција је покрет за успостављање уставног режима у Турској у коме је водећу улогу имала је дуржоазија. Овај покрет завршио се на успехом. Пошто су се сви младотурци ујединили у нову организацију под именом „Уједињење и прогрес“, на свом ванредном конгресу у Каиру 1908. донели су одлуку да приступе оружаном борби. Јула исте године официри турске војске у Македонији подигли су устанак. Под снажним притиском устаника султан Абдул Хамид II био је приморан да прогласи ступање на снагу устава-Хуријета из 1876. Хуријет је проглашен 24. јула 1908. и њиме је само на папиру дата слобода хришћанским народима под турском управом. Султан је на крају збачен са престола а султанска власт ограничена. Устаници су дали себи право да постану чланови турске владе. Пошто су на овакав начин постигли свој циљ, одустали су од спровођења реформи које су обећавали сељацима. Из тих разлога у току 1910. била је обновљена четничка организација и са српске и са бугарске стране, али је међусобна борба престала.

95 Наполеон, златник тежак 6 грама са ликом Наполеона I. У време владавине Наполеона III такође је кован, али је био мање распрострањен на Балкану.

у Козјачке планине, а коњи и волови да се пусте у пољу, тако на тај начин, турци нису ништа урадили, то је добро урадио јер му је било наређено да саопшти народу из села: Довезенца, Бељаковца, Стрезовце, Клечевца и Јачинца, тај рад поп Благоје је добро извршио и ниједан младић није мобилисан нити комора дата турцима већ све је побегло. Рат је отпочео и једна коњичка извидница састављена од 26 коњаника дана 10. октобра у јутру, предвођена од Манасија Тасића учитеља Клечевског, пошла из с. Младог Нагоричана⁹⁶ у правцу с. Довезенца да извиди турску војску која иде од Велес; св. Николе у правцу Куманова, па кад је коњица дошла у Довезенце, њој се придружио поп Благоје, па је предводио преко Бељаковски манастир даље с. Пезово, пошто је био дан а пут св. Николе Куманово препун је био турске војске и комора, сачекали мрак, спустила се ова извидница у правцу с. Скачковца, пресекла пут и отишли у с. Пчињу, ту ноћу прешли реку и кад је свануо дан 11. октобар четвртак, сва извидница је била у с. Биљановце јужно од Куманово, па је други дан борбе на Куманову посматрала ток борбе целог дана. Највећу заслугу за ово извиђање припада Манасију Тасићу учит. из Клечевца и попу Благоји Тодоровићу. Ноћу уочи 12. октобра поп Благоје са још једног коњаника пређе позади бојишта у с. Младо Нагоричино, те се придружи за путовођу Команданту целокупне Коњице Кнезу Арсену.⁹⁷

Кнез Арсен Карађорђевић.

Издање књижевне Рајковића и Ђуковића, Београд.

Кнез Арсен Карађорђевић
Prince Arsen Karadjordjevic

96 Младо Нагоричане, село источно од Куманова, у њему се налази црква Св. Ђорђа, Св. Петке и Св. Николе. У време друге половине XX века развијена је индустрија за обраду грађевинског камена.

97 Кнез Арсен (Арсеније) Карађорђевић рођен је 4. априла 1859. Био је најмлађе дете кнеза Александра Карађорђевића и кнегиње Персиде, унук војводе Карађорђа и праунук по мајци Алексе Ненадовића. Основно и средње образовање добио је у лицеју Луји ле Гран, а војничко образовање у петроградском Константинском официрском училишту. За руског коњичког потпоручника произведен је 1877. До 1918. учествовао је у девет ратова и имао 12 двобоја из којих је излазио као победник. Од 1883. до 1885. био је официр француског ескадрона у Тонкину, где је учествовао у многим борбама и био рањен, али је показао право чудо од јунаштва, о чему су писали тадашњи француски листови. После четири године проведене у Петрограду у гарнизону, 1889. кнез Арсен се ангажовао у Алжиру као официр француске Легије странаца, где је показао велико јунаштво. Учествовао је у руско-јапанском рату као пуковник командант козаца, командовао је коњичким пуком у саставу војске генерала Ренеклипра. Са овог бојишта вратио се овенчан славом и одликован златном сабљом за храброст и генералским чином. Оженио се у Кијеву 1. маја 1892. Аурором,

Исту коњицу предводио је као путовођа до варошицу св. Николе. Велику услугу учинио је српској војсци 1912. године поп Благоје. По ослобођењу опслуживао је своју парохију села Довезенце и Бељаковце. Године 1914. месеца маја, он је купио кућу у Куманово и преселио своју породицу. Године 1915. месеца јула по потреби службе био је премештен на Кокошинску парохију. Када је отпочео рат са Аустро-Угарском 1914. год. у јесен поп Благоје посетио је нашу војску на фронту и својим речима куражио је, он је посетио у Пожаревцу и Вардарски баталион у коме су били први регрути из ових крајева Вардарци, ту су били војници и из с. Довезенца. Командант овог баталиона тада био је Јован Наумовић иначе стари познаник попа Благоја из времена четништва.⁹⁸

Када је Бугарска 1915. год. 1. октобра напала нашу државу поп Благоје био је на служби у с. Кокошиње, са нашом војском повукао се до Призрена, па одатле прешао у Црну Гору, па се разболео и није могао даље да иде, па кад су наишли Аустријанци заробили га, био је прездравео, па га спровели у логор Добој у Босни.⁹⁹ По споразуму између Бугарске, Немачке и Аустро-Угарске, сви заробљеници са територије Јужне Србије и Македоније имају се предати бугарима, па поп Благоје пошто је родом из ове територије, преведен из Добоја за Београд. У Београду бугарске војне власти примиле су заробљенике и издеглице међу којима је био и поп Благоје, али преобучен у просто сељачко одело са малом брадицом. Пошто су их бугари примили попели их на воз да их спроведу за Бугарску. Поп Благоје знао је шта ће урадити бугари са њим, јер његов рад из раније њима је познат па неће га оставити живог. За то он купи уз пут ракију на једној станици па напије своје спроводнике бугарске војнике и код Багрдана скочи са воза и побегне, отиде у варош Јагодину пријави се једном нашем свештенику, који га прими пошто се увери да је заиста био свештеник. Онда га при-

ћерком кијевског гувермана Павла Павловича Демидова и Јелене Петровне, принцезе Трубецкој. Добили су сина Павла, а брак је раскинут 1896. Кнез Арсен је преминуо у Паризу 1938. године.

98 Томислав С. Влаховић, *Виџезови Карађорђевог звезде, најхрабрији међу храбрима*, Београд 1989, 44-45 (у даљем тексту, *Виџезови Карађорђевог звезде*); Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije, 1918-1941*, Београд, 2004, 223, (у даљем тексту *Генерали и адмирали*). Јован Михаила Наумовић, армијски генерал, рођен је 27. октобра 1879. у Лесковцу. Основну школу учио је у Лесковцу, Врању и Нишу. У 30. класу Ниже Војне академије ступио је 1. септембра 1897, а 1899. је унапређен у чин пешадијског потпоручника. Под именом војвода Иван Осоговски учествовао је у четничкој акцији против Турака 1904. и 1905. на територији данашње Македоније. Као мајор учествовао је у балканским ратовима у борбама на Трнавцу, Кумановској бици, на Плетверу, Баркарном гумну, Битољу, Брегалници и на Грленским висовима. Више пута одликован. У међуратном периоду био је велики жупан Скопске области до 1929, потом командант Јадранске дивизијске области, а од 1935. командант Потиске дивизијске области. Пензионисан је 1940, па реактивиран 1941. Заробљен на фронту према Албанији и одведен у заробљеништво, одакле је пребачен у Београд у Војну болницу. Умро је 13. фебруара 1945, сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

99 Душан Паравац, *Добојски логор 1915-1917*, Добој 1990, 19, 61, 71-104. „У зиму 1915. године, прогони српског народа у Босни и Херцеговини, нарочито у њеном пограничним крајевима, били су по својој нечовјечности и ужасној намери најобимнији, најстраховитији, најгори. У те суморне мрзле дане доведено је у Добој, у ропство, хиљаде људи, жена и дјеце. И сви побацани у загађене бараче, некадашње коњичке штале. Ту настају најјезовитија и најнечовјечнија мучења. Хиљаде лешева разбацано је по добојским хумкама.” У моменту када је стигло наређење за ликвидацију логора крајем 1916. у добојским шталама се налазило око 2500 интернираца. При расформирању логора 4. фебруара 1917. од стране аустроугарске војске, деца су раздвајана од мајки и на тај начин породице уништаване. У списковима добојских интернираца налазе се и имена мештана Рогатице, Сарајева, Требиња, Вишеграда, Гацког, Билеће, Фоче. У списковима из Фоче, место Боговићи, на страни 102 налази се и име Благоја Тодоровића.

јаве у општину и месној аустријској команди, добије објаву и изађе јавно па помаже месним свештеницима у цркви и у парохији. Неки Кумановац војник бугарски дође у Јагодину да нешто купује шверц, нађе попа Благоју разговара са њим, па се тај војник врати натраг у своју команду, па извести бугарску команду да је видео попа Благоју, бугарска Команда затражи од Аустријског команданта из Јагодине, да се поп Благоје ухвати и преда њима. Преко својих поверљивих људи дознаје поп Благоје па побегне у шуму, имао је велике муке за неко време, без хране без оружје и без јатака сигурних мучио се, неко време успоставио везу са неку наоружану тројку, која је вршила пљачку по народу, зато поп Благоје кад се придружио овима, дао им друг правац рада, јер члановима ове тројке предочио им је да ће доћи Србија и за ова њихова почињена дела у народу судиће их држава. Два пута помоћу плаката, поп Благоје је од Аустријских власти уцењиван на 50.000 педесет хиљада круна ко га прокаже и изда. Доцније поп Благоје придружио се уз чету Косте Пећанца за време устанка у Топлици.¹⁰⁰ Био је при нападу четника на Ристовац, као и поход и паљевина Босилграда. За време ослобођења 1918. године први је поп Благоје са четом ушао у Крушевац. Његову попадију и троје деце бугари су их интернирали у Карловац-Бугарска, кад је дошао после ослобођења кући у Куманово, његова деца нису била враћена из Бугарске. Кад су дошла деца прибрао их у своју кућу у Куманову, а он отишао да опслужује Кокошинску парохију и даље, па је остао у исту до 1926. године. По потреби службе добио је парохију Матејачку и да доврши новосаграђену цркву

100 Станислав Краков, *Пламен четнички*, Београд 1930; *Видеокарте Карађорђевог звезда*, 368; види опширније, Божица Младеновић, *Дневник Косте Миловановића Пећанца 1916-1918*, Београд 1998, 10-15. Коста Миловановић Пећанац је рођен 1879. године у селу Дечани, у близини манастира Високи Дечани. Његов отац Милован је био заштитник манастира, а убијен је заједно са Костином мајком приликом једног арбанаског напада на манастир. У Србију је дошао 1892. када је имао 14 година и радио је као најамник. На редовно одслужење кадровског војног рока отишао је 1900. године. Када се на простору Македоније јавио српски комитски покрет 1904. године, Пећанац се укључио у његов рад и учествовао у биткама код Шупље стене, близу Пчиње, и на Челопеку код манастира Матејче. На великом четничком скупу за Божић 1904, на предлог ђакона владике жичког Јована Грковића Гапона, добио је титулу војводе са само 25 година. Пећанац је учествовао и у борбама које су у Македонији вођене 1910. У Првом балканском рату мобилисан је као припадник Треће армије и борио се у редовној војсци, као наредник у другом пуку Моравске дивизије, а посебно се истакао у борбама код Мердара, у Кумановској бици и ослобођењу Метохије. У Другом балканском рату учествовао је на фронту од Китке на Осоговској планини, дуж реке Злетовске и Брегалнице. У Првом светском рату Пећанац се борио као редован војник, био је наредник у Другом пуку Моравске дивизије другог позива, и из рата изашао као поручник. Крајем 1915. године са дивизијом се повлачио преко Албаније. За време рата је водио дневник. Док се налазио у Солуну од тифуса му умире најстарији син Милован. По избијању Топличког устанка направљен је план за герилско ратовање унутар бугарске територије у Србији, а за ту улогу је одређен Коста Пећанац, који се придружио Кости Војиновићу. После више акција дошао је до Босилграда који је спалио. Када су Бугари крајем маја 1917. покренули офанзиве у читавој Топлици, Пећанац је био приморан да се повуче. Борио се за Пећ, Метохију и Санџак, а Косту Војиновића је оставио самог бугарским потерним одељењима. Да не би пао Бугарима у руке Војиновић је извршио самоубиство. После рата је учествовао у гушењу арбанашке побуне на Косову. Изабран је за вођу удружења српских четника „Петар Мркоњић” 1932. године. У Априлском рату био је на месту команданта Пете армијске области у Скопљу. Успоставио је сарадњу са генералом Миланом Недићем у Београду, стављајући му на располагање своје одреде. Борио се против партизана у источној Србији, а потом је хтео да ликвидира Драгослава Михаиловића и остане једини војвода у Србији. Повукао се 1942. у Соко Бању. Када је Југословенска војска у отаџбини дознала за његове акције наложила је његову ликвидацију. Убијен је од тзв. тројки 25. маја 1944. и сахрањен на ливади која се налази на путу Соко Бања–Књажевац.

Четници, Коста Пећанац у Скопљу 1930. године
Chetniks, Kosta Pecanac in Skopje, 1930

св. Петку у с. Бедињу, на тај рад одликовао се и црква је саграђена, снабдевена и 1927. године 29. јуна на Петров дан била је посвећена. Поред цркве подигнуте су зграде и ограђена авлија. Године 1932. месеца априла напушта ову парохију и цркву па у 1933. год. м. фебруара буде постављен за старешину манастира Согљанског у ср. Велешком, у овај манастир остао је 18 месеци, па је год. 1934. месеца септембра, премештен у Бељаковски манастир, ту је остао до месеца августа 1936. године, по потреби службе био је премештен на Градишку парохију и да доврши започети манастир св. Ђорђа Градишког, која је црква била довршена и снабдевена са свима потребама за Богослужење. Године 1940. јуна 23/10, овај манастир био је освећен од стране Његово Високопреосвештенство Митрополита Скопског Г.Г. Јосифа,¹⁰¹ био је при осве-

¹⁰¹ *Српски јерарси*, 261-262. Јосиф Цвијовић, митрополит српски, рођен је у селу Дрежнику, Ужички срез, 28. августа 1878. Завршио је Београдску богословију и рукоположен је у чин ђакона 1903. Замонашен је 1913. године у манастиру Раковица. У ратовима за ослобођење борио се у четничком одреду војводе Вука. У Првом светском рату био је у дипломатској мисији у Бизерти и Русији, а 1917. постављен је за ректора Српске православне богословије у Енглеској. После рата постављен је за ректора Призренске богословије, а 1920. постаје епископ битољски. Првог јануара 1932. изабран је за митрополита скопског и посветио се реорганизацији црквеног живота у Скопској епархији. У Скопљу се појављују запажена научна издања, отвара се Црквени музеј Јужне Србије. Његов рад као митрополита скопског прекинули су Бугари протеравши га у Београд 5. маја 1941. Приликом посете заточеном патријарху Гаврилу у манастиру Раковица био је замољен да помогне викарним епископима у збрињавању избеглих свештеника. Митрополит Јосиф се ставио на чело цркве и за њу много урадио. По завршетку рата побунио се против одузимања имовине Српској православној цркви, 1950. ухапшен је у Београду и држан у затвору без суђења, а касније је

ћењу цркве присутан и Његово Преосвештенство Епископ Златовско-Струмички Г.Г. Вићентије.¹⁰² За ревностан рад и службу у народу Њ. В. М. Скоп. Г. Јосиф тога дана произвео га је у чин протојереја, који је са пуним правом овај чин заслужио.

Где год је био на служби протојереј Благоје, увек је радио за напредак, заводио ред и дисциплину, повећавао приходе, једном речи, његов рад био је од користи по наше цркве и манастири.

Године 1941. маја 4. Бугарске окупационе власти протерале су га из парохије и Градишког манастира у Куманово. Кроз неколико дана опет бугари су га протерали на тадашњу српску територију, добио је парохију у с. Рибаре, ср. Жагубица-Хомоље, па затим у с. Дољашницу, ср. Рамски, а сада у Дубравици на Дунаву ср. Пожаревачки, до данас је у животу.

држан у манастиру Жича. По пуштању на слободу осамнаест месеци је администрирао Жичком епархијом. Пошто је оболео настанио се у манастиру Ваведење у Београду, где је и преминуо 1957.

102 Исто, 77-78. Патријарх Викентије рођен је као Витомир Проданов 10/24. августа 1890. у Бачком Петровом Селу. Завршио је Српску православну богословију у Сремским Карловцима 1913. Од 1932. изабран је за главног секретара Светог архијерејског синода. За викарног епископа марчанског изабран је 1936, али је и даље остао секретар Синода све до избора за епископа злетовско-струмичког 1939. После одласка епископа Платона у Бањалуку 1940. године, епископ Викентије је добио у администрацију Охридско-битољску епархију. Из Штипа су га протерали Бугари 1941. а после Другог светског рата није му дозвољен повратак у своју епархију јер је створена тзв. Македонска православна црква. Од 1941. до 1947. био је епископ жички, а за патријарха српског изабран је 1. јула 1950. Патријарх Викентије је умро 5. јула 1958. под врло загонетним околностима, убрзо после редовног заседања Светог архијерејског сабора на коме није призната тзв. Македонска православна црква. Сахрањен је у гробници митрополита Михаила у београдској Саборној цркви.

10. ПОП СТОЈАН ЦВЕТАНОВИЋ ЏАНКОВСКИ

Стојан је рођен 1878, када је дорастао био за школу у 1890. године већ је била отворена српска основна школа са модерном наставом, он је завршио I, II, III и IV разред основне школе у своје село, па га је отац слао да учи старо-словенску школу у с. Кокошиње, па затим у Бељаковски манастир и да се спрема за свештеника, његов отац Цветан волео је да му син буде свештеник, па за то полагао је доста труд и трошио око школовање Стојаново. Није имало изгледа да би Стојан могао бити попа, јер тадашњи поп Димко спремао свога сина Трајка да га запопи и наследи у парохију. Кад је одрастао Трајко је одбио и није хтео бити попа. Кад је одрастао Стојан оженио се и бавио пољопривредним радовима на своме имању, пошто су имали један свој део воденице бивао је и воденичар. Дотадашњи поп Димко у 1903 год. оболи па није могао служити у парохију, па се у току 1904. године пресели у варош Куманово са својом породицом, а село Довезенце остаде без попа. Онда Довезенчани изабраше Благоја Тодоровића и њега, па их послаше Српском Владици у Приштини, те на дан 24. фебруара 1905. год. били су рукоположени и вратили се у Довезенце. У то време пламтела је борба између Макед. Комитета и српских четника, па сада и поп Стојан је сарађивао са нашом четничком организацијом, па је због тога од стране турака био ухапшен и издржао шест месеци затвора. На заузимање нашег конзулата у Скопљу преко турских чиновника, био је ослобођен затвора. Наставио је службу у епархији и везу са четницима. Како је с. Довезенце било у непосредној близини до егзархијска села присталица Македон. комитета, па је морао сваки први човек из Довезенца водити рачуна да сачува своју главу, тако је и поп Стојан радио опрезно дању и ноћу чувао се, а иначе кућа његова била је на периферији села. Ово стање трајало је до 1912. године, па за време Српско-турског рата побегао је са осталима у Козјачке планине.

По ослобођења упућен је био на Кокошинску парохију и остао до месеца јула 1915. године, па онда премештен за Довезенску парохију. Бугарски рат 1915. год. 1. октобра затекао се кући у своје село, прикривао се неко време, па су га бугарске власти спровеле у Куманово и ставили под полицијски надзор да се два пута дневно јавља. Дана 18. јануара 1916. године, интерниран је био са још другим нашим људима у Бугарску варош Крџали, па затим премештен у Бању Чанакчи, с. Пончерево Казанлушка околија. После 9 месеци интернације враћен је кући у с. Довезенце октобра 1916. г. Боравак његов код куће био је тежак, ни са киме није се састајао нити разговарао, јер су га пратили шпијуни на сваком кораку.

Дочекао је ослобођење 1918. год. па наставио да и даље опслужује Довезенску парохију, није био премешта нити је доцније имао какве трзавице до 6. априла 1941. год. Када су Бугари окупирали јужне крајеве, он је и даље остао на парохију где се налази и данас.

11. ПЕТКО ДОДИЋ КАРАЏИЋ ЗВ. БРКА

Петко је рођен у 1874. години, отац му се звао Доде син Здравка Караџића из исте фамилије. Задруга Здравкова била је многобројна, имао је четири сина и то: 1. Доде, 2. Крста, 3. Јован и 4. Димко. Петков отац Доде умрео је млад, за собом је оставио жену и шесторо деце, од којих три мушка три женска детета. Најстарије дете Додево био је Петко, а остала деца су била млађа. Отац Додев Здравко био је жив и живели су у задрузи остали његови синови, па ова деца израсла су и нису имала никакву оскудицу, јер задруга је била прилично имућна. Петко је растао и напредовао, али је волео да има оружије и стално руковао са њим. Кад је одрастао радио је пољски рад са осталим задругарима, али ипак ишао непокоран и самовластан. Оженио се и продужавао даљи живот, па се једно време одао да лови дивљач пушком, он толико се извежбао у лову да његова пушка никад није промашила, па је постао прочут ловац. Био је висок развијен црвен у лицу имао је дугачки бркови још из млађих година. Био је на печалбу у Румунији два пута, па се враћао кући. Кад се појавила Македонска четничка организација у ове крајеве и водила борбу са турском војском Петко је много волео да иде у четнике и да води борбу са турцима. Његов деда Здравко и стричеви заустављали су га да се не одметне у четнике. Ускоро се појавила наша српска чета под вођством Јована С. Довезенског, па се Петко одмах ставио у служби наше чете и први у Довезенце добио пушку систем „Бердан”¹⁰³ и почео да сарађује са њима. За време убијства код воденице Атанаска Стојилковића од стране Мак. четника Петко је био ту и на брзу руку узео пушку од чувари поља, пуцао на ових четника који су бежали у правцу с. Бељаковца и ранио једног у пету, па су Бељаковчани прихватили попели на коња и омогућили му да побегне, рањени четник. За тим у с. Бељаковце био је егзархијски учитељ и становао у кући Стојана Стефановића зв. Роле. Наши четници у друштву са Петка убијен је тај учитељ. Јован Довезенски знао је вредност и наклоност Петкову па за то га изабрао поставио за сеоског војводу и наоружао га са брзометну пушку. Македонски Револуционарни Комитет донео тада решење да расчисти са српском мањином помоћу убијства и паљевине села па да настави и даље дело ослобођења Македоније, па за то на ова угрожена места биле су упућене три активне македонске чете под вођством прочутих и извежбаних у борби војвода, и то: Атанаса Бабату, Бобета и Косту Наункова, који су војводе учествовали у устанку прошле 1903. год.¹⁰⁴ Месеца новембра 1904. године ови три војводе са 75 активних

103 *Пушке*, 72-73. Пушка систем Бердан М. 1870, калибра 10,67 mm, једнометна острагуша. Краљевина Србија је за потребе наоружања своје војске 1890. године надала 75.000 комада ове пушке, а на просторе Кумановског среза стизала је разним нелегалним начинима.

104 Након 1903. оружане групе ВМРО, познате као „чете”, бориле су се против турске полиције и војника, али и против сличних српских и прогачких чета.

четника дођу у с. Бељаковце у Кајсевску махалу да предане а ноћу да нападну на Бељаковски манастир, убију који им се противи, па одатле да нападну на с. Довезенце. У манастиру био је старешина вредни и неустрашиви јунак поп Дича (Димитрије) Трајковић из Старог Нагоричана, па преко својих поверљивих људи дознавши за долазак четника и њихову намеру он позове Петка и Јована Цакића учитеља, па организују одбрану. Поп Дича, Петко и Јован ушли су у цркву и на прозори цркве спремили пушке и муницију, а манастирски кувар Бојко наоружао се са још четири слуге па у заседи и на погодна места чекају нападаче. Заиста око 10 сати ноћу лавез манастирских паса отпоче, па кроз кратко време код куварнице почеше четници да позивају да им се врата отвори, на том месту био је кувар Бојко, па је почео пуцати на четнике, истовремено отворили су ватру из цркве поп Дича, Петко и Јован. Видећи остали слуге и они припуцају на четнике, пуцали су и четници на зграде, па је била настала борба. Поп Дича, Петко и Јован певали су из цркве на сав глас. Видећи ови Македонски војводе шта се дешава, повукли су се у разних праваца, а наши се окуражили и спремали за други отпор на друго место. Македонски комитет видео је свој неуспех, па је покушавао да паљењем села сломи отпор српска села.

Од онда Петко се прочуо, сваки подухват наших четника морао је и Петко да присуствује. Егзархијска села тужили су га турском суду, био је притворен, али услед недостатка доказа ослобођен је затвора. После овог догађаја у манастиру, макед. комитет извршио је паљевину с. Довезенца, упаљено је неколико зграда и убили су једну жену и двоје деце изгорели један пар волова, тада су срећно прошли мак. четници, јер су ову паљевину извршили на периферији села. Макед. комитет знао је да је Петко у затвору код турака, па једне јесење ноћи нападну на Петкову кућу да је упале и људе побију, али срећом те вечери Петко је био ослобођен и дошао кући, Макед. четници са сеоским четама преко 400 људи нападну на Петкову кућу и упале једну споредну зграду, Петко појури узме пушку и на то осветљено место поче да пуца у гомили, мак. четници видећи ово побегли су али су оставили три мртва своја друга и било је 24 трага по снегу од крви који су се повукли рањени.

Од то доба више макед. комитет није нападао на с. Довезенце. Свима је било познато и турцима и егзархистима да Петко има српску државну пушку, па се једном приликом десило ово: три турска жандарма (заптије) из Мургашког каракола (жанд. станице) дошли службено у Довезенце, па по свршеној дужности у селу, били позвати од домаћина Крсту стрица Петковог на ручак. Ови три жандарма ушли у собу и засели за асталом, а пушке оставили у ћошку собе, Петко се шалио и разговарао са њим па изашао напоље извадио своју брзометку из скривнице, па је унео у соби код жандарма и оставио код њихове пушке говорећи: ове су три царске пушке нека буде до њих и ова краљска. Жандарми су ручали расположено устали па пошли да иду свак своју пушку узео и пошао а Петкову оставили. У то време сви су се људи чудили како је Петко решен био да ово уради, када баш ти жандари врше претрес за оружје и коме се нађе турска власт га осуђује на три године затвора. Учестале су тужбе егзархијска села против Петка, па је напустио кућу и отишао 1907. године у чету, боравио је до Хуријета 11/24 јула (1908), па када су били враћени сви четници, вратио се и Петко својој кући и наставио да ради пољопривредни радови. Поново одметање четника у шуму 1910. год. Петко је остао кући јер међусобна борба између наших и макед. четника беше престала. За време Балканског рата побегао је у Козјачке планине и придружио се чети Јована Довезенског, која је за време рата била на Довезенско брдо Липац и посматрала борбу на Мл. Нагоричане. За време српско-бугарског

рата 1913. године, по наређењу наше власти узео је десет верних другова из Довезенца и одржавао поредак на Овчем пољу у позадину наше војске. Када је Бугарска 1915. године напала нашу државу Петко је био кући, јер је прешао године па није мобилисан, знајући шта ће бугари урадити са њега, оступио (је) са нашом војском до Призрена. Немајући средстава да даље иде Петко се предао бугарима, када је дошао до Куманово и вратио се кући у Довезенце, по тужби свога рођеног стрица Крсте, Петко је био осуђен на смрт. Позват у Куманово, као под полицијски надзор, једне ноћи између 9. и 10. јануара 1916. године, убијен је у Куманово, како и на који начин још ни до данас није расветљено његово убијство. За собом је оставио жену и два сина који су данас у животу и постали државни чиновници, први син Стојан Караџић свршио нижу Пољопривредну школу, а сада је монополски чиновник са службом у Скопљу. Други му син Милутин завршио је права и сада је судија у Нишу.

Петков рад на четничком пољу и на одбрану села Довезенца стоји на првом месту, његово јунаштво, његова неустрашивост и решеност, толико су се поплашили егзархисти из околна села, која су била присталице и сарадници македенског комитета, па су се бојали да предузимају другу акцију против Довезенца. Петко је био страшило за њих, па је врло много учинио за српство, а што је био погубљен, то је он сам крив.

Лака ти земља чича Петко и ако је твој гроб непознат, живеће дуго успомена за тебе и твој рад.

ЧЕТНИЦИ ИЗ БИТКЕ НА КУМАНОВУ: Први ред (с лева на десно): Војводе: † Дане, Тоша, Михајло, † Долгач, † Ђела. Други ред: † Коце, † Скопљанче, † Глигор, Довезенски, † Бабунски, Пећанац, † Тренко, † Бабовић. Трећи ред: † Гвоздић, † Петко, Старачки, Цене, † Денко, Чума и Бошко.

Четници из битке на Куманову: Први ред (с лева на десно): Војводе: † Дане, Тоша, Михајло, † Долгач, † Ђела. Други ред: † Коце, † Скопљанче, † Глигор, Довезенски, † Бабунски, Пећанац, † Тренко, † Бабовић. Трећи ред: † Гвоздић, † Пејко, Старачки, Цене, † Денко, Чума и Бошко

Chetniks from the Battle of Kumanovo: First row (from left to right): Vojvodas: † Dane, Tosa, Mihajlo, † Dolgac, † Cela. Second row: † Koce, † Skopljanec, † Gligor, Dovezenski, † Babunski, Pecanac, † Trenko, † Babovic. Third row: † Gvozdic, † Petko, Staracki, Cene, † Denko, Cuma and Bosko

12. ДИМИТРИЈЕ (ДИМЧА) ЈАНЕВИЋ ЈОВЕВСКИ

Димитрије или како су га скраћено звали Димча је први син Јоне Стојиљковића, а синовац Атанасков, он је из фамилије Јовеваца, родио се у 1874. године. Кад је одрастао младић он је хтео у свему да копира свога стрица Атанаска, али није имао тај углед и ауторитет међу својим сељацима да то буде. Био је неписмен али на говору речит и смишљен па је до негде био поштован. Није имао бркове па су га сељаци звали „Димча ћосе”. Он се дружио много са свима учитељима који су службовали у Довезенцу. Увек кад је његов стриц Атанско ишао било на пијак, било на сабор или у гости Димче је био његов пратиоц, јахао је доброг и опремљеног коња, носио је добро и чисто одело и понашање му је било пристојно. Оружије није тако волео, али је волео да води разговор о националним стварима. Чим је дошла наша чета под вођством Јована Довезенског да организује народ по угледу какао врши организацију Макед. комитет, Димча је изабрат и постављен за председника месне четничке организације, које звање се је држало у велику тајност од турске власти. На председничко одговорно место Димча је управљао свим пословима, које је захтевала четничка организација. Ту је требало бистрине ум да би се човек снашао, а поред тога да има шпиуне да дознаје противн(ик)ов рад и намеру. Све те особине Димча је имао па у овим судбоносним данима на задовољство својих сељака и четничке организације управљао. Био је председник од краја 1904. год. па до 1908. године. Предан српству и својим сељацима тачно и савесно управљао. И он је пао у очи Макед. комитету, али се добро чувао. Имао је воденицу па после Хуријета 1908. год. био је воденичар. Једне ноћи с јесени 1910. године убијен је из пушке на кревету у воденици где се одмарао. Мисли се да је ово убијство извршено из личне освете међу довозенчанима.

Бог да те прости Димчо, лака ти земља, ниси дочекао да видиш ослобођење, већ си погинуо, своје село и српству одужио си се тиме што си верно и тачно служио, када је било најопасно време по твоје село и по цео српски народ овога краја.

13. МАКСИМ МЛАДЕНОВИЋ ЧЕПЧЕВСКИ

Максим је рођен у 1874. у фамилији Чепчевци, он је био непознат све до појаве четничке акције, али када се појавила наша чета предвођена од стране Јована Довезенског, Максим је одмах приступио организацији, био је леп плав човек добро физички развијен, па је престављао правог јунака. Максим се дружио још из раније са Петка Карацића па је био Петков најверан друг и у свима походима које је имала месна чета Максим није изостајао, у први мах добио је оружије. Много га је Петко волео па је на многа места страшна и ризична по живот Максим био. У осуству Петковом Максим је предводио сеоску чету, био је омиљен и код овд. сељака. На Овчем пољу 1913. године за време српско-бугарског рата и Максим је био да одржава ред у позадину наше војске. За време окупације бугара од 1. октобра 1915. год. до 1918. год. Максим је остао кући. Једно време бугари су га ставили под полицијски надзор, па је био ослобођен. Злогласни претседник за време бугарске окупације Теодос Стаменовић зв. „Фенер” ухапсио га и мучио неколико дана у општинској судници и неколико пута немилостиво тукао га. Једном приликом месеца маја 1917. године, претседник Фенер ухапсио га и тукао, па му тајно тражио 1000 лева. Максим је пуштен из затвора да тражи новац на зајам. Дошао је код мога оца у с. Јачинце да тражи позајмицу у том моменту наишао је поп Теодос Додић, који је тада био све(ш)теник бугарски и опслуживао Довезенце и Клечевце. Максим и мој отац испричали су попу Теодосу, шта је Фенер захтевао од Максима? И поп Теодос и ако бугарски попа, он је осуђивао рад претседника Фенера па је у овом моменту казао: да му се припреми Фенеру 1000 лева, па да се испишу бројеви банкнота које ће Максим предати Фенеру, па затим тај списак да му се донесе у село Клечевце, тако је и било, поп Теодос примио списак и однео у Куманово ноћу код свога брата Крсте Лазаревића војводе, а овај га предао Околијском Начелнику. Изјутра рано дошао чиновник из Начелства и кад је устао председник Теодос Фенер, чиновник извршио је претрес и нашао му у џепу банкноте по бројевима, па затим везао Теодоса Фенера и спровео у Околијско бугарско начелство, па су га предали Суду на суђење. На овај начин с. Довезенце се спасло од једног врло рђавог и опасног човека. По ослобођења 1918. године Максим радио је свој посао. Године 1932. умрео је.

Бог да му душу прости и овај човек у своје време учинио је доста за своје село и за српску четничку организацију, па је ред да и његово име буде уписато у ову књигу.

14. БОГДАН ДОЦЕВИЋ НИКОЛЧЕВСКИ

Богдан је рођен у фамилији Николчеваца, он је нешто за неколико година млађи од Атанаска Стојилковића, али нити се је издавао као јунак, нити је пак био на-клоњен на неваљалству, већ је Богдан је био много добар и прочут домаћин са својим добротинствима и побожношћу, па је са том својом добронамерношћу обратио пажњу целог села те је био поштован како од својих сељака, тако и од оближна села. Богдан неписмен, тих, одмерен у своме говору, било у село било на ма којем другом месту његова се реч пажљиво слушала. За то је у те године било у Довезенцу добрих и поштених домаћина, па се Довезенце прочуло на далеко.

Када је отпочела наша четничка акција Богдан је био већ у годинама, али ипак његова кућа у свако доба примала је наше четнике, водила рачуна о њиховој исхрани и безбедност па су се наши четници у његов дом осећали сигурни и расположени, добро нахрањени и одморени. Као домаћин Богдан много је учинио за нашу четничку организацију, јер његова кућа је била даље од центра села и од војничке турске посаде, па је у многоме допринела за спас четника и сељака. Богдан није се удаљавао од куће никако, па када су бугари окупирали ове крајеве 1915. год. злогласни председник општине Довезенске за време окупације по имену Теодос Стаменовић зв. Фенер, знајући шта је учинила Богданова кућа за нашу четничку организацију, често га је звао у општину и један пут три дана и три ноћи држао га у општину и тукао га неколико пута и ако је Богдан прешао преко 70 години старости. У исто време претседник је изузео за рачун Бугарске цркве реквизицију жита, стоке и др. материјала те га имовно упропастио. Од бијења и муке што је радио претседник Фенер, Богдан је био физички повређен, па се погрбавио и живео до 1934. године па је умрео. И његово име заслужује да се упише у ову књигу, јер покојни деда Богдан је као и остали Довезенчани доста допринео за нашу четничку ствар. Бог да му душу прости, па је дочекао и ослобођење.

15. ЈАНЕ СТОЈИЉКОВИЋ ЈОВЕВСКИ

Јане је родом из фамилије Јовеваца, он је млађи брат Атанаска Стојилковића, а отац Димитрија-Димчу ћосе. Јане је још из младости показивао знаке јунаштва, па удружи са свога брата Атанаска, сваки од неваљалих турака им се дојао. Јане је био отресит и разговоран човек, бивао је много пута кмет у селу, био је умешан па заједно са братом Атанском хватали су везу са турским чиновницима и првим људима, од којих су имали моралне користи и заштиту по цело село, а (били су) страх и трепет за неваљале турке. Јане је био увек уз наше учитеље помагао их материјално и давао некима и стан. Био је побожан ишао је често у цркву, са свештеницима је одлично живео. И његова кућа била је прочута и радо је имао посету од наших првих људи из Куманова и околине. И ако је био стар он је врло радо примио и сарађивао са нашу четничку организацију, па своја три сина дао да и они сарађују са четницима, а његов син Димча био је претседник четничке организације у селу. Доживео је ослобођење од турака 1912. годину за које се много радовао. Али пре тога погинуо му је син Димча на спавање у воденицу, убили су га непознати лица из личне освете, па то га много ожалостило. Као и други добри домаћини који је Довезенце имало тада и стекло добар глас у оно време био је и деда Јане. Умрео је 1916. године за време окупације бугара, којих је мрзео. Вредно је да се и његово име унесе у ову књигу. Бог да му душу прости, јер је био добар и примеран Србин и домаћин.

16. ЦВЕТАН ИВАНОВИЋ ЏАНКОВСКИ

Цветан је из фамилије Џа(н)коваца, он је исти по годинама са Богадана, Јанета и Атанаска. Он је био добар и напредан домаћин, као и остали Довезенчани у то време, који су се одликовали по напредак и домаћинство, па за то ово село је стекло добар глас у оно време. Цветан је имао три сина, па је средњег сина школовао за свештеника, који је и данас на служби, а то је поп Стојанов опис живота и рада под Бр. 10 довољно описан. Када се појавила наша четничка организација 1904. год. под вођством Јована С. Довезенског, Цветан и ако доста беше зашао у годи(на)ма ипак је сарађивао са нашим четницима, његова кућа била је на периферији села према с. Јачинце, па је увек било прикривено четника и чувани су да их турска потерна одељења не пронађу. Први Цветанов син Манасије био је месни четник под команду Петка Додића-Карацића, па је у овима походима учествовао. Најмлађи Цветанов син Апостол, као војни обвезник I позива погинуо је с јесени 1914. године на Дрини у борбу са Аустријанцима. За време окупације Бугара од 1915. до 1918. године и Цветана су помоћу узимања хране и материјала имовно упропастили. Био је добар србин, па је и своје синове саветовао и учио за добро.

Умрео је у 1924. години. Бог да му душу прости, па је вредно да се и његово име унесе у ову књигу и да се не заборави.

17. ДЕНКО ПЕТКОВИЋ ЂОРЂИЈЕВСКИ

Младен или како су га мештани звали Денко, он је родом из фамилије Ђорђијеваца-Парастатинаца и он припада у ону класу домаћина када је Довезенце било на гласу. Као Довезенчанац, још из раније радио је сељачки посао боље него други, па је по мало трговао стоком, зарађивао и повећао своје имање. Денко је рођени стриц протојереја Благоја, па он је у многим помогао дом и браће проте Благојини, још када су били нејака деца. Као сви остали Довезенчани и Денко није заостајао иза својих сељака. Био је на печалбу у Румунији баш за време Руско-турског рата 1877/78. године, па је посматрао ондашњи рат. Денко као и сви остали Довезенчани био је добар србин, па идући пешки за Румунију преко Бугарску и натраг, он је лично видео тадашњу простоту бугарског народа, па често о томе причао. Када се појавила четничка организација 1904. године и Денко ако је већ био стар, волео је ову нашу појаву четника и радио што боље може да их послужи, његова је кућа била на периферији села у близини Криве реке, па су му четници били чести гости, а он их чувао и пазио

Повраћајак из Скопља са њијаце, 1912. (Етнoграфски музеј)

The return from Skopje and the marketplace, 1912 (Ethnographic Museum)

да турска војска не пронађе их. Био је говорљив човек па на рачун овдашњих егзархијских села нападао их речима и исмејавао се. Када је бугарска окупирала ове крајеве 1915. год. Злогласни претседник за ову општину Теодос Стаменовић зв. Фенер у 1916. месеца јануара позвао га у општину и страшно га претукао, после четир до пет дана Денко је од те туче умрео.

Бог да му душу прости и он је био добар србин, па су му замерили бугари и од туче умрео, а то је било речи његове: што се пуцањ артилерије чује са фронта, па да не се силе бугари много.

Вредно је и његово име унети у ову књигу.

18. ЗОРКО СТАНИШКОВИЋ НИКОЛЧЕВСКИ

Зорко Станишковић је из фамилије Николчеваца, синовац Богдана Доцевића, који су живели у задрузи. Зорко је вршњак и савременик био Петка Додића-Караџића и Максима Младеновића и он још из младости волео је оружије и био је прави јунак, физички развијен, када се наша четничка организација појавила под вођством Јована С. Довезенског и Зорко у друштву са својима друговима пришао организацији, примио оружије и постао месни четник. Као месни четник никако није изостао иза својих другова. Тај његов рад дознаду и турци, па га пресретну на путу па га немилостиво бију, од то бијење у 1911. године је ускоро умрео. Да је био у животу могао је још да више учини, али је умрео.

Вредно је и овога човека уписати у ову књигу да му се име не заборави.

19. СТЕВАН ДИМИТРИЈЕВИЋ ШУПЕЛЕВСКИ

Стеван је рођен из фамилије Шупелеваца, он је по годинама вршњак Петка Караџића, Максима Младеновића, Зорка Станишковића и других. До појаве четничке организације, Стеван није се истакао, он је био више пута као печалбар у Румунију, па је видео разлику слободног живота од ондашњег под турцима. Стеванов отац деда Димитрија Шупелевски био је одличан домаћин, па поштован од свакога и добар србин и побожан. Када се појавила наша четничка организација, па приликом избора месних четника, а на захтев Петка Караџића Стеван је постао месни четник и добио оружије у први мах. Све походе које је имала месна чета ту је био и Стеван. Били су добри и сложни другови са Петка и осталима. За време окупације бугара 1915. год. и Стеван је пао у очи злогласном претседнику Теодосу Фенеру, па га предложио да се интернира, али срећом отишао до Куманово и спасио се.

Стеван је умрео 1928. год. код своје куће, па као веран и тачан сарадник у оно време уз наших четника, право је и потребно је да се и његово име запише у ову књигу. Бог да му душу прости.

20. ИЛИЈА ТОДОРОВИЋ ЋОРЋИЈЕВСКИ

Илија је млађи брат протојереја Тодоровића, он је рођен око 1881. године, још као дете остао без оца, па кад дорастао до своје осамнаесте године отишао на печалбу у Румунију, врло вредан и окретан дечко био је добар радник у пекари, научио да чита и пише, а лако научио румунски и бугарски говор. Као младић дете Довезенско поносио се што је његово село на гласу и да је одмакло од остала околна села. Кад се вратио после неколико година из Румуније он се оженио, а његов брат Благоје постао попа. При појаву наших четника, Илија као млађи од осталих четника сеоских, одмах приђе добровољно добије оружје, придружен уз осталим друговима учествовао у свима походима гди се указивала потреба. Бивао је и чувар поља, па је више допринео за нашу четничку организацију. Такво стање и на томе раду затекао је Илију и рат 1912. године, који се беше повукао у Козјачке планине са осталим нашим способним за војску људима, да не би их турци похватили. По ослобођењу Илија

Пијаца у Куманову, 1936.

Marketplace in Kumonovo, 1936

је постао као општински пандур, али за време рата са бугарима 1913. годину, био је на Овчем пољу у позадину наше војске ради осигурање да не би мештани наклоњени бугарима чинили су сметње нашој војсци. Илија владајући одлично бугарски(м) језик(ом) он је откривао поједине људе мештане и дознавао шта раде. По свршетку тога рата 1914. год. постао је кмет с. Довезенца, за време првог светског рата и на ту дужност се одликовао. За време напада бугара 1915. године 1. октобра Илија заједно са нашом војском оступио до Призрена, па онда вратио се у Куманово и дошао кући у Довезенце. Тадашњи претседник бугарин у Довезенску општину злогласни Теодос Фенер, знајући ранији рад Илијев, а и због брата му попа Благоја, решио је да се освети Илији па за то га уписао у списак интернираних и упутио га у Куманово. Илија је предвидео да ће бити врло тешко па могу бугари да га убију, он се добровољно пријави Команди места у Куманово и тражи да ступи у бугарску војску, командант га прими и пошаље у Софији да би га тамо распоредили у коју јединицу има да служи. У Софији препознали га неки Кумановци бугарски присталице па потказали га бугарском једном старешини, који је хтео ноћу да га изведе и да га убије, али два друга Кумановца по имену Божин Анђеловић и Александар Ковачевић успротиве се и спасу живот Илији. После тога био је распоређен и отишао на фронт према Крушу планину, па остао 1916, 1917. и 1918. године. За време офанзиве 1918. године пребегне Енглезима где га спроведу за Солун. Затим ускоро се враћа у Довезенце па постаје опет кмет до 1920, па затим претседник до 1922. год. После тога продаде своју кућу у Довезенце и купи у Куманово, па се пресели.

Живео је до 1940. године, боловао је неколико година, јер је задобио болест у плућа за време рата. Овај Илија је врло вредан и окретан био, добар србин, радио је и за време турско и после ослобођења, који је рад доста запажен и код Довезенчана и код преставника власти.

Бог да му душу прости, вредно је и његов рад и његово име уписати.

21. ТРАЈКО ПО(П) ДИМКОВИЋ, УНУК ПОПА ЈОВАНА СЛАВКОВИЋА

Трајко је син попа Димка рођен из поповске фамилије старога попа Јована Славковића, а стричеви су му били Стеван и поп Константин, рођен је 1884. године, када је дорастао за школу, отац му школу дао, јер у то време постојала српска школа у Довезенцу. Трајко је завршио основну школу у своје село, па га отац му дао у интернат у Скопљу да буде и у гимназију, тамо је остао две године, па изашао из школе и почео да ради на своје имање. По природи и наклоности Трајко није волео да се учи, па није хтео да буде попа и да наследи свога оца у парохији и ако је његов отац настојавао да то буде. Оженио се Трајко и наставио рад на пољском имању да управља. Око 1903. године отац му поп Димко разболи се па постане неспособан за парохијску службу, напусти Довезенце и пресели се у Куманово са целокупном породицом. Ускоро настаде наша четничка акција, а Трајко је живео у Куманово, његов отац је већ умрео одмах по преселењу у варош. Једном приликом у атар с. Јачинца убијен је био на путу неки Велешанац од стране непознатих лица, а тај је био присталица егзархиста, па за то окриве Трајка, али он то није урадио. Наставио да живи у Куманово отворио бакалску радњу и радио доста време. Нигде није се кретао до ослобођења 1912. године. За време бугарске окупације од 1915. до 1918. године, Трајко је живео у варош неометан ни од кога, али 1916. год. отишао на једно весеље код своје од стрица сестре, ту наиђе ноћна бугарска патрола састављена од Кумановаца, па га толико претуку да је после неколико дана од те туче умрео. За собом је оставио жену и шесторо незбринуте деце, који су се у доцнијем животу патили од немаштине.

Покојни Трајко постао је жртва, за то што је био добар србин, за то што је из поповске српске куће и што он потиче из Довезенце село, које је нанело бугарима и њиховим плановим(а) пометњу. Па зато је крив те бајаги као да квари јаван поредак, бугари га туку и убијају.

Бог да му душу прости, вредно је и њега уписати у ову књигу.

22. ПРОТОЈЕРЕЈ ЈОВАН Б. ТОДОРОВИЋ, СИН БЛАГОЈА ТОДОРОВИЋА

Јован је рођен 1900. год. од оца Благоја Тодоровића и мати Параскеве, он је прво дете, рођен је у с. Довезенцу, а из фамилије је Ђорђијеваца-Парастатинци. У 1905. год. његов отац Благоје постао је свештеник. Када је Јован дорастао за школу, он је основну школу завршио у своје село Довезенце. У 1914. години отац му купи кућу у варош Куманово па пресели своју породицу. За време окупације бугара од 1915. до 1918. год. Јован његова мати, млађи брат и сестра интернирани су у Бугарску, због њиховог оца што се одметнуо. Били су интернирани у Карловци-Стара планина, па су много страдали од глади и голоће. После ослобођења Јован са мајком и осталом децом вратио се кући у Куманово, наставио школовање, завршио четири разреда гимназије положио пола матуру са одличним успехом. По том отишао у Богословију у Сремским Карловцима, исту завршио са одличним успехом. Вратио се кући оженио се, па постао писар у Црквеном Суду у Скопљу, затим рукоположен за свештеника и одређен на службу у варош Куманово. Служио као варошки млад свештеник, па је 1932. год. ступио на службу Црквеном Суду Злетовско-Струмичке Епархије у Штипу. На тој дужност напредовао је постепено, положио судијски испит, добио чин протојереја, постао секретар истог Суда. Протојереј Јован још као дете и ђак био је сувише миран и вредан, доцније и као ђак био је одличан и у многоме се одликовао од својих другова, као служитељ Божијег олтара и говорник такође био је добар. Његово понашање у народу према хришћанима било је врло добро. Његови претпостављени старешине волели су га и имали пуно поверења у његов рад. Уопште узев протојереј Јован био је одличан, па је обећавао његовим знањем и радом достићи још већи чин. За време рата 1941. године протојереј Јован затекао се у Штипу, па затим одмах пренео своју породицу у Куманово. Окупаторска Бугарска власт протерала његовог оца, па затим и проту Јована који је прешао у Србију тадашње њене границе, добио службу у Пожаревачком Црквеном Суду. Преселио своју породицу, имао је болесну жену и четворо деце, од којих три мушка и једно женско. За време окупације имао је доста муку око исхрану своје породице, јер је била настала велика скупоћа хране. У служби као и пре био је одличан, па су га сви волели. Исто тако и његовом оцу проти Благоју била је дата служба у овој Епархији и то у с. Рибаре-Хомоље, па затим у с. Дољашницу ср. Рамског па отац и син често пута су се састајали и потпомагали. Често пута протојереј Јован ишао је у околини Пожаревца да врши чинодејства у поједина села, тако 1945. године на дан Св. Тројице отишао са попадију у с. Дубравицу, тога дана била је сеоска заветина и ишло се у Литији. Одједном време се покварило

почела грмљавина, протојереј Јован и његова жена били испред црквене куће, ударио гром и обоје су остали мртви. Вест добијена о страдању и погибији протојереја Јована пронела се муњевитом брзином, сва његова родбина, другови, пријатељи и познаници ожалили су његову изненадну смрт. Сахрањен је он и његова попадија један поред другог у Пожаревачком гробљу. Остало му је четворо незбринуте деце, на терет његовом старом оцу проти Благоју.

Бог да ти душу прости протојереје Јоване, Божија је воља била таква да тако млад у своје 45 године живота свршиш свој намучен и напаћен живот. Слава ти.

И ти потичеш од с. Довезенце, родио си се у њему, живео, па и твоја фамилија је одатле, право је да се твој живот и рад упише у ову књигу и уброји у ред Довезенчана.

Село Довезенце по статистичком попису 1914. године имало је свега 1430 душа, старих, млађих, мушких, женских и деца.

Као што је пре описато, има још доста људи домаћини, помагача и сарадници са нашим четницима који су сарађивали, па се село тако сложено и јединствено одупрело тако организованом и извежбаном противнику. Сви одрасли и младићи у оно време били су надахнути једним духом, да се у борби са противником истраје до краја па било по цену живота. За то противник кад је окупирао ове крајеве од 1915. до 1918. године, сву злобу и мржњу изручио је над заостале Довезенчане, међу којима има убијених, мучених, пљачканих и др. недела вршена.

23. ЗНАЧАЈ РАДА С. ДОВЕЗЕНЦА¹⁰⁵ ОД 1890. ДО 1912. ГОДИНЕ

Као што је пре записано у ово село отворена је Српска народна школа још од 1900. године, па је имало школа до дана ослобођења 1912. године непрекидно.¹⁰⁶ У селу је имало црква и два свештеника мештанина. Учитељи су били из разна места у ово село па не може њихова имена да се наведу услед тога, што архива школска не постоји из које би се могло сазнати који су били учитељи за тих 22 година. Учитељи међу омладином уносили су писменост, песме народне и игре народне, па и по томе се одликовала Довезенска омладина. Што су више године пролазиле све више терена је хватала наша просветна и црквена власт и јачала се. Србима и српским народу од стране Турске власти у прво време народног покрета било је забрањено да се јавно испоље да су срби, већ су се називали „гркомани“ - значи присталице Цариградске Грчке Патријаршије. Док егзархистима је било признато од стране Турске владе да се називају „Бугар милети“ (Бугарска народност), одобрене јавно школе са искључивом наставом на Бугарском језику и признатом црквом Цариградске Бугарске Егзархије као поглавара Црквено-просветних установа у Европској Турској и неометана а помагани слободно су спроводили своју пропаганду и тиме народ словенске расе неометано приводили уз Егзархију, а ова имала и своје Митрополите по местима где су били Грчки Митрополити. Док се на Егзархијској страни силно и неометано развија Црквено-школска просвета по варошима и селима, рукополажу се нови свештеници и отварају се школе-на другој страни срби немају ни владике своје народности, већ имају Грке владике, па ни школе са српским народним језиком, већ исте тајно од Турске власти отварају и затварају. Таква Егзархијска пропаганда после ратова 1877/78. године, заплъуснула (је) свом силином и моћи наше крајеве. Врло незнатан број свештеника и народа из вароши и села одупреше (се) овој пропаганди и против воље владајућих турских власти. Међутим селима који су се одупрели егзархијској

¹⁰⁵ *Јужна Сџара Србија*, 218-220. О овом селу нема писаних извора, док се села Бељаковац и Јачинце, која су му у непосредном суседству, помињу у изворима из XIV века.

¹⁰⁶ Исто. У селу Довезенцу школа је отворена 1820. године. Први учитељ је био поп Јован из породице Давидоваца из тог села, који ју је и отворио. После њега учитељи су били монах Дионисије, Алекса Кајевић из Кокошиња, Петар из села Ћетенова у Кратовској кази, затим извесни Петко који се помиње у запису из 1842. године, (иако се године са народним памћењем у селу не слажу), па Никола Цветковић из села Куклице у Кратовској кази. Школа је затворена 1848. године, па поново отворена 1868. и тада је учитељ био Тодор Бошковић из истог села. Школа је поново затворена за време Српско-турског рата 1876. године и поново отворена тек 1891. године. Тада је учитељ био Апостол Цветковић из Куманова.

пропаганди на прво место стоји Довезенце, његови свештеници и тадашњи домаћини и учитељи, па се Егзархијска пропаганда разбивала као морски таласи о тврдој каменој стени. За то има да се захвали попу Јовану Славковићу и његовим синовима ученом Стевану и поповима Константина и Димитрија, који се свесно определише у оно време за Цариградску Грчку Патријаршију. Има да се после њих, а највише захвали Атанаску Стојилковићу и још неких тадашњих домаћина, који при овој навали егзархиста уздржаше село у целости у оно време, те ниједан довозенчанац не нађе се кога би егзархисти приволели да приђе њима.

Године су пролазиле, у 1893. године с. Мургаш од 70 домова приђе егзархистима, па затим и с. Јачинце имали су у њему неколико присталица, па за тим и пола с. Бељаковце приђе, па и село Стрезовце се подели на пола егзархисте, дакле село Довезенце од 1893 године, већ је било опкољено и то: са Истока Бељаковце има егзархиста, са запада Јачинце има егзархиста, са севера Стрезовце има егзархиста и са југа Мургош цело село егзархијско, дакле према овоме Довезенце је било блокирано од 1893. године па до 1904. и 1905. год. до појаве наше четничке организације. Пуне 12 године дана стајало је блокирано и то: У с. Бељаковце има егзархијски свештеник Алекса Младеновић и учитељ, у с. Јачинце постојала је од 1897. године егзархијска школа, у с. Стрезовце такође постојала је егзархијска школа и у с. Мургаш имало је егзархијски свештеник Кипријан Додић, црква и школа са два егзархијска учитеља. Само Довезенце остало је блокирано имало је у први мах два свештеника Константина и Димитрија, па је Константин умрео па је сам поп Димитрије оста, а у судбоносној 1904. години због болести напустио село и преселио се у варош Куманово са породицом.

Егзархисти када су се осетили моћни у Солунском, Битољском и један део Косовског вилајета, а васпитали (су) велики број омладине у њиховим школама имали (су) дотле велику благонаклоност турског Султана Хабдул Хамида и његове Владе, имали велику повластицу да се мешају са Бугарском кнежевином, одакле је добивен сав школски материјал и штампаних уџбеника у штампаријама бугарским, па преношени на

Сељанке из Криве реке (Етнoграфски музеј)

*Farm women from the village of Kriva Reka
(Ethnographic Museum)*

територији Турске царевине јавно тако да исти учбеници служе у школама бугарске државе и било је наставника из Бугарске овамо, а одавде у Бугарску, то није им спречавано већ им је од стране турских чиновника излазено у сусрет.¹⁰⁷ Сви испити по варошким гимназијама и прогимназијама вршени су свечано у присуству турских месних чиновника. Певало се по школама турске песме у њима се величало Султаново име, па су се нашли на једној линији државне турске политике, тако турци као господари и владајућа класа били су задовољни радом својих верних поданика-бугара, а бугари одн. егзархисти искористили су ту благонаклоност турака, па су у омладину која је прошла кроз њихове школе унели револуционарни дух, па су тајно припремали независност и ослобођење Македоније.

Зато егзархисти у ослобођеној Бугарској кнежевини замислили су да оснују Македонски Револуционарни Комитет, који би помоћу упућивање илегалним путем преко границе наоружаних четника у Турској Царевини вршио терор и тиме затражили политичко ослобођење Македоније. По тадашњим руководиоцима Мак. Комитета, било је замишљено ово: да се врши терор, па да турци отпочну да муче народ, онда да се апелује на Европу те да се издејствује Аутономија Македоније, тако да турчин турчина суди, да бугарин бугарина суди, да турци имају засебно војску а бугари одн. Македонци засебно, па кад се то добије, да прође извештан број година, па да се подигне устанак и тако Македонија ослободи од Турака и присаједини се са Бугарском. По њиховом мишљењу границе Македоније би биле, са истока према данашњој бугарској граници, са запада да обухвати цео Битољски вилајет, са севера до саме тадашње српске границе, па до Качаник и врх Шар планине и са југа Егејским морем до близу Једрена. Солун има бити будућа престоница те замишљене Македоније. У тај дух васпитана је омладина присталице егзархата, па им је предочавано да ће бити много жртва за тај подухват. На срби и на грке нису ни најмање обраћали пажњу, њих су сматрали за неспособне и не могу ништа предузимати, већ морају безусловно да се покоре њиховој сили и идејама.¹⁰⁸

Прва проба терора у 1897. години испала је одлично, једна чета под вођством Гоце Делчева убила је једнога бега у Виници Кочанског краја, тада се откри четничка организација, ухватише се спискови присталице и који су добили оружје, турска

107 Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијев, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Буџарске*, Београд 2008, 265. (у даљем тексту, *Историја Буџарске*). Друштвено-политички живот Бугарске од 1894. до 1912. године обележила је политика нове владе Константина Стоилова, који је изабран 19. маја 1894. Сматрало се да је настављена мудра политика Стефана Стамболова и претходне консолидације бугарског елемента у Македонији. „Султан је 1897. издао берат (декрет) за нове бугарске владике у Битољу, Дебру и Струмици, упоредо с отварањем бугарских трговачких представништава у Солуну, Битољу и Скопљу.”

108 Ричард Клог, *Историја Грчке новој доба*, Београд 2000, 74-75, (у даљем тексту, *Историја Грчке*). Македономаси (македонски борци), герилци који су се током првих година XX века оружаним путем борили за остварење грчких тежњи за присаједињење Македоније у време слабљења османске власти у европском делу Турске. Један од вођа грчких чета био је Георгиос Цонтос, родом са Крита, који се борио под ратним именом Капетан Вардас. Права на Македонију или поједине њене делове полагали су, поред Грка, и Бугари, Срби и Албанци. У почетку је борба вођена путем верске и образовне пропаганде. У формирању МРО 1893. поред бугарске, стајале су и одређене грчке организације под називом Етници етерија (национално удружење). Ову борбу помагао је епископ Касторије Германос Каравангелис, а оружану борбу помагала је на разне начине и влада у Атини, која је снабдевала борце и руководила њиховим дејствима преко својих дипломатских представника и убачених официра. Временом су грчке чете оствариле превласт и тиме припремиле пут припајању великог дела Македоније Грчкој током балканских ратова 1912–1913. године.

власт све ово похвата, па поче да мучи народ и да хапси, заиста било је страшно тада, македонци из Софије нададоше велику дреку по Европским новинама, описујући и преувеличавајући у својим извештајима удешеним за Европску јавност, како турци муче, убијају и хапсе миран и голоруки народ и како нису способни да управљају народом и да се зверски понашају и још многе друге клевете.¹⁰⁹ Заиста и Европска јавност увиде ову неправду, па предочи турској влади да престане са мучењем хришћана.

Та егзархијска-одн. бугарска захвалност према својим покровитељима турцима за време од 1880. до 1897. године, сада одједном ти исти Турци клеветају се по целом свету да су зверови и да нису способни да управљају. И турци сада увидеше своју грешку, па нису могли ништа да раде, већ да чувају своју државу и јавни поредак у њој, они су изјављивали „на сабљу смо узели државу на сабљу ћемо (је) дати”.

Турци су продужавали бијење хапшење, суђење и протеривање, затвори су били препуни од народа који је ухапшен у 1897. год. месеца децембра а већ 1898. год. месеца фебруара, дипломатски преставници страних држава интервенисали су и сви ухапшени били су пуштени на слободу. Тај рад Македонци наставили су и даље да врше упаде оружаних четника из Бугарске, било је и даље хапшење, суђење и прогонство у Малу Азију.

Код Срба за то време догађа се ово: На Рашко-Призренску Епархију дошао Србин за Митрополита, такође и на катедру Скопске Митрополије дошао Србин Митрополит.¹¹⁰ Призренска Богословско-учитељска школа давала је свештенике и учитеље

109 *Историја Бугарске*, 272-273. Делчев Георгије Гоце Николов (1872–1903), идеолог и вођа, најистакнутији организатор македонског револуционарног покрета. Рођен је у Кукушу у Егејској Македонији. Гимназију је учио у Кукушу и Солуну, а војну школу у Софији. Као питомац софијске војне школе, међу друговима је ширио социјалистичку литературу, због чега је искључен из школе. Године 1894. је постао учитељ у Штипу и ту се упознао са Дамјаном Грујевим, истакнутим македонским револуционаром, са којим је један од оснивача Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО). Био је велики противник политике балканских буржоаских влада, које су под фирмом ослобођења желеле да спроведу поделу Македоније не признајући национална права македонског народа. По њему се Македонија могла ослободити устанком њеног народа без мешања са стране. Ове његове идеје унесене су у Статут организације која је била илегална и имала огроман утицај на поробљено македонско становништво од Турске. Од оснивања организације па до смрти Делчев је члан њеног Централног комитета. Слободну Македонију је Делчев замишљао као прелазну форму ка федерацији слободних балканских народа. Био је велики противник агената бугарске владе у ВМРО, односно врховиста. Кад су врховисти на конгресу у Солуну донели одлуку о подизању устанка, Делчев се успротивио знајући да се још нису стекли услови за такву акцију. Делчева су убиле турске потерне јединице непосредно пред подизање Илинденског устанка. Сматра се да је његова погибија била највећи ударац за ВМРО.

110 *Србија и Црна Гора, ослобођење, независност и уједињење*, 83-86. Након укидања Пећке патријаршије 1766. Српска православна црква у Старој Србији, Македонији и другим српским земљама које су још увек биле под турском окупацијом, нашла се под јурисдикцијом Васељенске патријаршије у Цариграду, која је на епископска места постављала Грке фанариоте, који су наметали грчки језик, образовање и др. Тако је у неослободеним земљама временом запостављан српски национални интерес, а српски народ изложен албанизацији, хеленизацији, исламизацији а касније и бугарском утицају. Након Берлинског конгреса 1878. године и добијања самосталности, Кнежевина а потом Краљевина Србија почела је ослободилачки, културни и просветни рад према неослободеним крајевима. Народни представници у Старој Србији, заједно са српском владом, тражили су да се обнови Пећка патријаршија и успостави посебан српски егзархат сличан бугарском. Васељенска патријаршија ово није прихватала, али је пристала да у неким епархијама у Старој Србији и Македонији постави Србе за епископе. Под утицајем Русије, Србије и Црне Горе, ово је одобрио и турски султан. За митрополита рашко-призренског постављен је Дионисије Петровић (1896–1900). Њега је наследио Нићифор Перић (1900–1901), који је за време Првог свет-

за српски народ. Отворена је Српска гимназија у Скопљу.¹¹¹ Турске власти почеле су благонаклоно да гледају према Србима, па у погледу Црквено-школским захтевима излазили су на сусрет. Српски народ у колико је остао није давао знаке револуционарног покрета, већ је био лојалан према турској држави и њеним преставницима.¹¹²

Напо се Довезенце је било мирно и ако се преносило глас о раду Македонског Комитета за ослобођење Македоније и рад четника у ове крајеве, Довезенчани су били мирни и гледали свој посао. Прваци у селу знају шта раде, а они примају инструкције од првака из вароши, па то иде на добро и мир по нашим селима и нашем народу.

У 1903. годину Македонски Комитет је подигао устанак у Крушево Битољског вилајета, кроз село Довезенце прошла једна чета од 40 четника, довозенчани си је прикрили и спровели у правац где су имали да иду. Донегде одушевљење било је расположено за овај покрет Македонаца, али ниједан од Довезенчана није се умешао, остали су по страни да сачекају даље шта ће бити? Заврши се и то, у јесен 1903. године смири се овај устанак, турска даде амнестију, многи устаници пребегосе у Бугарску, а многи вратише се својим кућама на раду.¹¹³ Наиће пролеће 1904. године

ског рата интерниран у Бугарску, где је и умро. У Скопљу је 1897. за администратора постављен Фирмилијан Дожић, који је 1902. посвећен за митрополита. Наследио га је Себастијан Дебељковић (1904–1905), а њега Вићентије Крчић (1905–1915). Вићентија су Бугари спалили у Качаничкој клисури. За велешко-дебарског епископа 1901. постављен је Грк Поликар, али је знао српски језик па су га сматрали српским епископом. Иначе, први српски епископ у овој епархији био је Петар Росић Варнава (1910–1920). Сви српски митрополити у Старој Србији и Македонији радили су на отварању српских школа, обнови цркава и манастира, дотурању српских књига, уџбеника, новина, отварању књижара и развоју националне свести.

111 Када су званичне српске и бугарске власти војнополитичким споразумом разграничиле зоне својих интереса на турској територији у Македонији, Солун је припао бугарској интересној зони, а Скопље српској. Тако је одлучено да се српска Солунска гимназија пресели у Скопље. За педагошки, културни и друштвени рад Скопље је било много повољније од Солуна. Већ 1905. године, после више година тражења службе, Петар Кочић добија у Српској гимназији у Скопљу место наставника. У неколико наредних година као супленти ове гимназије јављају се Ђорђе Пејановић, професор математике, Глигорије Глиша Елезовић, професор историје, и други.

112 *Србија и Црна Гора, ослобођење, независност и уједињење*, 85. У Београду је 1899. године основано Друштво Светог Саве, које се, у сарадњи са Српским генералним конзулатом у Скопљу, бавило просветним питањима. Ово друштво је основало Светосавску вечерњу школу за описмењавање становништва у Старој Србији и Македонији, као и двогодишњу Светосавску припремну школу за учитеље у тим областима.

113 Види више, *100 година Илинден 1903-2003*, прилози од научниот собор одржан на 6-8. мај 2003, Скопје 2005; *Историја Бугарске*, 273. Илинденско-преображенски устанак организован је од стране ВМРО 1903. године. Пред сам устанак ВМРО није била јединствена, а под утицајем делатности бугарске владе и буржоазије у њој се јавља пробугарско крило, тзв. врховисти. Њихова тежња била је да у Македонији изазову заплет како би је прикључили Бугарској. Користили су се тешком ситуацијом народа и неспособношћу турске власти да изведу икакве реформе. Док је вођа ВМРО Гоце Делчев био жив жестоко се противио подизању неприпремљеног Илинденског устанка. На конгресу ВМРО у Солуну на коме нису били присутни Делчев и Петров, врховисти су успели да се донесе одлука о дизању устанка. Устанак је почео 2. августа 1903. и обухватио је Битољски вилајет, док је у Скопском и Солунском само појачана активност чета ВМРО. Око 30.000 устаника је палило беговске куће, пресецало комуникације и нападало турске гарнизоне. До средине августа устаници су освојили велики број села и три града: Крушево, Невеску и Клисуре. Устанак је доживео највећи успех оснивањем тзв. Крушевске Републике, којој је на челу стајао истакнути револуционар Никола Карев. Устаници су позвали све народности у Македонији, истичући да се боре за национално и социјално ослобођење свих становника Македоније. Турци су против устаника ангажовали 200.000 војника и сурово угушили устанак. Спаљено је око 200 села, погинуло је

Македонски Комитет поново убади на територије Турске оружане чете са задатком да организује сав народ који је присталица егзархиста, на новим начелима тако да повеже сав народ, да уведе строгу дисциплину, да га народ стави под своју строгу контролу, да образује месне чете од народа, које би биле помоћне активним четам у борби са турском војском, да на нај свиреп начин сузбија шпијунажу, која би била у корист Турака, да осигура финансијске изворе за набавку оружја, да убеди народ да не иде по турским судовима итд. За сваки срез одр(е)ђен је један реонски војвода са неколико активних четника, који би ову организацију извршио, а у исто време водио контролу како се спроводи у дело ова организација.

Међутим месеца јуна 1904. године буде пронађена једна активна македонска чета на броју од 18 људи на међу Кратовског и Овчеполског среза у месту зв. „Лингура“ од стране турска потерна одељења па буде у борби уништена. За ово Македонски Комитет окриви Србе из с. Кокошиња и из села Рудара, па за то у месецу августу исте 1904. год. изврши покољ пошто у Кокошињу убије 9 наших људи, а у селу Рудару 6. Био је осуђен на убијство и Јован С. Довезенски, који (је) тада био учитељ у Рудару, али срећом те ноћи није био ту.

За овај догађај, Македонски Комитет у Софији донесе решење да се сва српска села силом преведу уз егзархисте па било силом, пошто се први људи побију, а остали приведу, ако ли не се буду покоравали, да им се спале и на тај начин расчисти са српском мањином, па после неометани ни од кога да наставе започето дело, задовољавања Аутономију Македоније. Ствар њихова у Европи стојала им је одлично, обавештајна служба у Швајцарској и Француској била је одлично организована, сви извештаји из Софије били су преувеличани, па се апеловало на Европско јавно мишљење. Режим Султан Абдул Хамида означен је као најкрвавији, па зато су га називали „Крвави Султан“, а пре неку годину тај исти Султан величан је у свим Егзархијским школама, а сада одједном изађе „крвави“.¹¹⁴ Македонски Комитет господар народа словенске расе у четири вилајета: Једренски, Солунски, Битољски и један део Скопског вилајета био је свемогући господар и ништа друге народности није рачунао. За Србију је мислио да помоћу промене Династије, она има унутрашње трзавице, па се

око 1000 устаника и близу 2000 цивила. У изгеглиштво се покренуло око 30.000 становника. После пропасти устанка настављене су турске репресалије и појачана је активност балканских држава које су желеле поделу Македоније. После ових догађаја једно време организација ВМРО је знатно ослабила.

114 *Хисторија турској царства*, 449-450. Абдулхамид II, касније назван „крвави султан“, ступио је на престо у доби од 34 године. Рођен је 21. септембра 1842, убрзо након што је његов отац Абдулмецид дошао на власт. Док је још био престолонаследник, разликовао се од браће по томе што је избегавао помодне европске испразности, што су под утијецајем његова оца продирале на двор, а његова је одбојност према расипништву граничила са шкртошћу. Дobar део времена проводио је далеко од својих одаја у палачи Долмабахе, у љетњиковцу изнад Тарабја на Босфору, у малом двору Кагитхану, на Златном рогу, у мајчиној кући на Макчи, у селима Бејолу те у сестриној палачи користећи прилику да се дружи с османским људима свих друштвених слојева, а и с понеким странцем, те да с њима расправља о проблемима царства и о могућим решењима. Посебно су му у то доба били блиски Енглеz Тхомпсон, који је посједовао иманје недалеко његова на Тарабеју, те два нижа танзиматска службеника, Ибрахим Едхем-ефендија и Мехмед Есад Сафет-ефендија, најпознатији министар просвете 19. Столећа; обојица ће му касније бити неко вријеме велики везири. Особне финансије водио му је познати арменски банкар из Галате, Хагоп Зарифи-бег, од којег је много научио о финансијама и привреди, што ће му касније врло корисно послужити. Престолонаследник је, дакле, био искрен и упоран иако понешто тврдокоран младић, који се озбиљно и одлучно припремао за улогу спаситеља царства”.

забавља својим унутрашњим пословима. У својим таквим рачунима руководиоци тадашњег Македонског Комитета страшно су се преварили, њихова рачуница изашла је наопако и њима се самим осветила. Турска се прибрала и није попуштала, хватала пријатеље са западним силама, спремала војску и наоружавала се. Стање у Србији кристалисало се ускоро, па је српска дипломатија будним оком пратила, шта се дешава у Турској царевини. Покољ срба у Кокошињу и Рудару и осуда на смрт Јована Довезенског, дала му је могућност да пребегне у Србију, састави чету да се брзо врати да притекне у помоћ поплашеном народу, дана 1. септембра 1904. године, већ је Јован са четом био у Довезенцу. Вратио се Јован поново у Србију да повећа чету и да организује пребацивање оружја из Србије на турску територију и тиме омогућио наоружање нашега народа ради одбране од Македонског Комитета. Октобра 12. год. 1904. пао (као) жртва Атанаско Сојилковић код своје воденице, ни то убијство није поплашило довозенчане. Тек сада пада терет на Довезенце да изврши ону мисију која му је била додељена. Бивајући село Довезенце доста дубоко у Кумановски срез, опкољено са егзархијским селима, удаљено само на 7 до 8 километара од Кратовског среза где је било база и централа за Мак. Комитет. Довезенце по своме положају било је јако истурено и засецао је његов атар доста дубоко у групи егзархијска села. Оно је доцније

Војвода Бадунски
Vojvoda Babunski

постало база и највећи ослонац наше четничке акције овамо иза Криве реке. Одмах по извршеном покољу у с. Кокошиње и Рударе, као и убијство Атанаска Стојиљковића, турска власт послала је у Довезенцу два вода војника око 60 да буду у селу и да чувају село од напада Македонских четника. Ова војска је становала у напуштене поповске куће, које су биле у центар села, па је дању на брдо имало стално стража код данашње школе и стражар је посматрао цело село и централни пут који води од Криву реку па до горњи крај села испод Липац. Ноћу турска стража повукла се је у саме зграде. Ова турска посада више је ометала нашу четничку акцију него да је нешто користила одбрану села, а свакодневно патрола је обилазила оближња села. Ипак наша четничка одељења обилазила

су ноћу одлазила и долазила да дањује по периферији сеоских кућа. Одавде из с. Довезенца, отишле су чете Јована Бабунског¹¹⁵ и Василија Трбића¹¹⁶ у Велешки крај, где су чуда од јунаштва стварали, одавде је народу нашем као и четницима слато потребно оружије и муниција за вођење успешну акцију на терену преко Вардара. Канал је ишао овим редом с. Довезенце, Јачинце, с. Кучкарево, које било у први мах наше, па одатле до с. Рудник Велешки срез, па преко Вардар и хватало се Велешке планине. Пут од крајњу тачку нашу т.ј. од с. Кучкарево до с. Рудник био је врло дугачак око 60 километара, а прелазео је искључиво кроз турска и егзархијска насеља. Овај пут дугачак требало је проћи ноћу неопажен ни од турака ни од егзархиста, па то је могло бити само у месец новембар, када је ноћ била најдужа у години. И то се све тако радило и снабдевале чете све до ослобођења.

Одмах по доласку наше чете у Довезенцу, егзархисти у с. Јачинцу и Стрезовцу пришли су нашој организацији и то два села већ цела била су сигурна и помоћна на Довезенце, али с. Бељаковце теже је ишло, па је морало да се уклони егзархиски учитељ и два пута село да буде паљено од наших четника па тек и она половина приђе нашој организацији, па постане цело село под нашу управу, а егзархијски свештеник побегне у варош Куманово. Са преласком с. Бељаковца с. Довезенце било је заштићено са три стране, само је било отворено према с. Мургаш, али ова села је раздва(јал)о Брдо Липац, које је за Довезенце изгледало као тврђава природно изграђена, па опасност која је долазила са те стране могла се лако отклонити, тако је и било.

Одмах по изласку наше чете, тадашњи водећи кругови предвидели су, да се што више убаци оружије и муниција, па да се подели свима способним мушкарцима који су били способни да рукују оружијем и на тај начин сам народ да се брани од нападача,

115 *Вишезови Карађорђевој звезди*, 275. Јован Стојановић Бабунски је после војводе Вука и војводе Та-насковича један од најпознатијих четничких војвода. Рођен је 25. децембра 1878. године у Марто-нацу, а умро 17. фебруара 1920. године у Велесу. По свршеној учитељској школи био је учитељ у Тетову. Бугари су га нападали због националног рада те је ступио у четничку организацију међу првима 1905. године. Исте године прешао је преко границе са четом од 35 другова. Зона операција војводе Бабунског са осталим четничким војводама била је десна обала Вардара. Године 1908. вратио се из планине када су га младотурци ухватили, али је успео да побегне из затвора и пређе у Србију. Пред балканске ратове био је 1912. претходница српске војске. На Солунском фронту се нарочито истакао јунашвом. Одликован је многим српским и највишим страним одлицима. Његову супругу бугарски окупатори су живу драли. Забележено је да му је 80 тих година XX века кћер још увек била жива и доктор је медицинских наука у Београду; *Вардар, календар за њресјуину 1912. годину*, Београд 1911, 47–53. Дат је лирски опис смрти војводе Јована Бабунског.

Кроз четничке њашлуке, 319–322. Овде је Јован Бабунски описан на следећи начин: „Растом висок, прав и гибак. Лепим глатким лицем са бледуњаво плавим подужим брковима, ведром чела, јасног погледа, са крупним изразитим очима и вечитим осмехом на уснама давао је изглед лепо васпитаног, културног и доброг човека. Ко га није познавао преварио би се и поверовао да је нежан и долећив и да је немогуће да тај човек има крваве руке, нити да је у стању да врши послове четничког војводе. Он је у ствари био веома питом човек када није на терену, али чим би се опа-сао реденицима и дохватио пушке од тог питомог човека постајао је војвода Бабунски. Хладан, логичан промишљен и праведан био је свакоме приступачан и сви су га како четници, тако и народ волели као брата, јер се он са свима опходио као равним себи и као да су му најрођенији.”

116 *Вишезови Карађорђевој звезди*, 170–171. Василије Трбић је рођен 11. октобра 1881. у Белом Броду код Осијека. Основну школу је завршио у родном месту, а касније је прешао за Србију. Даље се школовао у Парагину и Алексинцу, па је затим отишао у Свету гору с намером да уђе у калуђерски ред и уписао се у богословију. После три године школовања био је оптужен за убиство неких грчких калуђера, па је са Свете горе побегао у Србију и прикључио се четничком покрету и постао четнички војвода. Учесник је Првог светског рата и за показано јунаштво и пожртвовање од регента Александра I добио је орден Карађорђевој звезди са мачевима.

то пребацивање оружја и наоружање свих мушкараца било је од неоцењиве користи доцније по одбрану наших села од нападача. Наш народ је располагао са великом количином оружја, тако да је Довезенце имало преко 300 комада пушака, Јачинце 120, Стрезовце 150 и Бељаковце преко 200 комада. Док код присталица Македонског Комитета одн. егзархијска села била су овако наоружана и то: с. Мургаш са 8 пушака систем „бердан”, с. Пезово са 10 пушака, село Градиште са 8, село Павлешенце од 140 домова имало је свега 12 пушака и то оружје и муницију народ је давао по 4 напалеона у злату и преношене су пушке чак из Софије са тешком муком. За то је био поражавајуће по наоружању егзархиста и терет издржавања четника падао је на народна леђа да те издатке подмири сам народ а на присиљен захтев четника.

Док на нашу страну било је ово: пушке су добијане из Србије и муниција, нико ништа за то није плаћао, а било је сувише много, четници су били издржавани од државе те народ није био оптерећен, исхрана четника коју је народ давао и то је исплаћивано, дакле наш народ у поређењу са егзархистима одлично је стајао и морално био је надахнут да издржи борбу са противника до краја видећи његове слабе стране.

Присталице егзархиста и сарадници Македонског Комитета завели су у народ тако строгу и неподношљиву дисциплину, да се народ почео колебати у њихову добронамерну акцију да би ослободили народ, јер су му више терет ставили и који ма покаже слабост и нерасположење одмах су га убијством уклањали, па су сада ови ослободитељи постали страх и трепет за сам тај народ, који подноси све жртве ради одржавања четника. Много људских живота је изгубљено на територији рада Македонског Комитета. Са правом могу навести за убијство попа Јована Зафировића из с. Орашца месеца јула 1909. године, који је био пунктотв началник пуне пет године и управљао организацијом у народу, а за најмању ситницу и за вољу појединих тадашњих амбициозних егзархијских свештеника, поп Јован је бијен по мошнице са торбицом пуном песка у с. Винце од стране четника, па је после шест дана мучки издахнуо, за собом оставио шесторо ситне деце, то је овде урадио Македонски Комитет на периферији њиховог рада, а шта су радили дубље и крајевима који(ма) су управљали то, нај(боље) народ зна да каже.

Напротив наша четничка организација на првом месту радила је за добро народа, дисциплина није била строга, поједини случајеви грешке изрицане су благе казне за поправку. Увек наши руководећи кругови говорили су нама треба народ, он треба да добије слободу и да у тој слободи живи. Четници су пошли да га одбране од Македонског Комитета и да га припреме за ослобођење од турака када буде куцнуо час за то. Па присталице наше организације били су весели и нису се бојали од четника, већ су их рачунали за своје браће и пријатеље, па народ радо их примао и служио им.

Борба отпочета између наших четника и Македонских између нашег народа и егзархиста, отпочела је од октобра месеца 1904. године, тако да Мак. Комитет напада наша српска села, наши нападају њихова села па готово сваке ноћи било је паљевина по неколико кућа, бивало је убијства и са једне и са друге стране. За свештенике, учитеље и прве људе у селу било је опасно по живот. Турске власти хапсиле су и осуђивале поједине људе, за које су дознавали да су сарадници четника било наших било Македонских. Одлазак наших људи у егзархиска села престао је, родбинске везе прекинуте су, удадба и женидба између наша и егзархијска села престао је. У пољу на радовима сваки се чувао да не буде убит. На путу за варош и натраг увек се дешавало убијство, по воденице није могло слободно да се иде, ноћу сваки домаћин целе ноћи наоружан чувао је своју кућу да му је противник не упали већ оружјем да

је брани, једном речи настало је такво несигурно стање по живот и имовину, да човек и имовина могла је свакога часа настрадати. Село Кокошиње после покоља подлегло (је) макед. организацији а неки домаћини ради заштите побегли са породицама у Куманово, то исто је учинило и цело село Кашане, па затим и с. Скачковце и нај-после је пришло егзархистима, и с. Кучкарево. По предаји ових села егзархистима, иза Криве реке стоји овако: Бељаковце, Довезенце и Јачинце, на нашој страни, Коњух, Пезово, Мургаш стоји на противничкој страни. Егзархијска села имала су велико залеђе чак до Солуна, а наше залеђе је било Козјачка села и то доста удаљено, а с. Облавце остало је под егзархистима и Младо Нагоричане до дана ослобођења 1912. године.

Поред овога пренесе се борба и на привреду и трговину, тако да српска села имају продавати своје производе српским трговцима, а егзархијска егзархијским трговцима, српска села има да набављају намирнице само од српске радње, тако исто и егзархисти су то радили. На тој привредној борби ми срби смо изашли много ојачани, а многе радње егзархијста биле су пропале.

Село Довезенце од стране Македонских четника било је два пута нападнуто и паљено, први пут упали(ли) су неколико зграде на периферији села и убили једну жену и двоје деце, штета од паљевине није била велика, други пут била је нападнута искључиво махала Караџића-кућа Петка Караџића, са многобројним четницима и сеоских чета отприлике на 400 људи, али су настрадали, убијено (је) три четника на мртво и 24 трага од крви остављено је по снегу где је имало снега овде онде на брдо Липац. Више на Довезенце нису покушали да нападају.

Ова оваква борба између срба и егзархиста под командом Македонских четника трајала је од јесени 1904. год. па 1905, 1906, 1907. и 1908. до 11. јула, када је Турска прогласила (Хуријет) слободу и изједначење свих народности у Турској Царевини.¹¹⁷ У току те борбе срби изашли су много ојачани, Макед. Комитет био је потиснут у Криво-Паланачком срезу, такође и у Кумановском срезу Срби су изашли ојачани и присвојили доста села, тако исто и у Велешком срезу ствар је стајала одлично, као и у Поречком крају, такође и у Скопској Црној Гори спроведена је организација. Међутим код Македонског Комитета настаје расцеп и то на Централисти, Врховисти, Санданисти и Реформисти, тако да Централни Македонски Комитет ради за самосталну Македонију, Врховисти раде за рачун Бугарске државе, Санданисти раде друго крило за Македонију и Реформисти раде, да се спроведу реформе у оквиру Турске државе. Ове четири фракције Комитета много пута су се оружјем разрачунавали, па зато је убити су у Софији Борис Сарафов и Гавранов.¹¹⁸ Ту међусобну борбу из

117 *Кроз султанове џашалуке*, 428; *Четничка акција 1903-1912*; Драгиша Стојадиновић је дао описе више борби вођених у наведеним годинама. Описао је борбу код Челопека, после које су се српски четници повукли у Србију; У овом рукопису забележене су и Бајловачке борбе, које је описао Војвода Коста Пењанц, вођене између српских четника и турске војске 16. јула 1906. Посебно се наводи да су чете послате из Србије од 105 четника али без командног официјерског кадра састављене углавном од јужносрбијанаца. Четама су командовали војводе Глигор Соколовић, Јован Бабунски, Стеван Ђела, Тома Крстић, четогође Тренко Барјактаревић, Темелко Руњевац и Јован Долгач. Овим четама био је придодат ђак Велике школе Драгиша Стојадиновић, са задатком да обавештава Главни одбор у Београду о раду и потребама које се буду појавиле за успешнију акцију на терену. Забележен је и опис борбе на Дренови од војводе Трбића, која је такође вођена 1906. године.

118 *Успјав ВМРО*, исто. Неприкосновену улогу у ВМРО-у почеле су да играју две новостворене организације: Врховен македоно-одрински комитет, тзв. врховисти из Софије, и једна мала група

Софије пренели су на терену на територији Турске па се народ чудио којој од ових фракција да се придружи и да сарађује. Ова међусобна распра много је људи прогутала и у саму Бугарску и на територију Турске, па за то када су Младотурци прокламовали Хуријет, овој Македонској разједињеној организацији, добро дошло је да има застој и да поново прибере снаге, јер ствар је дошла дотле да је Комитет дошао до издисаја, а то је признао један мој пријатељ иначе сарадник тога Комитета, а који је у танчине познавао слабости и мане ове организације.¹¹⁹

Пошто су Младотурци прокламовали Хуријет, онда је престала четничка акција наша и македонска, па четници су се имали предати и на свој редован рад радити. Наши српски четници отишли су једна група у Солуну па имали састанак са Енвер бејом вођом Младотурака, били су одлично обучени и наоружани, па су изгледали врло добро. Међутим предаја и долазак по вароши македонских четника, били су врло мизерно обучени, космати, брадати, прљави па су изгледали прави дивљаци. Турски чиновници су се дивили српским четницима, а егзархисти били су осрамотени са њиховим прљавим четницима.

После тога рад се пренео на томе: да се саставе клубови у којима ће се народ окупљати као политичка организација, тако да су срби имали свој клуб, а егзархисти и у томе су посустали, нису имали онај углед код народа што су га Срби имали.

Дошла 1909. година, па 1910, Младотурци почели су са народом наопако, убијен је Мицко Харамбаша, па Глигор Соколовић и још неки Македонски прваци, па ви-

умерењака из Солуна, Блгарско тајно револуционо братство. У пролеће 1903. године група младих анархиста повезаних са ВМРО преко Круга Гемици (бивши матуранти Бугарске гимназије из Солуна) отпочела је са серијом бомбашких напада у Солуну, покушавајући тако да привуку пажњу великих сила на положај Македоније. У исто време убијен је у окршају са турским снагама вођа ВМРО Гоце Делчев, а Илинденски устанак је пропао. Убрзо се ВМРО поделио на лево и десно крило. Лево крило (федералисти), највише окупљено у тадашњим окрузима Серес и Струмица, било је против бугарског национализма и фаворизовали су идеју стварања једне Балканске федерације са једнаким националним правима за све. Десно крило (централисти), најзаступљеније у тадашњим турским окрузима Селаник, Монастир и Ускуп, било је за што ближе повезивање са бугарским националистима. Између 1905. и 1907. догодиле су се бројне тешке борбе између ВМРО-а и турских снага, али и између ВМРО-а и све бројнијих противничких чета организованих од стране Срба и Грка које су почеле улазити у Македонију. Борбе су трајале и међу фракцијама ВМРО, а потпуни разлаз између ова два крила догодио се 1907. након убиства Тодора Панице, кога су убили Борис Сарафов и Иван Гавранов, активисти десног крила.

119 Константин Пандев, *Национално-освободилачко покретство во Македонија и Ордински*, Софија 1979. Након Младотурске револуције из 1908. обе зараћене фракције ВМРО заборавиле су на несугласице и отпочеле са легалним облицима политичке борбе. Јане Сандански (фракција Санданисти), и Христо Чернопејев ступили су у контакт са младотурцима и организовали јавни рад странке, Македонско-ординску револуционарну организацију (МОРО). Убрзо су се прикључили легалној турској политичкој Народној федеративној странци (Бугарски одељак). Младотурски режим је убрзо променио своју политику према националним странама и заострио свој однос према њима, па тако и према ВМРО. Током 1910. Христо Чернопејев је са присталицама основао Бугарску народну македонско-ординску револуционарну организацију, а 1911. основан је Централни комитет нове странке у коју су ушли Христо Чернопејев, Тодор Александров и Петар Чаулев. Њихов циљ је био да врате јединство некадашњег ВМРО и да оснаже његову борбу против Турске. Након погибије Чернопејева 1915. године, на његово место је дошао бугарски генерал Александар Протогенов. За време балканских ратова обе фракција-леве и десне ВМРО ујединиле су се у Македонско-ординске добровољачке снаге и борили су се на страни Бугарске војске. Након Балканских ратова, Македонија је подељена на Одрински Вилајет (Источна Тракија) између Бугарске, Грчке, Србије и отоманског царства. Након Бугарског пораза у Првом светском рату потписивања Мирног уговора из Neuillya, 1919. ови делови Македоније и Тракије припали су новоустановљеној Краљевини СХС.

дећи четници да је превара, онда опет ухватише шуму, само сада рад међусобни није био, свака чета свој реон обилазила је.¹²⁰ Дође и година 1911, прилично мирна, само је Султан Решад Мехмед V посетио Косово, Скопље и Битољ, те услед тога било је приређено велике свечаности.¹²¹ Било је избори један пут за турски парламент, срби су имали четири посланика у тај парламент, али није у турској држави било све како ваља и ако су Младотурци дошли на власт, они су почели да припремају војску и да се наоружавају, хтели су да поврате углед Турској држави под маском парламентаризма да спроведу строго националну турску политику и да поправе стање, што су ранијих година старотурци пропустили, али то није им пошло за руком, народи који су живели под турском управом увидели су у чему младотурци раде, па и суседне државе увидели су то. Два пута албанци на Косову подигли су буну, па су тражили од турске Владе да се у држави успостави стање, које је било пре педесет година, а то је било овако: да се све школе српске, бугарске и грчке затворе и учитељи више да нема, у место ових школа да остану старинске школе, које су припремале некада свештенике за народ. Да се од све хришћанске цркве звона поскидају, да по хришћанска села иду и обилазе барјактари који би имали 20 до 30 лица муслиманске вере и народности па они да обилазе села и да извиђају народне кривице. Овим својим захтевом арнаути су хтели да баце хришћански народ за педесет година у назад, па да му се баце на грбачу да га пљачкају као што је пре било. Свакој новој реформи коју је турска уводила у народ, албанци су били противни, па за то 1912. године августа месеца, необузdana маса албанаца са планина спустила се по варошима наоружани до зуба, ишли неколико дана по Скопским улицама певали песме, бајаги као да заводили ред у народу. Хришћански народ био је поплашен овом доласку наоружаних албанаца по варошима, могло бити и изазват покољ хришћана.¹²²

Од наступање 1912. годину у нашем народу и у егзархијским присталицама било је затишје, наше и Македонске чете крстарице су по селима свака по својим селима и пратили шта се догађа, наша четничка акција била је увек јача и јединствена, док

120 *Хисторија турског царства*, 513-515.

121 Исто, 519-521. Мехмед V Рашид (1844-1918), владао је од 1909. године као османски султан, свргнувши помоћу младотурака свога брата Абдулхамида II. Његова владавина обележена је распадом Османског царства. Раговао је против Италије 1911. године, када је изгубио своје поседе у Африци, а у Балканском рату 1912. изгубио је већинуседа у Европи. У Првом светском рату улази на страни Централних сила.

122 *Албанци од средњег века до данас*, 134-138. Устанци Албанаца против младотурака трајали су неколико година од њиховог доласка на власт. Нерегуларност у спровођењу и резултатима парламентарних избора само су повећале отпор националних кругова у Албанији против турског режима. У Косовском вилајету те 1912. године није се плаћао порез, турска владаина комисија на челу са министром унутрашњих послова тек је помоћу оружја успела да се пробије од Скопља до Скадра. Главни захтеви Албанаца били су садржани у 12 тачака и тражили су званично признање као нације у оквиру Османског царства, слободно коришћење албанског језика и писма, слободне изборе и утврђивање изборних јединица према етничком саставу становништва, децентрализацију управе, сазивање генералне скупштине свих албанских вилајета, постављање генералног инспектора за целу Албанију, одштету за материјалну штету насталу током устанка 1911, да порези на дуван и алкохол, као и приходи од поште и телеграфа остану у Албанском вилајету и користе се за поспешивање привредног развоја. Крајем јуна 1912. албански лидери окупили су се у Скопљу где су за главни циљ поставили свргавање младотурске власти која је земљу довела до ивице пропасти. Овом приликом су сви пређашњи захтеви били стопирани. Нова влада Гази Мухтар-паше успоставила је контакт са устаницима, али захтеви нису били испуњени. Албанци су заузели Скопље 11. августа 1912, а турска влада је тек тада пожурила да прихвати листу њихових захтева. Тако је окончан устанак из 1912. чији су покретачи били муслимани са Косова.

код присталица Македонских четника једва су се показивали. Све више што се залазило у 1912. годину, све новије и новије вести су се слушале, тако да месеца септембра 1912. године Балкански Савез између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе била је свршена ствар. За то време с. Довезенце и његови становници организовани у оквиру четничке организације радили су по наређењу које су добијали од својих претпостављених црквено-школских власти и четничке организације.

За време мобилизације турске војске и коморе септембра 1912. године, турске војне власти тражили су да буде мобилисани и наши обвезници и комора волујска и коњска, али наш народ преко организације обавештен сви способни војници који би били побегли су у Козјачке планине и ставили се на расположење нашим четницима, који су их уврстили у своје редове као борце. Сва стока за комору коју би турци узели била је најурена у пољу, кола и товарни прибор склоњен, те турци нису ништа могли мобилисати из наша села, за то се има захвалити четничкој организацији. У рату младићи и способни људи из Довезенца били су учествовали као и из свих осталих села у одредима четника. Довезенце је тада дало још нешто више, него друга села, тадашњи свештеник поп Благоје Тодоровић, ставио се на челу једне наше коњичке извиднице као путовођа, а његов рад је описан и ово извиђање под бр. 9, на страни 23, 24, 25, 26, 27, 28 и 29. ове књиге.

Рад нашег народа овамо на југу и појаве наше четничке организације и њен рад у народу и борба са Македонским Револуционарним Комитетом, који је био моћан, за ово неколико година Македон. Комитет изгубио је свој првобитан значај, који је био себи ставио задобијање Аутономију Македоније, је једва одржавао своју организацију код егзархиста, који су изгубили били веру у ослободилачку мисију комитета, па су им сви ранији рачуни били заустављени или готово пропали. Тада се јавља званична Бугарска држава, која прима на себе да направи Балкански Савез и помоћу рата са Турском у заједници са осталим Балканским државама ослободи Македонију и још неке крајеве, које је полагала своје право на њих. Све ове досадашње политичке рачуне Македонског Комитета разбиле су се кад се појавио наш комитет и када је с. Довезенце постало његов највећи ослонац и база за то разбијање идеја Македонског Комитета, па за то с. Довезенце и његови становници толико су били омрзнути код Макед. Комитета и код осталих егзархиста, па су сви од реда и Македонци и бугари упамтили ово село као најпротивно, па за то су његови становници од Македонаца гоњени, а од Срба вољени за њихов рад који је био у корист целог српског народа. За то је Довезенце највеће заслужно и његови становници поштовани широм целе Србије.

24. ДОВЕЗЕНЦЕ ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА 1912. ГОДИНЕ, ПА НА ДАЉЕ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ БУГАРА ОД 1915. ДО 1918. ГОДИНЕ

После победе наше војске на Куманову и оступање турака, наша власт имала је на заузетој територији да образује општине пошто у турско време није било општине. Довезенце је постало седиште општине и придодата су му села Бељаковце, Стрезовце и Јачинце. Изабрат одн. од полицијске власти постављен је био за претседника Раде Додић, који није имао заслуге на четничком и националном раду, већ једино што је имао сеоску механу и три камена воденицу, па се рачунао као спреман човек да управља општином. Раде је био на дужности од 1. новембра 1912. године, па целу 1913. и до 15. јануара 1914. године. Свештеник је био Благоје Годоровић, а учитељ Теофило Карацић. За то време Раде је управљао више цинцарски како да стече богатство и да створи што више себи прихода, неке своје људе и једномишљенике помагао, а неке страховито гонио, тако да месни свештеник и учитељ нису били задовољни јер им се Раде наметао да их контролише у њихове радове. За време српско-бугарског рата 1913. године, Довезенце је дало 12 својих људи на челу са Петка Карацића, који су наоружани отишли на Овчем пољу да одржавају ред у позадини наше војске, пошто мештани су били егзархисти и присталице Макед. Комитета, па су ишли на руку бугарској војсци, ту поверену дужност Довезенчани су вршили тачно и савесно. У исто време цела Довезенска општина помагала је нашу војску и давали комору за пренос материјала до фронт.¹²³

123 *Историја Бугарске*, 288-290. „Бугарска оружана акција против Грчке и Србије је пример негативног и упозоравајућег покушаја како не треба да се доносе судбоносне одлуке. Она је показала колико је штета за све када политичари одлучују о војностратешким офанзивама, а генерали процењују опште политичку ситуацију у региону и ван њега... У том контексту може се разумети касније настали израз злочиначко безумље. Од тада се у бугарској свести усадила манија да се увек траже кривци. Да их је било само неколико, они сигурно не би могли тако неповратно да окрену курс бугарске и балканске историје... У Букурешту је 28. јула 1913. потписан споразум између Србије, Румуније, Грчке и Црне Горе с једне стране и Бугарске, с друге стране. Према њему Грчка и Србија су поделиле Македонију, а Бугарској су остали Родопи, Пиринејска област и Западна Тракија између реке Струме и Месте. Румунија је добила јужну Добруцу. Према другом мировном споразуму, који је 16. септембра исте године потписан у Цариграду, Бугарска је била приморана да преда борбом добијену источну Тракију без Малог Трнова, околине Свиленграда и Царева. Најауторитативнији страни стручњак за Балкан и активни посредник у склапању Балканског савеза Џемс Баучер, сматрао је Букурешки мировни споразум за највећи дипломатски криминал века.”

По свршеном рату Довезенце и довозенчани остали су неопажени нити се који истицао, већ сваки радио свој посао. Из ово село није имало чиновника нити каквих других службеника. Године 1914. јануара 15. дошао је за претседника Милан Петровић учитељ из села Јачинца, одмах по доласку решио је био да унапреди ову општину и народ. Повратио је ред и дисциплину у општинској канцеларији, држао често говор народу да ради на унапређење, наређивао је да се поправе путеве јер су били сасвим пропали, завео је строгост за чување пољског имања, све дотадашње штетне навике у народу, радио да се уклоне, давао савете и упуте да би се подигло вођарство и градинарство поред Криве реке. Онда општина из својих прихода давала прирез за издржавање школе, то је редовно исплаћивано и школски рад ишао је добро, а учитељу омогућено је да више ради у школу, отворена је недељна школа за одрасле младиће да би се научили читати и писати. Једном речи покренуто је да иде све набоље из дана у дан. Извршен је први пут по ослобођење разрез државне порезе на земљиште свима пореским обвезницима. Први пут дошла је Војна Комисија да регрутује младиће. Ова Војна Комисија под командом г. пуковника Јована Угриновића дошла је у Довезенцу да пробави неколико дана, јер су долазили регрути на преглед из других општина.¹²⁴ Све је пошло да се креће унапред на задовољство народа, а народ вољан да прима ново, које би га водило напретку, али све то је спречио Српско-Аустријски рат од 26. јула 1914. године. Све што је отпочето и замишљено да се уради, заустављено је. Онда је почело да се упућују војни обвезници и комора на фронту, па све што је од народа способних људи отишли су у војску, па је требало да се доста улаже труд да пољски радови буду на време посвршавани, јер у много домова остале су жене са нејаку децу, па није било могућности већ остали људи да се терете овим радовима. Има много обвезника који су изгинули у рату из ове општине. Све се ово лако подносило, али дошао је 1. октобар 1915. године када је напала Бугарска на нашу државу, 5. октобра стигла је бугарска војска у ово село и продужила даље, у први мах није толико народ оштећен, али кроз двадесет дана отпочели су бугари постављати своју власт т. ј. претседнике по сеоским општинама. У селу Довезенцу био је упућен за претседника Теодос Стаменовић звани Фенер, он је био родом из Мургаш, његови стари преселили се у Куманово, па је одрастао тамо, био је по занат терзија. Кад је дошао за претседника Довезенске општине, изабрао за сва четири села четири кмета, који ће му бити у свему послушни, довео за секретара једног дечка и успоставио општину. Овај човек Теодос Стаменовић постао је прави звер, па толико је био неваљао и хтео да се освети Довезенчанима за све оно што је Довезенце урадило из прошлости за време четовања. Овај човек био је независан ни од кога, па је радио што је хтео. У Куманову пред власт бугарску и пред грађанство изјављивао је „Ја сам цар Довезенски” Фердинанд царује у Софију, а ја царујем у Довезенцу и никој ми ништа не може. Изабрао и поставио за кмета у Довезенцу Крсту Здравковића-Караџића човека, који је раније био наш сарадник и добар домаћин иначе стар око 60 година и није имао у своме животу никакав притисак од наших, па су се сви чудили да се баш Крста Караџић примио да служи бугари у ово судбоносно време по с. Довезенце и његови становници. Као што бива свугда у овим моментима, нашли се на жалост многи људи из сва села да достављају Теодосу шта се радило у прошлости и да терете своје сељаке. Увек је Теодос био окру-

124 *Вишезови Карађорђево звезде*, 6. Јован Н. Угриновић, активни пешадијски пуковник, рођен 8. октобра 1868. године у Београду, лично је заробио Шукри-пашу у Једрену 1913. године. Тешко је рањен у око бомбом из аероплана испод Шијека у Албанији 1916. године и од те ране је умро у Марсеју 22. фебруара 1916. као командант Трећег пука.

жен са овим шпиунима, који су му достављали за свако лице данас како ради и шта мисли, па је претседник предузимао мере да те људе бије, хапси и пљачка. Настала је силна реквизиција вршена за рачун бугарске војске, одузимао је све врсте жита, сено, слама, овце, говеда и др. ствари, па Довезенце као сумњиво све је давало само да се не замери, па и ту је још у прво време страшно народ био исцрпљен.

Новембра 23. године 1915. деси се ово: вратили се од избеглиштва који су побегли са нашом војском до Призрена, Петко Караџић и Илија Тодоровић из Довезенца, Милан Петровић, претседник општине Довезенске за време српско и Михајло Вељковић оба из с. Јачинца, онда приликом њиховог доласка и пријаве претседнику Теодосу, он је био ван себе од љутине, што су ови људи дошли у село, па одмах тога часа одјурио са коња у Куманову, па када је отишао код Околијског Начелника Стојана Мишева¹²⁵ и код преставника српског комитета, толико надао вику и дреку, да пошто су допустили да ови људи дођу у село међу својим сељацима, толико су опасни да је Бугарска претила, да ови четворо требало је побити још у Куманово и да се не појаве у село, за то Теодос не може да се врати у општину Довезенску док се ови четворо не уклоне, т. ј. убију. На његов повик и толику жалбу, сутра дан 24. новембра увече дошао је Околијски Начелник у с. Довезенце у пратњи двојице наоружаних активних четника и то: Јефрема воденичара и Трајана Виначког, сакупили сав народ из сва четири села код општине (данашње довозенске старе школе), позват је Милан Петровић и остала тројица, па изведен(и) на суђење пред начелником и кметовима Довезенски Крста Караџић, Јачински Стојко Стефановић, Бељаковски Петруша Качарски и Стрезовски Спаса Дејловчански, на то суђење Милану, кога су теретили кметови, остао је донегде оправдан, али ипак ни њему није дато слободно да се креће већ је стављен под полицијски надзор. Остала тројица Петка, Илију и Михајла нису ги звали на ово суђење. Пошто се народ сакупио из сва четири села, онда Околијски Начелник Стојан Мишев сакупљеном народу одржао је следећи говор: „Слушајте ви довозенчани и остали сељаци, ви несте Срби но бугари у ваше жите тече бугарска крв, овде нема срби, срби су у Босну и Херцеговину, тако су били ваши стари бугари и ви имате то да будете. Ми смо могли Македонију да ослободимо од турака без борбу, али се умеша(ше) Срби па несмо могли, Србија је овде за новац куповала народ како што је био тај ваш Јован Довезенски који је бил за новац купен па јео српски новац и вас ви излагао, сада видите да је Бугарска овде дошла и да ви је прибрала, па зато да слушате закони бугарски што су много строги, а не како српски закони, сада је ратно време што тражи наша војска има да давате, а ако који не дава и не слуша наши закони, ми имамо лек за таквога, Бугарска је правила рачун па је ступила у рат, тамо има све, па дајте за војску, а када буде направљен воз и успостављен саобраћај, све има да се донесе из Бугарске па све има да ви се даде. Живела Бугарска, Живео цар Фердинанд, живела Бугарска војска, народ прихватио са живео.” Никада Довезенце нити његови становници, нису били тако застрашени као сада, уколико је народ дошао да саслуша овај говор, сви су били необријани, рђаво обучени, а на лице видела им се туга и уздисали су, мислећи у себи, шта ће бугари урадити са овај народ, јер сви су се према бугари осећали нерасположени, па било им је тешко, шта ће бугари у будуће радити са њима.¹²⁶

125 О Стојану Мишеву видети више у: books.google.rs, Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Revies 8, page 324.

126 *Историја Бугарске*, 292-304. *Бугарска и Први светски рат (1915–1918)*.

Начелник је завршио свој говор, охрабрио претседника Фенера и његове помагаче којих је било доста и на томе је остало, а Начелник је продужио пут за Старо-Нагоричино, да и тамошњи народ увери да су бугари и да слушају бугарску државу.

Једно време баш у првих дана освајања ове крајева и увођења бугарске власти, тадашњи шеф Македонског Револуционарног Комитета Тодор Александров, послао депешу околијском Начелнику Стојану Мишеву у Куманово, да жели доћи у Куманово и да посети то прочуто село српско Довезенце да види какво је село и народ, што је дало толико отпор Мак. Револ. Комитету за време турске владавине па све до данас. Међутим Мишев му је опет депешом одговорио да нема потребу да долази овамо, јер село Довезенце је једно сиромашно село, а његови становници су прости као и сви остали сељаци. Они пак који су били прваци и водеће личности побегли су са србима. По томе види се да је Макед. Рев. Комитет у Бугарској имао страх од ово село, што је његов рад сузбијен и сломио се као да није ни био, и ако тај исти Комитет задрмао је од темеља својим радом Турску царевину, а овде се нашао немоћан и подлегао.

Месеца децембра 1915. године, претседник Теодос Фенер, добио је наређење, да направи списак лица из с. Довезенца и Јачинца, која имају да се убију, за то једног дана заказао је седницу од својих најповерљивих лица и у тајности да се донесе ово питање и састави списак. На тој тајној и врло важној седници били су уколико може се сазнати ова лица: 1. Претседник Фенер, 2. Крста Караџић кмет с. Довезенца, 3. Стојко Стефановић кмет с. Јачинца, 4. Ђорђе Павловић повереник из Јачинца, 5. Петруш Качарски кмет с. Бељаковца, 6. Спаса Дејловчански кмет с. Стрезовца, а друга поверљива лица дали су били присутни овој седници није познато. На списку за убиство било је предложено 13 лица и то: 1. Петко Караџић, 2. поп Стојан Цветановић, 3. Максим Младеновић, 4. Илија Тодоровић, 5. Манасија Цветковић, 6. Стеван Димитријевић, 7. Спаса Кипријановић, 8. Милан Божиновић, 9. Богдан Доцевић, 10. Крсто Вукановски сви из Довезенца, 11. Милан Петровић и 12. Салтир Божиновић оба из Јачинца. Овај састављен списак нека имена дописивали а нека исписивили. Претседник Теодос Фенер био је задовољан што ће бити уклоњени ови људи из општине т.ј. предати да буду побијени. Одједном на тој тајној седници уста Спаса Дејловчански па изговорио ове речи: еј људи кокошка воду пије па у Бога погледне, а ми шта радимо овде, тој са људски животи, још топ на границу бије рат није завршен, па незна се какав ће крај бити, а ми ћемо да давамо одговор за ови људи, онда цео тај поверљиви одбор тргне се па своје решење повуче за убијство па предложи да се ови људи имају интернирати и тај предлог се прими, али Крста Караџић каже: ја Петка не трпим нека се он убије, али на то Спаса му одговори: да Петко је твој рођени синовац, па ако желиш ти њега предај да га убију, а остали да се интернирају, на томе је ова тајна седница завршена.

Овај човек Теодос Фенер, стално је обилазио по села и прикупљао податке да коме шта више зло учини. Ако бугарска војска тражи реквизицију, он је више одузимао и давао војницима стоке и материјала него што се тражи и тако досађивао народу. Многи чак присталице егзархиста замерали су му да то не ради са народом у Довезенској општини, а он свакоме пркосно одговарао: ја сам цар Довезенски, ја ћу да радим шта хоћу.

Из списка састављеног Петко је убијен, Милан Петровић, поп Стојан Цветковић, поп Радоје Тодоровић и Салтир Божиновић били су интернирани, а остали враћени кући. Од туче умрео је Денко Петковић и Трајко баба Марин, а Коца жена Димче Младеновића тучена је па је побацила дете. Недела која је учинио овај звер човек многобројна су па не могу да се смисле и поређају у овој књизи. Једном приликом дошао

баш на Цвети 1917. године у ову општину да врши реквизицију говеда један бугарски официр са фронта, па сељаци у неспоразуму нису му спремили печено јагње за ручак, зашао по село па узео од 14 кућа по једног радног вола, па су 14 домаћина остали без запреге, а то је све било по упуту и наговору Теодоса Фенера. Нека група Кумановских трговаца зашли по српска села реквирирали жито, као бајаги за државу и по цени државној, а овамо приватно и по скупој цени продавали те се на тај начин богатали од народ.

Теодос Стаменовић Фенер био је неко време у 1916. години отеран, на његово место дошао неки Димча Спасић опет из Куманова, који је био велики алкохоличар и стално ишао да пије, а што год је примао новац да исплаћује народу што је примао од реквизицију све су му тај новац варошани на коцку одузимали, па је народ много оштећен, али је смењен што народ није мучио и кињио. Поново је враћен Теодос Фенер, па је начинио доста кривице, јер су га сами егзархисти мрзели због његово понашање, па је крајем 1917. године ухапшен и спроведен у Скопљу у истражни затвор. На његово место дошао је за претседника Милан Ђорђевић из Куманова, а његово порекло било је из с. Малино. Он је увидео као и сви остали бугарски приврженици да ће Бугарска изгубити рат и да ће се поново Србија вратити, па није чинио много зла народу, али реквизиција је вршена без милости, за то је имало много жито прибирано у поједина места у с. Довезенце.

Када је Бугарска одавде 1918. годину оступила Теодос Фенер био је осуђен од стране бугарског суда на три године, па је као осуђеник евакуисан за Софију где се и данас налази.

По повратку наше војске са Солунског фронта и ослобођења ових крајева од окупатора с. Довезенце и Довезенчани нису се много истакли нити имају каквог првака као пре, већ као и остала села живе и раде, пошто земља им је пронета од бујне кише, а долина Криве реке неродним песком посута, воденице им слабо раде, па је сада постало доста сиромашно.

Његови данашњи становници и дан дањи препричавају какво је њихово село било, какви су њихови стари и какву борбу су водили да би се одржали до краја.

Ова успомена из прошлости Довезенца и Довезенчана требало је бар укратко описати, па да не покрије заборав, а млади нараштаји који долазе имају бар нешто приближно знати за своје старе претке какви су били и какав живот су спроводили.

25. СЕЛО РУДАРЕ

По административној подели ово село припада у Кратовском срезу, село се налази источно од Куманово и удаљено је око 28 километара, а западно од вароши Кратово и удаљено око 18 километара. Ово село је насељено десно и лево поред Криве реке, кроз његов атар пролази каравански пут и пешачки најкраћи, који је везивао Кратово са Куманово и даље за Скопље. Већина домова овога села налази се на левој обали Криве реке. Куће су раштркане по брдашцима, јер атар овога села је веома брдовит и испресецај долинима.¹²⁷ Највисоко брдо звано је Туртеш, па је обрасло храстовом шумом, такође и остала брдашца обраснути су шумом. Више ово село је сточарско него пољопривредно у њему због шумског терена највише се гаје козе. У раније време имало је доста пчела у вршкарама, јер има обилна паша преко лета. Ово село је одавнашно у њему је било турских поседа још од старина својина Кратовских бегова. У срезу Кратовском има још једно село Рударе, које се зове „Турско Рударе” за разлику ово село се зове „Шопско Рударе”. Ово село има око 80 домова насељених по народности срби.¹²⁸ У селу од вајкада имало је црква и свештеник.¹²⁹ Сељаци овога села у последње време више су ишли на Кумановски пијац, а у Кратову само када имају посла са турским властима тада су одлазили. У ово село постојала је од вајкада свештеничка кућа из коју су излазили свештеници. Најзаслужнији и најстарији свештеник био је поп Трифун. Он је васпитаник Кратовске школе, а савременик поп Јована Славковића из Довезенца. Поп Трифун стално је одржавао везе са поп Јовановом кућом долазио често у Довезенце, а и поп Јован одлазио у Рударе, то је бивало за време великих празника да један другоме помажу за време Богослужења, та веза између попа Трифуна и попа Јована трајала је дуги низ година, па су и њихови синови наставили ту везу. Када је настао расцеп у Цариградску Грчку Патријаршију и основана нова црква начело са Егзархатом, које је била искључиво за Бугарски народ, а који је покрет и сама турска власт помагала и приводила егзархији, онда поп Трифун свестан шта се дешава, па по примеру попа Јована из Довезенца и још дру-

127 *Кумановска обласи*, 190. Рударе се налази на надморској висини између 500 и 600 метара.

128 Исто, 191. „Народно предање наводи да је на простору данашњег Рудара некада постојало старословенско село Нановце. У том селу убијени су неки Турци – сејмени, који су дошли из Кратова, па је турска војска уништила старо Нановце. Од старог села очувало се само 7 домаћинстава. Они су били основа за данашње насеље које је добило име Рударе. Од тих старих домаћинстава потичу данашњи родови: Цанковци, Левковци, Бошковци и тд. Остали становници су из околине кратовских села Вакава и Куклице, а некима се порекло не зна.”

129 Исто. Црква је посвећена светом Николи и у њој се највероватније налазе трагови средњовековног фреско сликарства.

гих свештеника, остаје и даље уз Грчку Патријаршију. Такође и његова парохија с. Рударе остала је верно своме свештенику. Неко време не може се тачно сазнати поп Трифун је умрео а у парохији после његове смрти заменио га његов син Алекса. За време службовања попа Алексе егзархисти су нашли друго лице и запопили, те га село поцепали на две странке. Уз егзархисте прешло је око 60 домова, а 20 домова остало је верно уз патријаршисте. У то село водила се најжешћа борба између егзархиста и патријаршиста, али што је оно остало уз Србе то су били челик људи па били су и сеоски прваци и нису се покоравали егзархистима. Кућа попа Алексе била је имућна и ако остао са мали број домова имао је да живи од имања. Поп Алекса имао је сина јединца Арсена, па га дао у старо-словенску школу у Кратову да се припреми за свештеника и да не угасне поповство од њихове фамилије. Арсеније свршио ту старо-словенску Кратовску школу, али је имао ману био је наглув-(имао је) повреду у ушима. Неко време поп Алекса још млад умрео је, а Арсен био је у годинама и ожењен, па наши прваци Срби из с. Рударе заузму се те га одведу код Грчког владике у Скопљу, који га рукоположио за свештеника. Сада млади поп Арсен још неискусан навалили су на њега егзархисти да га преведу у њихову странку, али он по примеру свога деде Трифуна и свога оца Алексе свом снагом одупрео се егзархистима, они су мислили да његова телесна мана наглувост биће попустљив или национално несавестан па ће им се покорити. Међутим поп Арсен више је показао отпорност и борбеност но што је био његов отац и деда, у колико су егзархисти насртали на наши људи да их приведу својој партији, сви наши домаћини приврженици наше странке јуначки су одбијали претње егзархиста.

Године 1897. појавила се беше четничка акција на страни егзархиста, Кратово варош и срез имало је доста присталица Македонског Револуционарног Комитета. Терен среза Кратовског био је погодан за четничку акцију, ту су се основали били сви канали прелаза Макед. четника и повратка за Бугарску заштићени брдовитим тереном. У први мах 1897. године када је откријена ова организација Кратово и његов срез дало је доста људи „Македонски дејци”, па је било много ухапшених и суђених и протераних на робију од стране турске власти, али присталице срби у Кратово и Рудару остали су мирни.¹³⁰ Све више што је време пролазило, све више четничка организација Макед. Комитета се развијала, па су четници имали неколико сукоба са турском војском на Црном Врху и још на друга места. Занемарили су били тада егзархисти наших двадесетак кућа у с. Рудару и једног српског свештеника, према врло обимном политичком и борбеном стању против Турске Царевине, који су себи поставили задатак да од Турску задобију Аутономију Македоније. Наши пак прваци из Скопља, Куманова и Кратова решили су по сваку цену да очувају оних неколико домова који су остали верни српству, па ма шта се дешавало. У оно време од 1897. године, осталих 20 домова у с. Рудару растурених по брдима сеоског атара, престављали су као незнатна оаза у огромној пустињи-коју су престављали егзархисти са свих страна опкољавали ових неколико домова. Наши у 1900. године послали су за учитеља Јована Станојковића-Довезенског не толико да Јован шири просвету међу омладином, него да подржава наше људе да не падну под егзархисте. Од те године егзархисти одн. сарадници Макед. Комитета имали су оружије док присталице наши

130 „Македонски дејци” помињу се од краја XIX века и представљају углавном школовану омладину која је образовање стекла на европским универзитетима или се школовала у Софији. Имали су јасно издиференцирану националну свест и тежили су ослобођењу Македоније, а ослањали су се на сарадњу са Бугарском.

људи су били голоруки. Македонски Комитет и даље је радио, имао је своје људе и у само Рударе оружане сараднике, који су потпомагали и сарађивали. Наши људи из Рудара, свештеник, учитељ и остали имали су једину везу само са с. Довезенце, тамо су одлазили и долазили договорили се, али и та веза била је доста удаљена, требало је пре(ћ)и два села и то Коњух и Бељаковце, па онда ухватити везу са Довезенце. Године 1903. за време устанка у варошици Крушеву-Битољског вилајета, кроз канали Кратовског среза прешло је велики број устаника, јер терен је био погодан за тај пролаз. Такође и Турска власт знала је за овај пролаз па је посела многа места за време трајања устанка. Када су се устаници враћали потерани од Турску војску овим каналима да пређу на Бугарску територију, били су ометани и несигу(р)ни јер је граница према Бугарској била блокирана, па за то много чете променили су правац оступања и прешли на Српско-турску границу, одатле преобучени и разоружани прешли за Бугарску, а оружије и одело спаковано у сандуцима послато је са устаницима.

Село Рударе као и сва друга српска села од овај Устанак нису ништа страдали, а наш народ према овој ослободилачкој акцији гледао је равнодушно очекујући шта ће даље проizaћи и какве последице у народу (ће) остати. Комитет у Софији преко јесен 1903. и у зиму 1904. год. донео је решење био да сав народ присталице егзархиста на територији Турске царевине уведе у своју четничку организацију, да га стави под строгу дисциплину и да продужи започето дело ослобођење Македоније. У тај подухват Македонског Комитета егзархисти Кратовског среза били су још раније сарадници чета, а сада се довршује организација, која обухвата свако мушко лице. Кратовски срез и његова улога била је од највећег значаја, јер је постао тајни канал за даље операције у правцу Кумановског, Овчеполског, Велешког и Скопског среза. У први мах 1904. г. оних 20 српских домова с. Рудара, њихов свештеник и учитељ нису дирани, јер при овом колосу рада Макед. Комитета били су безначајни, и ако остали рударчани присталице егзархиста ступили су сви у овај новој организацији да сарађују, па је већ имала месна наоружана чета, која се састојала од десетак људи. Случајно месеца јуна 1904. години на граници среза Кратовског и Овчеполског, од стране турска потерна оделења буде пронађена једна активна Макед. чета од 18 људи у месту звано „Лингура” и буде у борби са турском војском уништена. Неколико дана доцније Макед. четници баце кривицу да су срби из с. Рудара и Кокошиња проказали ову чету, па за то једне ноћи августа месеца исте 1904. године дођу четници у Кокошињу и убију наших 9 људи, међу којима проту Јована и учитеља Јована Цветковића родом из Куманова. У кратко време дођу исти Макед. четници у с. Рударе и убију 6 наших људи, али свештеник Арсеније остао (је) жив, а учитељ Јован Станојковић Довезенски те ноћи није се десио ту па и он је остао жив. Од убијених наших људи био је наш првак Младен Цизак и његова жена Сребра, па им је остало шесторо деце. Младен је био такав јунак човек, равно се по јунаштво, спрему и наоружање са Атанаска Стојилковића из Довезенца, па су били у родбинској вези. Исто тако Младен је јашио добро опремљеног коња имао своје пријатеље и турске, био је угледан човек у своје село и у околини. Његова кућа била је отворена за пријем и угошћавање путника и намерника. Такође и његова домаћица Сребра била (је) добра жена уређивала кућу неговала децу и одликовала се по томе њихова кућа у селу. Младен као сеоски првак био је чврсто стао на српској страни, па је држао и оних 19 домова да не подлегну егзархистима. Младену се приписује и ово да је он имао везе још у 1878. године са нашим тадашњим устаницима који су се подигли против турака у Кумановском и Кривопаланачком крају. То доказује да је још из раније Младен био национално

свестан па је одржавао везу са поповском кућом из свога села и са првим људима из села Довезенца. За тај његов национални рад и отпорност раније према егзархијској пропаганди а доцније према Македонском Комитету њега и његову жену и још друга четири лица Макед. четници побили их. Последица овог убијстава била је та, да ових двадесетак домова преведу уз егзархисте и ставе под организацију Макед. Комитета. Погинули су шест људи од руке ових целата уз сарадњу месне чете рударчана присталице комитета, али и даље ови људи срби из села Рудара нису се предали, већ су остали упорно према Комитету онако голоруки мирни и подносећи све тешкоће, који нису престали па су се и даље продужавале до дана ослобођења 1912. године. Нисам могао да дознам за имена осталих четири лица, само знам да је убијен старац деда Крста отац Раде Крстића. Пошто те несрећне ноћи када је убијство извршено учитељ Јован није се десио ту, па за то Макед. четници осуде и њега на смрт, да када буде дошао у село, месни четници да га убију. (После) неколико дана дошао је Јован у село да види шта се десило, али један од сеоских четника рудараца који је био извукао коцку да баш он убије Јована, он је имао од Јована неку велику доброту учињену раније, јер су тога истог месног четника пре годину дана ухватили турски војници па га ставили на муке, наишао у то доба Јован, говорио им по турском и замолио их да тога човека пусте, што су на интервенцију Јованову пустили и оста неухапшен. Тај исти човек што га Јован, спасао, тај извукао коцку да кад буде дошао Јован у село да га убије. Заиста дошао је Јован у село, а овај састане се тајно са Јована па му исприча да је и он осуђен на смрт и баш он је извукао коцку да га убије, него одмах да побегне за Куманово и спаси свој живот неопажен од других сељака, што је Јован одмах учинио, а даље што је Јован урадио то се већ зна. Дакле из с. Рудара је прснула искра, која је после направила толико и ако врло тешко да букне она ватра, која је била корисна по српском народу, а штетна за Макед. Комитет. Настала је доцније четничка борба са обе стране, али с. Рударе удаљено од своју базу Довезенце, оних двадесетак кућа животарили су у страху. Поп Арсен је остао и даље у свој дом и село, имао је врло велике породичне муке, није имао слободу кретања, на сваки корак био је праћен од својих противника. Турска војна власт упутила у Рудару 60 војника са једним официром, који су штитили наши људи. Наши четници нису били сигурни да иду толико дубоко да народу помогну, већ је остављен самом себи. Попу Арсену умрела је попадија, остала му само мати, и она пошла за варош Кратово да купи намирнице за кућу са магарца, али је баба нестала јер је уз пут била ухваћена одведена негде и убијена, тако поп Арсен је изгубио и мајку. За то време најгоре отишао је за српског учитеља у с. Рударе један младић по имену Јанко Страцински и одржавао наш народ да не подлегне. Године 1907. на Спасов дан договори се омладина, попа и учитељ да друштвено око 65 до 70 људи старо, младо, жене, момци, девојке и деца отиду у с. Довезенце, па сутра дан у петак после подне опет се сви у друштву врате. Договорили сви људи из Рудара при поласку из Довезенца, па су пошли кући, прошли кроз атар с. Бељаковца, па кроз атар села Коњуха, наишли на поток зв. Врлеј и почели сви у групи да иду косом за Џанковску махалу, а у то време егзархисти Рударчани и Мак. четници склонили се у заседи, чим гомила изишла из поток, отпочела је пуцњава у овој гомили са свих страна, настао метеж, бежаше тамо амо, неки се вратили натраг у поток, то се десило баш по заласку сунца. У тој гомили убијен је на месту учитељ Јанко, убијене су две ћерке девојке Трајка Здравковића Јовевског, било је још пет рањених, поплашен народ од овог изненадног напада бежао куд који може, поп Арсен се десио позади у поток јашећи на коњу, па кад је

припуцало, он и неколико људи око њега спасли се бежећи са коњима по потоку. Рањени и поубијани остали су на месту целе ноћи, а сутра дан рано дошли турски војници, као и турска власт из Кратова извршили увиђај и ништа више, мртви су сахрањени, а рањенима указана је лекарска помоћ од стране турских лекара. И после овога догађаја и застрашивања ипак рударчани нису подлегли већ су и даље остали срби. Овакав начин борбе егзархиста и Макед. Комитета и сами турци чиновништ(в)о и грађанство гнушали су се и страшно осуђивали, док окорели егзархисти и Макед. Комитет ништа и никакав значај нису придавали, већ су и даље смишљали да што више овом незаштићеном народу зла чине. Дошао Хуријет 1908. године, међусобне борбе престале су, четници и једне и друге странке повукли се са терена, а рударчани сачекали тај дан да бар мало одахну и слободно се крећу. По ново 1910. године четништво је обновљено, али међусобне трзавице нису биле толико заоштрене, као и пре, а мржња је постојала. Дошао је рат 1912. године и ослобођење од турака, успостављена је српска власт у ове крајеве, али за почињена дела раније за време турске владавине, нико од рударчана није узет на одговорност, већ су сви уживали благодети српске слободе и ако се тачно знала кривица појединих људи из доба четништва. Што Рударчани нису попустили према егзархистима и моћном Македон. Комитету, поред многих заслужних људи из тога села, има се благодарити и заслужном поп Арсену. Никој човек да је био на његово место не може да издржи оне патње и страдања који му долазе од противника као и опасност по живот, толико је имао своје кућевне муке и патње овај човек па у извесним моментима био је сам домаћин и сам себи месио хлебац и гледао кућу без домаћице, а своју парохију и своје село није напуштао држећи се на своје свештеничко место. Неможе човек имати похвалне речи за овога свештеника и страдалника, која су га страдања пратила целог његовог живота до смрти.

Наишла је 1915. година, када су Бугари окупирали ове крајеве и успостављена (је) општинска власт у с. Рудару. За претседника општине дошао је легендарни јунак из покрета против турака још из 1877/78. године звани Марко Сакулички, који је био страх и трепет у оно време за турке, пребегав у Бугарску па је живео у Ђустендилу до 1915. године. Сада дошао стари Марко Сакулички и постао претседник у Рудару, за време његово претседништво Срби рударчани ни од кога нису узнемиравани, јер их је Марко штитио, није имало убијства нити хапшења ни интернираних, већ сваки од Срба седео кући и обављао свој посао, такође и поп Арсен је остао миран у своме дому од никог не узнемираван, а који би се појавио од рударчана и захтевао да се срби муче, Марко би одмах то сузбијао. По овоме види се да је рад у рударској општини старога револуционара Марка Сакуличког имао у своје време када је био на снагу године 1877/78, велико поверење у Србију и њеним ратовима за ослобођење од турака, па за то је штитио наши људи под његовом управом. Када је Бугарска напустила ове крајеве 1918. године, и деда Марко се повукао у Бугарску.

По ослобођењу 1918. године наше власти нису одали никакво поштовање и моралну помоћ, па је поп Арсен бивао суспендован неколико пута од свештеничку дужност па враћан, а то се радило све по тужби егзархиста, али он је остајао на своје место и издржавао до краја све што му се дешава. Неко време (био је) враћен на дужности, био је произведен у протојерејски чин и одликован са неколико одликовања. 1940. године протојереј Арсен је склопио своје очи у 75 години старости. Бог да му душу прости и нека му да рајско насеље. После његове смрти угаснула се поповска лоза из његове фамилије.

Године 1890. наш тадашњи Скопски Митрополит Блаженопочивши Фирмилијан посетио је с. Рударе.

Село Рударе са својих двадесетак домова раштрканих по брдима издржало је страховиту борбу, дало је доста жртава, па је показало како се србује у најопасније време, за то је потребно бар да се унеколико опише та борба и да се помену она лица коју су је водили па и животе своје положили. Слава им.¹³¹

131 *Кумановска област*, 192-193. „У Рудару је 1921. године било 93 домаћинства са 703 становника. Године 1948. село је имало 135 домаћинства са 997 становника, а 1961. године 175 домаћинства и 1280 становника. Од 1921. до 1961. године разлика је била у 82 домаћинства и 577 становника.” Трифуновски наводи да је: Почетком 1970. у Рудару живело македонско становништво, које се дели на стариначко око 101 куће и досељено око 66 кућа. Село је имало и 3 циганске куће. - Наведено Македонско становништво (Срби и Македонци) који су припадали старим родовима су: Бошковци, Кривомалци, Чезаци, Грујевци, Левковци, Милкинци, Китановци, Анђелковци сви славе светог Николу. Цанковци славе Пречисту, Јовевци славе Митровдан. Сваки род имао своју махалу и сматрало се да потичу од већ раније наведених првих 7 кућа које су основале ово ново село Рударе. Досељеничко становништво, Поповци, Миленковци и Бојчевци славе св. Арханђела. Тасевци, Ђаци и Длагчевци славе св. Николу. Они не знају место свог порекла. Цоцевци, Ђосевци, Крстевци и Сердарци славе св. Арханђела. И ови родови незнају своје порекло. Борозанци, славе Меркурија и досељени су из суседног кратовског села Вакава. Они су род са истим родом из села Довезенце. Велковци славе св. Арханђела и грана су од рода Борозанаца. Шутинци славе Меркурија. Њихов предак као посињеник доселио се из суседног кратовског села Куклице. Постоје и 2 куће православних цигана који живе у Борозанској махали, а једна породица је муслиманска, ковачи, живе у махали Чергинци, а досељени су из Ранковца код Криве Паланке.”

26. СЕЛО КОКОШИЊЕ

Ово село по административној подели још одавна за време турске владавине припада под Кумановски срез. Село се налази јужно (југоисточно) од Куманово, на путу који води од Куманово за варошицу св. Николе и Штип т.ј. у Овчем пољу, само од овога пута баш на граници среза Кумановског и Св. Николско иде мало у лево за 6 километра па је на једном платоу окренут према југу заштићен голим брдом са северне стране, ту је насељено с. Кокошиње. Од Куманово удаљено је око 30 километара па је село са својим атаром доста истурено према Кратовског и св. Николског среза, ту је крајња тачка ср. Кумановског. Ово село је удаљено само 15 километра од варошицу св. Николе и око 35 килом. до варош Штип, а граничи се са Кратовски брдовити срез. Село сада броји око 95 домова сви су срби, у њему никада није било турских поседа па за то су га турци звали „рајетско село”.¹³²

Још од пре сто и више година у селу постоји црква, а поред ње и школа. У њега је постојала још одавно старо-словенска школа, у коју су бивали учитељи Кратовци и Штипљани, а било је и мештана учитеља, у селу је имало стално по два или три свештеника, па у погледу и равнању са друга остала села Кокошиње је доста отскочило и напредно било. Ту као домаћинска кућа одликовала се кућа попа Јована и попа Анастаса (поп Наце). Сваки човек у оно време волео је да посети Кокошиње, да види имућне и задружне куће добрих и поштених домаћина којих је било приличан број. У то се село изграђивало старински месни обичаји, а народ је био по навизи весељак и добри играчи, па се прочуло надалеко и по томе. У оно време ако је требало свештеник Кокошиње је имало, ако је требало учитељ и то је имало, а било је и приличан број писмених људи док у друга села то није имало. Кокошинчани тада долазили су у везу са Кратовцима, Штипљанима па и Велешанима и од ова три центра црпели (су) своје знање.

Када је установљена Бугарска Егзархија у Цариграду и настао расцеп у Грчкој патријаршији, Штипљани су сви од реда пришли егзархији и постали њени највећи агитатори, па ту пропаганду спроводили по целој околини, а били су прави вештаци у томе. Нашли су људи и у Кокошињу па су пришли егзархији, било је и свештеника и месних учитеља и село се поцепало на две странке. Већина је пришла уз егзархисте а мањина остала уз патријаршисте. На челу патријаршиста ставио се поп Јован Алексић и његова многобројна Задруга као и његова богата домаћинска кућа. Поп Јован је имао велики ауторитет у своје село и у околини, па као савестан и националан чо-

¹³² Јужна Стара Србија, 500. У селу Кокошињу постоји школа од 1841. године. Највише учитеља долазило је из Кратова. Такозвана Старовремска школа је постојала све до 1885. године. Касније су учитељи долазили из Штипа, али је неретко било и мештана.

Штип

Stip

век остао и даље уз патријаршију, а за собом је имао врло добрих и честитих домаћина са многобројним задругама. Сви који су тада пришли егзархији као што се свуда дешава, то су били последњи људи у селу. Егзархисти да би имали успеха, поред једног свештеника рукоположили су још два, па су на њиховој старани постали три свештеника. Видећи ово поп Јован он поведе грчком владици у Скопљу те рукоположи свога млађег (сина) Петруша, па и српски постадоше два свештеника. Од свршетка рата 1877/78. год. и ослобођења Бугарске, па до 1897. године, водила се борба на црквено-школском пољу т. јест на просветном и што више превођења народа уз егзархију, али од 1897. године у редовима егзархијских присталица, унет је револуционарни дух од стране водеће личности, који су себи ставили у задатак задобијање Аутономије Македоније од турске власти. Док се водила црквено-школска борба у Кокошињу је постојала Српска и Егзархиска школа, а у цркви бивала је служба једне недеље Срби, а једне недеље егзархисти. Поп Јован, његов дом, његов ауторитет у народу у велико је надмашио егзархисте, а српски учитељи, који су долазили на службу са Богословско-учитељском спремом и материјално добро награђеним и они су надмашали егзархиске учитеље, међу којима су били мештани-сељаци са мизерном наградом од које су једва животарили и тражили помоћ од својих присталица-егзархијски учитељи били су просечни сељаци у ношњу, владању и знању. Те 1897. године откривена је организација Македон. револуционара и похватани (су) спискови од присталица и сарадника, па је и из с. Кокошиње било људи умешани у тој организацији, и били су ухапшени и стављени на муке од турске власти. Срби из овога села били су мирни и нису узнемиравани, па су посматрали шта се дешавало око њих јер су били у центар овога покрета. Што више време је пролазило 1898, 1899, 1900. године па на даље Македонски Комитет са својим присталицама егзархистима вршио је терор на територији Турске Царевине. Из Бугарске упућиване су наоружане чете које су народ организовале против турака, а турска се бранила, па је много народа

присталица егзархиста било похапшено, суђено и осуђивано на робију. Затвори у Скопљу, Битољу и Солуну били су препуни од ових осуђеника, али сељаци срби овога села дознавали су шта се ради у њиховој ближој околини па су били мирни. Овакво стање трајало је до 1903. године. Српски свештеник у Кокошињу и учитељ за све то време радили (су) свој посао неометани ни од кога, а те 1903. године месеца августа Макед. Комитет подигао је устанак у Битољском вилајету у варошици Крушеву, тај устанак турци су ускоро угушили, а устаници који су из Бугарске одлазили они су имали своји канали одакле су пролазили, па такав канал по своме положају било је и с. Кокошиње. Приликом оступања устаници су се истим каналима враћали на траг, али је бугарска граница била је блокирана од стране турске војске, а нарочито Кратовски срез, па многе чете приликом отступања изменили свој правац, па се спасли на српску територију. Прошла је и та бурна година, смирило се, наишао јесен све се стишало, турска је амнестираола устанике, једни су прешли на територију Бугарске, а једни амнестирани остали у турској да проведу зиму. Дошло је пролеће 1904. године, Македонски Комитет донео је био решење да сав народ присталице егзархиста организује, па за то били су постављени реонски војводе, по срезовима да спроведу ову организацију, за Кумановски реон био је одређен Коста Наунков, дошао на терен у срезу са 11 активних четника да организује народ само присталице егзархиста. На српску мањину тада нису обраћали пажњу, а за време устанка 1903. године, било је и четника српске народности, па се тада рачунало да заједнички срби и македонци раде на ослобођењу па и то је била превара. Када је била организација те 1904. године у највећем јеку спровођена, онда се деси ово: једна активна чета на броју од 18 четника, месеца јуна заданила у месту званом Лингура на граници Кратовског и Овчепољског среза па је од стране турска потерна одељења била пронађена и уништена, за ово откриће и уништење чете Македонски Комитет окриви да су срби показали ову чету и ако срби ништа о томе нису знали. Једне ноћи месеца августа за време вршидбе Македонски четници у великом броју дођу ноћу у Кокошињу изведу из дом старога проту Јована његовог синовца Милана младића од 24 година, учитеља Јована Цветковића из Куманова и још шест првих домаћина србина изведу на сред село па их поређају и метком из пушке убију, па затим бајонетом их избоду и тако су сви побијени, а само је остао жив Блажа Трајковић, јер га метак слабо дохватио, а када је бајонетом био убоден он није давао знаке живота, а остали осам људи били су убијени. Сутра дан дошла је турска комисија да изврши увиђај, па се и сами турци на ово зверско убијство гнушили и осуђивали. После овога убијства рањени Блажа био је упућен на лечење у државну болницу у Скопљу и за три месеца излечио се. Убијених наших људи нисам могао запамтити имена, јер то је давно било. Од то убијство наши људи одн. из куће протојереја Јована и још неких домаћина напустили (су) своја имања па се преселили у варош. Преселио се брат проту Јована поп Петруш и син (му) Јосиф. Одмах по пресељивање које је било у пратњи турских војника, остали срби у селу пришли су егзархистима, па се у Кокошиње угасило српство од јесен 1904. године до ослобођења 1912. године. Наши четници због даљине тога села нису могли да обилазе село нити да им пруже оружије за одбрану па зато су пришли егзархистима. Срби из Кокошиња због даљине нису могли да одржавају везу са довозачанима, само су имали везу са суседно село Кашање и Рударе. У ово село имао је и један наш присталица ватрени србин по имену Саздо, али се не зна на који начин и где је убијен, па је и њега нестало. Слуга протојереја Јована Михајло отишао је у нашу чету био је храбар човек, као четник био је у неколико борби са турском вој-

ском па се спасио, доживео ослобођење 1912. године, а 1915. приликом доласка Бугара и он је убијен. Блажа Трајковић пошто се излечио, прешао да живи са породицом у с. Јачинце где је још и данас у животу (умрео 1946. год). Поп Петруш живео је у Куманово без парохију његов син јединац Милан убијен је, снаја умрела те он остао сам и умрео 1913. године од заразну болест колеру, а ослобођење је дочекао. Његов братаца односно син протојереја Јована умрео 1936. године у Куманово. Из гореописаног види се на какав начин је угаснуло српство у селу Кокошињу 1904. године, али у осталом српском народу остаће дуго успомена на то село, јер одмах после погибије наших људи из тога села, наши меродавни и водеће личности на челу нашега народа увидеше да српство у ове крајеве једино може се одржати помоћу наших четника и наоружања народа, да се сам брани од нападача и равном мером оружјем му одговара, па за то доцније је урађено тако и на тај начин српски народ је очувао своје име и свој даљи опстанак. Кокошиње је подлегло, али Козјак је оживео и сва егзархијска села са Макед. организацијом за неколико месеци стигли су до Криве реке и припремали се и даље да освајају терен и села наши четници, у томе их је спречио турски Хуријет од 11. јула 1908. године.

Нека је слава нашим изгинулим људима, срби знаће и дуго ће се сећати за њихову мученичку смрт.

27. СЕЛО КАШАЊЕ¹³³

Ово село по административној подели од вајкада припадало је у Кумановски срез. Оно се налази на истом путу који води од Куманово за св. Николе, исто је удаљено око 5 километра од пута у лево а од Куманова 25 километра, насељено је у једном потоку, село је ограђено са три стране са брда а према западу је отворено. Ово село има око 70 домова и сви су били Срби. Доцније подигнута црква око 1895. године, па је имала од те године и српска народна школа.¹³⁴ Из овога села је прочути свештеник поп Арсеније Миладиновић имао је своју кућу и имовину. Поп Арсеније је имао своју парохију поред своје село још и ова села: Павлешенце и Градиште и био је човек од великог угледа и ауторитета. Док је био још ђак, он је свршио прочуту тадашњу Кратовску школу, па доцније као свештеник одлично је знао црквено правило. Поп Арсеније је одржавао сталну везу са Кокошињским свештеницима и са Довезенским и био је у родбинској вези. Када је настао расцеп у Цариградској Грчкој Патријаршији и установљена независна егзархијска црква, па је почело превођење нашега народа од патријаршиста у егзархисте. Агенти егзархисти допрели су и до парохију попа Арсенија, али његова парохија дуже време се одржала да не пређе у егзархисте, а то је благодарећи попу Арсенију, јер је он био врло савестан човек па се чврсто држао уз патријаршију, а осећао је да је србин и имао код њега српске штампане књиге. Поп Арсеније у колико је његово дело било у први мах да његове парохијане придржи уз патријаршију, још већи је значај његов рад био тај: што се ставио на чело управе новопронађеног и саграђеног Градишког манастира св. Великомученика Георгија. Он је у управу овог манастира толико труда и знања уложио да је манастир био јако напредан за време његовог старешинства. Егзархиски агенти нашли су у с. Павлешенце неко лице и рукоположили за свештеника, такође и у с. Градиште нађена је таква личност, па су оба села била већином преведена уз егзархисте

133 *Јужна Сџара Србија*, 246-248, погледати више о селу Кашање.

134 *Кумановска обласи*, 164. „Данашње Кашање спада у млађа насеља Кумановске области. Традиција наводи да је земља овог села најпре била (паша-кашла) те је по томе постало село Кашање. У селу живе четири најстаријих родова Филиповци, Ивановци, Ђорђевици и Стеевци. Они су оснивачи Кашања. Остали који живе овде су досељеници. Промена старог положаја села десила се 1860. године, као и у суседним селима Пезову, Мургашу и Новосељану. Кашање има цркву св. Николе саграђену око 1900 године. Ово село као и она у околини рачунају се у шопска насеља или рајетско насеље. У њему је само један кумановски турчин Нуија имао своје имање. Сеоска слава је била Спасовдан. Североисточно од Кашања постојала је Турска кула на узвишењу Врлеј.

– У Кашању је 1921. године било 68 домаћинстава и 570 становника. Године 1948. село је имало 93 домаћинстава и 545 становника, а 1961. године 83 домаћинства и 451 становника. Од 1921. до 1961. разлика у броју износила је: 15 домаћинстава више мање 119 становника.”

и отворене њихове школе. Поп Арсенију су остали верни неколико дома из с. Павлешенца и из с. Градишта, он се сместио у манастир и одатле опслуживао своју парохију, а у манастиру отворио старо-словенску школу у коју су долазили младићи да се уче за будуће свештенике и учитеље, те и у том погледу поп Арсеније није заостајао иза егзархиста. Што се ишло унапред коју годину у толико су се све више егзархисти јачали и постављали питање да присвоје и манастир. Поп Арсеније се успешно борио против егзархиста тиме: што је Цариградска Грчка Патријаршија издејствовала Ферман од Турске Владе, па зато манастир припада сада присталицама патријаршиста, па је и Грчки Владика извршио освећење манастирског храма, те према томе егзархисти немају никаква права на овај манастир. На том гледишту стали су и турске власти да је право на манастир припадницима патријаршије, а не егзархије. И оно неколико домова с. Павлешенца и Градишта што се беху задржали и они временом приђоше уз егзархисте, па попу Арсенију остало само његово село Кашање и манастир. Као човек, свештеник и личност поп Арсеније је био одлучан, јашио је добро опремљеног коња, носио је чисто и лепо свештеничко одело, био је високог раста имао је дугачку белу браду, носио је поповску камилавку, био је добар командант па је манастиром управљао. Знао је одлично турски да говори па је имао доста пријатељских наклоњених њему турака. Имао је своју кућу и имање у селу Кашању, имао је две ћерке од које једну удао у кући Довезенских попова, а на другу ћерку довео зета у кућу из с. Клечевца по имену Петруша Бајдевића, који је био писмен и обрађивао имање. Поп Арсен је већ доста зашао у годинама па је постао неспособан да врши службу у цркви и чинодејства у народу. Он је имао унука од ћерке син Петрушев па је спреман да буде свештеник да би заменио свога деду, али је био сувише млад. Поп Арсеније напустио је манастир и дошао кући да проведе остале дане свога живота, а парохију привремено опслуживали му Кокошињски попови. У 1896. години упокојио се стари поп Арсеније. На његово место у манастиру дошли други свештеници да га управљају. Његов унук Јован дорастао до својих 16 година, оженили га и упутили Грчком владици у Скопљу да га рукоположи и замени свога деду у парохији да би одржали с. Кашање да не приђе егзархистима. У селу већ је постојала српска народна школа и српски учитељ радио. Када је 1897. године па на даље откривена Македонска Револуционарна организација село Кашање са својим сељацима остало је потпуно мирно и ниједан човек није се умешао у овој организацији. И ако у непосредној близини по околним егзархијским селима било је доста егзархиста присталица Макед. Комитета Кашања је само слушало о томе шта се дешава. Био је устанак 1903. године и завршио се ипак село је било мирно. Наше просветне власти знајући да су села Кокошиње и Кашање угрожени од егзархиста па су тамо слали најбоље наше учитеље да их придржава(ју) уз нашу странку. Пошто је био рукоположен за свештеника млади поп Јован опслуживао је своје село Кашање и удружио се са свештенике у с. Кокошиње проту Јована и попа Петруша. Када је настала кобна 1904. година, поп Јован и његов отац Петруш остали су мирни, а кад је извршен покољ срба у суседна села Кокошиње и Рударе, већ је поп Јован и његов отац Петруш осетили су сву тежину која им престоји у будуће, пошто су Срби у Кокошињу прешли уз егзархисте, долази ред на с. Кашање. Млади поп Јован са својом породицом склонио се у варош Куманово, а остао стари његов отац остао и даље на имању у селу да ради. У то време месеца октобра, новембра и децембра 1904. године, почела је наша четничка акција и пренос оружја, али с. Кашање било је доста дубоко међу егзархиска села па нису могли четници да му пруже заштиту. Народ се колебао био је ван

себе од страха шта ће бити са њима, Петруш је и даље оста(о) у својој кући надајући се да њега старог и његову децу неће дирати. Једне ноћи Македон. четници под командом Косте Наункова нападну на кућу, убију Петруша и његову једну ћерку, а другу ћерку ране, па се ова чета повуче у с. Кутлибег да предани. Турска потерна одељења пођу за овом четом пронађу је истерају на брдо и сву побију, ту је 18. јануара 1905. године погинуо Коста Наунков са својих 11 четника. После убијство Петруша с. Кашање је пришло егзархистима и тиме се сврши и са ово село. Поп Јован налазио се у Куманово, по убијству свога оца, он у село више није се враћао. Из села Кашања само један човек није се помирио са судбином свога села, то је био Михајло Кашански човек добар Србин, било му је око 40 година, пун снажан човек, па побего у нашу чету, отишао је у чету чика Павла Младеновића-Краисевића из с. Јачинца, у његову чету био је шест месеци, па је 2. јуна 1905. године у с. Бељаковцу у борби са турском војском погинуо, а издао их Бељаковски егзархијски свештеник поп Алекса Младеновић. Михајло, војвода Павле и још три друга сахрањени су у Бељаковском гробљу код сеоске цркве. Бог нека ти душу прости Слава ти Михајло, погинуо си од издајника српског народа, за ослобођење српског народа, који је доцније доживео.

Поп Јован остао са породицом да живи у Куманово, за сво време док је трајало четовање, он није се користио од имања из села, па је имао тешкоће око издржавање своје породице. Ослобођење 1912. год. дочекао је у Куманову, па је по ослобођењу добио пристојну парохију и његово стање се поправило. Дошла је и кобна 1915. година, ове крајеве завладали су бугари, па је поп Јован немајући средстава да иде са нашом војском, остао је кући у Куманово. Бугарске власти који су истовремено представљали Македонског Комитета сарадници, одмах су му ускратили службу и месеца децембра 1915. године пре Божићних празника, по највећој зими, а у првој групи интернираних придружен је и поп Јован па спроведен у интернацији у Бугарској, тамо је био по разним логорима где је имало још наших интернираних свештеника. Поп Јован је остао је у интернацији до пропасти и капитулације бугара. По ослобођењу вратио се кући у Куманово и постао као и пре варошки свештеник, као и сваки други човек у мирно време поп Јован имао доста деце па их је изводио на пут. Бивао је старешина цркве Кумановске много година, одавана му је почаст од наших црквених Великодостојника и од свештенства за његов ранији проведен мученички живот, као и за заслугу његовог деде по мајци поп Арсенију Миладиновићу и његовом пострадалом оцу Петрушу, који води порекло из с. Клечевца. И грађанство Кумановско имало је поштовање према њему и као свештенику и као добром и заслужном Србину. Дошла је 1941. година и пропаст наше државе, окупирали су ове крајеве бугари, поп Јован опет је у немилости код бугара и грађанство Кумановско, које је било наклоњено бугаризму, сада он месеца маја 1941. године буде протеран на тадашњу територију Србије, коју су оставили споразумно окупатори. Од стране наших црквених власти поп Јован био је упућен у Браничевску Епархију, а Њ. Преосвештенство Господин Др Венијамин, одредио га да опслужује парохију у варош Жагубицу ср. Хомољски,¹³⁵ на ту дужност од маја 1941. године био је па до 1946. године и умрео

¹³⁵ *Српски јерарси*, 67-68. Др Венијамин (Таушановић), епископ браничевски, рођен је 23. јануара 1884. у Пироту. Основну школу и шесторазредну гимназију завршио је у Београду, а духовну семинарију у Кишињеви, православни богословни факултет у Атини, где је и докторирао 1912. Рукоположен је у чин ђакона 1913. у београдској Саборној цркви. Синђелством и протосинђелством је одликован од епископа велешко-дебарског Варнаве 1919. а архимандритским чином 1920. од епископа рашко-призренског Михаила Шиљка. До избора за епископа био је болничар у болници Кола

је на ту дужност и сахрањен у Жагубици, далеко од своје куће, од своје деце и од своје родбине. Уморила га је туга за својом породицом. Умreo је у 58 године своје старости.

Његов деда по мајци поп Арсеније Миладиновић определио се за Грчку Патријаршију у чије крило покровитељства су били срби живећи у ондашњој Турској царевини, па сачувао манастир св. Ђорђа у с. Градишти, који је остао у српске руке све до ослобођења 1912. год. Његов отац Петруш србин родом из с. Клечевца дошао у ову српску свештеничку кућу, однеговао сина Јована и васпитао га у Српском духу, који је као свештеник послужио српском народу, и 1905. године убијен од непријатеља српства, према овоме ова породица је дала доста жртве за српски народ и раније и сада.

Слава свима умрелим и изгинулим од ове породице.

српских сестара у Београду и Љешу, суплент богословије у Београду, гимназије у Ђевђелији, српске гимназије на Крфу и Велесу. После положеног професорског испита службовао је у Ђевђелији и Охриду, где је 1925. изабран за епископа новоосноване Епархије бихаћке. За епископа злетовско-струмичког премештен је 1929. а за епископа браничевског 1934. У току Другог светског рата епископ Венјамин примио је 40 избеглих свештеника, а у манастирима Раваница и Св. Петки отворио домове за избегличку децу. Пред почетак Другог светског рата подигнута је, његовим заузимањем, репрезентативна зграда епископије у Пожаревцу, у коју се никада није уселио. Одмах после рата ушла је војска и до даљег остала у њој. Умро је 28. маја 1952. у Београду, а сахрањен је у пожаревачкој Саборној цркви.

28. СЕЛО ЈАЧИНЦЕ

Ово село по административној подели припадало је под Кумановски срез. Оно се налази источно од вароши Куманово и удаљено је 15 километра, а граничи се његов атар источно до атар с. Довезенца, западно до атар с. Клечевца, северно до атар села Стрезовца и јужно до атар с. Мургаша. И кроз ово село протиче река Крива иде од истока према западу, а равница долине Криве реке продужава из Довезенског атара па на западу до Клечевског атара, та долина Криве реке веома је плодна, али у толикој мери није искоришћавана, узрок је томе што је имање било турска својина. И кроз атар Јачински пролазио је каравански, колски и пешачки краћи пут који је везивао Кратово са Куманово и Скопље. Пролазећа река Крива кроз атар овога села исти дели на северни и јужни део. На јужном делу у даљини око 4 километра од реке који правац води према с. Мургаш, у једној долини насељено је село Јачинце. Оно је груписано и има око 40 домова, по народности Срби.¹³⁶ Ово село некада цео његов атар било је својина Турских Кратовских бегова, па је у њему имало неколико турских поседа и зграда до у последње време. Имање овога села боље је и радније него имање Довезенчана али је рђаво обрађено. У Јачинцу нема оно сродство као што је у Довезенцу, свака фамилија доселила се од некуда да обрађује турско имање као наполичари па ту и остала. У средини поља Јачинског, које се сада зове „Селиште” има трагова и остатака да је на том месту било велико село и да је неко време уништено, а његови тадашњи становници или побијени или негде побегли.¹³⁷ Поред саме Криве реке на обали ту је сада сеоско гробље, али има остатак зидине где је била некада црква па порушена. Источно од ово насеље на 300 метара постоји турско гробље, вероватно да је у томе насељу било и турака, јер нико не памти да је имало овде турци са породицама. Вероватно то насеље је било пре 1682. године, па је за време Турско-Аустријског рата који је трајао до 1689. године и за време Кумановског јунака Карпоша, који је тада бранио ове крајеве од турака, па кад су турци били наишли срушили цркве и уништили ово село.

Како се звало то старо насеље није познато, а за данашњи назив села постоји ово предање у народу: атар овога села пре више много година био је својина Дечанског манастира, па је манастир имао своје зграде и преставнике, који су руководили има-

136 *Кумановска област*, 181. „У Јачинцу је 1921. године било 42 домаћинства и 310 становника. Године 1948. село је имало 58 домаћинства и 443 становника, а 1961. у њему је било 71 домаћинство и 500 становника. Од 1921. до 1961. године разлика у броју становника је износила више од 29 домаћинства и 190 становника.”

137 Исто, 180. „Први помени о Јачинцу казују да је образовано село збијеног типа. Лежало је на нижем земљишту крај Криве реке. Код старог села налазиле су темељи цркве и гробље. Још у турско време мештани су напустили овај положај и основали ново насеље удаљено око 2,5 километара.”

њем. Често пута били су ту послати манастирски ђаци, да буду надзорници и од тих манастирских ђака, место је прозвано Ђачево, па доцније Ђачинце и прешло у Јачинце које се ово село и данас зове. Неко време турци су овладали ове поседе и имали за својину, може бити да је проклетство те ниједан турски великопоседник није се могао уздржати сви су пропадали. У последње време један велики посед од 120 хектара припадао је двојици браће турака из Скопља, пошто су имали зграде за летовање доводили су за време лета своје породице, увек су им деца умирали и ако здрава из Скопља дођу, а народ је веровао да је то манастирско имање, па за то Бог их кажњава, а ни имовно нису стајали добро.¹³⁸ Ово село по доласку попа Јована Славковића у Довезенцу, припало је у његову парохију, а удаљено је од Довезенца само за 15 минута. Имало око двадесет кућа који су живели на своје имање и били добри домаћини као и у остала села, а имало је осталих кућа који су обрађивали турска имања или били слуге турцима.¹³⁹ Као срби и парохијани поп Јована и они су се придржавали уз патријаршију, у први мах када је егзархијска пропаганда почела преводити народ на њихову страну. Из овога села је старац Краља Цветковић, који му од Бога и светитеља додељено било да пронађе и открије опустошени манастир св. Великомученика Георгија, у атар с. Бељаковца. Овај проналазак манастира 1880. године, старац Краљ је пријавио своме свештенику из Довезенца попу Константину, који је преузео кораке код тадашње црквене власти, такође и код турске те да се на тај начин манастирска црква изгради. Благодарећи тада ученом Стевану сину попа Јована, неустрасивом и агилном Атанаску Стојиљковићу, поповима браће Константина и Димитрија синова попа Јована, сви из Довезенца, који се својски заузеше и код црквених власти и код турских те се са успехом свршила претходна радња, па у року за три године добијен је Царски ферман од Турске Владе преко Цариградске Васеленске Грчке Патријаршије, а на име издатог Краље Цветковића из села Јачинца, по коме ферману је било одобрено да се црква и остале зграде изгради и манастир отвори. Српски народ из овога краја доцније својим добровољним прилозима и радом изградио је манастирски храм и остале потребне зграде, па је овај манастир до данашњег дана остао српски и у националном погледу учињено је много да се српство одржи. Старац Краља Цветковић из с. Јачинца умрео је 1887. године, али дело његово остаће вечито да живи. Да не би се заборавила заслуга овога човека уносим његово име у ову књигу, која је намењена да заслужна лица буду унета те да би се знало доцније за будућа поколења, који шта је урадио.

Неко време доцније од 1894. године у ово село било је неколико егзархијских присталица, али остали су у мањини и нису успели да даље од 7 до 8 домова да

138 Исто, 181. Ј. Ф. Трифуноски пише о становницима Јачинаца који потичу од старинаца и каже да „су досељени од предака који су дошли 1908. и 1920. године. Досељеници су већином Шопови из околине Криве Паланке и претежно су груписани у Доњем Јачинцу”. Из његових истраживања се тешко може видети да је у Јачинцу било српског живља, а посебно фамилија које помиње Михаило Петровић. Сва догађања и фамилије помињу се углавном од 1908. године па надаље, а историја становништва и места од његовог оснивања није ни поменута. Наводи да се у махали Горњи Јачинци помињу фамилије: Коњарци, Ефендинци, Неранџини или Баба Стојкини, Ситновези, Божиновски, Саздевци, славе св. Атанаса; Краисевци, Џунџулови славе св. Николу; Чарапинци немају кућну славу; Пелтеци славе Петковдан... итд. Наводе се и друге фамилије које су досељене 1908, 1920. и 1925. године. Међутим, изричито се код свих наводи крсна слава, што би указивало да су те фамилије српског порекла.

139 Исто, 181. До пред крај турске владавине у Јачинцу се налазило имање Асип-бега. Око 1908. он је имање продао сељацима и одселио се у Скопље.

придобију друга лица. Једно време егзархисти су отворили своју школу у 1897. године, а срби 1899. године, егзархијска школа 1903. год. била је затворена, па је остала српска школа и радила до 1912. године.

Када је Македонски Револ. Комитет отпочео свој рад и тражио присталице за своју организацију, из Јачинце ниједан није се јавио, већ су били мирни за сво време док је дошла наша четничка организација, па се придружили одмах њој, те је ово село врло много учинило за време четништва и активно сарађивали, па је дало и неколико бораца и једног војводу а то је:

Павле Младеновић-Краисевић¹⁴⁰ или како су га кратко звали „чича Павле”, он је рођен из фамилије Крајисеваца, његов отац Младен често је ишао на печалбу у Румунију, па је и Павле неколико пута био на печалби. Њихова фамилија раније била доста имућна, па када су се његов отац и стричеви му поделили, постали су сиромашни за то су били у печалби. Павле још из младости запажао се на њему неки дар и ако неписмен, био је добар говорник. По угледу ондашњем Павле је имао добро опремљеног коња ишао на пијац добро и пристojно обучен, дружио се са Атанаска Стојиљковића из Довезенца и са другим виђеним домаћинима из околна села. Као такав првак хватао је везу и са турцима било чиновника, било из грађанства, он је много пута бивао кмет у селу, па је доста чувао своје сељаке од неваљалих турака. Када се појавила егзархиска пропаганда у ово село, он није био противан, са свима у селу је живео добро, готово својим радом као кмет никоме није се замерио. Имао је прилично задруге око 15 до 16 људи, наишле су слабо родне године 1897, 1898. и 1899, па му је недостајала храна људска, у томе Павла су помогли његови пријатељи и срби и турци па је спроводио доста тежак живот. Када су егзархисти ступили у Макед. организацију Павле је био миран и није волео што се ово дешава. Имовно беше се доста поправио, па је радио свој домаћи посао. Дешавало се беше покољ у с. Кокошињу и Рудару, од стране Макед. четника, тада се у чича Павла пробуди воља и револт против ова недела. За неколико дана т. ј. месеца септембра 1. године 1904, дође у с. Јачинце чета српска, коју је предводио Јован С. Довезенски, он се први од Јачинчана стави у служби наших четника, као путовођа и добар зналац путева, он предводи нашу чету до села Кашања и Кучкарева па успешно свршавају неке четничке послове. Јован се поново вратио у Србији да организује пребацавање преко границу оружје и др. четника, у том осуству Јовановом убијен је Атанаско Стојиљковић из Довезенца код своје воденице од стране Макед. четника. Оближња егзархијска села присталице Макед. комитета, дознали су за рад чича Павла са нашим четницима па су хтели и њега да убију. Знајући шта га чека као првака у селу од стране Макед. четника, одмах по повратку Јовановом он ступи у нашу чету, сва околна егзархијска села па и многи турци били су изненађени овом чича Павловом приступању у чети. Месец дана после његовог одласка у чету у манастиру св. Прохору Пчињском, био је одређен за Криворечког војводу, па му је дата да предводи чету, у коју је био као главни руководиоц поручник Јован Наумовић, потоњи ђенерал. Чета чича Павла нападала је егзархиска села па је имала доста успеха. Уз припомоћ чича Павлове чете, која је спровела Јована Бабунског са четом од 70 људи до крајње наше тачке с. Кучкарева, чича Павле нашао је путовођу од с. Кучкарева до с. Рудник, којим је ова многобројна чета неопажено за једну ноћ прешла кроз егзархијска и турска села у Рудник, па даље прешла преко Вардар и дохватила се Велешких пла-

140 Кроз сулџанове џашалуке, 371-372. О Павлу Младеновићу пише Драгиша Стојадиновић.

нина, па је са успехом ова чета Бабунског бранила наш тамошњи народ. Чича Павле два пута је нападао на с. Младо Нагоричане и убио у том селу егзархијског учитеља Славејка Граматикова Кратовца, учествовао је у борби са турском војском на Челепеку. По том за Ускрс 1905. године позват је у Србију у Врање, одатле отишао у Београд, био примљен на дан Ускрс у Краљевском Двору, био је на ручку код Њ.В. Краља Петра. Имао састанак и са Принца Ђорђа и разговарали о ситуацији у Турској држави, па му принц дао своје чизме у знак благодарност и наклоност према четницима. Вратио се чича Павле неко време из Београда у Врање, па је извео своју чету, сада му је био при (до)дат коњички капетан Аксентије Руђанац, по прелазу границе на турску територију дошао је овамо у наша села. За време његовог боравка у Србији, оставио је своју чету од 8 четника, па непажњом ових четника пронашли га турци и убили 6 четника, и само два су остали у животу. Чича Павле имао је и уживао добар глас код народа а егзархисти су му се дојали. Када је дошао маја месеца 1905. године, обилазио је наша села и предузимао мере за напад на егзархијска села. Отишао са четом да предани у с. Бељаковце, ово село било је подељено на наши и на егзархисти, он је са четом заданио у Кајсевску махалу код поверљивих наших људи, у том дознао егзархијски свештеник Бељаковски поп Алекса Младеновић, показао их турској војсци, дошла потерна одељења и опколили Кајсевску махалу, у борби са турцима 2. јуна 1905. године погинуо је чича Павле, од 10 његових четника 5 су погинула а 5 побегли, капетан Аксентије Руђанац побегао у правцу Бељаковског манастира са још једног четника преко ноћи. Сутра дан у јутру дошао у манастир, наишла турска војска враћајући се са борбе и њих двоје пронашла и убила, те од 10 четника 7 су убијени само 3 су остали у животу. Чича Павле са још 4 његова друга сахрањени су у сеоском Бељаковском гробљу. Погибија чича Павлова јако је ожалостила његову стару мајку, за собом је оставио четворо деце. Наша пак четничка организација изгубила је тада много, јер после погибије чича Павлове није имало тако истакнута личност из овога краја да замени чича Павла, па су дошли други војводе на његово место.

Издајник поп Алекса Младеновић и ако свештеник узео је на своју душу 7 наших људи да пострадају и ако чича Павле и поп Алекса били су најбољи пријатељи, па је могло и ово да се реши између њих или поп Алекса да приђе нашим или да напусти село па се удаљи у Куманово да не омета нашу организацију.

Нека је слава српском војводи чича Павлу Младеновићу.

Чим је чича Павле отишао у нашу чету одмах за њим ступио је у чету и Јован Стефановић младић од 23 година, а рођен је у фамилији Краље Цветковића. Јован је још од раног свог детињства волео оружје па је био наклоњен да рукује оружјем и мрзео је страшно турке. Кад се појавила прва наша чета и кад је чича Павле отишао одмах се пријавио и Јован за четника, оставио је старе родитеље жену и једно дете. Као четник Јован је био врло добар, добио је оружје и сву четничку спрему, налазио се у чети чича Павла, међу својим друговима изгледао је добар и поштовали су га. Јовану је предстојала велика будућност у раду са четницима јер је био писмен. Учествовао у борби против турске војске на Челопеку. Чича Павле био је на неколико дана позват у Србију, а један део његових четника од 8 душа оставио их на територији турске у близини манастира св. Прохора Пчињског и препоручио им да се не крећу даље све донде док се он не поврати из Србије. Ови четници задржавали се на овај планински терен, али ноћу између четвртка и Великог петка услед хладноће наложе ватру да се огреју, јер им је било хладно. У близини тога места зв. „Китка Козјак” имало је посада од турске војске па су видели стражари турски ову ватру на брдо и

усамљено место. Када је свануло турска војска опколила ово место и пронашла их, настала је борба, наши четници били су на добро место склоњени па су почели да се успешно бране од напада турака, водили су борбу од раног јутра па до четири сати по подне, нестала им муниција, а турци су се приближавали. У отсудном часу пет четника су изломиле пушке, па их турци побили. Јован и Петко Илић Старо Нагорички, полеме и они пушке, па један на другом пуцају из леворвера да се убију и да се не даду живи турцима. Петко пуцао на Јована и био је лако рањен метком, такође и Јован пуцао на Петка па га ранио у бутину, онда Јован упали бомбу те га намртво убије, а Петко почео полако да се котрља у неки оближњи шумарак, појуре неколико турских војника да га ухвате живог, а један наш четник који је имао у пушку само три метка, а то је био Костадин из Кучкарева, опали те једним метком убије три турска војника који су јурили Петка, онда турци престали даље да иду за Петка, он се далеко откотрљао, настао ноћ, пронашли га сељаци и друге ноћи Петко је пренет на територију Србије ради лечења. Онда сви турци се обрете на Костадина не пуцају већ живог да га ухвате, он се дигне из заклона па изломи своју пушку о камењу, а од бомбе одврнуо се шраф те се из ње просипа барут. Костадин је имао леворвер и 4 метка у њему, испалио један метак у вис ради пробе, па почео кроз крш висок 5 до 6 метара да се спушта, а турски војници чекају га рукама, он се спустио и одмах се окренуо брзо према турцима и опалио два метка у груди турским војницима, они се збуне, а Костадин побегне у оближњу шуму, па пошто је био мрак спасио се жив. У овој борби јуначки је погинуо Јован Стевановић за српство, који је свој живот положио као борац на олтару Отаџбине Слава му.

Други четник из Јачинца био је младић Јаћим Павловић млађи син војводе чича Павла. Он је био дечак од својих 16 до 17 година, када му је отац погинуо. За погибију његовог оца био је једини кривац егзархијски поп Алекса Младеновић из с. Бељаковца. Јаћим је то знао па је хтео и турцима да се освети и издајницима свога оца, за то се млад још као дете одметнуо у чету. Јаћимово четовање је било чудновато, он није ишао у групи четника, нити је имао команду, ни путовође нити какве везе са сеоским првацима, већ једино је радио или сам или у друштву са још једног друга. Он још као младић дечко без дрвова, данас пре подне обуче чобанско одело завуче у чакшире пушку систем краћи Манлихер¹⁴¹ и тако целога дана он крстари по пољу, ноћу носи друго одело, тако он је имао и турско жандарско одело и његово четовање било је и дању и ноћу. По извештајима који је имао побио је неке турке из Кратова, убио је неког четничког Мак. првака који је пролазио кроз атар с. Довезенца, а који се враћао од пијацу из Куманово. Обукао турско жандарско одело он и још два његова друга отишли у с. Облавце, па убио три сељака из овога села пошто је било на страни егзархиста и није се предао нама. Једнога дана за време жетве 1906. год. пресрео попа Алексу из с. Бељаковца, када се враћао са рада пуцао па га ранио у руку и од то доба поп Алекса побегао да живи у Куманово, а с. Бељаковце које је дотле имало егзархиста прешло је на нашој страни. У наш крај за то време 1906. и 1907. године није имала стална реонска чета под једним војводом, па за то повуку се у Козјачке планине Јаћим Павловић, Александар (Санде) Клечевски и Денко зв. Чума из Младо Нагоричане, па месеца фебруара 1907. године, дође ова чета са ових тројице на челу

141 Фердинанд Ритер фон Манлихер, један од најзначајнијих аустријских конструктора пушака и пиштоља, конструише наоружање од 1885. године. Имао је више модела пушака а може се претпоставити да је наведена пушка била систем Манлихер М 90-штуц. Пре Првог светског рата српска војска у свом наоружању није имала пушке система Манлихер.

и још 5 других четника, свега њих 8 у с. Стрезовце, одатле путовођа преведе ову чету од 8 четника у с. Јачинце. За овај долазак чете преко неких шпиуна турци су дознали, а чета је дошла у с. Јачинце да предани, четници се преобукли у сељачко одело сакрили оружје и одело па се растурили по сељачким кућама да предане. Још у зору село је тајно било опкољено од турске војске и чим се свануло, турска војска се појавила да врши претрес по село. У јутро преобучен у сељачко одело Денко Чума прешо у с. Довезенце, турци га видели али га пропустили да отиде. Четници кад су видели да је село опкољено, почели су бежати на све стране без оружије, турци су пуцали на њих и убили четири четника. Онда Јаћим је побегао из с. Јачинца без оружија у правцу Криве реке па кроз Стрезовце дошао у с. Стрновац, али потеря је ишла за њим, са њега су били још два друга. Јаћим склонио се у једној кући са она два друга, набавио оружије и из куће водио борбу неколико сати. Турци успеју да упале кућу где се Јаћим са још два друга склонио и ту је изгорео и свој младићски живот завршио. Нека је слава младом Јаћиму и он се борио за слободу и добро српскога народа. Чича Павлова кућа дала је две жртве за српски народ.

Међу овим људима још заслужних из с. Јачинца има и то: Петар Краљевић син Краље Цветковића који је пронашао Бељаковски манастир. Петар је био савременик, вршњак и друг чича Павла Младеновића, па је и он био виђен човек у своје село и у околини. Петар је живео у задрузи са своја два брата па је његова задруга била напредна и имућна. Као први човек у селу и Петар је бивао кмет и штитио народ од турака. У његовој кући долазили су турци који су вршили службу државну па је имао много пријатељски наклоњених турака. Када је на страни егзархиста почела Макед. Четн. организација да организује народ и настало мучење тога народа Петар је био миран радио свој посао. Исто тако и за време трајања устанка није обраћао пажњу. Откупио нека имања па се дао на посао да га унапреди. Када је у с. Јачинце дошла наша чета под вођством Јована Довезенског Петар је одмах пришао организацији. Приликом састављања четничке управе у селу, овде је требало бирати људе свесне и искусне да руководе четничку акцију, јер ово село је било на крају, па одатле су била егзархијска села у којима је већ постојала Макед. четничка организација, а са којима престоји да се води оружана борба. У тој новоизабраној четничкој управи Петар је изабрат за сеоског војводу, он је изабрао још десет људи из села па саставио чету, добио оружије и (по) потреби ова сеоска чета имала је ноћу кретање као помоћна активним четама. На томе месту Петар са својим сељацима имао је много ноћних похода и срећно свршавао посао. Доцније неко време као вредан и добар вођа дата му је пушка брзометка,¹⁴² што је знак одликовање. Чета под вођством Јаћима Павловића, Санде Кречевског и Денка Чуму послала је извештај у с. Јачинце за путовођу да би једне фебруарске ноћи 1906. године прешла у то село да предани и неке ствари да извиди. Петар као првак и месни војвода никога није хтео да шаље од младића него је сам отишао, састао се са четом и уверавао их да ове ноћи не долазе у Јачинце за сада је несигурно. Напротив Јаћим му је одговорио: ти се ујко бојиш од турци и од издајници па нећеш да ни водиш у село, али ми идемо и без тебе. Пошто је видео Петар ги те ноћи довео, али сутра у јутру, турци опколили с. Јачинце, ту убију 4 четника и у с. Стрновац 3 четника свега 7 а само остао Денко Чума. Приликом овога напада на село и чету, Петар спремио оружије да неком четнику дода да би се борио, али у том турци га ухвате вежу, страховито изударају, па онда предаду још са

142 Може се претпоставити да се ради о коњичком или пешадијском карабину система Маузер М 84.

два друга из Јачинца Петруша Стојановића и Богдана Шапа на суд. Турска власт спроведе Петра у Скопљу и тамо буде осуђен на 101 годину робије и прогонством. Пошто је пресуда постала извршна, 20. августа 1906. године, Петар и два друга из Јачинце Петруш и Богдан спроведени су на издржавање казне за Солун. У Солуну са осталим осуђеницима, који су били смештени у Геди куле т.ј. (седам кула) Петар је остао 40 дана, одатле лађом превезен је за град Смирну у Малу Азију, тамо је остао опет 40 дана, па затим лађом превезен да издржа казну на Острво „Родос” у Средоземном мору. Од месеца фебруара 1906. год. па 1907. године целе до септембра 1908. г. када је турска Влада дала Хуријет-слободу и изједначења сви хришћанских народа са правима и турцима, тада су сви осуђеници политички и кривични били ослобођени. Истим путем Петар и његова два друга вратили су се натраг у с. Јачинце, користећи ову амнестију. По повратку својој кући и по обновљеној четничкој организацији 1910. године Петар је и даље помагао нашу чету. Дошла је 1912. година и ослобођење од турака, Петар на неколико дана пре рата придружио се чети Јована Довезенског, па кад је пало Куманово он се вратио кући. У први српско-бугарски рат 1913. год. он је био у нашој комори. За време Аустријског рата 1914. године, Петар је био прешао доста године па није био нигде. Године 1915, када су дошли и окупирали бугари ове крајеве Петар стар остао је кући. Бугари су навалили на његово имање и страшну реквизицију вршили. Био је доста имућан човек, па бугарски војници једни су одузимали сламу, други сено, други пшеницу, други оvas и јечам, други одузимали овце и говеда дакле Петрова кућа док је трајала окупација бугара страшно је била опљачкана, а претседник општине за време окупације Теодос Стаменовић зв. Фенер много га је мрзео па за то је толику реквизицију вршио за рачун бугарске војске. Када је дошла наша војска са Солуна и поставила своје власти тек тада Петру је лакнуло. Као имућан и напредан човек са имањем, који је избио на првом месту међу имућније људе, јер је имао својину од око 80 хектара земље, при поновно четовање за време наше владавине, које су Македон. комитет убацивао, било је опасно по његов живот, за то он продаде 1921. године целокупно имање које је имао у с. Јачинце и са породицом пресели се да живи у Куманово и купио имање. Петар је доживео до 72 године старости и умрео 1930. године мсе. Септембра. Док је био жив имао је велико поштовање како од сељака тако и од грађанство и наше чиновништво.

Слава деда Петру, има дуже да се помиње његово име, он је много помагао сиротињу са храном и новцем, а нарочито раднике из Криво-Паланачког среза који су радили на његовом имању. Пошто је с. Јачинце било сиромашно, то његова кућа давала је исхрану нашим четама у свако доба, па је једном приликом исхранила 70 четн. два дана Јов. Бабунског.

Други заслужан човек из с. Јачинце био је Михајло Вељковић, он је по годинама био старији од чича Павла и Петра. У младости често пута без пасош прелазио српско-турску и турско-бугарску границу, долазио је у околини Смедерева и радио башту са бугарима, он је много волео Србију и српски народ. Бивао је у Бугарску и Румунију, али се за бугаре изјашњавао да су будале и шопови, њих због простог нашања мрзео их. И у Румунији био је у Бесарабију, Молдавију и у Добруцу на радовима где су се градили железничке пруге. По природи овај човек био је веома бистар и добар психолог, неко време дружио се са хајдуцима па је крао од турска имања, у томе је био прави вештак. Имање је имао мало, па једва је животарио. Појавила се беше Македонска четничка организација по околним егзархијским селима, Михајло је био миран и радио свој посао. Он је једно своје одељење дао, па је ту смештена

прва Српска школа, која је била отворена у с. Јачинцу. У његовој згради су становали српски учитељи. Михајло својим радом беше поправио своје имовно стање, деце је имао па су му помрели, па није имао живе. Када је дошла наша чета месеца септембра 1904. год. под вођством Јована Довезенског, знајући војвода Јован још од раније вредност Михајлову искористио га на неколико места да преводи као путовођа по путевима несигурним нашу чету, која је имала да посвршава неке послове, то је Михајло са успехом урадио. Околна егзархијска села знали су Михајлову вредност још из раније па су се бојали њега. У нашу четничку организацију ступио је, али више је вредео као саветодавац, јер његови упуту и савет увек испадне добар. Била је велика потреба да се пребаци велика количина оружја и муниција за преко Вардара, па је једне ноћи донето 70 коњских товара пушке и муниција и растоварени на утрини у сред село. Народ је био ван себе где да склони толики материјал док траје ноћ, а у јутру баш на то место долази турска војска, а Михајло се смешио, сви су упрли очи у њега да он нађе место скришно где ће се склонити толики материјал? Михајло смешећи се показа им испод села једну велику рупу ископану од бујне воде, па да пренесу ту овај материјал и поређају га као у зграду, а одозго пролазио је покварен колски пут, да пресеку неколико бреста покрију ову рупу и набацају одозго земљу и бусење и осигурају пролаз колски, заиста по његовом упуту сељаци су урадили, и док су били на раду турска војска прошла па питала сељаке, они казали „мучи нам се стока приликом прелаза на ово место, па сада правимо пут”, турци одговорили: „ако чорбаци ако, севап је да се стока не мучи” и на томе је остало. На ово место оружја и муниција стајало је око пет месеци, па је послато за Велешки крај, а то је дело и измислица Михајлова.

С јесени 1906. године, једна наша чета од 34 људи под вођством Василија Трбића спремила се да иде преко Вардар, дошли до Јачинце, одатле до Кучкарево, па за једну ноћ отишли до с. Рудник Велешки срез, нису могли да ухвате везу да буду превезени чамцем преко Вардар јер је био надошао доста велики, па та чета вратила се до с. Кучкарево натраг да би дошла у с. Јачинце и натраг. Македон. четници дознаду за ову чету да је у Кучкарево и да ће се вратити натраг у Јачинце, па за то спреме се у Јачински виногради ухватили заседу да наше четнике ту сачекају и побију. Из Јачинца упућена су двојица путовођа и то: Божин Величковић и Богдан Анђеловић, примили чету из Кучкарева и повели је у правцу Јачинца, испред само с. Јачинце у виногради наишли на заседу, па кад су се доближили, онда Мак. комите припуцају на наше четнике, убију обојицу путовође и једнога четника, а једног ране у ногу, други наши четници тргли се и остали неповређени, сада је требало одмах по ову борбу да отиду наши људи из Јачинца па да извиде који су људи побијени, да им одузму одело и оружја, па у јутру када турска војска наиде да нађе голе лешеве, онда је лако да се Јачинчани одбране. Нико од сељака није смео то урадити, већ Михајло отиша два пут, видео који су убити, свукао их одузео оружја и оставио три гола леша, а рањени четник Славко у ногу кад је почела зора и он се предао нашим, склоњен је и по капилама и пребачен у Србију на лечење, Славко је изгубио ногу, али остао жив.

Тај рад Михајло је успешно завршио и није имало никакве рђаве последице по с. Јачинце. И даље је Михајло својом вештином био на руци нашим четницима, па му је одобрено да буде кмет и да преставља своје село код турске власти, он је умео са турцима да се понаша па је село лако пролазило. Као кмет он је био за време Хуријета па до ослобођења 1912. године. По ослобођење за његове раније заслуге остао је кмет, јер наша власт је имала пуно поверење у његов рад, који је поштено као кмет

отправљао. Наишла 1915. год. дошли бугари окупирали ове крајеве, Михајло са нашом војском оступао до Призрен, немајући средства даље да иде вратио се натраг у Куманово и дошао кући у Јачинцу. Имало је неблагодарни људи баш из с. Јачинца, који су се овде населили из Кривоаланачког среза у 1909. год. после четовања, а били присталице Макед. Комитета, ти исти људи који су нашли себи живот и уточиште, проказали га бугарским властима за његов ранији рад и бугари позвали га 27. новембра 1915. године и ноћу код његових синоваца Јордана и Тодора званих Драгоманкини ухватили (га и одвели) у Куманово и погубили.

Бог да те прости деда Михајло, за време свога живота учинио си доста за српство и нашу организацију, за то су ти противници замерили и погубили, твој гроб се не зна, као и многима који су тада на исти начин поубијани од стране буг. зликоваца.

Блажа Трајковић је родом у с. Кашање, имао је он старијег брата Јована Трајковића, његов отац Трајко умрео је млад па се њихова мати преудала у с. Кокошиње за човека како су га звали „Мане цар”. Кад је дорастао за школу његов очух Мане дао је Јована те је он свршио Богословско-учитељску школу и доцније постао учитељ, а сада је пензионер живи у Куманову. Блажа други брат Јованов а пасторак Манев остао кући у Кокошињу, да ради имање дорастао и оженио се. Кућа Манета цара у Кокошињу била је у оно добра напредна, а Мане је био ватрени србин, што је падало у очи егзархистима из његовог села. У 1897. године, већ је имало људи од егзархиста присталице Македонског комитета и сарађивали са њиме, а наши људи из овога села који су били два свештеника, учитељ и доста у селу добрих и напредних домаћина били су мирни. Прошла је и бурна 1903. година за време трајања устанка, опет су наши људи из овога села били мирни. Десио се случај 1904. године мес. јуна па је једна активна чета од 18 људи у борби са турцима изгинула. За ову погибију Макед. Ком. и егзархисти окриве срби из Кокошиња и Рударара, па једне ноћи августа месеца 1904. год. дођу у великом броју Макед. четници и мештани и изведу наших 9 људи па побију. Међу овима био је и Блажа, када су комите опалили метак и пронизали све и Блажа је метком обухваћен па је пао поред самога проте Јована, те је једна пола његове мантије покрила Блажу. Четници после су сваког бајонетом дотукли, а Блажа кад је био бајонетом боден није давао знаке живота. Комите су исте ноћи по извршеног дела побегли, а мртваце оставили на сред села. Њихова родбина, чим се свануло дошла код поубијаних, у исто време у јутру дошла и турска власт да изврши увиђај, па су нашли Блажу живог, указана му је прва лекарска помоћ па је упућен на лечење у Скопску државну болницу. У овај покољ био је убијен и његов очух цар Мане. У болници остао је Блажа да се лечи три месеца, после лечења отишао у нашу чету, изнемогао од задобивених рана, враћен из чете да јавно живи. Његова мати и жена док је Блажа био у болници на лечење, оне преселиле се у варош Куманово и оставили у Кокошињу кућу и имање. Блажа као сељак без заната, а од задобијених рана није био физички способан да ради пољске радове, па за то Јачинчани видећи га овако у сиротном стању, узму га за сеоског чувара поља, на тај посао од 1906. године Блажа је остао дуже време чувар поља, прездравио и опет наставио сарадњу са нашим четницима. Пошто с. Јачинце је имало сувише и доста добре земље које су турци распродали и ту се стално населио са породицом. За време ратова 1912, 1913. године Блажа је био у нашу војску и увек чинио је услугу. За време српско-аустријског рата 1914. године, био је мобилисан у 16. пуку који је био дуже време у Албанији, а када је 1915. године Бугарска окупирала ове крајеве Блажа је из Албаније прешао у Грчку, па је 1918. године, као војни обвезник дошао кући пошто је његово годиште демобилисано.

Сада када пишем ове редове Блажа је још у животу само су му очи покварени, живи у с. Јачинцу, добар је домаћин и добар србин. Бог нека га још поживи, његова прошлост је интересантна. Наше власти су га поштовали и свугда радо примали. Умрео је месеца септембра 1949. год. Бог да му душу прости, Слава му.¹⁴³

Божин Величковић и Богдан Анђеловић оба из с. Јачинца били су од стране месне чете одређени за путовође, где год има чета да се доведе у село, они су ишли да их доводе по сигурним путевима ноћу да их не опази ни турци ни егзархисти. Тај рад путовођа био је врло опрезан, јер они си ишли напред, а остали четници један за другим ишли су на растојање пет до шест метара да би одржавали међусобну везу, јер по правилима четничким никада нису ишли у гомили. Једнога новембарскога дана 1906. године из с. Кучкарева, добије се извештај да чета Василија Трбића, која пре неки дан отпутовала за с. Рудник срез Велешки, није успела да пређе Вардар, па се вратила натраг у с. Кучкарево. Дошао извештај у с. Јачинце да се чета Трбићева вратила и да је стигла до Кучкарево, за то месна управа Јачинска пошаље своје путовође Божина и Богдана. Они дању без оружја стигли у Кучкарево, сачекали да ноћ ухвати па повели чету за с. Јачинце. Мак. ком. и околна егзархијска села дознали за повратак ове чете и спремили заседу у Јачински виногради да их пресретну и побију. Путовође Божин и Богдан напред и један четник са њим наишли на заседу и Макед. припуцали на ови наши људи, погинуо је одмах Божин, за њим и Богдан, исто погинуо је и четник који је одржавао везу са четом и путовођама, а један наш четник је био рањен у ногу. Остали наши четници повукли се натраг и 32 њих побегли па су срећно стигли у Јачинце прихваћени и препратени у друга даље наша села да неби их сутра дан турци пронашли. Сада је требало да се види који су побијени, да им се одузме одело и оружије, па када сутра дан турци наиђу на лице места нађу голе лешеве, те на тај начин избегну одговорност и казну од турака. Сав овај посао свршио је Михајло Вељковић како је требало, а рањени четник Славко повучен је и склоњен на сигурно место. Сутра дан у јутро дошла турска војска да изврши увиђај и на лице места нађено је три гола убијена човека, позвали кмета из Јачинца и др. сељаке па их питали, који су ови убијени људи? Јачинчани су порицали да су ови убијени људи непознати.

Неки оближњи турци из с. Клечевца и Косматца препознали су Божина и Богдана, па је позвата Божинова жена да каже дали је то њен муж, она одговорила, да није тај њен муж, већ је он код куће. Такође доведена је и Богданова мати баба Кона и питали је дали је овај убијен њен син? Она стегла срце и душу па није давала знаке жалости, већ турцима одговорила: „што ме зовете и стару мучите, мој син је жив и сада је код куће”. Турци кад су се уверили онда су отишли, а рекли сељацима да је слободно ове мртваце да сахране. Када су турци отишли, тада баба Кона је почела да оплакује свога сина Богдана младића од 22 године. Пошто су Божин Величковић и Богдан Анђеловић погинули као путовође наших четника, право је да се и њихова имена упишу у овој књизи и да се не забораве. Погинули четник дознаје се да се звао Ђорђе из Гиланског краја. Рањени четник у колено звао се Славко, он је био склоњен од турске војске да га не пронађе, па у ноћи на марца пренет до с. Стрезовце, па на брзину по каналу пребачен је преко границе у Србију, указана му је лекарска помоћ и даље лечење, али му је нога била ампутирана, излечен је био, оздравио, па је као инвалид био на служби у Топчидерској економији код Београда.

143 Дописано плавим мастилом.

Салтир Петровић син Петра Златановића, био је младић од 23 године, 1907. године, он напусти своје старе родитеље, па отиде у чету, као четник Салтир био је добар и јуначан младић и по свима четничким правилима владао се. Он је био у чети 18 месеци, па га затекао „Хуријет” 1908. године, када су се наши четници предали турским властима и са њима братимили, у тој групи четника био је и Салтир. Пошто је од тада престала четничка организација, а Салтир је био сиромашног стања, он је прешао илегално српско-турску границу спрема Врање, па се придружио уз једној групи младића који су ишли на печалбу у Аустрији, само за то да би се склонили да их турци не узму у њихову војску. Салтир се снабдео са документима код турско посланство у Београду, прешао на Аустријску територију и између Сиска и Заграда нестао са воза, како и на који начин није разјашњено, јер његови другови нису могли ништа о њему дознати. Као српски четник који је био 18 месеци за време најбурне године наше четничке акције, па је право и његово име да се упише у ову књигу.

Мане Петровић је син Петра Краљевића, а унук Краље Цветковића из села Јачинца. После Хуријета кога су Младо-турци дали изједначење свим народностима, који насељавају Турску Царевину у свима правима, па према томе од 1909. и 1910. године, сви младићи хришћани имали су да служе турску војску по три године, па како наш народ није волео да служи турску војску, сваки је желео да турска пропадне. Мане беше дорастао за војску и уписат у регрутни турски списак, па пре но што буде позват, он илегално пређе српско-турску границу спрема Врање, отиде у Београду код турског посланства снабди се документима, а посланство је издавало пасоши. Отиде на печалбу у Аустрији, тамо у Трбовљанским рудницима боравио је 18 месеци, у том буде рат 1912. године са турцима и наши крајеви се ослободе. Убрзо по ослобођење Мане се врати у Јачинце. За време српско-бугарског рата 1913. Мане је мобилисан од стране наше војне власти као поверљиви(в) са још 8 другова из Јачинце, па упућен на Овчем пољу да одржава ред међу тамошњим мештанима, који су били рђаво расположени према нашој војсци, а чинили су услугу бугарској војсци, на томе послу Мане је остао око три месеца за које време је тачно и савесно вршио своју дужност. У то време у нашој војсци и у цивилном народу завладала заразна болест колера, од те болести зарази се и Мане, буде пренет својој кући у Јачинце и на путу је издахнуо. Као поверљива личност онога доба који је на служби добио болест и умрео, право је и његово име унети међу заслужним нашим људима.

Има још много заслужних људи за српство и за нашу четничку организацију, који су сви сложено чинили услугу, како за време док је трајала просветна борба између срба и егзархиста, тако и кад је настала оружана борба. И ако ово село по броју домова и становника веома је било мало, али по борби и људству што је дало је велико. Потребно је описати све догађаје у ово село у вези са село Довезенце, који су се одиграли како за време четништва тако и за време окупације од 1915. до 1918. године.

Из горенаведених података, види се да је село Јачинце учинило много за српство у прошлости. Ово село теренски јако је повезано са село Довезенце и било је помоћно уз Довезенце, па залеђе Довезенчана било је сигурно, јер и Јачинчани су се одлично противили непријатељу. Село од 40 домова са својих 276 душа старих и млађих, наоружани су били младићи од 18 године старости па до 60 година. Македон. Комитет и егзархијска села у близини с. Јачинца и у даљини знали су вредност Јачинчана, па су се много бојали. И ако је у ово село постојала егзархијска школа од 1897. до 1903. године, на просветном пољу описменила је неколико младића а на револуционарном нико није приступио њиховој организацији. Са отварањем српске школе

1899. године, егзархијска школа изгубила је важност, па једва је постојала до 1903. године. Међусобне трзавице сељака, као по друга села није било док је трајало срба и егзархиста у ово село. Као што је напред изложено из овога села ниједан није отишао или пристао да послужи Макед. комитет ни за време устанка ни пре тога. Када је дошла српска чета под вођством Јована Довезенског прва у Довезенцу, па онда у Јачинце и извршила организацију, Јачинчани сви су пристали уз ову организацију и помогли да наша чета отиде до Кошања, а са Кучкарево ухватили везу и одводили нашу чету тамо, јер су јачинчани познавали путеве у том правцу а имали и родбинске везе са Кучкаревчанима. Терен овога села био је шумовит покривен ситном растовом шумом па је омогућавано прикривање четника. Преко села Јачинца даље Кучкарево-Рудник проведене су по томе каналу наше чете које су биле у Велешком крају.

Велес. Пазарни дан

Veles. Market day

Као што се види из горенаведеног описа много лица из овог села били су у служби наше четничке организације и допринели у то време да се наша села и наш народ одржи и чак шта више да буде нападач непријатеља. Једне јесење ноћи 1906. године Макед. четници којима (су) се придружили и мештани из егзархијска села напали су на Јачинце да га упале али нису успели, упалили на крају села једну колибу, па кад су Јачинчани припуцали на нападаче, онда су побегли и нису ништа урадили, од онда никако више на Јачинце нису нападали. У селу Довезенцу било је смештена турска војска од 60 војника и једног официра, па су наши четници када су били у Довезенцу на много опрези, док у Јачинцу четници више су боравили и слободније се осећали. Само она чета је пропала коју су предводили Јаћим Павловић, Санде Клечевски и Денко Чума, па су пострадали, доцније се утврдило да је ова чета била предадена од неког месног шпиуна, па (је) зато настрадала. Време проведено од 1904. па до 1908. године с. Јачинце и Јачинчани радили су као што се види из описатог

живота поједних људи који је довољно у овој књизи убележен. Школа у селу радила је непрекидно до ослобођења 1912. године. За време Хуријета 1908. године вратили су се својим кућама осуђеници: Петар Краљевић, Петруш Стојановић и Богдан Шоп, а из чете вратио се Салтир Петровић. Када је турска војна управа затражила регруте за турску војску у 1910. години, сви младићи који су требали отићи у војску, побегли су у иностранство, те ниједан није отишао у турску војску. За време рата 1912. године сва способна лица побегла су у Козјачке планине, па турци нису могли ниједнога мобилисати ни људство ни комору. По ослобођењу село Јачинце било је придодато општини Довезенској. За време српско-бугарског рата 1913. године, Јачинце је дало неколико младића, који су отишли на Овчем пољу и одржавали ред у позадини наше војске, јер народ тога краја био је за време турске владавине присталица егзархиста и сарадници Македонског Комитета, па су били наклоњени према бугарима и вршили услугу бугарској војсци на нашу штету. Када је отпочео рат између Србије и Аустрије и из ово село отишли су војници на фронту и ратовали против непријатеља, такође и воловска запрега и коњска комора давана је. Кад је наша војска месеца октобра отступила из ове крајеве и окупирали бугари, њихова војска од ово село узимала је реквизицију више, јер су егзархијска околна села упућивала бугарске војнике напротив да наша села страдају. У Довезенску општину за време окупације био је одређен за претседника Теодос Стаменовић звани „Фенер”, који је знао тачно шта је Јачинце учинило за време четовања и какве несреће је нанело Макед. четницима, па је у свакога човека из овог села рачунао за највећег непријатеља. Прво убијство Михајла Вељковића из Јачинца је дело претседника Теодоса, који се беше прозвао „цар Довезенски”. Затим из овога села интернирани су и то: Милан Петровић писац ових редова, поп Радоје Тодоровић и Салтир Божиновић. Од обести и зулума овога човека село је много страдало и превише је вршена реквизиција из њега да би се Фенер осветио Јачинчанима. Многи од сељака овога села је тукао и претио им, али и Фенеру дође крај, ухапсили су га његови бугари и за време евакуације бугара из ове крајеве Теодос Фенер је стражарно спроведен у Бугарску на издржавању казне у затвору. После ослобођења 1918. године народ се прибрао, дошли су из интернације Милан, поп Раде и Салтир, а на Солунском фронту из овога села било је четири војника, који су се вратили својим домовима живи и здрави. Ово мало село са добрим имањем, по ослобођењу 1918. године дао се народ на посао, па је избило на површину и ту је имало добрих домаћина а имање је добро напредовало у целом атару. Из ово село било је и претседника у општини Довезенској и то: Милан Петровић, Ђорђе Павловић и Аритон Накевић. Приликом груписање општине у ср. Жеглиговском, Јачинце као средина на неколико села постало је седиште општине од 1932. до 1941. године, а која су села припадала и то: 1. Довезенце, 2. Бељаковце, 3. Клечевце, 4. Мургаш, 5. Зубовце, 6. Новосељане 7. Косматац и 8. Јачинце.

И село Јачинце је дало доста спремних људи српском народу, и то: Милан Петровић учитељ и писац ове књиге, његов син Коста Петровић ветеринар при хигијенском заводу у Ниш, Ђира Петровић инж. агроном, Велимир Петровић чиновник, Митко Додић чиновн. и архивар судски.

29. СЕЛО КЛЕЧЕВЦИ¹⁴⁴

Ово село налази се источно од Куманово, удаљено је свега 10 километра. Поред овога села пролази краћи пут који води од Скопље-Куманово-Кратово и натраг. Само село насељено је баш са леве стране поред Криве реке и ту се састају река Крива и Пчиња. Село је у равници груписано је као варошица. Још од давнина у ово село имало је насељно турака, па до последње време приликом ослобођења затечено је доста турских домова. Клечевце има врло велики атар и сав је таласаста равница. Такође и долина Криве реке и Пчиње овде је доста широка па ова равница поред реке има врбака, ливада, воћњака, башта и добро плодних њива. Ово село пре ослобођења имало је 140 домова, од којих су половина били турци, а друга половина срби и нешто цигана. Атар села Клечевца граничи се и то: са истока атар(ом) села Јачинца, са запада атар с. Зубовца и Новосељана, са севера атар с. Младог Нагоричана и Стрезовца и са југа атари с. Мургаша и Косматца.

У Клечевцу било је неколико турских великих поседа и малих, а и срби су имали своја имања.¹⁴⁵ Ово село пре стотину година било је јако напредно, пре но што је Куманово добило пијац, пре тога било је пијац у Табановци и Клечевце, ту у село и његовој ближој околини постојали су друмски ханови за одмор и пријем путника, прихватање рабација или каравана састављених од камила. Имали су ови ханови одељења за смештај трговачке робе и собе за путнике, као и високе штале за камиле. Ови друмски ханови били су искључиво својина грка и цинцара, који као сопственици ових механа вршили су размену робе, што год је имао наш народ да продаје, он је продавао овим грцима, а што год му је требало за дом, опет набављао од њих. Увек су ови друмски механције откупљивали од народа велику количину грозђа, тако да би имали за потрошњу преко целе године вина и ракије и да им претекне. Таквих радњи било је у Клечевцу до пре 40-50 година па временом са отварањем пијац у Куманово, ово село и радње у њему изгубиле су важност па сасвим престале. Богати великопоседници имали су много радне стоке као и друге, а највише бивола и биволица, јер је место погодно поред река за гајење бивола на велико. Сиромашни срби и цигани били су слуге овим великопоседницима, а из Паланачког краја долазили радници мушкарци и женске за жетву и вршај, па кад је сезона тога рада

144 *Јужна Сџара Србија*, 204-208. Турци су ово село називали Чауш-ћој.

145 Кумановска област, 178. „Поједини атари села Клечевца носе називе: Орловац, Голубица, Рамниште, Јањило, Баре, Аџиско или Божиново трло, Врањски пут, Калиште, Локустово, Река, Кршевица, Жути камен, Дрварски пут, Бачилиште, Батаци, Доња река (Пчиња), Вакав, Клињевица, Аџиске ливаде и др. Разликује се Горња и Доња махала а између њих је узвишење Ајдарово брдо. 1972. године ово село је имало 174. домаћинства углавном македонских 134 и 40 циганска.”

свугда по пољу чује се песма на њиви, песма на путу, песме и коло у чифлуку, свугда песма, свугда свирке, свугда весеље, зурле и дубњевеи на далеко се чују. Такав живот је спроводен раније у с. Клечевцу.

Сабори, Млаго Наџоричане, Куманово
Council, Mlado Nagoricane, Kumanovo

Крива река и Пчиња као и врбаџи поред њих давале су хлад уморној стоци, као одмор, хлад и ладну воду за пиће људима. Лети бостан је био на сваком кораку. У атар села постоје и четири воденице у које народ долази из даљине да меље, па се и томе доста саобраћај прави, место живо пролазно, па и Кратовски кираџије са својим коњима, мазгама и магарцима пролазе путем мало удаљено од с. Клечевца, који пут идући из Куманово, прелази се река Пчиња па онда се иде равницом из Клечевског, Јачинског, Довезенског и Бељаковског атара па и даље за срез Кратовски. Нарочито ови путеви су живи сваке среде по подне и целог дана четвртка, када је пијац у Куманову.¹⁴⁶ У долини ових река пре 50 година турци на своме имању сејали су и производили пиринач, који је био одличног квалитета, па за то на води имали су две примитивне љуштионице, једна на Пчињи, једна на Кривој реци и које су љуштионице турци звали „динг”. Доцније заустављено је сејање пиринча. У ово село као што је пре описато живели су турци и срби, село је дубоко засецало у хришћанска села, али његови становници турци били су мирни и са србима добар живот имали, није имало између њих зликоваца, па и ако се који појави такав турчин да чини неправду нашим, таквога турчина сами турци су га заустављали да не чини зла србима, јер

¹⁴⁶ *Кумановска област*, 179. У другој половини XIX века успостављен је железнички саобраћај на правцу Солун–Скопље–Београд. Тиме је Куманово, које се налази западно од Клечевца, добило већи саобраћајни и привредни значај. Нагло је престао саобраћај на старом путу преко Клечевца, па се оно, према Јовану Ф. Трифуноском, претворило у обично мало село, без привредног значаја.

живот им је узајамни и један другог потпомажу се међусобно. У селу је била турска Богомоља-џамија имало је и хоџа. До у последње године у Клечевцу постојао је сеоски дућанџија, касапин, калбонтин, ковачи и др. радње. Међу најбогатије турке у последње време био је Хаџи Кадрија, његово имање се је састојало од око 250 хектара земље, њиве ливаде и врбаџи. Имао је своју воденицу на р. Пчињу од шест камена, башту велику, воћњак, динг за љуштење пиринач. Његова кућа постојала је на источној половини села баш поред пута који иде за села Јачинце и Довезенце, ту је имало читав комплекс зграда и велики хамбар, од стоке је имао 12 пари бивола и волова за рад, 120 главе говеда разне краве, јунаџа и телади, 80 бивола и биволица, 180 коња, кобила и ждребади и 400 оваџа и овнова. Ово је било његово огромно имање на које су радили слуге и др. радници искључиво срби.

Осталих 70 домова срба између њих имало је добрих и богатих домаћина, који су имали добро и напредно имање и стоку, међу којима су биле фамилије на гласу и то: Војничанџи, Лукинџи, Карагуњџи, Бајдићи, Јосмеви, Џувелаци и још други. Од доласка попа Јована у с. Довезенцу око 1830. године, село Клечевце постала је његова парохија, па доцније његових синова и др. попова до ослобођења 1912. године. Срби Клечевџани остали су у прво време патријаршиџи, њих када је отпочела егзархијска пропаганда, занемарила их и није наваљивала на ово село рачунајући са као турско па им није било од користи. Сва преживљавања која су имала друга села за време од 1880. до 1912. године, Клечевце је било мирно и нису срби трпели они напади и страх што је претрпело село Довезенце и Јачинце. Ипак када се беше појавила наша четничка организација Клечевџани су ишли у Довезенце, Јачинце и Стрезовце па од четника добијали наређење како да се управљају, а у исто време реферисали шта се догађа у њиховом селу, оружије нису могли примити. Од 1896. године па до ослобођења постоји у ово село српска основна школа и стално је имало учитеља.¹⁴⁷

И ако је село Клечевце овако било по страни ипак је дало одличне људе како за просвету, тако и за нашу четничку организацију. Међу тим људима прво место заузима Спасоје Крстић Војничански. Спасоје је син Крсте Војничанског, који је имао своју старинску механу у с. Клечевце и био је врло добар стараџ. (Када је) Спасоје одрастао младић прешао (је) у Србију био у школу и после неколико година боравак у Србију вратио се кући у своје село. Ова човек (био је) висок сувоњав кошџат прави атлета, гимнаџичар и јунаџ, никој није могао да се равња по јунаџтво са њиме. Он (је) пробушио два камена па оба ставио на мотку, камење су били тешки 150 килограма, а Спасоје их дизао једном руком у вису и спуштао, тако је радио свако јутро гимнаџику. Изводио је још неке гимнаџичке вежбе што су му се чудили сви на његово јунаџтво. Турџи су се плашили много од њега, говорио им да једном руком десет њих ће угњавити.

147 *Кумановска обласџ*, 179. Насупрот Михаилу Петровићу, Јован Трифуноски наводи: „Данашње становниџтво као македонске родове Лукинџе (10 кућа славе св. Николу), досељене из села Луке у околини Криве Паланке, Војничанџи (7 кућа славе Митровдан); досељени из суседног села Војника – Нешкови (6 кућа); Димкови 1 кућа досељени из овчепољског села Трстеника – славе славу св. Николу; Јасмаџи (4 куће) и Топалџи (3 куће) досељени од никуда славе св. Николу; Ђеверџи (5 кућа) и Грбљеви (2 куће) потичу од истог претџа, славе св. Николу; Бојковџи (6 кућа славе св. Николу...)”

Очигледна је разлика у третирању националности. Док Милан Петровић наводи да су фамилије које живе у селу Клечевџи српске, Јован Трифуноски део тих фамилија наводи као македонске, али не заборавља да наведе коју славу славе. Обележавање свеџа или Крсна слава, је позната као аутентично српско верско обележење.

Народ наш па и турци били су мишљења: да пошто Спаса је живео и одрастао у Србији и постао велики јунак, онда сви су Срби јунаци као он. Бивао је учитељ у своје село Клечевце, у Довезенце и у Кошање, женио се два пута обе су му жене умреле. Македон. комитет и егзархијске учитеље за ништа није сматрао. Спасоје је завршио свој живот на овај начин: Дошли у с. Клечевце медведари, па имао један стари велики медвед, Спаса се решио да у присуству народа бори се са тог медведа, ухватио се у коштац са медведом притиснуо га рукама што јаче око половине, медвед страшно заурлао баш у лице Спасово, па се пустили, али од тога дана Спаса од урлање и задах медведа оболео, боловао је око три месеца па је 1902. године умрео, недочекавши да се појави наша четничка организација, сви су волели да је био још жив и да се дохвати српске брзометке¹⁴⁸ и да у борбама покаже своје јунаштво. Многи његови сељаци као и из околна села сећају се какав је јунак био Спаса. Бог да му душу прости, умрео је, али је показао да је живео, радио, учио се и постао див јунак у братској земљи Србији, па цео народ је убеђен био тада да у Србији има много јунака који су како нашега Спасе, па ће једног дана да ослободе нас од турака, што се већ и догодило, дакле на међи Младог Нагоричина и Клечевца, она дивовска борба између срба и турака 1912. године.

И село Клечевце ако половину турско дало је једног човека веома заслужног за нашу националну ствар онога времена, то је био Манасије Тасић учитељ Клечевски. Његов отац Таса Јасмевих, дао је Манасија у Кратовску школу, која је у оно време била на гласу у целој овој крају и Таса био је намеран да овога сина спреми било за учитеља, попа или трговца. Млади Манасије био је још из младости врло отресит младић па је волео у први мах бити трговац, он је толики математичар био, да није могао по рачуну нико да се равна с њиме. За то још као младић у Куманово радио је житарски посао код једног богатог трговца и на тај начин више се извеждао. Долазио је кући у с. Клечевце, имао је прилично непокретног имања и имао стрица у задрузи те његов стриц обављао пољске послове. Од 1880. године па на даље беше се јако осилила егзархијска пропаганда у близини његовог села, па око 1890. године надаље почеше се отворати српске школе у вароши и села, која су била присталице патријаршиста, па Манасије искористи прилику и 1894. године ступи за српског учитеља и прву службу добије у Бељаковском манастиру. Тада када је постао манастирски учитељ, овај манастир био је јако угрожаван од егзархиста, који су хтели на силу да га присвоје и њему успоставе Егзархијску Управу. За време Манасијево учитељевање у овој манастиру, наши преставници црквено-школских власти одреде једног наоружаног турчина по имену Зумбер, који је стално седео у манастиру и чувао га од насртаја егзархиста, а плату добијао месечно из кредита за српске учитеље. После неколико година службовања Манасије буде постављен у своје село Клечевце. Док је он био на служби у то време доп се појавио Македонски комитет 1897. године и организовао присталице егзархиста против турске државе.

Наш народ, прваци, учитељи и свештеници били су мирни, док код егзархиста је настао велики револуционарни покрет. Када је била организација у највећем јеку у Штипски, Кочански, Велешки и Скопски срезови, Манасије по споразуму са нашим водећим личностима, поднесе оставку па ступи у турску жандармерију, он је знао

148 Српском брзометком се у то време могао сматрати брзометни коњички или пешадијски карабин система Маузер М 84. Српским брзометкама су се називале пушке система Маузер М 99, калибра 7 милиметара, увезене из Оберндорфа, али је овом пушком била наоружана само редовна војска, нису је имали ни II и III позив.

Сељаци из околине Кочана 1904. (Етнoграфски музеј)
Farmers from around the town of Kocani, 1904 (Ethnographic Museum)

одлично турски да говори, па међу непознатим турцима издавао се за турчина, а међу егзархистима да је бугарин и тиме дознавао многе тајне. Његовом вештином кретања поверљивост задобио је велико поверење код турака и међу народом коме је био додељен на служби. Ради лакшег кретања Манасије пређе у коњичке жандаре и тиме више места обилазио, ни егзархистима присталицама Макед. комитета није чинио никакве непријатности и ако је знао за поједине локалне ствари. Када се је августа месеца десио покољ у Кокoшињу и Рудару, Манасије беше напустио турску жандармерију, па постављен за учитеља у с. Клечевцу. Кад је отпочела наша четничка организација под вођством Јована Довезенског, одмах Манасије је се ставио у служби наше четничке организације, он је бивао и привидно учитељ, али у школи никако није радио, дању он крстарио кроз наша села одржавао везу са четама, учитељима, свештеницима и сеоским водећим личностима, а са турском војском и жандармеријом дружио се јео, пио и веселио се па нису га дирали кад га нађу у које друго село. У

своје село код турака имао је поверење и углед па су га поштовали и нису га дирали и ако су дознавали за његову везу са четницима. Веома бистар по природи и окретан, умешан, говорник, шаљивчина, то су били његова природна својства, па кад се нађе у друштву изазив(ао) је смех и шалу, али не прелази границе његова шала, већ што је била тајна ипак је остала тајна. За ту његову окретност добио је име „Манаско лисица”. Физички је био средњег раста сувоњав црн, имао танке бркове и носио браду. Из сваког његовог погледа и кретања, Манаско одавао се за врло окретног и нико није могао да га слаже. За сво време четовања од 1904. до 1908. године, може се са правом рећи да је Манаско био прави, али јавни четник, као такав он је многе ствари дознавао шта припрема противник па су према томе предузимане мере. За време Хуријета 1908. године, увек се држао у групи наших људи и четника, а противнике егзархисте посматрао и њихове мане и недостатке увиђао. Прошао је Хуријет 1908. године, дошла 1909. година и 1910, поново су се четници одметнули у шуми, само сада мало више пажљивије него пре. Манасков посао био је исти, као и за време ранијег четовања. Дошла 1912. година, настала мобилазицаја турске војске и коморе, Манасија је благовремено обавестио своје сељаке Клечевчане да се склоне. Одмах затим Манасије се придружио у чети реонског тадашњег војводе поручника Светозара Ранковића, па је одржавао везу и са Довезенце, Јачинце, Клечевце, Бељаковце и Стрезовце с једне стране и избеглих младића на Козјачких планина. Рат је објављен 6. октобра по старом календару, настао је покрет наших четника и наше војске из Козјачких планина према Куманову. Манасије је био придружен у одред Војводе Вука, приликом хватања Абедин Чауша командира Бајловске жандармеријске станице са још пет других жандарма и њихово погубљење у с. Мокрешу дана 9. октобра 1912. године, Манасије је био ту и из групе жандарма турских извадио је Атанаса св. Николског да не буде погубљен са турцима. Истога дана по подне четнички одред изашао је у Бузинску махалу с. Младо Нагоричане да ту преноћи. Још у вече шеф комитета Војин Поповић, тражио је сигурна лица, који су познавали терен и људе, који би били путовође ради извиђања, па је нашао Манасија Тасића учитеља Клечевског и Милана Петровића учитеља Јачинског и наредио им да отиду код коњичког Команданта Чолак Антића и да му даду односно изаберу три партије путовођа од месних људи, који познају путеве. Манасије и Милан отишли код команданта нашли четворо путовође и предали Команданту, а за путовође у правцу Овчег поља остали Манасије и Милан да буду и то сутра рано у јутро 10. октобра. Манасије и Милан вратили се натраг код четничког одреда да преноће. Уз пут отишли у кућу Дајчина Цогана, вечерали, под отвореним небом преноћили, па у јутро у зору отишли на брдо и придружили (се) четничком одреду. Кад је свануло Манаско изашао иза брдо са источне стране, наишла коњичка извидница од 27 коњаника, одмах узјашио коња (и) придружио (им) се, није имао време да позове Милана, већ сам отишао. Ову коњичку извидницу провео је на Војничку ћуприју, па одатле отишао у с. Стрезовце, из овога села прешао Криву реку и дошао у Довезенце, ту им се придружио и поп Благоје Тодоровић, из Довезенце, повели ову извидницу у правцу Бељаковског манастира, одатле продужили и стигли у с. Пезево код куће попа Манасија, пошто је био дан, зауставили се овде, а официр је посматрао, да пут који води од св. Николе за Куманово пун је турска комора, која иде у правцу Куманова и рата, који је отпочео и води се. Ова извидница сачекала је мрак да се хвата па под вођством Манасијевом спустила се поред самога пута где иде ова комора. Тамница је овладала, а Манасија говорио гласно по турски па су га и турци слушали и мислили да је ова коњица њи-

хова. Кад су стигли (на) пут према с. Скачковце, видели да мање има турци на путу, набрзину прешли и отишли у с. Скачковце, ту позивали неки од сељака, али је народ био у збеговима и нико није се јавио, затим продужили преко урвина и долина и стигли у с. Пчињу, па и ту тражили да дођу у везу са мештанима, нашли неког човека који им показао прелаз на р. Пчињу све под зашт(ит)ом ноћи и у јутру избили у с. Биљановац, јужно од Куманово. Официр је посматрао дојиште и распоред турске силе. Од како изашла ова извидница пустили седам коњаника да поднесу извештај команди. У јутру око 9 сати испред Хаџи тепе, стигла турска коњица из Скопља на ово место па се припремала да изврши јуриш на пешадију. Ово је посматрао официр, како се постројавају одељења, па је говорио, ах где си артилеријо. Од један пут почела је с бока да бије наша артилерија и сва је коњица разјурена не могавши да изврши јуриш, остатак разбијене коњице турске вратио се за Скопље. Из тога заклона преместила се наша коњичка извидница па наишла на турски шанец, турци је препознали и били спремни да пуцају, официр каже Манасију говори турски док да се склонимо на сигурно место. Манасија повиче турцима турски, оставте бре невидите и ћорави ли сте, не видите одакле иде непријатељ, турски стражар саслушао овај говор, а коњица је склоњена испред овог шанца. Док је трајала борба, свима турским војницима очи су биле уперене у место где се води борба, али по подне, кад је почела турска војска у нереду оступати, теже је било да се ова извидница склони, па се повукли још натраг и ускоро наступио ноћ и под заштитом тамнице повукли се за с. Студену Бару до реке Пчиње на имање прочутога Мемдух Бега. Пред зору 12. октобра 1912. године, дан петак поп Благоје Тодоровић са још једног коњаника вратио се преко с. Пчиње, Орашца, Новог сељана, Клечевца и стигли у Младо Нагоричане да известе Главну Коњичку комаду. Манасија и остатак коњице отишли у правцу с. Арачинова и састали (се) са нашом војском која има ући у Скопљу. По заузећу Скопља Манасије се вратио у с. Клечевце и намеравао је да у с. Клечевце буде општина, затим сви учитељи позвати су били у Куманово, јер су били дошли окружни и срески Начелници и тражили учитеље за успостављање општине по срезу Кумановском. У његовом селу Клечевцу била је постављена општина у њу је ступио Димитрије (Димча) његов старији син, а Мансије отишао на Овчем пољу, тамо је био месеца новембра и децембра 1912. године и целу 1913. год, па је за време српско-бугарског рата 1913. године, чинио велику услугу нашој војсци. У почетку 1914. год. Манасије постао претседник у своју општину, па до 1915. годину, када су бугари окупирали ове крајеве месеца октобра Манасије је оступио са нашом војском, па је уградио прилику пре но што је отпочела зима он у друштву са попа Дичу (Димитрију Трајковића) њиховог свештеника прешао у Грчку. Пошто је био прешао године војног обвезника, он је онако као цивилни избеглица за сво време окупације био у Солуну. Кад је наша војска 1918. године ослободила ове крајеве и бугари капитулирали, Манасије у друштву са попа Дичу вратио се у своје село и наставио да буде претседник општине. Дошла је 1921. године, вршени су избори општински Манасије је био биран неколико пута од народа за претседника. Он је био присталица Радикалне партије, а за године проведене на служби учитеља држава му је давала пензију. Месеца фебруара 1927. Манасија је умрео у 67 године старости. За сво време док је био претседник, његов разум, његова свежина и осетљивост никада није га напуштала, исто тако и његове шале у друштву својих пријатеља до у последње време је изводио. Као човек и као Србин на националном и четничком раду сувише је много учинио па за то треба да се његов рад у народу упише и да не буде заборављен. Може бити он је највећу

услугу учинио за време Балканског рата, а никада није се хвалио својим делима. Бог да му душу прости и Слава му.

Александар или како су га кратко називали Санде, он је родом из с. Клечевца, било му је око 24 година, он се завади са неку фамилију из Клечевца српску а која је била наклоњена турцима и Санде једнога из те фамилије убије, па да не би одговарао код турске власти, он побегне у нашу чету у 1906. години. Био је то добар и отресит младић, па је могло од њега бити корисно и на четовању. Једно међу време није било сталан реонски војвода, па се саставили ови млади и бујни људи да предводе чету, сви су били једнаки по рангу и вредноћи, а то су: Јаћим син чича Павла Младеновића из Јачинца, овај Санде из Клечеваца и Денко »ума из Младог Нагоричана. Саставили чету у Козјачких планина од 8 људи, међу које су се убројили и ово троје. Спустили се до с. Стрезовце, па једне ноћи месеца фебруара прешли и у с. Јачинце. Имао је неки шпиун који их је показао турцима, па сутра дан турска војска још у зору опколила је ово село и кад се разданило турци су напали. Санде и његово друштво, чим у ноћ стигли у ово село, цела чета пресвукла се у сељачко одело, а дали сељацима своје одело и оружије да им сакрију, а четници постали голоруки као и остали сељаци. Денко Чума још рано ујутро преобучен у сељачко одело прешао у с. Довезенцу, турци га видели где је отишао па га препостили. Када је изашло доста време од дан, турска војска приближава се са свих страна око село, четници видећи да су опкољени разбегају се на све стране без оружија, турци убили неке од четника а Санде почео бежати у правцу с. Довезенца, он измакао из обруч турака, па још за десетак корака да се спусти у једну увалу, али га погоди турски метак и паде на 300 метара до крајње куће Довезенске, са њиме погибоше још три четника у с. Јачинце – свега четири, а Јаћим Павловић побеже из Јачинца, па сутра погибе у с. Стрновац. Од 8 четника 7 је изгинуло а остао у животу само Денко Чума. Од ову погибију село Јачинце је у тај мах доста страдало, па као јатаци четника, осуђени су били од турске власти три човека на по 101 годину робије и протерани на острво Родос у Средоземном мору. Слава погинулом четнику Александру, отаџбина је ослобођена, а ваши гробови су заборављени и место обрасло травом.

Петко Стојиљковић звани „Гуљча”¹⁴⁹ он је родом из с. Клечевца, био је сиромашног стања па је бивао често слуга код турака да би хранио своју породицу. Петкову сестру узео је Манасије учитељ, па су са њим били у родбинској вези. Петко је имао млађег брата Ристу и дао га да иде на женину кућу у с. Орашац. Доцније Ристу су орашчани осумњичили да неке тајне Макед. комитета и сељака издаје србима, па за то орашчани убију Ристу у 1910. години, Петко видећи шта су Макед. комите и сељаци урадили са његовим братом Ристом кога је још из раног детињства однеговао, а кога је много волео и добру кућу му нашао да живи, а овамо га као србина убили па због тога Петко отиде 1910. године отиде у чету Светозара Ранковића. Био је добар и поверљив четник, па је често долазио у додир са својим сељацима Клечевчанима и одржавао везе. Рат 1912. године затекао је Петка у чети, он је учествовао у борби против турака, па је и даље продужио са четом док се рат са турцима завршио. Вратио се у почетку 1913. године кући у Клечевцу, па је одмах упућен са неколико младића у с. Малино да одржава ред у позадини наше војске, тај рад Петко је добро извршио на корист нашу. За тај рад Петков он се опасно замерио Макед. комитету и његовим сарадницима, па су гледали на неки начин да га убију. Када је 1915. године

149 „Гуљча” – мршав, слабо ухрањен.

Бугарска окупираше ове крајеве и када је прошло месец дана после окупације Бугари су опљачкали његову кућу до најмању ситницу, па је његова породица живела од милостиње сељака. Петко наоружан као наш војник оступио са нашу војску и био је на Солунском фронту. По повратку из рата 1918. године па до данашњег дана живи на своме имању у селу Клечевцу. Пре неколико година изгубио је вид на оба ока. Имовно се доста поправио па живео пристојан живот. Сада када пишем ове редове о њему није ми познато јели још у животу. Умрео је 1939. год.¹⁵⁰

Димитрије Младеновић-Војничански је родом из фамилије Војничанаца брат је од стрица Спасоју Крстића учитеља. Као дете Димитрије био је у Кратовску школу, вратио се из школе, па пошто су имали своју механу у с. Клечевцу, коју је његов отац купио од некога грка, Димитрије постао механџија дућанџија и касарин за време турске владавине. Радња му је ишла добро, био је писмен услужан па тај посао обављао добро, а сви турци из села били су његови муштерије. Када се појавила наша чета под вођством Јована Довезенског, Димитрије обилазећи села као да купује стоку за клање, имао је често састанак са нашим четамма, па је давао извештаје за своје сељаке турке какви су? Целокупна наша организација у погледу села Клечевца била је једино преко Димитрија. Говорио је одлично турски, а умео је да затаји своје трагове од турака па су му веровали. Све до 1912. године сарађивао је, а ни од кога није узнемираван, па је био стекао добар глас и код четника и код народа. Сви учитељи српски који су били на служби у ово село Димитрије их помогао у свачему што год им се укаже потреба. За време рата 1912. године и Димитрије се склонио у Козјачке планине, а турци у с. Клечевце заклали су три старца, који су били остали својим кућама. По ослобођења 1912. године и Димитрије је био уз Петка Стојиљковића у с. Малино, за време српско-бугарског рата 1913. године, који су одржавали ред и поредак у позадини наше војске, док је тај рат трајао. За рад Димитријев ранији и везу са нашим четницима, дознали су Макед. комите и њихови сарадници, па су много мрзели Димитрија. За време окупације Бугара 1915. године и Димитрије је оступио са нашом војском, јер је био мобилисан као коморџија до Призрена, немајући средстава да даље иде, ту сачекао бугаре, па као цивил пустили га да дође кући у с. Клечевце. Месна власт бугарска стално га позивала и мучили, али на заузећу неколико турака првака ослобађали га, јер тада турци и бугари били су савезници, па турцима се веровало. У селу Клечевцу преставници бугарске власти у општини нису били толико толико рђаво расположени према народу, као што је било у Довезенској општини. И Димитријева кућа била је опљачкана пре но што је дошао из коморе од оних истих што су опљачкали кућу Петка Стојиљковића четника, па је имао доста муке у прву годину окупације да би исхранио своју породицу. Када је стигла наша војска у ово село 1918. године и када је Бугарска капитулирала, у ово село наишао је ИВ прекобројни пук Дринска Дивизија, ту је био смештен и пуковски штаб, у први мах се ставио у служби помогао нашу војску. По ослобођењу радио свој пољски посао, имовно је опао, радњу му одузели и тако животарио до 1942. године и умрео. Слава му и овај човек је био добар и поверљив Србин.

150 Година смрти Петка Стојиљковића званог Гуљча накнадно је дописана плавим мастилом.

30. СЕЛО БЕЉАКОВЦЕ¹⁵¹

Ово село по административној подели још од старина припадало је под Кумановски срез, исто се налази источно од Куманово и удаљено је око 20 километра, а на истом је караванском краћем путу који води од Скопља–Куманова за Кратово и обратно. Кроз атар овога села протиче река Крива која иде из Кратовског среза источно према западу те ток ове реке дели сеоски атар на два дела, као и само село на северни и јужни део. Долина Криве реке је узана и мање плодног земљишта има и нешто врбака, ливада и њива. Атар овог села граничи се и то: од истока до с. Коњуха, које припада Кратовском срезу, од запада до атар с. Довезенца, од севера до атар села Ораха и Руђинца и од југа до атара с. Мургаша. Цео атар овога села и северни део од Криве реке и јужни део, терен је веома брдовит и обрастао са чалијама (драч). Има мање по негде њива и коси положаја где народ ради ову земљу, али је иста слабог квалитета, па је народ сиромашног стања. Село је насељено и северно од реке Криве, разбијеног типа по брдашцима и махалама и јужно од ове реке такође по махалама. У селу постоји на јужној страни подигнута пре 70-80 година црквица посвећена Св. Николи, ту је и сеоско гробље, а у последње време подигнута је и школа. Ово село има сада преко 70 домова, који су сви Срби, турских посада није имало.¹⁵² По доласку попа Јована Славковића у Довезенцу око 1830. године, ово село било је још у први мах његова парохија. И у ово село је имало неколико добрих многобројних задруга и добрих домаћина, који су били на гласу и који домаћини били поштовани у целој околини. У раније време народ и задруга се рачунали имућнији по броју оваца, говеда и коња, па између бељаковчана било је имућних таквих домаћина са стоком. У атар овога села, а на Кривој реци од вајкада постојала је Бељаковска стара воденица, која је била искључиво својина бељаковчана, а поред ње у последње време подигнуте су још две воденице. И у атар овога села постојала је друмска механа на путу који саобраћа Куманово-Кратово и обратно. Пре 70 до 80 година с. Бељаковце је било прочуто са гајењем пчела по старинском начину у вршкарама, па је сваки

151 *Јужна Сџара Србија*, 228–231. Село се спомиње још у Дечанској хрисовуљи краља Стефана Дечанског из 1322. године.

152 *Кумановска обласћ*, 186-187. Истражујући села у околини Куманова, Јован Ф. Трифуноски крајем 60-тих и почетком 70-тих година XX века наилази на знатно измењену структуру становништва. Ипак, он доноси и званичне пописе по којима је 1921. године било 77 домаћинстава и 543 становника. Године 1948. село је имало 87 домова и 570 становника, а 1961. године 113 домаћинстава и 807 становника. Од 1921. до 1961. године разлика у броју становника је износила више 36 домаћинстава и 264 становника. Једино објашњење које Трифуноски доноси је да најстарији становници Бељаковца живе у Ђуреској махали и да је то род Ђуреваца од 11 кућа. И он се пита да ли су они најстарији становници и претпоставља да је њихов род пореклом од старинаца (Срба). За остале родове наводи да потичу од досељеника, али је у свом истраживању видно несигуран.

домаћин имао приличан број кошница, а неки су имали 70, 80 па и 100 кошница. Терен је био подесан за гајење пчела, па је народ овога села ту грану привреде искоришћавао. Ово село у последње време је знаменито и по томе: што је у његов атар на јужном делу од Криве реке, пронађен и саграђен Манастир, који је некада постојао па у неко немирно време поништен. Године 1880, месеца августа, старац Краљо Цветковић из с. Јачинца, дошао и открио место где је некада манастир, па и сада по провиђењу и вољи Божијој требало је подићи манастир са свима потребним одељењима и имовином. Познато је да је стари поп Јован Славковић из Довезенца остао и даље уз Цариградску Грчку Патријаршију, па с. Бељаковце, које је било његова парохија и оно је било уз свога свештеника. У ове крајеве беше се развила у околним селима јака егзархијска пропаганда за превођења народа у новоствореној црквеној организацији Цариградске Бугарске Егзархије, у томе превођењу, на страни егзархије и саме месне турске власти су помогли. Али стари поп Јован и његови два сина свештеника Константин и Димитрије чврсто су се определили уз Патријаршију, па и њихова села која су им била парохија остали су верни својим свештеницима. За подизање манастирског храма у славу и част светог Великомученика Георгија у с. Бељаковцу, издејствован је Царски ферман од Турске владе, а преко Цариградске Грчке Васељенске Патријаршије. Егзархисти су јако наваљивали да они подигну манастир и у њему успоставе њихову управу, али нису успели. Решеност и одважност попова Константина и Димитрија и јунаштво Атанаска Стојилковића у прво време егзархисти били су силом отерани. Ово село доста је помогло да се манастир изгради, било кулуком било под платом углавном радило се, а и од његов атар добар део непокретног имања било је заузето. После смрти старца Краље 1887. године, наставио је рад да и даље гради манастир Стојан Стефановић зв. „Роле”. Као свуда што се дешавало, где има егзархисти да нешто присвоје од великог значаја они су непрекидно радили и тражили присталице да то од значаја присвоје, тако и са с. Бељаковце, нашли су човека кога су рукоположили за свештеника и поделили село на две странке. Овај нови свештеник звао се Алекса Младеновић, он је био из фамилије Ђур(ћ)еваца, чија махала је насељена најближе до манастира, то се десило у 1896. години. По рукоположењу попа Алексе Младеновића на страни егзархиста село Бељаковце било је сада подељено на две странке, готово по броју домова подједнаке. Егзархисти су отворили и школу у село. Наши претпостављени видећи ово, они отворе школу српску у манастиру, па како су били напади чести од стране егзархиста у манастиру наши доведу и погоде једног наоружаног турчина по имену Зумбер, који је стално боравио у манастиру и чувао (га) од напада егзархиста. По упуту тадашње црквеношколске општине из Куманова, којој је стајао на челу егзархијски срески Архијерејски Намесник и његов секретар директор Кумановске прогимназије, егзархисти с. Бељаковца поднели су тужбу турским властима у Куманову и Скопљу да и они имају удела у управи и изградњи манастира. Турска власт донела је решење, да преко кога је издејствован Царски ферман за подизање манастира томе припада овај манастир, а пошто је ферман добијен преко Цариградско Грчке Патријаршије, то представници Патријаршије имају права на манастир. На тај начин егзархисти су бивали неколико пута одбивени. За све ово има се највише захвалити Довезенчанима и њиховом свештенику Димитрији и газди Атанаску Стојилковићу, који су турске власти документима убеђивали да донесе оваква решења. Док се радило на црквеном и просветном пољу, биле су борбе речима, свађама и судске, али од 1897. године, егзархисти отпочеше политичку и оружану борбу против Турске државе. У селу Бељаковцу на

страни егзархиста било је мирно, јер је Македонски Комитет радио у центрима егзархата, а ово село било је на периферији њихове пропаганде. Тако стање мирно трајало је код Бељаковчана све до 1904. године, када се појави наша четничка организација. За протекло време егзархисти су привукли на своју страну дотадашњег татора манастирског Стојана Стефановића Ролета, па и то није им помогло, већ су држали у селу учитеља баш у Ролевој кући. Наша чета организовала је Довезенце и Јачинце, али у Бељаковцу није се могло спровести организација услед тога што учитељ егзархијски био је највећи стуб, који је село одржавао уз егзархисте. Тај човек био је по имену Теодос Михаилов Шољаков из Куманова, дугогодишњи учитељ и препреден агент и искусан говорник, који је упућиван од Кумановску егзархиску општину, не да шири просвету у народу, јер у ствари школе није ни било, већ поред самога Довезенца и манастира да буде па да угрожава ова места баш када је настало судбоносно време по наш народ после покоља у Кокошињу, Рудару и убијство Атанаска Стојилковића из Довезенца од стране Македонских четника, па је Теодос чекао даљи резултат, шта ће ова села урадити овако уплашени и обезглављени.

У Довезенцу тада је био српски учитељ Јован Д. Џокић из Куманова, а зет убијеном Атанаску. По поновном повратку Јована Довезенског из Србије, морало се преузимати акција против сарадника Македонског Комитета, па је једне новембарске ноћи убијен Теодос Шољаков у кући Стојана Стефановића Ролета. Ипак Бељаковчани су остали онако, јер поп Алекса је остао жив. Наше чете све су се више јачале и на друга места страховите ударце наносили Македон. Комитету и освајали терен, а Бељаковце је остајало по страни. Многи наши људи из овога села постали су сарадници наших чета и добили оружије па су почели да сарађују. Још исте 1904. године новембра месеца три чете Македон. четника од 75 људи активних четника под вођством Атанаса Бабате, Бобета и Косту Наункова који су преданили код егзархиста у Бељаковцу извршили напад на Бељаковски манастир са намером да га освоје, наше људе побију, да успоставе у њему своју управу, па одатле да нападну на Довезенце и њега освоје и приведу својој организацији, али наши људи у манастиру дознали ову намеру четника па их добро дочекали, било је кажу један тешко рањен четник и два лакше. Од тога доба више Македон. четници нису нападали на манастир. Два пута било је паљено село Довезенце и није имало толико материјалне штете, а само једна жена и двоје мале деце су убијени. У свима овим нападима на манастир и на Довезенце било је учесника уз Макед. чете и бељаковчани. Затим наша чета под вођством чича Павла Младеновића од 10 четника, заданила је у с. Бељаковцу дана 1. и 2. јуна 1905. године, дознавши за ово егзархијски свештеник Алекса Младеновић, издао их турској војсци па су 7 наша четника погинула, ту је и чича Павле погинуо. Ми срби и тај губитак смо претрпели, онда је изашао Јаћим син чича Павла у четнике пуцао на попа Алексу ранио га у руку, али није могао да га убије. Од онда поп Алекса прешао да живи у Куманово, наши су извршили два напада на Бељаковце у 1906. години, па је цело село примило нашу чету, нашег свештеника и нашег учитеља, те на тај начин егзархисти с. Бељаковца нестали су. И ако од ових сељака да се неко појављивао да сарађује са Макед. комитетом, није могао ништа да учини. По прелазу с. Бељаковца на нашу страну Довезенце је било осигурано са три стране, само је остало отворено према с. Мургаш, али са те стране Довезенце природно било је заштићено, јер их је раздвајало брдо Липац.

Има много од Бељаковчана који су били раније на нашу страну док присвајање из једне у другу странку мирним путем, па доцније кад је настала оружана борба и у

тој борби се прихватили. У овако подељеном селу тежак је био живот, јер сусед суседа може издати па да човек настрада, али морало се придржавати оној странци у коју се човек затекао. Међу првих људи наших спада Петар Тасић из фамилије Кајсеваца, а његов стриц Јован био је егзархиста. Када је извео чету Јован Довезенски и стигао у Довезенце Петар је први од Бељаковчана ступио у организацију наших четника. Доцније почели су се одигравати догађаји тешки, онда Петар напусти кућу и своју многобројну породицу, па се одметне у четнике. Кад су подлегли егзархисти и село се ујединило Петар се вратио својој кући, а турске власти нису га приметиле да је био у нашу чету, па је остао миран. За сво време од 1904. године па непрекидно до ослобођења 1912. године, Петар је био највећи повереник за нашу четничку организацију. Његова кућа увек је била отворена за српског свештеника, учитеља и сваког брата Србина. За време светског рата од 1914. па до 1918. године Петар је био у годинама па није мобиласан. Када је 1915. године Бугарска окупирала ове крајеве Петар је остао кући, па су његову имовину много пљачкали бугарски војници на име реквизиције. Проказиван од својих суседа бивших егзархиста Петра су много пута тукли бугарски војници. Бугарски претседник општине Довезенске злогласни Теодос Стаменовић зв. „Фенер” много је мрзео Петра, али није смео да га напада, јер Петар је био борбен човек па никоме није се бојао, па за то Фенер је упућивао бугарске војнике да га туку. Његови синови и читава породица били су противници бугарима, па један његов син био је у служби граничара, према бугарској граници. По ослобођењу 1918. године Петар је својим трудом и поштем радом откупио доста велико имање од Коњушких бегова, па је своје имовно стање поправио. Био је задовољан што је ове крајеве овладала Србија, па за свој труд и муке које је претрпео није жалио. Његова кућа увек била је отворена и радо примала свештеника, учитеља и свакога брата Србина братски угостила. Петар је умро 1927. године у 72 године старости, али се жалио много што су га бугари тукли. Бог да му душу прости, он је био добар човек и србин и за српство у своме животу страдао, па је право и његово име унети у ову књигу.

Стеван Кајсеvски је био стриц Петра Тасића, још од прво време појаве егзархиста у ово село Стеван је чврсто био привржен уз Довезенских попова, па никако није хтео ни да чује за егзархисте. Имао сина јединца Трајка па је њега дао у српску школу у манастир Бељаковски, Стеван је и сина васпитавао у српском духу. Умро је око 1898. године, али док је био жив није волео егзархисте нити њиховог свештеника ни учитеља, већ једина му је била веза са Довезенчанима. Па за то и Стеваново име уносимо у заслужних Срба бељаковчана.

Никола Кајсеvски и он је био стриц Петра Тасића, после предаје дотадашњег татора Стојана Стефановића Ролета егзархистима, који су хтели да овладају манастиром, Никола је постао манастирски тотор, за његово време постојала је српска манастирска школа, за његово време било је највећи насртај егзархиста на манастир, за његово време био је одређен наоружан турчин Зумбер да чува манастир, па је Никола доста учинио тада за очување манастира наслањајући се на Довезенчана. Доцније неко време напустио је манастир јер га је заменио вредни и јуначки поп Дича (Димитрије) Трајковић из Старога Нагоричана. Када су Македон. четници спремали напад на манастир мес. новембра 1904. године, тројица војвода и 75 четника Никола је поверљиво обавестио поп Дичу у манастиру, па су онако јуначки дочекани четници нападали и више нису нападали на овај манастир. Никола је умро пре ослобођења 1912. године, па је вредно и његово име унети у ову књигу међу заслужне људе.

Алекса Мусевски, Спаса Ивановић-Сукевски, Бошко Свирковски и још многи домаћини из с. Бељаковца, који су били на нашој (страни) и све терете, патње и страха подносили и нису подлегли, већ сачекали да се цело село нама преда и да постане једно ипак наши људи су страховали од суседна села који су били у вези са Макед. комитетом јер с. Бељаковце је на самој граници ср. Кратовског где је била централа за Макед. комитета, па услед тога наши људи из овога села много су страховали.

Денко Стојановић је син Стевана Стојановића зв. „Роле”. Из ране младости Денко је ишао у Србију и радио баштовански посао са бугарима у околини Смедерева. Он се са оцем никако није слагао, јер његов отац Стојан Роле био је око 18 година неограничен тутор Бељаковског манастира учинио је много да се црква угради и манастирска имовина унапреди, па доцније на наваљивање егзархиста пришао к њима и обећао да ће им и манастир предати, наши водеће личности дознавши за овај рад Стојанов са егзархистима, уклонили су га из манастира. Још је тежа кривица Стојанова била та: да је он зет старога попа Јована Славковића из Довезенца и да су га у први мах њега метнули за помоћног татора Краље Цветковић који је манастир открио, а сада Стојан Роле заборавио сва указана му добротинства и поверење па се решио после толико година рада на страни Срба, да приђе егзархистима. Тај Стојанов поступак његов син Денко осуђивао је па отишао 1906. године у наше четнике. Неколико година четовао бивао код разних војвода и доживео ослобођење 1912. године. После тога наставио да живи оделно од свог оца, умрела му је била жена, па је нашао једну жену српкињу, али живела на турском имању код једног Бега. Никој није се примио да ову жену избави из турске руке, већ се Денко прими отиде Бегу у авлији позове гу и поведе својој кући у Бељаковцу, то је било у 1914. години, доцније иста жена замолила је Денка да је одведе код њене браће у неко село Кратовског среза, отишли обоје тамо, па на повратку није жена пошла са њим, Денко извади леворвер па је убије на месту, а њена браћа убију и Денка те тако заврши свој живот овај човек иначе четник и добар србин. За свој ранији живот заслужан је да се име његово унесе у ову књигу.

Иван Коњаковски и Јован Ристевски, оба ова старца су из села Довезенца, чим је отпочео Бељаковски манастир да се гради, они нису имали родбину па као самци прешли да живе у манастир. Од 1885. године ова два старца су стално у манастиру и радили сви манастирски послови што год је имало. Деда Иван је био црквењак и умивао људе који су долазили на лековиту воду, он је био послушан и вредан старац па је доста послова радио, као на пример чистио собе, поливао башту, надгледао пчеле и све друге домаће послове. Јован је био кувар, он је месио хлеба, готовио јело, правио сира и других радова. Све што је долазило било добро било зло по овоме манастиру у те бурне године, ова два старца су подносили. Када је настало оружано обрачунавање између наших и Макед. комита, сви слуге младићи склањали су се, а ова два старца били (су) на своје место. По своме положају манастир је био удаљен свега на 500 метара од атар с. Коњуха, које село је припадало у Кратовском срезу, а овај срез био је центар рада Македон. четника, па због те близине страх свакога је обузимао. Деда Иван је раније умрео и није дочекао ослобођење, а Јован је дочекао и 1918. год. За то се уноси имена ових старца, што су свој рад и живот посветили за добро Бељаковског манастира, па доцније куражили осталу послугу, која је послуга и на страшном месту застала.

Јане Младеновић-Николчевски, је родом из села Бељаковца у фамилији Николчеваца, а која је била многобројна. Ова фамилија при подели на патријаршисте и

егзархисте, била је искључиво на страни патриаршиста и држали су се уз Довезенчана и њихових свештеника. Јане је био рођен око 1870. године, па кад је дорастао као младић, он је у неколико подржавао значи угледао се на газду Атанаска Стојилковића из Довезенца, јашио је добро опремљеног коња, носио се чисто, често ишао на пијац у Куманово, обилазио сабори и заветине и донегде постао угледан човек, а често се дружио са нашим свештеницима, учитељима и првим људима из Довезенца и Куманово. Око 1900. године Јане се пресели са породицом да живи у Куманово и тамо је наставио да живи онако дружећи се са нашим људима са села и из вароши, па за то је био обележен као велики србин, јер његово друштво је било само срби. Све претходне борбе и страдања егзархиста од 1897. до 1904. године Јане као варошанин живео је мирно, макар и у његово село да је настао расцеп, Јане је само са Србима се састајао. Када је с јесени 1904. године настало оружано обрачунавање између наших и Македонских четника, између срба и егзархиста, тек тада Јане избија на позорници да служи српству и свом народу. Он као кирајџија уселио се у Цаћићевој кући која је била на периферији вароши и одмах из авлије његовог стана ишло се право у баште и даље према реку Кумановску у пољу. Наши преставници комитета у вароши изабрали су били Јанета да дању и ноћу иде по села и одржава везу између вароши и села и између варошких управника Комитета са четама на терену и да се чете прилагођавају према приликама, које влада(ју) у вароши. Ту своју тешку одговорну и ноћу путујућу дужност пролазећи по 20, 30 па 40 километра за једну ноћ и хватање везе између вароши и села Јане је вршио тачно савесно и на време. Ако би турци вршили сутра претрес у неком селу, наши управници су дознавали, па су Јанета ноћу слали да дотично село предупреди о томе да се дотично село припреми и склони ствари и оружије. Ако турци дознаду за боравак неку нашу чету па хоће да је нападну, Јане пре време стигне и упозори четнике да се склоне. Ако турци намеравају неког виђеног србина да ухапсе и осуде, Јане га преко ноћи обавести те се дотични уклони па побегне преко границе у Србију. Тако исто је рађено и са Македон. преставницима одн. егзархистима, који су имали централну управу у вароши, па одатли издавали наређење својим теренским четама. Све што год дознаду наше водеће личности опасност од стране Макед. комитета по наше људе и наша села (која им долази), сва та извештаја из вароши и села преноси Јане пре време да би се узело марке против тога. Потребно је било да се у варош унесе известан број оружије и муниција да се грађанство наоружа, Јане је удесио у село нашао кола потоварио сламу, напунио их оружијем и муницију, сељак дотерао сламу на пијац у варош, одређен је човек који је купио ова кола сламу дотерао у своју авлију стоварио прикрио оружије и доцније подељено нашим људима. Како год да се замисли у тим страшним (и по живот опасним) моментима, Јане је учинио такву услугу нашем народу и нашој четничкој организацији, а његова дужност је била тешка и претешка, али он је отправљао. На сваком кораку приликом изласка из вароши ноћу могао је да буде ухваћен од турске патроле, даље (идући у села) и од Макед. четника када је ишао на даљину, али Јанета је служила срећа све је извршавао, а нигде није пао непријатељима у руке. Све је овако радио је до Хуријета 1908. године па је и даље наставио. Једном приликом пијачног дана (после Хуријета око 1910. год.) једна група арнаута од пет до шест људи ушли у Бајловску механу у Куманову пронашли попа Дичу и хтели леворверима да га убију, ту поред попа Диче био је и Јане имао у себи два леворвера, а поп Дича није имао, па за то Јане даде један леворвер попу Дичи а један задржа у себи, поп Дича погледа у леворвер па у арнауте па изговори: „колко метка има толко су ови моји”,

показујући руком на арнауте. Ова група видећи да ништа не може учинити и да ће stradати, они опет у групи напусте кафану и отиду. То се десило у лето 1910. године, па за све ово поп Дича много благодари Јанету што се десио ту са оружјем иначе би страдао. За време Балканског и српско-бугарског рата 1913. године, Јане је био у Кумановској општини као пандур, јер је био неписмен, исто тако био је повереник нашем среском и окружном Начелству. Од своју уштеђевину купио је једну турску кућу у турској махали па се ту из Цаћићеве куће преселио. Када је установљен Првостепени Суд за Округ Кумановски Јане је постао служитељ у суду и поверљив човек сви судије и писари судски благо и учтиво су се понашали према овоме човеку. Када су бугари 1915. године окупирали ове крајеве Јане је остао својој кући у Куманову. Знајући Кумановци-егзархисти и присталице Македонског Комитета Јанев рад из прошлости мучили су га тукли па најзад интерниран је у Бугарску где је у интернацији провео до ослобођења 1918. године. Вратио се кући у Куманову примио свој пређашњи посао, па је око 1927. године у носу оболео од болести рака. Боловао је две године и умрео. Интересантан је живот и рад овога човека, по нарави кротак, тих, миран, говор му тих никад се не љути нити се узрујава, свакад присебан и спор, вршио је невероватно тешке и одговорне послове који су у то време много користили нашем народу и нашој четничкој организацији. Још више интересантније је то: он је имао још два млађа брата, оба су били на печалби у Румунији, оба се вратили у с. Бељаковце, оба се преселили у Куманово, они пришли егзархистима и постали сарадници Македонског комитета изашли на површину па му је најмлађи брат постао и активни Макед. четник, док Јане није марио за браћу осуђивао њихов рад одрекао се браства није их посећивао нити са њима разговарао, њих сматрао за најгоре људе, само за то што су присталице егзархиста. А и његова браћа су таква према њему били.

Овај човек својим радом и животом потребно је више него ико други да се унесе у ову књигу. Слава ти чича Јане!

31. СЕЛО СТРЕЗОВЦЕ¹⁵³

Ово село налази се источно од варош Куманово и удаљено је око 15 километара. Да би се дошло у ово село има два пута од Куманово до њега, један пут иде у правцу с. Клечевца до преласка реке Пчиње па се скрене кроз Јачински атар и отиде се у село, а други пут води по насип који иде од Куманово-Страцин-Крива Паланка, па чим се пређе ћуприја код с. Војника одмах се спушта у ово село.

Атар овога села граничи се и то: од истока до атар с. Ораха и Довезенца, од запада до атар с. Клечевца и Војника, од севера до атар с. Облавца и од југа до атари с. Јачинца и Довезенца. Село је разбијеног типа насељено је по махалама, атар је веома различит има узвишења и низине, али земља је слабо родна. Село сада броји преко 50 домова и сви су срби.¹⁵⁴ У раније доба у ово село постојало је турска имања поседа па до ослобођења 1912. године. Има историјских заостатака, а то је црква Стрезовска. По народном предању прича се ово: да је нека баба властелинка, која је владала у ове крајеве пре Косовске битке хтела себи да подигне задужбину-цркву, ухватила мајсторе из Кратова па почела зидати цркву велику. Црква је сазидана, сва од тесаног камена до сводова, али у то време десила се Косовска погидија и баба зауставила грађење цркве, па је наредила да се доврши источна страна олтар(а) и још мало иза олтара да се покрије па да се колико толико спреми црква за службу, а остали део на

153 *Јужна Сџара Србија*, 212-215. Село Стрезовце припада источном делу Кумановске области. По наводима Јована Хаџи-Васиљевића, у атару овога села Турци су имали имања. Емин ефендија из Куманова имао је чифлук са четири куће за чифчије. Такође је записано да се у атару овога села налази Аниште, трагови поповског хана, на левој страни реке Живуше, а ту су и остаци средоречких ханова.

154 *Кумановска обласи*, 137. „У селу Стрезовцу 1921. године било је 58 домаћинстава са 371 становником. Године 1948. село је имало 87 домаћинстава са 561 становником, а 1961. године 100 домаћинстава са 635 становника. Од 1921. године до 1961. године разлика је износила: више 42 дома и 264 становника.” Трифуноски је забележио да Стрезевце почетком 70-тих година XX има века 70 домаћинстава, од чега су припадала 29 старијим родовима, док је 41 припадало досељеницима чије се порекло зна. „...У старе родове припадале су фамилије: Велковци, Стефановци, Шуклинци, Терзинци и Зајци, сви славе светог Арханђела, само 5 кућа Велковци славе св. Николу. У досељене родове спадају: Шарковчани (Петковдан) досељени са Шар-планине, Попинци (Арханђела) потичу од претка Стојана који се још пре 110 година доселио из околине Ниша. Деда Илијини (Арханђео) досељени из кумановског села Коњуха; Живуша (Петковдан и Митровдан) досељени из кумановског планинског села Дејловца. Дејловчани (Митровдан) имају исто порекло као и предњи род. Зајачка Дупка (Арханђео) досељени из села Огута у Г. Пчињу. Чифличани имали су исто порекло као Зејачка Дупка.” Наглашено је да су једино становници овог рода радили на чифлуку Јашар-бега, као и да су сви родови ове групе досељени углавном током XIX века. Овај запис Трифуноског би потврдио да је у Стрезевцу било више турских имања, као што наводи и Михаило Петровић у свом рукопису.

западу да се заустави зидање.¹⁵⁵ Тако је и било данашња црква Стрезовска постоји још од тада како је преграђена, а задњи део стоји недозидан. На једном камену стоји натпис и то: маистор Рада из Кратово. Стари људи препричавају да су знали чак и име ове жене властелинке и да је њено одело стајало у једном сандуку у цркви до пре неколико година. Народ овога села је сиромашан, јер земља је слабо родна, а за сточарство није им подесно место, брдашца су голети и нема довољна испаша стоке. По доласку попа Јована Славковића око 1830. године у Довезенцу село Стрезовце припало је у његовој парохији. Кад су се појавили егзархисти у ове крајеве око 1874. год. па на даље село је остало уз своје свештенике дакле уз патријаршисте. До 1896. село је било на нашој страни, али те године егзархисти успеју да преведу неколико дома уз њих и пошаљу свога учитеља. Као егзархиски свештеник ово село опслуживао је поп Алекса Младеновић из с. Бељаковца, а српски свештеник тада био је у Стрезовцу поп Димко син попа Јована Славковића. Ова настала поцепаност села и прелажење у егзархисте, нагнало је поп Димка да рукоположи у чин свештеника свога сестрића Симеона Серафимовића из Стрезовца из фамилије Шарковаца. Док је трајала црквено-школска борба између срба и егзархиста село Стрезовце и ако подељено није би(л)о сеоских свађа и трзавица. Егзархијски учитељи у Стрезовцу нису могли да врше своју мисију, већ једино да се нађе међу сељацима, нити је било школа нити ћака у њој. Када је 1897. године па на даље настало хапшење, мучење егзархиста из села Стрезовца ниједан није пристао да ступи у ову организацију. Такође и за време устанка 1903. године ово село било је мирно. Далеко и без везе од с. Кокошиња и с. Рудара где су били 1904. године настали покољи наших људи, а теренски суседно са село Довезенце, ово село остало је мирно. Када је с јесени 1904. године Јован С. Довезенски извео нашу чету и отпочео да организује народ по угледу на Макед. комитет, а са циљем да наш народ сачува и одбрани од прелажења у егзархисте, Стрезовце примило је нашу чету и сви дотадашњи егзархисти пришли нашој организацији. Тако и на тај начин и без велике трзавице ово село постало је јединствено, доцније народ се наоружао и бранио од Макед. четника. Пошто су видели Макед. четници и њихови сарадници егзархисти да су изгубили ово село они су окривили србе из Шарковске махале из које је био и наш свештеник Симон Серафимовић, па једне новембарске ноћи 1904. године Макед. Комитет упали Шарковску махалу, штете материјалне од паљевине било је доста, али људских жртава није било. После ове паљевине наш народ отворио своје очи па се припремао на одбрану. Даље после 1904, 1905, 1906, 1907. и 1908. године Стрезовце је постало највећи и најсигурнији канал, све што има чете да дођу за села Довезенце, Јачинце и др. има да дођу преко Стрезовце, све што има да се враћа натраг опет иде преко Стрезовце. Исто тако и оружје ишло је по овај канал. У њему за сво време четовања није се десила ниједна несрећа, већ све је ишло добро. Поред тога Стрезовце се граничи са с. Обловце, које је остало уз егзархисте и до с. Младо Нагоричино, које је било егзархиско. Када се узме у обзир теренски на коме је постојало ово село, оно је сувише много учинило за одржавање села Довезенца и Јачинца. Из овог села има много заслужних људи, који су сарађивали са нашом четничком организацијом и успешно је водили, па је било од неоцењиве користи, али имена тих заслужних људи не могу навести из разлога тога

155 Прича коју наводи Михаило Петровић преносила се са колена на колена и одговара запису у писаним споменицима из 1379. године у којима се као обласни господари помињу Евдокија, удовица севастократа Дејана, и њен син Константин Дејановић, потоњи господар ђустендилске области.

што сам мало упознат са људима из овога села у то доба. Доцније ако ми се укаже прилика да боље проучим, имена заслужних људи из овога села унеће се накнадно, а сада уносим само неколико заслужних људи од њих и то:

Поп Симон Серафимовић, он је родом из фамилије Шарковаца, мати његова била је ћерка поп Јована Славковића из Довезенца, попови Константин и Димко били су му ујаци. Симон је рођен у 1878. години, па када је дорастао за школу његови родитељи дали су га у Довезенску српску школу, која је отворена 1890. год. Неко време био у овој школи, па је био и у манастирској школи која је била отворена у Бељаковски манастир. Пошто је свршио основну школу по препоруци његовог ујака Димка из Довезенца, Симон је упућен на даље школовање у Призренску Богословско-учитељску школу. У тој школи Симон је остао две године па исту напустио недовршивши је. Док се он школовао у његово село приволели су егзархисти неколико домова па (их) превели у егзархисте и отворили њихову школу. У Довезенцу, беше већ поодавно умрео поп Константин, па његов млађи брат поп Димко сам остао у парохији, а егзархисти око с. Довезенца појачавали своју пропаганду и преводили народ на њихову страну. Довезенце тада било је јако угрожено, суседно село Мургаш пришло егзархистима добило свештеника и учитеља, и суседно село Јачинце прешли неколико дома уз егзархисте и добило учитеља, суседно село Бељаковце половину пришло егзархистима и добило свештеника и учитеља, суседно село Стрезевце прешли половина домова на страни егзархиста и добили учитеља, видећи овакво стање поп Димко, онда он одведе у Скопљу код нашег Митрополита и рукоположи свога сестрића Симона у чин свештеника.

Сада већ поп Симон опслуживао је остатак домова своје село Стрезовце и с. Клечевце, а истовремено помогао своме ујаку поп Димку у Довезенцу и у Бељаковском манастиру. Као сви српски свештеници и учитељи за време рада Макед. комитета међу егзархистима, наши су били мирни, такође и за време устанка у 1903. години. Поп Симон млад и бугарин свештеник био се одупрео егзархистима и почео неких домова из своје село да преводи опет на нашу страну. Када је Јован Довезенски 1904. год. извео нашу чету и почео да организује наш народ, ово село одмах је приступило нашој четничкој организацији, а поп Симон постао свештеник на цело село. Као и сви остали људи који су сарађивали са четом прво место заузимао свештеници и учитељи, па тако и поп Симон је био сарадник. Године 1907. по тужби егзархиста од околних села турским властима био је окривљен и поп Симон, па дознавши да ће бити ухапшен и осуђен, он пређе илегално српско-турску границу у Врање и ту остао као свештеник, који је помагао врањским поповима те од тога прихода живео. Када су Младотурци дали Хуријет слободу 11. јула 1908. године, сви политички кривци били су амнестирани, па и поп Симон се вратио својој кући у с. Стрезовце и наставио да опслужује своју парохију. Тако је остао до 1912. године на служби, а за време рата српско-турског побегао испред турских жандарма у Козјачке планине. За време борби на Куманово и поп Симон је био у одред Војводе Вука. По ослобођења 1912. и 1913. год. остао у своје село, али у 1914. години буде премештен у варош Куманово, ту је остао на служби до доласка бугара 1915. године, па када су окупирали бугари ове крајеве и успоставили своју власт попа Симона су интернирали у бугарску. У интернацији био је по разним логорима и остао до ослобођења 1918. године. Вратио се из Бугарске у Куманову примио опет парохију и наставио службу. Године 1923. заболоо је и умрео. Покојни поп Симон био је добар Србин, целог свог службовања у селу и у вароши било је на корист српства и српском народу, умрео је на

45 година, баш у најбоље време свога живота. Потребно је да се и његово име и његов рад унесе у ову књигу јер је радио када је било најсудбоносно време по опстанак и живот нашега народа у ове крајеве.

Слава му.

Други заслужан човек из с. Стрезовца за нашу четничку и националну ствар био је Аврам Додић родом из истог села, а из фамилије Шарковаца. Аврам је још из младости имао дар доброг и напредног младића. У прво време његове младе године био је слуга у Куманову, па доцније кад је одрастао и оженио се почео да стиче имовину, подигао лепу кућу на једном живописном месту поред потока назван „Живуша” па се по томе прозвао Аврам Живушки. Кад се у ово село појавила егзархијска пропаганда и његово село поцепано на две стране, Аврам је био уз наших људи и није хтео ни да чује за егзархисте, он је тада био првак у селу па је много домаћина саветовао да не прилазе егзархистима и заиста многи су га послушали. Аврам се увек дружио са нашим свештеницима, учитељима и првим људима из околна села и вароши Куманова. Као сви срби онда тако и Аврам остао миран када је Макед. комитет и његове присталице подигли се и организовали против турске државе, остао миран. Када је с јесени 1904. године Јован Довезенски извео нашу чету и организовао ово село, Аврам је постао први претседник наше месне организације у своје село. Њему има се захвалити, што су егзархисти из овога села пришли нашој организацији без великих потреса, па се с. Стрезовце ујединило и учинило велику услугу нашој организацији, јер је постало канал прелазни. Све што је чета била да дође из Козјачких планина за с. Довезенце и даље за Велешки крај, имала је једино прећи преко с. Стрезовце, а када се враћају чете исто тако имају овим каналом пролазити. Сав материјал и оружје имало је преко овога села пролазити, па за то било је потребно у ово село имати сигурне људе у оно време, а с. Стрезовце заиста је дало такве људе, којима је био на челу Аврам Додић.

За време рата 1912. године, као и свих остали из ових села и Аврам се склонио од турака. Када су после ослобођења успостављене општине с. Стрезовце је прикључено уз Довезенску општину, а Аврам је постао кмет у свом селу. Аврам је био нераздвојни друг и пријатељ попа Диче (Димитрија Трајковића) док је поп Дича управљао Бељаковски манастир, па и доцније (су) се дружили. За време окупације Бугара 1915. год. Аврам знајући шта га чека од бугара, он је са нашом војском оступио до Косова, па у друштву са попа Дичу и Манасија Тасића учитеља из Клечевца прешли на Грчку територију и сво време окупације од 1915. до 1918. године Аврам је био као цивилан избеглица у Солуну, јер је он прешао године старости па није мобилисан. Године 1918. вратио се својој кући у с. Стрезовце па продужио да ради на своје имање. За време бугарске окупације и његова кућа и имање страховито је опљачкано. Умрео је 1927. године пошто је живео више од 65 година старости. И овај човек има велику заслугу за нашу четничку организацију, јер је био на дужности у своје село баш када је било време најопасно по опстанак срба у ове крајеве, па је својим радом много допринео да се српски народ у ове крајеве одржи, јер канал кроз с. Стрезовце служио је и за Велешке чете. Право је да се и његово име унесе у ову књигу заслужних људи, Слава ти чича Авраме.

Поред многобројних Стрезовчана заслужних у оно време за нашу четничку организацију, био је и Заирко Величковић из фамилије Шарковаца. Заирко је био сиромашног стања, а по годинама старости био је вршњак Аврамов. Он је био пољски чувар у с. Стрезовцу, па за сво време четовања наших чета Заирко је био путовођа и

одржавао везу између Стрезовца, Довезенца и Јачинца, у њега наши четници имали су велико поверење и заиста Заирко је занемарио и свој дом и своју дужност чувара поља па се сав ставио у служби наших четника. Доживео је ослобођење 1912. године. Али доцније за његову судбину живота како се провео није ми познато, нити сам дознао када је Заирко умрео. И овај човек на оваквом важном месту учинио је велику услугу, па је право да се и његово име унесе у ову књигу заслужних људи и да се његов рад помиње за дуго. Слава му!

32. СЕЛО МУРГАШ¹⁵⁶

Село Мургаш по административној подели још од старина припадало је под Кумановски срез, од Куманова удаљено је око 15 до 16 километра а правац од Куманова је југоисточни. Да би се дошло из Куманова за ово село, пут води из улице Пројевске у правцу овога села, поред бање иде се у с. Шупљи камен, ту се пролази река Пчиња па даље се иде кроз с. Зубовце, па поред с. Новог сељана, и памачког села Косматце дође се у с. Мургаш. Из далеко види се источно од овога села брдо Липац, које почиње ово брдо изнад села Довезенца, пролази изнад Мургаш и свршава се Кутлибешком потоку. Атар села Мургаша са истока граничи се са атар с. Бељаковца и села Кутлибег, са запада до атари села Косматца и Клечевца, са југа до с. Кутлибега, са запада до атари села Косматца, са југа до атари с. Кутлибега и Градиша, а са севера до атари села Довезенца и Јачинца. Ово село заузима највише простора брда Липац и његових огранака. Село је разбијеног типа разбацано по махалама и захвата велики простор. У њему је пре 70-80 година имало турски посед, па је још раније сопственик тога поседа продао мештанима, па се доцније ово село рачунало за „раетско село”. Сада Мургаш има око 75 до 80 домова сви су Срби.¹⁵⁷

У селу још одавна постоји црква посвећена св. Параскеви (14. октобра) и поред цркве стара школска зграда. У овој школи временом је радила и у њој имало је учитељи путујући Кратовци и неки Штипљани. Народ овога села био је пре 50 и 60 година врло богат па је у селу било много задруга са многобројним члановима.¹⁵⁸ Ово село је било прочуто по гајењу оваца, јер само место то им је дозвољавало. Имали су

156 *Јужна Сџара Србија*, 231-235. Ово село се спомиње у домаћим писаним споменицима из 1379. године. Између осталих, и ово су село поклонили манастиру Хиландару Евдокија и њен син Константин Дејановић.

157 *Кумановска обласи*, 171. „У Мургашу је 1921. године било 55 домова са 432 становника. Године 1948. село је имало 88 домова и 561 становника, а 1961. године 85 домова и 546 становника. Од 1921. године до 1961. године разлика у броју становника је износила више од 30 домаћинстава и 114 становника.” Трифуноски почетком 70-тих година XX века бележи да у селу постоје стари родови Јовчевци, Пауновци, Дољномалци или Манојловци, Банковци, Бачевци, Пешеви, Петревци за које се говорило да потичу од истог порекла и славе св. Петку и њихове куће су се налазиле на потезу Старог села. У досељене родове се убрајају Марчевци (св. Ђорђа), Котливарци (св. Арханђела), којима се не зна порекло, Дошљаци (св. Јован) пореклом из околине Врања, који су се овде доселили отприлике око 130 до 160 година пре настанка рукописа М. Петровића. Сродници из ове фамилије живе у селима Градиште, сада Козарци, и Кучкареву, које је променило назив у Тасевце.

158 *Јужна Сџара Србија*, 501. У селу Мургаш постојала је школа од половине XIX века. Први учитељ био је потоњи поп Кипријан, који је био учитељ и у Градишком манастиру. Он је донео први бугарски буквар 1880. године у мургашку школу, али није знао да предаје из њега.

сувише велику испашу за овце па су ту испашу користили. Али од 1878/79. године насељено је на утрини избеглице турске из Бугарске названи „памаци” па је утрина предата њима, а Мургашани почели да опадају. Неко време трговци оваца зв. „целепи” чак из Цариграда долазили у ово село за откуп оваца. И у с. Мургашу по слави коју славе види се да има доста махала из једне фамилије. И ако село из раније доста богато ипак је иза Довезенце у многоме заостајало, јер у селу нису имали они везе што их је имало Довезенце. По доласку попа Јована Славковића око 1830. године, с. Мургаш постало је његова парохија, па по смрти његовој, остали су његови синови поп Константин и поп Димко да га опслужују. У почетку појаве егзархиста у ове крајеве око 1880. године и ово село је остало уз патријаршисте и поштовало своје свештенике. У њему је имало школа са старо-словенском наставом, па је имало неколико људи који су знали читати. Баш у последње време око 1882/83. и 84. године, у ово село био (је) неки Штипљанац учитељ, па за време његовог учитељевања заменио аз, буки, вреди са а, б, в, г, и тд. тојест бугарску азбуку. Наши свештеници и први људи у то време нису учили ово што је радио овај учитељ Штипљанац, јер (су били) жедни писмености па су сваку науку прихватили, али од тога човека остала је клица, која је кроз десетак дванаест година унела забуну у младиће и старије људе, па се ово тако богато и важно село отргло из руке патријаршиста. С пролећа 1893. године, егзархисти из Куманова нађу једног старијег човека по имену Кипријана Додића понуде му свештенички чин и овај човек приђе егзархистима рукоположи се за свештеника и привуче уз себе око 60 домова. У исто време егзархисти нађу два младића, који су били у школи код онога Штипљанца ђаци, њих двоје поставе за учитеље у село. На тај начин ово богато и значајно село истрже из патријаршиста, само остане мањина од двадесетак домова, па кроз неколико година и та мањина приђе егзархистима, а само је остала једна кућа верна до 1905. године када је радила четничка организација.

Прелазећи уз егзархисте Мургаш није могао имати онај значај и препорођај што га је имало Довезенце, свештеник који је био у њему био је само за црквени одбреди способан иначе у народу није измакао од једног обичног сељака. Учители, који су били и то: Јордан Краљевић и Теодос Дамњановић, они су били само толико писмени да су једва натуцали по коју реч из уџбеника, који су били на бугарском језику, много речи из ових уџбеника нови учители нису ни сами знали значај поједине речи, већ су често ишли у Куманово у егзархијској школи и тамо код варошких учитеља поучавали се. Ништа ново у селу било народне песме, било игре и приповетке нису уносили, јер и сами нису знали. На тај начин просвета слабо је продирала у омладинаца, а народ овога села остао је прост и није коракнуо просветно напред. Главно је то било за руковођење Егзархијски кругови у Куманово, да је свештеник, учители и народ њихов присталица и да подржавају њихову пропаганду. Док код Довезенчана стоји ствар сасвим обратно, свештеник је национално свестан, учитељ уноси нову науку у омладину, народне песме и игре, прваци свесни људи руководе сеоски послови на добро, задовољни су управљачи турци, задовољни су претпостављени народни вође, па је задовољан и сам народ.

Између Мургашана било је добрих домаћина, који ово новостворено стање нису волели, али ипак посматрали су шта ће се догодити. Ови свесни домаћини остали су верни патријаршистима, а њихови млађи доцније пришли егзархистима.

Између ових домаћина у ово село био је старац деда Витан, он је одлазио много пута на печалбу у Цариграду, био је баш онда када се водила борба за оцепљење Бугара од грчке патријаршије, па као стар човек у својим годинама, он је пратио све

ово како се у Цариграду одиграло између патријаршије и Бугара. Пошто се бугари оцепили од Патријаршије, деда Витан је говорио, како су му њему тамо у Цариграду казивали да Бугари немају право на кување св. Миро, то право има сам патријарх, и деда Витан је говорио да турски цар и грчки патријарх договорно управљају државом, па за то је остала реч „цар и патријарх”. Кад су деда Витанови сељаци Мургашани пришли уз новостворену бугарску егзархију, он и ако сиромас није хтео ни да чује и зарекао се да егзархијски свештеник неће крочити његов праг док је он жив. Деда Витан поред што је имао веровање у Цариградског грчког патријарха, више је имао веровање у Србију и њени тадањи управљачи, јер и сами турци у Цариграду признавали су борбу и јунаштво српског народа за ослобођење, па су турци поштовали јунаке. Деда Витан на сва уста укоравао је егзархијског свештеника, учитеље и њихове сељаке износећи све неправилности што су тако урадили. И заиста деда Витан је живео преко 95 година, умро је у 1905. години када су Македонци имали чете и у његово село долазили, али њега је опевао српски свештеник Радоје Тодоровић из Мургаша. Бог да му душу прости.

Други човек по заслуги села Мургаша био је Тодор из фамилије Петроваца. Он је дао свога сина Радоја у старо-словенску школу где се изучио и доцније постао српски свештеник. Тодор је волео довозенске свештенике, па кад је његово село прешло на страни егзархије, он је и даље остао патријаршиста. Када се појавила Макед. четничка организација и организовала с. Мургаш, он је остао миран и није пришао организацији. Пошто је његов син Радоје био српски свештеник и живео са породицом код своје куће у Мургаш, онда попа Радоја по заповести четника избаце из његове куће и пребаце га у с. Јачинце са породицом, па му припрете да се више у Мургаш не враћа. Онда Тодор са осталом својом породицом остане у Мургаш приђе егзархистима и приступи у њиховој четничкој организацији. Тодор је био стар човек преко шестесет година, па је по брдо Липац напасао своје овце. Када је настало обрачунавање са оружјем између наша села и наше и Макед. чете и претила нама опасност, Тодор је на једном високом огранку на брдо Липац, увече ложио велику ватру коју би видели Јачинчани и уверили се да у Мургашу има четника Македонских, па сва наша села те ноћи да буду у приправности, може бити да нападну наша села. Тако је радио Тодор 1905, 1906, 1907. и 1908. године, али неко га од његових сељака био показао за овај сигнал, па једнога дана 1908. год. отишао на пијац у Куманово и враћајући се увече јашећи на магарца, био је удављен на путу и тако се пронео разговор да је напрасно умро. Бог да му душу прости, и он је колико могао учинио за нашу народну ствар.

Поп Радоје Тодоровић или како су га звали скраћено поп Раде, он је из фамилије Петроваца. Кад је дорастао за школу његов отац дао га да иде у школу пошо у то време у с. Мургаш био је учитељ. Настава у овој школи била је старословенска, по угледу на Кратовску школу. За овим дошао за учитеља у с. Мургаш неки Штипљанац, па је унео доста ново у овој школи. Прво је заменио старословенску азбуку са новом азбуком, па затим увео писање и рачунање. Радоје прешао је кроз ову школу и врло добро се учио.

По свршетку школе отишао је у Бељаковски манастир за писара и да помаже у цркви Довезенским свештеницима, у томе се доста извежбао још као младић. Ожењено се, али ипак писарски посао у манастиру и помагање није изоставио. Године 1893. из с. Мургаш буде рукоположен Кипријан Додић и приђе егзархистима, преведе уз себе око 60 домова, а 20 домова остану уз довозенске свештенике. У Довезенцу

беше умрео поп Константин, а остао само поп Димко, да би он одговорио егзархистима узео Радоја поведе у Скопљу и буде од стране грчког владике Методија рукоположен за свештеника. Тако поп Раде буде помоћник попу Димку у сва села т. ј. у Мургаш осталих домова, Кучкарево, Скачковце и Бељаковце.

Пошто се беше појавила четничка макед. организација да организује народ, на поп Радета није обраћена пажња, али кад је 1904. године настао покољ Срби у селима Кокошиње и Рударе и кад је Јован С. Довезенски извео нашу чету, па отпочело међусобно обрачунавање и убијства, онда поп Раде је позват од сеоску организацију и наређено му или да приђе уз егзархисте или да напусти Мургаш, поп Раде није пришао, већ прибрао децу и своје ствари па се преселио у с. Јачинце. Имао је доста муке и патње док се имовно средио, а било је време од 1905. до 1908. године најопасније по живот првих људи. У 1906. год. буде пронађена наша чета од турака и имало је неколико четника изгинулих, а поп Радета страшно су га тукли турски војници.

Доцније за време Хуријет од 1908. до 1912. године поп Раде је опслуживао своју парохију. Рат 1912–1918. године, затекао га код своје куће у с. Јачинцу, опет тако мирно. Дошла је 1915. год. када су бугари окупирали наше крајеве, тада поп Раде је интерниран у Бугарску, тамо је остао до ослобођења 1918. године. Вратио се од интернацију па заузео Мургашку парохију и био поп до 1939. године и умрео. Значај и рад овога свештеника није много запажен, али је много пропатио за српство и као веран Србин је умрео у 72 год. свог живота. Слава му.

33. СЕЛО КУЧКАРЕВО

Ово село по административном погледу још из старине припада под Кумановски срез. Исто се налази јужно од Куманова, на путу који води Куманово-Св. Николе и удаљено је 18 километра. Од овога пута за 4 километра десно у једном потоку насељено је село. Цело село са својим атаром било је својина Кратовских бегова до ослобођења 1912. године. Цео атар овога села је обраснут са ситном шумовом границом, па издалека се види зелена сва шума по целом атару, а за њиве крчена је шума да би се претворила у обрадиву земљу. Атар овога села граничи се са истока до атара с. Градишта, са запада до атар с. Скачковца, са севера до атар с. Новосељана и са југа до атар с. Габреша. Ово село раније пре 1912. године имало је 12 домова, по народности срба, а сада у 1940. години броји 22 дома.¹⁵⁹ Не зна се тачно и не може се тврдити кад је постало у састав парохије Довезенске, али већ ово село било је присталица патријаршиста као што су били и довозенски попови. Ово село по своме положају упало је доста дубоко међу с. Градиште, Габреш и Скачковце, па је удаљено око 12 километра од Довезенца. Кад се појавила у околини егзархиска пропаганда и превела многа села у околини, на ово село бивајући мало, а поред тога турски посед, нису обраћали пажњу, јер егзархисти су гледали да присвоје већа села, која су им од веће важности. Када се појавила Макед. организација још у 1897. године па и на даље до 1904, Кучкаревчани били су мирни, а у блиској њиховој околини одигравале су се ствари врло важне од присталица Макед. организације. Када је настао покољ наших људи у 1904. години у селима Кокошиње и Рударе и онда је ово село остало мирно. Када је Јован С. Довезенски извео чету и почео да организује наш народ на отпор против Макед. четника, одмах наши четници отишли су у ово село и тамо га организовали. Повратак Јованов и Србији и поновни долазак овамо међу нашим људима, увидело се да по сваку цену село Кучкарево треба наоружати и придржавати га уз нашу организацију. Положај овога села је изузетан за то: што је једино било могућно

¹⁵⁹ *Кумановска обласи*, 159. Трифуноски наводи да је у Кучкареву 1921. године било 17 домова са 115 становника. Године 1948. село је имало 30 домаћинстава са 191 становником, а 1961. године 40 домаћинстава са 290 становника. Такође постоји битна разлика у навођењу народности становништва Кучкарева. Михаило Петровић у свом рукопису наводи да су сви домови овога села српски, док Трифуноски код описа данашњег становништва (око 1970) наводи да су сви домови у Кучкареву македонски. Такође наводи причу о тројици браће (који су живели половином XIX века) који су због сукоба са Арнаутима напустили село Брест а један је, по имену Тено, дошао у Кучкарево и основао најстарији род Теневци, који славе св. Арханђела... Трифуноски даље наводи род Тасеваца (св. Јован) који су дошли из околине Врања у првој половини XIX века... Праћећи славе и области из којих је дошло становништво, са великом вероватноћом може се тврдити да је оно српско а не македонско.

(поред њега) да се наше чете преведу за Велешки крај. Чете које су пролазиле за Велешки крај овако је рађено, дођу из Козјачког краја у с. Довезенце и Јачинце, одмор се добро, па онда за ноћ пређу у с. Кучкарево, ту предане прикривени, па чим падне први сумрак ове чете под вођством путовође који познају добро пут, превале око 60 километара док дођу у с. Рудник, Велешки срез, ту у то село предане, па ноћу пређу преко Вардар, одн. чамцима се пребаце и ухвате Велешке планине. Најтеже је било овим четама издржати дуги пут од Кучкарева до Рудника и то ноћу може само месеца новембра у години када су ноћи најдужи, а пролаз од Кучкарева до Рудника врло је несигуран, јер се пролази кроз атар села где су насељени са турцима и егзархистима, па ако се буду на томе путу приметиле могле су страдати било од турака било од Макед. четника.

Друга тешкоћа је била ових чета прелаз преко Вардара, па и то се морало обраћати највећа пажња да би се са успехом могло проћи у Велешки крај и на сигурно место. Канал Кучкарево-Рудник је био од највелике важности, па ово незнатно село је од врло велике важности у то доба било за нашу прековардарску акцију. Поред тога из овога села био је само једини човек који је тај пут познавао, па је чете сигурно до с. Рудник одводио, и у томе је било олакшица за нашу ствар.

Македонски Комитет и околна егзархијска села у последње време увидели су опасност по њихову организацију, па су навалили свом снагом да ово село преведу на њихову страну и тај канал за свагда пресеку, па су претњом почели притискивати сељаке и тако у 1906. години с. Кучкарево приђе егзархистима, али дотле јаки одреди наших чета били су прешли на терену, па су чинили чуда од јунаштва.

Из овога села и ако по броју домова мало, али по указаном помоћи много је учинило има доста и заслужних људи за нашу четничку организацију из онога времена. Кад се појавила беше наша чета с јесени 1904. год. одмах је ступио у исту Костадин Кучкаревски, када је формирана чета чича Павла Младеновић из Јачинца и Костадин је прешао у тој чети. У прво време наше организације сваки четник био је користан који пође из овога краја тако и Костадин пошо па долазак наших чета доста дубоко у ово с. Кучкарево, Костадин је био од велике користи. Овај човек био је добар јунак, савестан и одан телом и душом нашој организацији. Био је поверљив чича Павлу и он га је много волео. Када је 1905. год. чича Павле прешао у Србију, онда један део његове чете оставио у Козјачку планину, док се он врати из Србије, остали су њих 8 четника међу којима је био и Костадин. Пронашли га турци на Китку Козјак и почели борбу те су 6 четника погинула, а остали само Костадин и Петко Илић Муса и то рађен. По повратку чича Павла на терену Костадин се опет придружи његовој чети, па дошли у с. Довезенце, Јачинце и Кучкарево да прегледају рад месних организација. Чича Павле са четом отиде у с. Бељаковце да предани 1. и 2. јуна 1905. године, али Бељаковце је било подељено на наши и на егзархисти, онда поп Алекса Младеновић предаде ову чету турцима, дође турска војска па у овој борби погине чича Павле и још 4 четника, међу изгинулима био је и Костадин Кучкаревски, па су сви петоро сахрањени код Бељаковске цркве у гробљу. Слава му, погинуо је Костадин као српски четник и борац за српски народ, па је право да се и његово име унесе у књигу наших заслужних људи из онога времена, када се решавала судбина нашег народа.

Други заслужан човек из овога села је Веле (Велимир) Стојковић, он је родом из породице прочуте по броју чланова и по имовини стоке деда Стојкове, који је имао 5 синова, а најмлађи био је Веле и имали (су) око 400 оваца и 250 коза, а живео на

турско имање. У породици деда Стојковој било је око 36 чланова. Ова богата кућа и њени чланови били су онда прочути на далеко са своју доброту и гостопримство. Кад се појавила наша четничка организација 1904. године и дошла наша чета у ово село извршила организацију, била се указала потреба да одмах те јесени 1904. године, да се преведу јаки одреди наших чета за Велешки крај, пут који се има прећи врло је далек и несигуран, јер се има прећи поред турских и егзархијских села, који су били непријатељски расположени према нашим четама, па за то овај прелаз чета требало је врло пажљиво изводити тако да се увече пође из села Кучкарево а већ још док је тамно пре зору стигне у с. Рудник. Тај превод чете требало је пронаћи човека, који одлично познаје терен и по сигурна места да их води док стигне на место где чете имају преданити и даље путовање преузимати. Такав сигуран човек и познаваоц терена и путева био је Веле Стојковић и он је прву и највећу чету под вођством Јована С. Бабунског успешно превео, затим још неколико чета Веле је превео док су Мак. комитет и егзархисти освојили ово село. У велико пада заслуга овога човека, јер је у први мах учинио, па су наше чете имали великог успеха у борби против наших непријатеља. Веле је доживео ослобођење 1912. год. па преживо све ратове до 1918. год. За време бугарске окупације од 1915. до 1918. год. бугари су га мрзели и неколико пута тукли. 1920. године преселио се са породицом у Куманово, живео је сиромашно, па је 1939. године умрео. Бог да му душу прости, Веле у своје време учинио је много за нашу четничку организацију, па је право да се његово име унесе у књигу заслужних људи.

Коце Кучкаревски је родом из с. Кучкарева имао је још два брата који су живели у задрузи. Коце остане удов, па дође у с. Јачинце и ту нађе себи жену и насели се. Ускоро је умрела и та жена, он није имао имање већ постаде сеоски чувар поља и од тога је живео. У 1904. г. с јесни изађе наша чета под вођством Јована С. Довезенског, па Коце као чувар поља а и родом из Кучкарева, познавао је путеве по околна егзархиска села прими се да по тим сигурним путевима води нашу чету дубоко у егзархиска села и да посвршава своје послове и да се враћа на сигурна склоништа, да не би је турска војска пронашла. Добивајући чету чича Павла он је имао велико поверење у Коцета, па га одређивао да извиђа неке случајеве и кретање појединих људи и првака наших противника. Коце као сеоски чувар поља наоружан, често је одлазио код турску војску, која је била у Довезенцу, запитивао, шта им треба? Одлазио у жандарм. станицу, која је била у с. Мургашу и са њима био у вези, ишао по пољу и посматрао кретање појединих људи наших противника, на тај начин чинио велику услугу нашим четама. Да би још боље вршио дужност, онда га узму за чувара Довезенчани, а на захтев четника и тамо Коце је био од користи. Једне новембарске ноћи 1906. године наши четници и мештани отиду у с. Диминце ср. Кратовски и упалили воденицу звану „Диминска Кула” која је била својина Бегова, те у том походу био је и Коце, па несрећно упао некамо и повредио се, дошао у Довезенцу, али сваки дан више оболео и после три месеца у 1907. години умрео у кући Максима Младеновића из Довезенца. Бог да му душу прости и овај човек учинио је много за време наше четничке акције, па је право да и његово име и рад буде уписано у књигу заслужних наших људи.

34. ИМЕНА ЧЕТНИКА, СВЕШТЕНИКА, УЧИТЕЉА И ОСТАЛИХ КОЈИ СУ ЗАСЛУЖНИ ЗА НАШУ НАЦИОНАЛНУ СТВАР.

1. КАПЕТАН АКСЕНТИЈЕ РУЊАНАЦ. Биографију овог официра нисам сазнао нити могу описати, али ћу описати његов рад од како је ступио у чету, до његову погибљу. Чича Павле Младеновић Краисевић из с. Јачинца, коме је била дата чета да предводи, он је био неписмен сељак, нити је имао војну вештину, нити пак био човек неког нарочитог дара, већ једино је био на гласу међу овај народ како код наших присталица, тако и код Македон. четника и њихових присталица егзархиста, да као мештанин и из овога краја, српски национални комитет дао му чету на руковање и титулу „војвода”, тиме се ишло на томе да се овај народ окуражи да има људе из своју средину који га у овим акцијама руководе, па радо народ овакве људе из своје средине прима их, чува и покорав се. Ишло се и на томе да многи наши људи истакну се и издију на прво место у организацији и тиме жртвују се за нашу националну ствар да би што боље користили покрету. Тако је чича Павле постао војвода, а у оваквој чети, требало је бити војно лице са војним знањем, које лице би било тело и душа такве чете, јер чете на терену имале су у неким случајевима да воде борбу са турском регуларном војском, која је била предвођена од турских официра, са Академском војном спремом, коју су добили у Војној Академији у Цариграду. Исто тако наше чете на терену у случају имали су водити борбу са Македонским четама, које су имале на челу искусне војводе, а многи од ових војвода били су активни официри Бугарске војске, а стекли искуство дуго година у борби против турске војске. Чича Павле Младеновић по добијању чете на руковању, био је инструктор поручник Јован Наумовић активни официр Српске војске. Чича Павле прешао (је) у Србији пре Ускрс 1905. године, па пошто се повратио из Србије примио чету, њему и целој чети придодат је коњички капетан Аксентије Руњанац зв. још и „Баце”. Када је прешао из Србије на територији турске, он је дознао и испитао за погибљу оних 6 његових четника на „Китку Козјак”, јако је жалио за ове четнике што су изгинули, ту није било по среди издајство, већ њихова несмотреност, што су у зору наложили ватру да се огреју, а чим свануло турска војска напала их водили борбу па пошто им нестала муниција поломили пушке и међусобно се побили. Од ових 8 четника погинуло је 6, а остали 2 Костадин Кучкаревски и Петко Илић зв. Муса Старо-Нагорички рањен у бутину успео да побегне нашли га сељаци пребацили га преко границе у Србију на лечење. Одатле чича Павле са четом од 10 људи и официром по каналима спусти се овамо, а то је било друга половина месеца маја 1905. године, преко Стрезовце

дође у своје село Јачинце, остао је дан, а ноћу дошао код своје куће распитивао се са својим рођацима и сељацима, како су провели за то време? Како је понела летина? је ли било све мирно? дали су Макед. комите напали село или неког нашег човека? како стоји ствар са турцима? јели што досађују? и тд. Позвао је оца и мајку погинулог четника Јована Стевановића, који је погинуо за време његовог одсуства и саопштио им жалосну вест о (његовој) јуначкој погибљи и сам се заплакао. Тада видимо једног човека у годинама средњег раста, велике главе и велики густе бркови, округло пуно лице, пун у телу, говори дебелим гласом, врло лепо обучен у четничко одело, преко раме носи кожно торбицу, то му је била архива. Овај човек седео је до чича Павла и прихватао разговор са сељацима, свака његова реч одавала га је да је овај човек интелигентан и школован. Чича Павле беше се физички јако поправио, висок човек пун у телу, пустио средњу русу браду, лепо обучен, на ногама носи лаковане чизме, наоружан са пушком и леворвером, па кад устане и погледа га човек види се чича Павле персона човек, својим говором и изразима чича Павле одаје га да је и он човек дорастао свога војводског имена и позива. И осталих 8 четника били су избор људи, лепши од лепшега па су изгледали прави јунаци, баш као за четници позвати по своме јунаштву и угледу. Ту је био Михајло Кашански, ту је био Михајло Кокошињски, ту је био Костадин Кучкаревски и још других пет четника.

Чича Павле боравио је са четом дан два у Јачинце, па је прешао у с. Кучкарево и тамо испитао како ствар стоји, из Кучкарева вратио се у Довезенце, одатле 1. јуни по старом календару отишао у с. Бељковце да предани. Сместио чету и он у Кајсевској махали, која је била поред једнога дубоког потока, који дели атар с. Бељаковца од атар Коњушки. У тој махали чета је заданила. Бељаковце је било подељено пола су били наши људи пола егзархисти, па су они имали свештеника Алексу Младеновића из фамилије Ђуреваца. Поп Алекса дознао да је дошла чета чича Павлова и да се иста налази у Кајсевској махали, он отиде у Куманово и јави турцима. Турска коњица пође један одред у правцу Бељаковца, па турска посада из с. Довезенце, Градиште и с. Рударе обавештена дођу у с. Бељаковце. Наши људи дознавши да је чета издадена благовремено обавесте преко својих људи да су издадени и да побегну у један камењар поред Криве реке и одатле да приме борбу. Коњица која је дошла из Куманова пројурила кроз Бељаковац па отишла у правцу села Довезенца. Чича Павле је мислио да је опасност прошла па још седео у згради, али изненадно око 5 сати по подне буду нападнути од турску пешадију од Бељаковске цркве и гробља, које брдо доминира у овој махали, сви четници појурили у поток, а Михајло Кокошињски дохватио се први у камењар и почео да пуца на турке, да би заштитио своје другове, чича Павле и четници сишли у поток, па на једном месту отвореном припуцају турци и ране га у обе ноге, у поток погинуо је Михајли Кашански и Коце Кучкаревски и још два четника, почео већ мрак да се хвата, чича Павле није могао да иде, излив крви од обе ноге цурио је видећи да не може извади свој леворвер па се сам убије. Осталих пет четника прикрили се по жита и од време на време пуцали на турке. Видећи наши сеоски четници из Довезенца, наоружају се њих 8 на челу са Петка Караџића и дођу у један камењар виши него што су турци посели Кајсевску махалу, па пазили где год пукне турски војник, ови плотуном на њега, видећи ово турска војска затруди труба да буду турци мирни, а ови сеоски четници оборе још јачу пуцњаву на турке, четници остали живи њих пет, познаду да им је дошла помоћ, побегну да не остану ту и да не сачакају дан. Онда Аксентије здрав, а са њим и четник Ђорђе Кратовац побегну у правцу Бељаковског манастира. У зору дођу оба у манастир, ту се зидало у манастиру

неко оделење па су мајстори говорили и слуге манастирске, да се четници пресвуку, да се одело и оружје прикрије, а они да дају блато мајсторима. Аксентије није хтео, већ узели парче хлеба и крчаг са водом па се повукли у један џбун у трње и ту Аксентије чекао извештај да дозна шта се догодило. Дознао је да је чича Павле погинуо и још четири четника са њим.

То јутро дошла турска комисија да изврши увиђај на лице места нашла пет убијених четника, испитала стање какво је било, турски војници сведочили да су први видели четнике у потоку далеко од махале, па за то нико од домаћина није био ухапшен нити узет на одговор(ност). Око 10 сати пре подне турска војска прикупила се да се врати у своја места, а кмету Бељаковском наређено је да погинуле четнике има да сахране, тако је и урађено. Одред турске војске из с. Градишта, који је учествовао у овој борби, враћао се натраг преко Бељаковског манастира и прошао баш оно место где су четници били склоњени, видело се да су ови четници спасени. Али Аксентије мислио је да пошто је војвода Павле погинуо и још 4 осталих четника, није могао да претрпи ову погибију својих другова, сам почео да пуца на турке, ови припуцали у овај џбун убили њега и његовог друга Ђорђа Кратовца, одузели им оружије и одело па их предали манастирским слугама да их сахране. Сутра дан недеља 4. јуна Духов дан, после службе Божије опевани су Аксентије и Ђорђе па су сахрањени позади манастирских зграда у једну раку обоје. Њихов гроб данас обележује један старински надгробни камен. Дошло је ослобођење 1912. године, па је прошло, дошло је поновно ослобођење 1918. године, нико од наших људи не сети се за ове погинуле, нити им пак бар имена помену. Дакле од 10 четника погинули су 7 а остала 3.

Нека им је слава и они су положили своје животе у борби за ослобођење породљене отаџбине, па је вредно да се њихова имена унесу у књигу и да се помињу.

2. ЂОРЂЕ ЗВ. КРАТОВАЦ младић од 24 година, био је у чети чича Павла Младеновића, он је остао здрав у борби са турском војском, па је побегао у друштву са Аксентијем код манастира, кад (је) наишла турска војска која се враћала за с. Градиште, пуцали ови на турску војску, а турци обоје их убили. Сахрањен је у једном гробу са Аксентија Руњанца.

Као младић Ђорђе је дао свој живот за српску националну ствар па као четник погинуо.

3. ЂОРЂЕ ГИЛАНЦ ЧЕТНИК

Овај четник Ђорђе Гиланец био је у чети Василија Трбића,¹⁶⁰ чету од 34 четника Василије с јесени 1906. год. припремио да иде преко Вардар. По каналима из Козјака дошао је до Довезенце и Јачинце па отишао до с. Кучкарево. Василије са четом преданио и примио их путовођа Веле Стојковић за једну ноћ превео их до с. Рудник. Од с. Рудник отишли до Вардар па нису могли добити везу нити чамац за прелаз, онда Василије се реши да се са четом врати натраг и заиста једне ноћи Василије срећно се врати у с. Кучкарево и ту предани, пошаље човека до с. Јачинце да му пошаље путовођу па да се врати натраг за Козјак. Запазили макед. ком. и сељаци из егзархијска

¹⁶⁰ *Вишезови Карађорђево звезде*, 170. Василије Трбић је рођен 11. октобра 1881. године у Белом Брду код Осиека, где је завршио основну школу. Касније је прешао код рођака у Србију и гимназију завршио у Параћину и Алексинцу. Потом одлази у Свету гору с намером да се закалуђери, али је после три година школовања био осумњичен за убиство три грчка калуђера што га је навело да пребегне у Србију и прикључи се четничком покрету. Постао је четнички војвода.

села да има наша чета у Кучкарево и да има још ове ноћи да се врати у Јачинце, за то четници макед. заједно са сељацима њихове присталице припреме заседу да дочекају ову чету нашу и да четнике побију. Из Јачинца послати су путовође и то: Божин Величковић и Богдан Анђеловић, да их доведу. Ови путовође отишли у Кучкарево примили чету и повели је за с. Јачинце, баш испред села Јачинца у виногради била је та заседа, па кад су наишли путовође и Ђорђе са њим припуцају из заседе мак. четници убију оба путовође Божина и Богдана и четника Ђорђа, а уране четника Славка у ногу. Остали четници повукли се натраг ниједан није страдао и дошли у с. Јачинце заједно са Василијем Трбићем па су још исте ноћи пребачени за с. Стрезовце да би се сутра дан склонили од турске војске. Одмах по овоме шта се десило Јачинчани су били принуђени да дознаду шта се десило на оно место и који су били побијени. Михајло Вељковић из Јачинца, отишао на лице места извидео да су путовође Божин и Богдан погинули и један четник до њих, а један четник по даље је рањен и не може да иде па пуца на сваког који му се јави. Михајло донео извештај у селу који су погинули, па за то је потребно било да се ови погинули троје свуку и оставе само на доњи веш, а четнику да се узме оружје и одело и он да се остави само на доњи веш. И тај посао извршио је Михајло Вељковић, па сутра кад је свануло дошла турска војска на лицу места да изврши увиђај и нашла само три гола убијена човека свучена. Сељаци с. Јачинца изјавили су да ови убијени људи нису из с. Јачинца и нису им познати. Овде је погинуо четник Ђорђе Гиланац и сахрањен у Јачинском гробљу. Слава му, да не би био заборављен и његово име уносим у ову књигу заслужних људи.

4. ДИМЧА ЧЕТНИК ИЗ С. КОЊУХА

Овај четник Димча Коњушки био је у чети коју су предводили Јаћим син чича Павла Младеновића, Санде Клечевски и Денко Чума. Као што је пре описато ова чета од 8 четника састављена у Козјачке планине и намењен јој терен око Криве реке, спустила се у с. Стрезовце, одатле једне фебруарске ноћи 1906. године прешла у с. Јачинце, рођено место Јаћима Павловића. Сви четници преобукли се у сељачко одело, а оружје и њихово одело било је сакривено. У јутро Денко зв. Чума прешао преобучен у Довезенце, а остали су 7 четника. Још ноћу издалека с. Јачинце било је блокирано од стране турске војске. Чим се разданило турци почели да се приближавају око село, видећи ово четници разбегли се на све стране без оружја у сељачко одело, припуцали турци и убили у с. Јачинце 4 четника, а 3 четника избегли. После убијство ових четника турци су наредили да се њихова тела прикупе и да се сахране у с. Јачинцу код места зв. „Крст”. Ова чета била је издадена, па је страдала, страдали су и сељаци, били су многи ухапшени и троје осуђени на по 101 годину робије са прогонством. Димча је био родом из с. Коњуха, био је по мало наглув, погинуо је од издајника. Бог да му душу прости. Пошто је било одавно нико њих не помиње, њихова 4 гроба одавна су сравњена са земљом, то ја сећајући се на прошлост и време проведено под врло тешким околностима, уписујем и његово име у ову књигу.

5. ВАСИЉ МАЛЕШЕВСКИ ЧЕТНИК

Овај четник Васиљ Малешевски био је у македонским четама дуже време, па учинио неку грешку у четовању, па због те грешке његов претпостављени војвода хтео је да га стреља. Васиљ уграбио прилику па побегне у наша села и придружи се уз наше чете, био је то човек око 45 година, висок сувоњав, носио је краћу брадицу.

Овај Василије ступи у чету коју су предводили били Јаћим Павловић и његови два друга, као што је горе описато, Василије са осталим друговима дошао у Јачинце. Када је напала турска војска на село, он уграби прилику и побегне заједно са Јаћима и истога дана дођу у с. Стрновац. Он, Јаћим и још један четник добију оружије па се затворе у једну зидану кућу у с. Стрновац, избуше дувари¹⁶¹ па се припремили за борбу. Турска војска још из с. Јачинца водила је траг о овим избеглим четницима, па их пронашла. Отпочела је борба између четника и турака, турци видећи да не могу побити ове четнике, они успеју па упале кућу у коју су се склонили. Кућа је изгорела и ова три четника су у тој кући изгорели. Ту је изгорео и Василије Малешевац. Бог да му душу прости и овај човек је погинуо за српство и српску националну ствар, па је право да се и његово име упише у књигу заслужних људи и сачува од заборав.

6. ДЕНКО МЛАДОНАГОРИЧКИ ЗВ. ЧУМА

Денко је рођен у фамилији зв. Чумљавци, која је фамилија имала око 30 до 35 чланова и била на гласу у Младонагоричане¹⁶² и у околним селима као добра домаћинска кућа. Ова кућа имала је родбинске везе са Довезенчанима. Денко је у таквој домаћинској кући одрастао, кад му је било 17 до 18 година, он илегално прешао српско–турску границу ишао у околини Смедерева па са дугарима лети радио башту, с јесени се враћао својој кући у Мл. Нагоричане. На овај начин много пута са пролећа прелазио границу и преко лета радио и са јесени се враћао. За време његовог боравка у Србију, он је заволео Србију и српски народ, па је био и телом и душом одан Србији. Његово село Младо–Нагоричане приликом појаве егзархиста у ове крајеве пришло је њима, па је још од раније у њему било егзархијски свештеник и учитељ. Село је доста велико и броји око 300 и више домова сви егзархисти само једини Денко био за Србију. Када се појавила четничка организација Макед. четника у 1897. године и настао велики покрет против Турака у Куманову, Кратову, Кривој Паланци, Штипу, Велесу и по селима Овчеполским, било је хапшење, мучење присталица Макед. комитета, онда цело село Младо Нагоричино и ако је било на гласу и имало добрих домаћина, остало је потпуно мирно и ниједан његов становник није био умешан у овој четничкој организацији. Такође и даље, као и за време устанка 1903. год. ово село је било мирно. Када је настао покољ наших људи у селима Кокошиње и Рударе и када је Јован Довезенски извео нашу чету, ово село је било мирно. Одмах по формирању наших чета Денко је ступио у нашу чету и постао активни четник. Пре но што су изашле наше чете, македонски четници имали су своје присталице чак до Козјачких планина, па наше чете морале су освојити село по село и уводити у њему наше свештенике, учитеље и организовати их под управом наших четничких организација. Дошло је ред и на Мл. Нагоричане. Чича Павле са својом четом у коју

161 Дувар (тур.), зид.

162 *Кумановска област*, 70-71. Трифуноски наводи да почетком 70-тих година XX века у Младо Нагоричану живи углавном македонско становништво, сем десетак кућа православних цигана. Младо Нагоричане спада у села из средишњег дела Кумановске области и имало је, у време истраживања Трифуноског, 37 махала. Од становништва које се затекло 1971. у овом селу Трифуноски је забележио да су стари родови Чулевци и да су досељени из Старо Нагоричана, а да су дојдени млађи родови, међу којима су најкасније дошли Карабичанци из кумановског села Карабичана, где су се звали Поганци. Такође је забележено да остали досељени не знају одакле су дошли. Те 1971. године у Младо Нагоричану живело је 2833 становника у 568 домова и то је било највеће село у Кумановском срезу.

је био Денко Чума нападао је ово село неколико пута, па није имао успеха. У једном нападу убио је егзархијског учитеља у ово село Славејка Граматикова из Кратова, али село није се предало и остало неосвојено до ослобођења 1912. године на страни егзархиста, јер после напада наших чета, Макед. четници предузели су мере да се село Младо Нагоричино одржи на њиховој страни по сваку цену. Денко је ишао у чети код неколико наших војвода, био је много пута у борби са турском војском и макед. четницима. Био је човек средњег раста, плав у лицу, плавих бркова, био је необично хитар, пргав и окретан. Дошао је Хуријет 1908. године, као сви остали четници и Денко се предао, вратио својој кући у Младо-Нагоричане, али у свако време одржавао је везу између наших првих људи из Куманова и из села. Када су наше чете обновиле четничку акцију у 1910. години, Денко је одмах ступио у чети војводе Светозара Ранковића и остао до рата 1912. год. Када је настао рат Денко у чети Ранковића и одреда Војина Поповића чинио је чуда од јунаштва. Као старог и искусног четника, сви су га војводе волели и његов рад одобравали. Наша четничка оделења почели су да наступају долином реке Пчиње у правцу источном у с. Младо Нагоричане. На путу у с. Карловце нађени су неколико заосталих турских војника па су побијени. Испред села Драгоманца наишао турски башибозук од 150 арнаута пљачкаша, Денко познавајући терен изашао испред њих и растерао их, остали су 9 мртвих арнаута. Сутра дан ухваћени су турски заптије од Бајловски караколе па су изнад с. Макреша били погубљени, Денко је заклао бајонетом злогласног Абедин Чауша. Сутра дан Денко је био у борби на Бузином брду против турске војске. По ослобођење Денко се преселио са породицом у Куманово, за сво време од 1912. до с јесени 1915. године био је увек при руци нашим властима у кога су имали велико поверење. За време рата са бугарима 1913. год. био је на Овчем пољу у обавештајној служби и много допринео да наша војска победи, јер је Денко одлично познавао нерасположење тога народа против нас, а ту се кретала наша војска. Када је Аустрија објавила рат Србији 1914. године, Денко је био прешао године па није мобилисан, остао је у Куманову, опет у служби наше власти. Када је 1. октобра 1915. Бугарска напала на нашу државу Денко је одражавао везу између Страцина и Куманова да обавештава Округног Начелника у Куманову Здравка Пауновића.

У јутро 6. октобра уторак, тек Денко што је стигао са фронта, који се беше доближио на 5 километра испред вароши, Денко реферише окр. Начелнику да одмах оступи, јер је било све припремљено за полазак, тога јутра видимо Денка онако наоружана по четнички, спремног за полазак. Вратио се Денко код Анђела и Денка трговци зв. Прекодолци да се види са њим и да побегне са нашим људима. Анђел и његов брат Денко по убеђењу окорели присталице Макед. комитета, а крвнички настројени према Србима, увере Денка да остане и да не бежи, јер код бугарима ће они својим животом јамчити да Денко остане жив и ништа му се неће десити. Денко поверује овима на реч и јемство, па отиде својој кући пресвуче се и склони оружије. После два сата т. ј. око 10-11 сати пре подне ушла бугарска војска у варош Куманово, па продужили и даље. Кумановци мештани чланови, присталица и сарадници са Мак. комитетом, почели су да истражују наше људе да их убијају. Дошао код Денкове куће један циганин по занимању пкљар,¹⁶³ а по вери православан, пред вече извео Денка и одвео на неко место у вароши где је било вероватно губилиште и убију га. Не зна се где и на који начин је убијен, нити се зна где је сахрањен и тако наш Денко

163 Пкљар, највероватније да се односи на онога који скупља старе ствари, односно прње.

четник и заслужни Србин нестане га. Када је Ангел и Денко од неких њихових људи упитан зашто су Денка зауставили да не побегне, они су одговорили, да су се заузели да остане и да буде убијен, јер ће бити један српски четник мање. Када је наша војска ослободила поново ове крајеве 1918. године и бугари оступили и када је успостављена наша власт, Денкова жена тужила се неколико пута суду и молила да суд поведе истрагу и да утврди који је извршио убијство њеног мужа, па је показала онога циганина што је Денка од куће одвео. Наша власт ништа није преузимала по том да води истрагу, а циганин се преселио да живи у Београду и наставио свој рад.

На тај начин наш четник Денко буде погубљен. Слава му.

7. ПЕТКО ИЛИЋ СТАРО НАГОРИЧКИ¹⁶⁴

Петко Илић је родом из Старог Нагоричина, он је физички био слаб сувоњав, кад (је) достигао 18 година старости, он се пријавио да иде у нашу чету. У први мах војводе четнички су га одбијали, али Петко је остао при своме и желео да иде. У први мах наше појаве четничке, један човек по имену Наце наоружа се прими код себе Петка и отиду у село Рудник Велешки срез. Али у то село имало неколико кућа Егзархиски присталице, они дознаду да је Наце наоружан дошао са још једног четника, нападну на кућу и Нацета убију а Петка заробе. Видећи Македон. четници да је овај дечак млад и невин, они га по каналима својим спроведу Петка преко границе у Бугарску и одведу у Софију. Руководиоци Мак. комитета у Софији видећи пред собом младог и слабуњавог дечка и (који) ништа не зна да им каже за кретање наших чета, они га пропусте. На чудан начин Петко дошао из Софије у своје село. Одмах по доласку ступио у чету и почео да сарађује, он је био неко време у чети чича Павловој. Кад је Павле за Ускрс прешао у Србију, Петко још са 7 својих другова остао око места зв. „Китка Козјак”. Њихова чета кривицом њиховом, што су пред зору наложили ватру да се угреју, спазила их турска војска, чим је свануло били су нападнути. Водили борбу до по подне, па им нестала муниција, изломили пушке да их турци не узму, па Петко и Јован Стевановић из Јачинца, пуцали један на другог. Петко је био рањен у бутину а једини четник који је остао у животу то је био Костадин Кучкаревски. Допитивали се међу собно шта да раде, пошто је Петко био рањен и не може да бежи, а сунце је већ залазило, тада почео Петко да се котрља по једном голом простору, појурили турци да га ухвате живог, али Костадин опали из пушке те убије три турска војника остали турци се збуне и Петко искористи прилику скотрља се у неки густ шумарак, а турци престану да иду за њим. У ноћи пронађу га сељаци, склоне га на сигурно место, па идући ноћ био је пребачен преко границе у Врањску болницу и за неко време био је излечен. Поново ступио у чету, али сада нашао друштво од неколико четника, постао војвода и пребацио се са четом у Скопску Црну Гору. Тамошња наша села са успехом организовао и предводио чету. Тамошњи наш народ био је много захвалан њему и његовом раду. Тамо га је Петка затекао Хуријет 1908. год. После проглашења хуријета сви четници имали су бити да се јаве турским властима па да иду својим кућам и да спроводе миран живот. Петко са својом четом пријавио се турским властима у Скопљу. Макед. комитет видевши овога младога и слабуњавог дечка, по њиховим новина(ма) почеше га исмејавати „ћосе Петко војвода” али и на

¹⁶⁴ Кумановска област, 67-68. По попису из 1971. године Старо Нагоричане имало је 296 домаћинстава са 1270 становника. У прошлости је ово насеље било јединствено и у селу се налази црква Св. Ђорђа, задужбина краља Милутина.

тај подсмех Петко није се обазирао. Дошао својој кући у Старо Нагоричане да живи, после неко време у 1910. години обнови се поново четничка акција, али сада прикривено и мирно су крстарили четници. Међусобне борбе између наших и македонских чета престале су. Петко са једном групом четника ноћу 1911. године отишао у с. Страцин, па свратио код неког домаћина у ово село и тражио да им отвори, домаћин није се одазивао, а Петко нареди двојици четника да узму један трупак дугачак око 3 метра и да разбију врата. У подруму те куће био се склонио један старији човек и имао код себе ловачку пушку. Овај човек кад је чуо ударац у врата погледао кроз прозорчић, видео да човек стоји и наређује осталима шта да раде, овај човек из подрума опали ловачком пушком и погоди у груди Петка из непосредне близине. Петко је јаукнуо и пао, његови другови понели га у правцу Козјачких планина да би га најпречим путем пребацили у Србију, али уз пут на носилима Петко је издахнуо и сахрањен негде у планину. Рад Петков на четничком пољу врло добро је познат свим ондашњим војводама и четницима његових другова, па је од ових ожаљен. Није имао среће да доживи ослобођење већ је раније погинуо. Нека му је слава. Његови сељаци Старо Нагоричани имају се поносити са његово име. За то уписује се његово име у заслужна лица за нашу националну ствар, да би се знало рад и пожртвовање појединих наших људи, када је требало радити и жртвовати себе за ослобођење свога народа.

8. ЈОВАН ГРКОВИЋ ИЛИ ЋАКОН ГАПОН

Јован је родом из варош Призрен, он је био завршио Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршеној школи прешао у Србију и отишао у Београду. Имао је врло леп глас и певао у цркви врло лепо. Ондашњи Митрополит Србије Блаженопочивши патријарх Димитрије¹⁶⁵ замонашио га и рукоположио у чин ђакона. Јован односно при монашењу добио име Гапон, био је на служби у Београдској Саборној цркви. Када се појавила наша чета овамо на југу Гапон напусти службу дође у Врање па се пријави у наше четнике још у почетку 1904. године. Пошто се тада формирала чета чича Павла Младеновића, Гапон ступи у његову чету. Неко време чича Павле боравио је овамо по наша села, а Гапон је певао песме веселио своје другове четнике и сељаке. Чича Павле је говорио за Гапона да је одличан певач и да му весели чету. После неко време у наш крај Гапон није долазио, да ли је и даље остао у неку другу чету или се вратио у Београду није ми познато. За сво време од 1905. па до 1912. год. нигде нисмо га приметили у четама које су обилазиле наш крај за све то време. Тек

165 *Српски јерарси*, 163. Патријарх Димитрије је рођен у Пожаревцу 1846. од родитеља Стојана и Милосаве Павловић. После завршених пет разреда гимназије уписао се у Београдску богословију и завршио је 1868. Потом одлази у Ратковић и Брзан где је био учитељ, да би 1870. био рукоположен у чин ђакона и презвитера и био постављен за капелана у Лапову. После смрти супруге, 1873. године уписао се у Велику школу у Београду, Филолошки одсек, и по завршетку студија постављен је 1878. за суплента, а 1882. за професора Београдске богословије. За епископа нишког изабран је 1884. По повратку митрополита Михаила у земљу, епископ Димитрије је одступио са свог положаја заједно са целом јерархијом митрополита Теодосија и настанио се у Монпељеу у Француској, где је студирао филозофију и књижевност и провео две године на пољопривредној академији. За новог српског митрополита изабран је 19. августа 1905. У Првом светском рату повукао се преко Албаније на Крф. За патријарха је изабран 1920. и на том месту је био до 1930. године. За његово време 1921. обновљена је Браничевска епархија и створене су три нове: Чешко-моравска (1921), Америчко-канадска (1921) и Бихаћка (1925), а изабрано је и 16 нових архијереја. Такође је радио на јединственом уставу за читаву Српску православну цркву.

видимо Гапона 1912. годину за време отпочети рат са турцима. Наши четници по објави рата 6. октобра 1912. год. придружили се уз нашу војску и спуштају се низ реку Пчињу правцем за Мл. Нагоричане. Кад су чете стигле до спрема с. Драгоманце, из Козјачких села једна група турских башибозука ишла је путем за Куманово. Ова група бројала је око 150 људи и сваки од њих имао је коња да јаши, спазивши четнике ови арнаути опале неколико пушака на четнике, четници видевши шта је појуре и сви ступе у борбу са овај башибозук, Гапон изашао први испред њих, па видећи неколико арнаута у групи опали бомбу те 4 арнаута погину, остали арнаути припуцају на Гапона и поднаредника Видака и оба убију. У овај окршај са турским башибозуком њихови људи остали су на месту мртвих 9 арнаута, а наши су погинули ова лица Ђакон Гапон, поднаредник Видак и Панајот учитељ Жељувински. Слава им јуначки су погинули, а после два дана била је она прочута битка на Куманову у коју су турци били потучени, Куманово ослобођено и Косово освећено. За то ових три погинулих јунака уносим њихово име у ову књигу да се не заборави и да се памти за дуго време.

9. ДОКСИМ МИХАЈЛОВИЋ ТЕТОВСКИ ВОЈВОДА

За Доксима Михајловић-Тетовског војводе, врло мало ми је позната његова биографија, био је по занимању учитељ.¹⁶⁶ Али од пре 4 до 5 дана његове погибје у борби на Бузином брду на Мл. Нагоричане где је 10. октобра погинуо то ми је познато као и његово јунаштво. По објави рата турцима 6. октобра 1912. године све чете

166 *Кроз султанове џашалуке*, 340-347. Из бележака Драгише Стојадиновића дознајемо више о Доксиму Михајловићу: „Родио се 7. фебруара 1883. године у Галичнику а погинуо је 10. октобра 1912. на Младом Нагоричану у кумановској битци. Основну школу свршио је у Галичнику а Богословско-учитељску школу у Призрену. По завршеној школи постао је учитељ у родном месту 1901. и ту дужност вршио је 1904. године. За то време као командир турског потерног одељења за овај крај дошао је поручник Џемаил бег Љубовић, родом из Босне али Србин по осећању. Њих су се двојица толико спријатељили па је Џемаил бег предложио Доксиму да оде у Србију, да би добио сагласност и одобрење да се за Дебарску околину формира српска чета. Џемалу то није било право, јер се уверио да ту нема Бугара, већ да се под терором морају да изјашњавају да су егзархисти. Галичник, Маврово, Лазаропоље и сва околна хришћанска села од памтивека су била српска. Сељаци су славили славе и држали се старих српских обичаја. Арнаутска села по брдима била су као страже и сигурност за Арнауте који су сваке године упадали из Албаније и пљачкали народ и стоку. Турске власти биле су неспособне да то спрече, а нису се старале да обезбеде хришћански живаљ од пљачке... Доксим је у Београду пронашао др Гођевца 1904. те му објаснио у каквом су положају Срби у Дебарском крају... Доксим је у Београду лако формирао чету од својих земљака. Из тог краја је био Голуб Јањић, рентијер и сопственик хотела Балкан на Теразијама, где је успостављено главно свратиште српских војвода и четника који су се одмарали у Србији... Већ крајем марта била је у манастиру Светог Стевана спремна да са другим четама, чији је број износио 120 душа, крене преко границе више села Буштрња код Врања.” ... „Тада се у манастиру Св. Стеван четницима придружио матурант зајечарске гимназије Драгиша Стојадиновић. Због несугласица са Главним четничким одбором у Београду и др Милорадом Гођевцем дошло је и до неспоразума у формираним четничким редовима који су требали да пређу границу са Македонијом и прикључе се у помоћи српском народу. Одлучено је да се чете не обраћају Централном одбору него да делују саме. Део четника се растурио па је Доксим тако једно време боравио у Скопљу од 1905. године, радио је за националну ствар али се бавио и трговином са Египтом, Турском, Малтом и Грчком. Савладо је поред турског и грчког и талијански и арапски па је напредовао у својим трговачким пословима. У јулу 1907. године оженио се учитељицом Викторијом, сестром студента Владе Саматовића и постао управитељ имања у Хиландару на Светој гори, а после је постао управитељ школе у Ђевђелији. Објава рата 1912. затекла га је у Београду и он је одмах формирао чету и кренуо у Кумановску казу. Јуришао је код Никољана на Турке и Арнауте и ту је пао мртав са старим четником Јованом Грковићем Гапоном.”

српске концентрисане су на Козјачке планине и у с. Ђерман. Када је почело наступање уз реку Пчињу правац за Куманово, чете су ишле једна за другу, најнапред је ишла Велешка чета под Командом Јована Бабунског, затим Тетовска чета под Командом Доксима Михајловић, за њим ишле су остале чете. 9. октобра 1912. године у очи Кумановске битке све чете са својим војводама стигле су у Бузинску махалу и ту заноћиле. Све су чете сачињавале одред Војина Поповића шефа комитета.¹⁶⁷ Сутра дан 10. октобра кад је отпочела борба, турска војска из атар с. Клечевца почела је да напредује у правцу Бузинске махале, наше чете видећи да се турци приближавају изврше јуриш на нож, Доксим са својом четом пошао напред на јуриш увукао се у густе редове турске зашао доста дубоко, а за собом оставио 22 турских војника убијених и погинуо од бајонет, турци су враћени на своја полазна места а на месту само једне парцеле од пола хектара величине, сељаци избројали 132 погинулих војника, било је и неколико наших четника, а Доксим је био измакао од свих најнапред и тамо погинуо. Сви су се чудили на његово јунаштво и смелост да се толико дубоко упусти у турске редове. Доксим је погинуо славно први дан Кумановске борбе, а већ сутра дан око два сата по подне битка је била завршена, турци оступили, Куманово ослобођено, па поред тога још неколико дана цела отаџбина била је ослобођена од петвековног ропства. На Душановом граду у Скопљу истакнута је да лепрша Српска тробојка.

Слава погинулом Доксиму Михајловићу! Оставио си светао пример јунаштва српству и како се жртвује за отаџбину.

10. ВЕЛИЧКО ВРАЖОГРНСКИ, ЧЕТНИК

Величко је родом из села Вражогрнци Кривопаланачког среза, његово село је било сиромашно па су одрасли мушкарци ишли у иностранство на печалбу, тако као печалбар он је прешао у Србију и радио на поједина места физичке радове. Када се појавила наша чета под вођством Јована Довезенског и формирао четнички Одбор у Врању и Величко је одлазио на терен у чету у Кривопаланачког краја. Доцније постао служитељ у Одбору и најповерљивија личност у томе Одбору. Био је неписмен, а у служби тачан и поверљив. За сво време док су четници били на терену Величко је био у Одбору, одлазио на српско-турску границу преносио наређења, добављао податке па преносио у одбор, пратио коморције до границе, који су преносили оружије и муницију за четнике и народ да би се наоружавао. Дужност Велиčkova била је доста тешка и одговорна, али он је са вољом вршио, јер знао (је) да ради за свој народ да би се ослободио турског ропства. На територији Турске дешавало се борбе и нереди, па је дошао и Хуријет 1908. године, па престанак четовања, затим поново четовање од 1910. год. Величко је за сво то време био у одбору. Дошла је 1912. година. Месеца августа те године за време вршидбе, буде позват у четнички Одбор, ту му кажу ово: видиш овога старца обученог у сељачко Врањско одело, имаш да га

¹⁶⁷ *Вийезови Карађорђево звездe*, 1. Војин Поповић, познат као Војвода Вук. „Када се 1912. године према Вардарској турској восци у два ешалона развила Прва српска армија, на њеном крајњем левом крилу, према Другој армији генерала Степе Степановића, налазио се добровољачки одред Војина Поповића Вука, мајора српске војске... Одред Војводе Вука прошао је сва бојна поља од Младог Нагоричана 1912. до Кајмакчалана 1916. На Грунишком вису на Кајмакчалану пао је и легендарни војвода.” О његовом јунаштву Милан Петровић је написао песму “Смрт војина Поповића – војводе Вука”, а 1936. на Топличиним венцу у Београду откривен је споменик легендарном војводи, рад вајара Ђорђа Јовановића.

товариш на једног сељачког коња, да га преведеш тајно на српско–турску границу, да га водиш тамо где он тражи да иде, да му набављаш храну, да га чуваш да не падне у турске руке, па кад се вратиш овде са њега даћемо ти велику награду. Заиста још те ноћи попео је старца на сељачког коња превео га преко границу, водио га ноћу на разна места по брда, пазио га чинио му услугу и на коња пазио да је добро храњен. Овај старац био је на Китку Козјак, био је у с. Ђерман, био је на Црни Врх у Кратовском срезу, посетио је многа места, боравио око две недеље дана. Старац је дању седео у месту и посматрао брда и одмарао се на покровац од козине, ноћу узјашио на коња ишао од места, па посматрао околину, био је трбушаст, па се тешко пењао на самар да узјаши. Кад је прошло две недеље дана, онда старац затражи да буде пребачен у Врање. Величко га је пребацио и одвео у Одбор па га предао. Онда из Одбора дали су му за ову услугу 15 златних напалеона. Величко није знао кога је одвео и довео, доцније је сазнао да је тај старац био Војвода Путник, који је разгледао места и праввио ратни план.

Кад (је) отпочела мобилизација српске војске 17. септембра 1912. године, Величко је био одређен са коморције и 70 товарних коња, ноћу да преноси оружје и муницију у Лепчински манастир на самој српско–турској граници, па то оружје и муниција да се пребаци на турском земљишту и да се наш народ пре објаве рата наоружа против турака. Овај пренос оружја и муниције трајао је неколико ноћи, све је ово Величко извршио. После ослобођења 1912. годину, он је дошао у Куманово преселио своју породицу, па постао служитељ у срезу Кумановском у виду жандарма. Доцније од уштеђевине купио је кућицу у Куманову. У срезу био до 1915. год. па оступио са нашом војском. Био је на Солунском фронту за сво време рата као коморција. Његова жена и двоје деце за време окупације остали су у Куманово, па су му жену толико мучили бугари да је померила памећу. Кад је дошао Величко са Солунског фронта прибрао се кући, држава на основу аграрне реформе дала му пет хектара земље у с. Љубодраг код Кумановске станице. Величко је обрађивао земљу и постао сеоски чувар поља, у лето 1921. год. неки непознат човек сакривен у кукурузу пуцао на њега и наместу га убије. Како на који начин из којег разлога био је убијен није могло да се објасни. Бог да му душу прости! Из гореописато види се да је покојни Величко учинио од свих највећу услугу држави и своме народу, па је право његово име да се упише у књигу заслужних људи за наше ослобођење.

35. СВЕШТЕНИЦИ

1. ПРОТОЈЕРЕЈ ЈОВАН ТАСИЋ ТЕТОВАЦ је родом из Тетово, он је био Архијерејски Намесник у Куманову у 1905. и 1906. године. После тога премештен је на служби у Митрополији у Скопљу. Он је знао одлично турски да чита, пише и говори, знао је по турски да се понаша, па као свештено лице, он је заступао Митрополита пред свима турским властима. Турци су га звали „Деспот већили” што значи „Заступник Митрополита”. Он је одржавао везе са Вали пашом и са другим управним чиновницима. На тај начин стекао је велико познанство и поштовање, међу турским чиновницима, па чим су га видели у турски суд увек се са њим по турски поздрављали и питали шта жели зашто је дошао па да му посао сврше. На ту службу прота Јован је био од 1907. до 1912. године, и та његова служба била је врло деликатна, а он је све то са умешношћу изводио. Тај његов рад запажен је био од службеника Егзархиског Митрополита у Скопљу, па су много мрзели проту Јована за то, што њихови преставници код турских управних власти нису били тако примани, нити су им турски чиновници излазили у сусрет у толикој мери, као што су то чинили према преставнику Српске Скопске Митрополије протојеру Јовану Тасићу. У оно бурно и тешко време по наш народ и оне међусобне оружане борбе од 1904. па до 1912. године, све су турске управне власти кривили присталице егзархиста и Макед. комитета, који својим радом унели метеж и неред у Турској царевини, од њих страдају и турци и срби и цела управа, па за то преставници српски боље су примани и боље им турске власти на сусрет излазили и њиховим захтевима удовољавали. Дошло је ослобођење 1912. год. па рат са бугарима 1913, рат са Аустријом 1914. год. затим напад Бугара 1915. год. протојереј Јова био је стално настањен да живи у Скопљу. Када су Бугари 1915. године окупирали ове крајеве и успоставили своје власти, одмах су се дали на посао, да сви први људи и службеници, који су заостали у земљи побију. Највише су се окомили на српске свештенике, учитеље и имућне људе. Тадашњи Српски Митрополит Скопски Блаженопочивши Вићентије и његов ђакон Цветко били су те јесени 1915. год. живи спаљени у околини Качаника.¹⁶⁸ Протојереј Јован

¹⁶⁸ *Српски јерарси*, 76. Викентије, митрополит скопски (1905-1915), световно име Василије Крцић. Рођен је у селу Ушћу 30. јануара 1853. године. Основно образовање добио је у манастиру Студеници, а богословско у Београду. Замонашен је у манастиру Студеници 16. септембра 1873, а рукоположен у чин ђакона 16. децембра исте године од стране епископа жичког Викентија (Красојевића). Непуне две године био је дворски ђакон епископа Викентија, а по рукоположењу у презвитера, 8. септембра 1875, као сабрат живео је у манастиру Студеници пуних десет година. До 1890. године био је старешина манастира Свете тројице и Сретења у Овчару. Епископ жички Никанор (Ружићић) произвео га је у чин игумана 1887, а епископ жички Сава (Бараћ) за архимандрита 1894. Године 1900. упућен је у манастир Хиландар, где је био саборни старац. На упражњени престо Скоп-

Тасић остао у Скопљу код куће нигде није бежао надајући се да су бугари наша браћа, по вери православни, па неће га дирати таквога старога човека, али преварио се као и многи остали. Једне ноћи прота Јован, одведен је од своје куће у Гарнизонски затвор, који је постојао близу код железничког моста до Вардара, а за који затвор бугари су узели три куће приватне, саставили авлију и начинили јединствен улаз па употребили те куће за затвор. Прота Јован био је неколико дана у затвору, па је једне ноћи изведен и убијен у скопске баште и ту његово тело закопано. Неколико дана што је био у затвору, вероватно то се је очекивало док злогласни Бугарски Митрополит Неофит даде сагласност да се убијство изврши над свештено лице, пошто то припада под његову надлежност. Од стране бугара 1917. годину, био сам спроведен као сумњив у овај затвор где је био прота Јован, па ме команда места одреди да будем писар у том затвору, дали су ми једну дебелу свеску списак у коме су била уписана имена свих притвореника од отварање затвора. У почетку тога списка, поред неколико имена стајало је и име: „поп Иван Тасич србски свештеник” и толико пише у списку. Приликом евакуације затвора 1918. године, овај списак оставио сам здрав непоништен. Једном приликом изашао сам у близини затвора у једну бакалску радњу, видим ту овај бакалин да има црквених књига и цепа листове да савија ствари које продаје муштеријама, видим да има још од ових књига, затражим му да их прегледам и видим да је Требник ђакон Цветка Нешића потписао га сам као својина, умолим бакалина те ми овај требник прода, однесем у затвору и оставим у моју торбу. Исти требник са потписом ђакон Цветка Нешића, 1921. године подарио сам протојереју Јордану Т. Поповићу који је био варошки свештеник у Куманову као успомену.

Нека протојереју Јовану Тасићу, овај упис у ову књигу буде успомена на његову мученичку смрт, коју сам дознао преко списка. Слава му.

2. ПРОТОЈЕРЕЈ ДИМИТРИЈЕ (ДИЧА) ТРАЈКОВИЋ

Прота Димитрије Дича Трајковић рођен је 1870. године у село Старо Нагоричане, кад је дорастао за школу, његов отац дао у манастирску школу у манастир Забел, ту је још из раније постојала та манастирска школа по угледу на Кратовску школу. Млади Дича био је бистар и окретан младић, па је ову школу одлично завршио. По манастирским школама ђаци су се усавршавали и даље у цркви као певачи и помагачи, тако је и Дича изучио црквени ред и оспособио за свештеника. Када је одрастао оженио се па ускоро био рукоположен од Егзархиског владику Синесију у Скопљу. По повратку у своје село није могао да има присталице уз егзархисте, па их напустио и пришао србима. Био је млад, висок и леп свештеник, јуначан, јашио доброг коња, па су га турци звали „дели папаз”. Он је опслуживао своје село и још нека околна села, али имајући у Старо Нагоричане други свештеник, наши преставници црквене и просветне власти гледали су да му нађу друго место за службу. Указала се потреба да нема старешина у Бељаковском манастиру, па је поп Дича 1900. године постављен у овом манастиру за старешину, а био је под државну плату, као и учитељи. Тада на страни егзархиста и присталице Макед. комитета одиграла она борба између турска и бугара. Поп Дича одао се и телом и душом да имовно унапреди овај манастир

ске митрополије дошао је после митрополита Севастијана, који и није видео своју резиденцију, јер је умро пре свог устоличења у Скопљу. Архимандрит Викентије хиротонисан је за митрополита у Скопљу 1905. године. После десетогодишњег веома плодног рада убили су га, заједно са ђаконом Цветком, Бугара 1915. а затим спалили.

и у томе имао је велики успех. Узео је под трогодишњи закуп један турски посед у с. Стрезовце и манастир се користи. У непосредној близини манастира по егзархијским селима, макед. комите вршили су напади на турке, народ је био хапшен, осуђиван и протериван на издржавање робије, поп Дича је био миран сву своју пажњу обратио је на унапређење манастирске имовине. Макед. четници 1903. године подигли (су) устанак августа месеца, а с јесени био је исти угушен. На враћање четника за Бугарску, турска војска блокирала је била бугарску границу, па једна чета од 75 људи под командом Николе Пушкарова дошла у близини манастира, пријавила се попу Дичи, он их посетио у шуми дању дао им храну, увече довео их у манастир и угостио их добро, па преко ноћи дао им свога куvara Бојка, који је био родом из с. Јабланице, Козјачки крај за путовођу те их овај за дан и ноћ проведе на српско-турску границу у Србију и чета буде спашена. Другу услугу поп Дича није им чинио, јер тада Макед. комитет беше прогласио ослобођење словена од турског ропства. Наишла је 1904. год. макед. комитет решио да сви егзархисти организује у борби против турака, па су упућени реонски војводе по срезовима да изврше организацију. За Кумановски крај био је упућен Коста Наунков још у месец март 1904. год. и отпочео да изводи организацију по егзархијским селима. У лето те 1904. године макед. комитет изврши покољ над нашим људима у селима Кокошиње и Рударе. По своме положају овај манастир је био у непосредној близини ср. Кратовског, од манастирских зграда до атар с. Коњуха било је растојање око 500 метара, а ово село је центар македонских четника. После Кокошиња и Рудара, полазна тачка за осва(ја)ње наших села од стране мак. ком. долазио је на прво место манастир. Поп Дича схватио је сву опасност која иде на њега, па чим се појавила наша чета, он је затражио оружије да има у манастиру и да се брани. Био је врло предострожан ноћивао по заклонитом месту, када је ишао до Довезенце био (је) веома обазрив, јер и у с. Бељаковце имало је егзархиста, па и ту није био сигуран. Тих дана поп Дича решио се да прими борбу са комитетом и никако да не оступи из манастир, од онда почео је стално да одржава везу са Довезенчанима и Бељаковчанима, који су били наши људи, сву пажњу посветио на извештаје и рад наших и макед. четника. Извршено је убијство Атанаска Стојиљковића у Довезенце, ређале су се и даље поједини испади мак. четника, али поп Дича добио довољно оружије од наших четника наоружао себе и манастирску послугу, па није се бојао. Једне новембарске ноћи 1904. године, дошли у Бељаковце у Кајсевској махали три активне македонске чете од 75 четника, под командом тројица војвода и то прочутих извезбаних у прошлогодишњем устанку, те су војводе биле: Атанас Бабата, Бобе и Коста Наунков. Они су били намерни да ноћу нападну на манастир, убију попу Дичу и остале слуге које им сеprotиве, па затим уведу егзархијску управу и на тај начин са манастиром сврше. Одатле да нападну на с. Довезенце и силом уведу њиховог свештеника и учитеља, неке прве људе побију, а остали да се поплаше и да приме њихову организацију, на тај начин са србима биће свршено. Рачуница ових троје војвода, егзархијског свештеника из Бељаковца и неколико сељака њихових није изашла тачно како су они правили рачун. Међутим шта се ради код попа Диче, дознавши преко поверљивих људи шта се ове ноћи припрема, морао је и он узимати мерке ради одбрану. Позвао из Довезенца, Јована Цакића учитеља и Петка Караџића, па још преко дан наместили у цркви даске код прозори, донели пушке и довољно муницију, па одатле има да се бране од нападачи. Позвали слуге казали им шта има да буде ове ноћи, наоружали их и распоредили по зградама, најхрабрији између њих био је кувар Бојко и он је заузео прво место одакле има да буде напад. Све је било

уређено у манастир за дочек и одмах после вечере сваки од слуге заузео своје место, а поп Дича, Јован и Петко ушли у цркву и чекају нападаче. Око 9 и 9 по часова ноћу са источне стране манастира почели су манастирски пси да лају, а то је колски пут који води у манастир. Одмах се увидело да четници иду, најнапред иде Никола Трајковић Кајсевски србин и бив. тотор манастирски, па почео да полако говори: попе, попе отвори, ја сам Никола, звао је на куварска врата, нико се не јавља, а уз Николу стоје два четника са бајонетима и строго мотре. Чим нико није одговорио, онда четник изговорио, дајте будак да извалимо врата. На то место изнутра био је кувар Бојко, кад чуо да траже будак, он опали пушку у њих, а Никола прилегао уз зид. Кад је пукла Бојкова пушка, онда четници који су били у близини повикали, „убаците бомбу у зграду”, Бојко је још неколико пута упалио, онда из цркве поп Дича, Јован и Петко отпочели да пуцају на четнике, исто тако и остали 4 слуге припуцали су и ставили их у накрсну ватру. Из цркве поп Дича, Јован и Петко певали су на сав глас песму крај Вардара стајаше танке пушке хврчаше и пуцали. Од ову пуцњаву један четник је тешко био рањен и два лакше. Видећи ово војводе и четници македонски, напустили манастир рањеног друга понели и више нису нападали. Од те борбе поп Дича, Јован и Петко прочули се, па су увидели мак. четници да неће лако проћи у борби са србима. После овога догађаја поп Дича био је обележен као народни јунак, решили су мак. ком. да га убије, а једновремено и турци се многи бојали од њега. Доцније поп Дича одметнуо се у чету, па затим прешао у Србију и добио парохију у Ужичком округу с. Сеча Река. Кад су Младотурци 1908. године извели преврат и дали Хуријет, онда се и поп Дича вратио и поново ступио у манастир, да буде старешина. Кад је отпочела четничка акција 1910. године, поп Дича је сарађивао са нашим четницима и имао велико поштовање код четника и у народу. За време рата 1912. године и он као виђен човек испред турака побегао у Козјачке планине. У групи чета које су сачињавале одред војводе капетана Војина Поповића на Бузином брду у Мл. Нагоричино и поп Дича је учествовао у борби 10. и 11. октобра 1912. год. Одмах по ослобођењу, он је напустио манастир, па добио на опслуживање Клечевску парохију. Имао је у фамилију браће и др. од стрицева у Старо Нагоричане, а имање није им било довољно, то поп Дича купи имање у ово село изгради кућу и пресели се да стално живи у Клечевцу. За време рата 1913. године са бугарима он је обилазио Овчеполски крај и чинио услуге нашој војсци. Доцније 1914. и 1915. год. настанио се у село, где је откупио земљу, да служи у парохију и да обрађује имање. Када су бугари напали на нашу државу 1915. годину, поп Дича, Манасије Тасић учитељ у пензији и тада претседник општине Клечевске и Аврам Дедић из с. Стрезовца прешли су у Солуну, остао је до ослобођења 1918. год. Када је сам варош Битољ ослобођен 1916. год. с јесени, поп Дича је поповао у Битољу. На неколико дана по ослобођења дошао је из Солуна у друштву Манасија и Аврама. Када су дошли бугари 1915. године, једна група пљачкаша из Овчег поља дигла се и дошли код његове куће у Клечевцу, па га опљачкали до пиперан конач, да се зна и то са једног дирека његове куће скинули.

Доцније он се имовно доста оправио био је сувише вредан и радан човек, поштовали су га чиновници, свештенство и остали народ. Указана му је почаст, био је изабрат за народног посланика за ср. Жеглиговски на Демократској листи. Све је било добро код њега, али дошла је 1941. година, бугари су поново окупирали наше крајеве, поп Дича био је већ у годинама, па за време окупације остао под бугарима и опслуживао своју парохију неометан ни од кога. Умрео је као произведен за протојереја још у 1936. години, а његова смрт била је месеца јула 1946. год.

Његово јунаштво, његова пожртвованост и неустрашивост, његов пољопривредни рад за дуги низ година памтиће се.

За то је укратко његов рад описан, а који спада у најкритично време по српски народ из овога краја, а поп Дича пун снаге младићске и борбеног темперамента, застао је на страшном месту, сузбио непријатеље, дао им на знање, да и Срби овога краја умеју да чувају своју народност и да нису издајнице, већ се прихватише оружја и одупреше се злогласном Макед. Комитету, који дотле својим терористичким радом раздрмали били турску царевину, а сада устукнули пред један голоруки ненаоружан и неорганизован народ, па зато има да се захвали на оваквим људима као проте Дичу, који дадоше на знање да не могу лако изићи на крај са српском мањином коју су потцењивали. Слава му.

3. ПОП СТЕВАН ЧЕЛОПЕЧКИ

Стеван је родом из с. Челопек, Кумановски срез, отишао у манастирску школу у манастир Забел, ту се спремао и вежбао у цркви, како би доцније постао свештеник. Доцније кад је био спреман да буде попа, он отиде у Скопљу код Грчког владике, који га рукоположи за свештеника. Вратио се у своје село и почео да опслужује парохију, у то време појавила се у његово с. Челопек егзархијска пропаганда, нашли егзархисти друго лице за свештеника и егзархијски Митрополит у Скопљу рукоположио га, па цело његово село пришли уз егзархисте. Поп Стеван остао без парохију и само једини србин у целом селу, није хтео да им се покори, већ остаде веран до краја свога живота. У таквој ситуацији, он отиде у српски манастир Забел где је био у близини његовог села и постане „таксизар” т. ј. да прикупља милостињу од нашег народа по селима, а у корист овога манастира, који је добијао мали проценат зараде од тога прихода и издржавао своју породицу у Челопеку. На ову дужност поп Стеван остао је дуги низ година и није се жалио, већ је био задовољан, што је био србин и одржавао српство, па за себе и своју фамилију није толико марио. Такав његов рад пао је у очи ондашњим егзархијским управљачима па су га на сва уста грдили, али то попу Стевану ништа није сметало, он је свикао на овај положај да обилази села и да прикупља милостињу од народа, да користи манастир и да себе издржава. Његов реон није био ограничен, он је обилазио цео Кумановски срез, па Кривопаланачки, Кратовски, Скопски и Прешевски, па на тај начин стекао много позанство међу народом, научио сваку стазу и богазу, у сваком селу имао познанике и његов рад био је користан.

Турске власти нису га дирали, он (је) са иконом св. Богородице и крстом у руци ишао напред, а са њим један манастирски слуга водио два коња са прибором, да који од побожних људи што да сместе на коња, тако на тај начин обилази сва села два три пута годишње. Године су пролазиле и поп Стеван дочекао да наши четници изађу и да наш народ покаже се да и он има права на живот. По појаву наших четника, поп Стеванов обилазак постао је мањи, али кориснији за нашу националну ствар. Обилазећи поп Стеван увек је имао састанак по селима са четницима и са нашим првим људима по селима. Неометан од турака радио је доста у корист наше четничке организације. Тај његов рад пао је у очи макед. комитету и његовим присталицама, али поп Стеван није се плашио. Његово село »елопек» пришло је нама и нашој организацији, поп Стеван остао на своју стару дужност, јер ту је био кориснији за наш рад. Дошло је ослобођење, па затим и рат са бугарима, па Аустријски рат, поп Стеван доста у годинама није напуштао своју пређашњу дужност. Када су бугари окупирали

ове крајеве 1915. године, овд. присталице њихове организације увели су у списак и попа Стевана и ако зашао у 65 године старости, једног дана мес. јануара 1916. године, поп Стеван је (убачен) у групу интернираних за Бугарску. Отеран је први пут у варош Крџали па у бању Чанакчи с. Панчерево Казанлушка околија и даље по заробљеничким логорима. Кад је Бугарска капитулирала 1918. годину, поп Стеван са осталим интернирцима вратио се својој кући у Челопеку. Године 1924 умрео (је) код своје куће. Слава му. Живот и рад поп Стеванов, види се његов чврст карактер и решеност да претрпи све до краја, али на своје речи и обећање да остане веран, није га водило материјално стање да као свештеник побољша, већ га руководило национално стање, које се треба жртвовати до краја свога живота. И ако по старински готово врло мало школован ипак је поп Стеван до краја свога живота остао веран.

4. ПОП ВАСИЛИЈЕ (ВАСА) ПОПОВИЋ

Василије или како су га скраћено звали Васа, родом је из с. Ораха у близини Карпинског манастира, рођен је 1880. год. његов отац поп Димитрије био (је) свештеник у с. Ораху. Ово село је још око 1885. године пришло егзархији, а централна пропаганда егзархијска био је Карпински манастир, јер је и он био под егзархијску управу. У том манастиру отворили су егзархисти школу са наставом на бугарском језику и послали најбољег учитеља да предаје науку окупљеним ђацима из околине. Кад је Васа дорастао, отишао у овој школи и завршио је, неко време постао егзархијски учитељ у Ораху. Његов отац поп Димитрије умрео је па је требало Васа да се рукоположи за свештеника, баш у то време отпочне наша четничка акција и Васа одмах као учитељ приђе на нашу страну и постане наш учитељ. Још као учитељ Васа се истакнуо и урадио да је цело његово село Орах пришло на нашу страну, после годину дана међусобне борбе. Када је Орах постао јединствен и пришао на нашу страну, онда се указала потреба да село има и свештеника, једини кандидат који је био то је Васа, па и поповски син, он је предложен од стране наше црквено-школске управе из Куманова, нашој Митрополији у Скопљу и буде рукоположен за свештеника. Сада поп Васа и даље је наставио сарадњу са нашим четницима, јер су имали да освајају нека села од егзархиста и Мак. четника, па то је ишло доста тешко. У близини је било с. Облавце, Канарево и Руђинце,¹⁶⁹ па се морало радити опрезно да се ова села задобију. Поп Васа је много радио и дружио се са четницима, па је пао у очи егзархистима и макед. комитету, за то су гледали да га убију, али он се чувао. Та борба трајала је од 1904. па до 1908. године када су турци дали Хуријет. За неко време стишала се ова међусобна борба, па је 1910. године поново обновљена четничка организација и поп Васа и даље наставио сарадњу. Једном приликом његови непријатељи пуцали су на њега и уранили га, али је поп Васа прездравно, само је добио повреду на једно око па

¹⁶⁹ *Кумановска област*, 131. Села Облавце, Кнажево и Руђинце се налазе у источном делу Кумановске области. Облавце се налази десно од пута Куманово-Крива Паланка. Једним делом се граничи са већ поменутиим селом Стрезевце. Трифуноски бележи да су подаци о старини овога села веома оскудни, и да има цркву светог Николе саграђену после Првог светског рата, на месту остатака некадашње старе грађевине. Село Горње Руђинце лежи лево од пута Куманово-Крива Паланка, а десно од пута се налази Доње Руђинце. Постоји још једно село Руђинце, на западном делу где је планина Карадаг. Трифуноски наглашава да, у време његовог истраживања али и од краја XIX века, у овим селима живи македонско становништво. То се не поклапа са сећањима и белешкама Михаила Милана Петровића, које су, у односу на истраживања Трифуноског, веома детаљне и исцрпне и дају другачију слику становништва.

је слаб био на вид. За време рата 1912. год. са турцима и поп Васа је био у Козјачке планине, па са осталима четницима придружио се. По ослобођењу наставио да опслужује своју парохију, подигао добру кућу у селу и свакога брата србина примао у свој дом и угостио. Дошла кобна 1915. година, бугари окупирали ове крајеве, поп Васа остао кући, али га неки из суседна села одао код бугарске војске, која је кроз његово село пролазила од Страцин за Куманово, па у његову кућу дошао неки бугарски официр да преноћи, ту је био и поп Васа, тај официр толико је мучио, тукао и везивао попа Васу, то мучење по причању самога попа Васа, то је страха била, а његова четири детета и попадија били су ван себе од страха, тако је поп Васа мучен, бијен, везиван ноћ и дан, дознали неки егзархисти из околна села, па умолили га тога официра да пусти попа Васу, те на тај начин му спасен живот и од муке. Доцније 1916. године поп Васа је интерниран у Бугарску, био по разним логорима, страдао и гладовао. Кад је капитулирала Бугарска 1918. године, поп Васа са осталим интернирцима вратио се из Бугарске. Ускоро умрела му је попадија остао удов па је имао доста муке са децом, неко време у 1921. године напустио парохију и своје село, па преко аграрне реформе добио земљу и плац за кућу у с. Тронежу и ту се доселио. Од време на време, наше црквене власти, ту су му давали неку парохију да опслужује, ту је живео од прихода од земље. Када су дошли поново бугари 1941. год. онда је поп Васа протеран на тадашњу територију Србије. Јавио се у Београду Њ. В. Пр. Митрополиту Скопском Г. Јосифу, па је упућен на служби у Браничевску Епархију у Пожаревцу, био је 1941. г. одређен у с. Ракова Бара код Кучева, па 1943. год. премештен у Сираково ср. Рамски. По доласку у Сираково, немци су га стрељали и тако поп Васа је завршио свој мученички живот. Слава му. Његов гроб се налази у с. Сираково.¹⁷⁰

5. ПОП ЗАФИР ВЕЛИЧКОВИЋ МАКРЕШКИ

Поп Зафир је родом из с. Макреша, он је савременик и друг попа Диче из Старог Нагоричана, његово село Макреш¹⁷¹ било је од старина српско, егзархијска пропаганда није успела да га присвоји. Зафир је завршио манастирску школу и манастир Забел, која школа је припремала младиће за будуће свештенике у народу. Када је рукоположен за свештеника, није ми познато. Доцније као свештеник, Србин и добар јунак познат ми је. Када је отпочела четничка организација 1904. год с. Макреш било је канал, преко кога се одржавала веза са селима из козјачког краја и овамо на југу за Стрезовце и Довезенце. Поп Зафир по угледу на попа Дичу није заостајао већ се и он придружио да сарађује са четницима и добио брзометну пушку. Рад на по-

¹⁷⁰ Овај податак о месту гроба је накнадно дописан.

¹⁷¹ *Кумановска област*, 78. Трифуноски наводи да о оснивању села Макреш нема историјских података, па се позива на причу сељана са почетка 70-тих година XX века по којој су најстарији становници досељени са Мокре планине југозападно од Скопља и да су по томе названи Мокрешани. Такође Трифуноски наводи да је досељено становништво, у време турске владавине исељено, и да се налази у В. Буштрању у Врањској котлини и кумановским селима Орашцу, Клечевцу, Јачинцу. „Празан сеоски атар захватили су кумановски Турци–беглери. Они су основали чифлуке и на њима насељавали нове македонске становнике. Од ранијих досељеника чифчија потичу данашњи родови: Поповци и Ђорђијевци у Средњој махали; Стојмени и Антески у махали Киселарик; Спасини у махали Печењаци; Гијови и Спиридонови у Горњој махали. У другој половини 19. века у Макреш се населио цинцарски сточар деда Ташко, његови синови се помињу после Првог светског рата, а 70-тих година XX века се зна да су се одселили у Куманово и Румунију. Иза Првог и Другог светског рата Макреш је добио нове досељенике. Насељавани су на земљу коју су куповали од турских бегова и од исељених Цинцара...”

магању наших чета од стране попа Зафира, јако су ценили и наши четници и наши руководећи људи из Куманова, па су му поверавани многе теже и деликатне ствари у вези са четничком организацијом. И његов рад од стране мак. четника и егзархиста био је запажен и хтели су да га убију, али поп Зафир вешто се чувао. Имао неки турци пријатељи, па је преко њих дознавао, шта мисле за наше чете, те на тај начин преузимане су претходне мерке, а од велике користи по нашу четничку организацију. Дошао је Хуријет 1908. год. па и поновно одметање наших четника у шуми, поп Зафир је увек био на опрези и оружије никако није испуштао из руке. За време рата 1912. год. и он се повукао са нашим људима у планину, као и остали и он се придружио одреду Војина Поповића. По ослобођењу 1912. год. поп Зафир је опслуживао своју парохију¹⁷² до 1915. године, када су бугари окупирали ове крајеве, поп Зафир је остао кући. У 1916. год. интерниран је за Бугарску где је остао до ослобођења 1918. г. Вратио се кући у Макрешу и наставио да опслужује своју парохију. Поп Зафир за свој рад са четницима, био је поштован од власти и од народа.

Дошла је 1941. година, бугари окупирали ове крајеве успоставили своју власт, али поп Зафир зашао доста у године, остао својој кући, за сво време окупације. Кад је настала борба између партизанских одреда за ослобођење и Немаца у јесен 1944. године, немци су одвели попа Зафира и погубили незнано где. Слава му.

6. ПОП ТОДОР ПАЛАМАРЕВИЋ

Поп Тодор је родом из Скопске Црне Горе, он је завршио Призренску Богословско-учитељску школу. По свршеној школи постао је учитељ у своме крају. Пре рата 1912. године био је рукоположен за свештеника. По ослобођењу у 1913. години по потреби службе поп Тодор је премештен за варош Куманово, добио парохију и од уштеђевину коју је уштедео за време службовања, купио кућицу и настанио се са породицом стално да живи у Куманово. Био је врло добар свештеник прави пастир народни и његов рад у народу овде био је искључиво свештенички, па никоме није се замерио. Дошла је 1915. година, 1. октобра, напали су бугари на нашу државу и 6. октобра ушли су у Куманово. Поп Тодор сувише миран и повучен човек остао је код своје куће, надајући се да кратко време које је провео међу грађанством у Куманово и његово службовање, није никога увредио. Међутим то тако није било, у први мах по доласку бугара, поп Тодор је одведен од своје куће и за његову даљу судбину никоме није познато, где како и на који начин је поп Тодор погубљен.

Овај српски свештеник страдао је једино што је Србин био, а никакве грешке бугарима није учинио. Слава погинулом попу Тодору. Његово име уносим у ову књигу заслужних људи, да би се дуго време памтило, за то: што један врло добар и повучен свештеник је био, а непријатељ није имао милости ни сажаљења, па га на зверски начин убили.

¹⁷² Трифуноски наводи да у селу Макреш не постоје старине, али да постоје два локалитета – Св. Јован и Спасовдан, на местима где су била црквишта. „На првом црквишту после Првог светског рата подигнута је црква, а гробље је код места Чуке.” Ово су можда тачни подаци за некога ко слабије познаје крај, пошто Милан Петровић наводи да је још пре 1904. у Макрешу био поп Зафир који је имао парохију и да се на место свештеника у својој парохији вратио по завршетку Првог светског рата.

36. УЧИТЕЉИ, КОЈИ СУ ЗАСЛУЖНИ

1. КРСТА АЛЕКСИЋ, био је родом из Поречкога краја, прешао у Србију као младић да тражи рад. У то време у Београду била је установљена Свето-Савска вечерња школа, коју су посећивали младићи из неослобођених крајева из Турске, па по свршеној школи враћали се натраг у места рођења па су постали народни учитељи. И Крста је био у овој школи, па кад је исту завршио, вратио се у Турску у Куманову године 1890. и отворио српску основну школу у село Старо Нагоричане.

У оно време егзархисти су ометали и где год су дознавали да се отвара српска школа, они су се жалили код турских управних власти и доказивали, да само егзархисти имају право и одобрење од Султана, да они даду школу народу словенске народности. На таквим жалбама Турска месна власт излазила им у сусрет и слала своје (заптије) жандаре да српске учитеље хапсе и протерују из тога села где је школа отворена. Када је учитељ Крста отворио школу у Ст. Нагоричане, стање је било сувише тешко, на тај начин Крсто је хапшен често пута од турака, па кад се ослободи затвора он поново врати се у село и отвори школу. Тако је трајало неколико година, па је то гоњење престало. Чича Крста дуже време је учитељевао у ово село, па се ту оженио. Зашао човек доста у годинама, па је пре ослобођења био пензионисан. Он је уштедео нешто новаца од плате, па је по Хуријету 1908. године, купио земљу у суседно с. Младо Нагоричане, подигао кућу и живео повучено. Земљу је обрађивао помоћу слуге и надничара, и тако наш чича Крсто осигурао своју старост. Земљу где је купио и кућу направио то село Мл. Нагоричане је било уз егзархиста, а чича Крсти ништа није га ометало, он је са сељацима живео врло добро и са сваким се познавао, а и сељаци услед његовог сувише мирног темперамента и доброг владања и они су га волели. Дошло ослобођење 1912. год. па 1913, 1914. и 1915, чича Крсто исто онако као и пре био код своје куће и на имању и радио свој посао. Зашао човек доста у старе године, често је ишао на пијац у Куманово, састајао се са својим пријатељима и познаницима из вароши и села. Чича Крста као стар човек није сарађивао са нашим четницима, а већ је био расположен што су се и наше чете појавиле. Наишла је 1915. год. напали су бугари на нашу државу и окупирали ове крајеве. У првом њиховом налету један бугарски официр убио је чича Крсту старца од преко 70 година. Овај бугарски официр био је Кратовац, брат егзархијског учитеља Славејка Граматикова, кога је наша чета убила 1905. године. Баш се нашао тај официр толика звер да, једног мирног старца убије, кога је цело село волело и поштовало. Заслуга за српство у почетку отварања наших школа је велика, што је он може бити први и једини у то време под врло тешким околностима радио и није подлегао, па прокрчио пут који су

доцније наши учитељи ишли и успели да турска власт призна наше школе и наше народно право да се на свој матерњи језик наш народ просвећује.

За то име и рад пок. Чича Крсте Алексића не треба да се заборави а име његово прво треба уписати у књигу заслужних људи, као што је био први на просвети међу овдашњем нашем народу.

Слава ти чича Крсто.

2. ДАНИЛО ЦАКИЋ УЧИТЕЉ

Данило је рођен у варош Куманово у породици Цакића. Он је имао још три брата, сви су били људи знатни. Ова породица Цакића, још у прво време приликом појаве егзархиста у Куманово око 1872. године и многи од Кумановског грађанства пришли егзархистима, Цакићи са још неколико првих људи и утицајни остали су Срби и то свесни да у ове крајеве живи само српски народ, са свим народним обичајима, па за то су очекивали ослобођење 1877/78. год. од Србије. И у то време био је покрет Срба за ослобођење ове крајеве за време рата и присаједињење Србији, и из овог краја народ је устао са оружјем да се бори против турака, па после свршеног рата било је суђење и осуђивање на робију неколико првих људи из Куманово. И(з) такве породице је Данило, он је учио старо-словенску школу у Куманову, али на томе није остао, добијају разне књиге из Србије, па је своје знање обогатио више но његови другови. По примеру Крсте Алексића и Данило је ишао по нашим селима и отварао српске школе. Прелазео је у Србију, био неколико пута у Београду, долазио у везу са ондашњим људима из Србије, који су водили бригу за наш народ овамо на југу, па и у томе Данило је доста стекао знање и био је убеђен, да су ови крајеви били искључиво српски па за то треба радити пожртвовано да наш народ уколико није пришао егзархистима, одржи се уз патријаршију. Да би народ остао уз патријаршију, требало је уверавати свештенике и прве људе као и слати им учитеље. Међутим Данило је био тај који је радио за нашу националну ствар, а водио се као учитељ. Све покрете Мак. комитета и егзархиста од 1897. године па на даље Данило је пратио као мештанин и познаваоц прилика и људи, будним оком, па је до негде познавао људи и водеће личности Макед. Комитета и егзархиста. За време наше четничке акције Данило је био доста стар, али се интересовао за сваки рад наших четника. Дошао је „Хуријет” 1908. године па онда рат и ослобођење 1912. год. Данило већ стар и изнемогао само је посматрао, јер су млађе снаге замениле и преузеле рад. Кад су формиране општине по селима и у њима послати наши поверљиви људи, Данило је био упућен у Малинску општину за благајника, а мештани из те општине били су сарадници Макед. комитета још из турског времена, па је требало послати сигурна човека. Данило је остао од 1. новембра 1912. г. па до краја 1913. године, када је ту благајничку дужност напустио, па дошао да живи у Куманово својој кући. Године 1915, 1. октобра када су бугари напали на нашу државу и 6. октобра ушли у Куманово, Данило као старац преко 70 година, остао својој кући. Одмах мештани егзархисти и сарадници Макед. комитета истражили Данила одвели од куће и убили негде где ником није познато ни до данас. Тако је завршио свој старачки живот Данило, а бугарима није толико сметао овај старац. Бог да ти душу прости чича Данило.

3. ТОДОР МИХАЈЛОВИЋ ТЕТОВАЦ

Тодор Михајловић је родом из Тетова, он је завршио учитељску школу у Скопљу, па је 1906. године, постављен за учитеља у селу Бељаковцу, тада то село беше постало целокупно наше. Тодор је дошао с јесени те 1906. год. и још не беше отворио школу, био је млад пун снаге и идеала као сваки младић, загрејан за нашу четничку акцију, па је тек имао да ради у народу. Једнога дана пијачног око 15-20. новембра отишао у Куманово, да се састане са нашим првим људима т.ј. са управитељем школе и Архије-рејским Намесником, као и да набави неке своје потребе, по свршеном послу вратио се натраг за село Бељаковце, пошао путем који води за ово село и дошао на брдо зв. „Големи рид” у атар с. Пројевца удаљено место на 5 километра од Куманова, ту га пресрео злогласни арнаутин Салија, који је био чувар утрине пројевског бега, па пуцао на Тодора и смртно га погодио, а и Тодор пуцао из леворвера на Салију, из непосредне близине, па га ранио дубоко у бутину и по арнаутски опсовао Салији матер. Пошто је Тодор пао и у мукама издахнуо, Салија позвао једног влаха чобанина наредио му да са свој гуњац покрије мртво тело Тодорово, тако да народ када пролази путем од пијацу да га не примети да има под гуњац убијен човек, већ да некој влах спава удаљен на десетину метара од главног пута. И Салија није могао да се креће више од задобивене ране, па је на десетину метара седео и држао пушку у руке као да чува овог човека. Овај Салија био је злогласни арнаутин, много је неправди раније чинио нашем народу, тукао је пролазнике који иду за пијац и који се враћају натраг, он је дуго година крстарио по утринама око Куманова, па је целом народу овога краја по злу познат. Дошли наши људи из Куманова однели погинулог Тодора и сахранили. Дошли бегови слуге из с. Пројевца натоварили на коња Салију, указали му лекарску помоћ, али рана је била на таквом месту опасном, па је кроз два три дана и Салија умрео. И ако је пок. Тодор убијен, али није и он остао дужан, његов убица Селија је од добиене ране умрео, на тај начин глава за главу је заменила, али нешто има друго, злогласни Салија од кога је народ треперио толико година, погинуо је од српске руке, те се народ за свагда курталисао од овога зликовца. Нека је слава погинулом Тодору учитељу, јер његово се име нигде не помиње, па је право да буде уписат у књигу заслужних људи.

4. ЈОВАН Д. ЦАКИЋ УЧИТЕЉ

Јован је родом из Куманова, (из) прочуте фамилије Цакића, која се фамилија истакла као прва у борби против егзархиста. Јованов отац Димитрије (Дича) био је у своје време јунак човек, па по угледу ондашњих људи имао доброг коња са јахаћим прибором и тако ишао међу народ. Када је дорастао Јован за школу отишао је и завршио основну школу у месту па затим прешао у Србију и тамо завршио школовање. Јован је био савременик и парњак Јована Довезенског и Спасоја Крстића, па су сви њих троје изгледали као див-јунаци.

Кад је постао учитељ, он је био у много села овога Кумановског краја. Оженио се 1901. године најстаријом ћерком Атанаска Стојиљковића, па као учитељ задржао се више година у Довезенцу. И ондашњи наши прваци и водећи људи из Куманова, остављали су Јована да буде на служби у Довезенцу из породичних разлога. Све што се дешавало и радило код Македон. комитета и њихових присталица егзархиста од 1897. па на даље до 1903. године, нико од наших првих људи није био умешан, нити сарађивао са егзархистима, већ једино се гледало на то: да се код нас Срба придобије

од турске власти права на отварање школа и просвећивање народа, а то су турци нашем народу излазили тада у сусрет и српским захтевима удовољавали, па за то сви срби били су мирни. Устанак 1903. године прошао је, наши су опет мирни, али наишла је 1904. година, па је Макед. ком. донео решење, да све србе као мањину силом приведе својој организацији па да настави дело ослобођења Македоније, неометани од кога, за то су починили покољ наших људи у селима Кокошиње и Рударе. Тада Јован С. Довезенски био је учитељ у Рудару, побегао у Србију извео чету да окружи наш народ и да га одбрани од Макед. комитета, у то време Јован Цакић био је са службом у с. Довезенце, он је одмах пришао организацији и постао њен сарадник. Неколико дана доцније Мак. четници убили су његовог таста Атанаска Стојиљковића код његове воденице, а Јован није се десио ту. Када су се сакупили три активне макед. чете мес. новембра 1904. год. и напали Бељаковски манастир, онда је и Јован учествовао у одбрани манастира у друштву са попа Дичу и Петка Караџића. Много је Јован учинио у одбрани с. Довезенца у први мах и окуражио их на отпор против мак. четника. На дан нове 1905. год. макед. комите убиле су протојереја Атанасија (Ташка) Петровића, а доцније око 18. фебруара исте 1905. године, један дечак по народности арнаутин стар око 18 година, а живео као радник у с. Јачинце, убио је овај дечак егзархијског Архијерејског Намесника у Куманову попа Александра поп Захаријева родом из Штипа. За ово убијство егзархисти оптуже код турака Јована Цакића, који је био ухапшен и осуђен на 12 година затвора, па је издржавао казну у Скопски затвор. И у затвору наше људе је Јован помагао и саветовао, који су били осуђени и знао је све шта се дешава споља, он је био први и нај смелији човек од осталих осуђеника. Ослобођен је 1908. године за време Хуријета, када су дошли турски официри једна група да посете затвор и обавесте о насталом стању у Турској Царевини, Јован Цакић у име свих осуђеника одржао је диван говор и захвалио се Султану и његовим заступницима на даривању и милости да се толики народ ослободи затвора. По томе говору и захвалности сви арнаути осуђеници дали су признање Цакићу.

По ослобођењу из затвора био је на служби учитељ, али волео је да има имање у Врањску Бању, па је за то продао имање које је припадало њему на име мираз од своје жене у Довезенцу и купио плац и подигао „Вилу Цакић” у Врањској бањи. За време рата 1912. године учествовао као добровољац у одред(у) Војина Поповића на Младом Нагоричану. По ослобођењу 1913. године прешао у полицијску струку, а када су Бугари напали на нашу државу 1915. године, Јован Цакић прешао на Солунском фронту, када су бугари 1918. год. капитулирали и поново наши крајеви ослобођени, Јован пошао аутом из Солуна, стигли са неколико другова до у близини Велеса, ту се несрећним случајем ауто преврне и Јован погине, не стигавши да види своју породицу, која је живела у Врањској бањи.

И овај човек доста је радио у целом свом животу било као учитељ, било као национални радник и сарадник наше четничке организације, пок. Јован неуморно је радио па сви Срби из овога краја треба да му даду признање његовом раду и да се за дуго сећају њега, Слава му.

5. АРИТОН ЧАВДАРЕВИЋ УЧИТЕЉ И КЊИЖАР

Аритон је рођен у Куманово у фамилији Чавдараца, кад је дорастао за школу, он је свршио основну школу у Куманову, па је завршио и Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршеној школи био је постављен за учитеља у с. Довезенце и још нека села у Кумановском крају, на служби је био од 1905. године до 1913. год.

По ослобођењу 1913. год. Аритон је отворио књижару на најживљем месту у Куманову, посао му је ишао доста добро. Дошла је 1915. година, 1. октобра напали су бугари на нашу државу и 6. октобра ушли у Куманово. Аритон остао својој кући мислећи да неће му Бугари ништа радити, јер сада је он трговац. Одмах по доласку бугарске војске, присталице Макед. комитета и сарадници, одвели Аритона из његове куће и погубили, радњу са књижарском робом опљачкали. Тако је пок. Аритон завршио свој живот, и ако у толикој мери није изашао на површину ни на пољу учитељског рада, јер је био свега 7 до 8 год. ни на националном раду јер готово са четницима није сарађивао, убијен је једино за то: што је пок. Аритон био Србин. Остала му је жена и петоро ситне деце, жену су му претукли били бугари њу па је неко време била поремећена умствено. Слава ти брате Аритоне, и ти си постао жртва за српство, па је право и твоје име да буде уписано у књигу заслужних људи.

6. ТЕОФИЛО КАРАЦИЋ УЧИТЕЉ

Теофило је родом из с. Галичник, ср. Гостиварски. Из тога села као пасиван крај многи младићи па и старији људи ишли (су) као печалбари у Србију, Бугарску и Румунију, главно занимање им је било гостионичари, па су готовили јела, правили кисело млеко и тд. Таквих радњи пре ратова било је пуно у Београду. Кад је Теофило одрастао дечак, он је отишао у Београду код својега старијег брата Антонија да му помаже, јер је имао своју радњу. У то време од 1890. године, па на даље, наши национални људи у Београду, отворили Свето-Савску вечерњу школу, коју су посећивали младићи, који су дошли из Турске на радовима, па по свршеној школи, ови младићи враћени су натраг у Турску и постали српски народни учитељи. И Теофило налазећи се у Београду и он је постао питомац ове школе и посећивао је редовно. По свршеној школи, вратио се у Турску и постао учитељ. На службу био је на много места у ове крајеве, био је добар учитељ и дружио се са народом, он је био веселе природе и врло лепо свирао у тамбурицу, па су га због тога и турци волели. Када се појавила наша четничка акција 1904. год. Теофило је био на служби у с. Никуљане, као и сви остали учитељи и Теофило пришао организацији и сарађивао. Он је знао добро да говори арнаутски, па је некако обилазио у близини арнаутска села са њим разговарао по арнаутски и носио тамбурицу у рукама и свирао им. У оно време арнаути су јако мрзели учитеље због буђење и просвећивање народа и због четника, па су једном приликом један арнаутин ударио песницом у уста па му избио зубе, од тада Теофило је остао без зуба штрб, али главу живу изнео. Његов рад врло је запажен у четништву и цењен. Једном приликом за време ферије видимо Теофила да обилази по Србију и скупља добровољне прилоге у корист удружења „Српске браће”. За време рата са турцима 1912. године Теофило дотле је био у с. Жбевац на самој српско-турској граници, а за 1912/13. год. премештен за с. Довезенце. По ослобођењу 1912, 1913. и 1914. г. Теофило је са малим изузетком био је учитељ у Довезенце. Купио је кућу у Куманово 1913. г. довео своју породицу и стално се населио. За време окупације од 1915. до 1918. године Теофило са свога синчића Душана отишао на Солунском фронту, по ослобођењу вратио се у Куманово и наставио и даље учитељску службу. Подигао лепу кућу на место старе и ту живео. Године 1934. био је пензионисан са пуном пензијом, а живео и даље у Куманово. Када је настао рат 1941. године и бугари окупирали ове крајеве, власт бугарска протерала га у тадашње српске границе, Теофило се настанио у Нишу и за сво време до 1944. био је ту. По ослобођењу 1944. године, он је дошао опет у Куманово да живи, а остарео, па је 1948. године, новембра месеца ум-

рео. Слава ти Теофило, многи другови и пријатељи дуго ће се сећати за свога доброга Тофицу, како су га звали.

И овај човек као учитељ и просветни радник овамо на југу учинио је доста за српство, а доцније још више за нашу четничку организацију, па је право да се његово име унесе у књигу заслужних људи овога краја.

7. ПЕТАР СТАНКОВИЋ УЧИТЕЉ

Петар је рођен у с. Витино Гилански срез, он је завршио Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршеној школи, постављен је био за учитеља у села Скопске Црне Горе, а школске 1907. године, Петар је премештен за с. Довезенце. У то време била је највећа борба између наших и Мак. четника око Довезенце. Петар је био врло паметан и савремен човек, сарађивао је са четницима, али више је радио на просвету, он је схватио тачно то време у које је радио, па су многи људи долазили на савет код њега. Врло лепо је певао у цркви, па је често ишао са ђацима у цркву. После годину дана службовања у Довезенцу, премештен је био за Гилански срез. Доцније око 1910. године Петар је умро. Слава му, и он као просветни радник и саветодавац оставио је добру успомену међу Довезенчанима.

8. ТОДОР ЈОВАНОВИЋ УЧИТЕЉ

Тодор је родом у варошицу Крушево, Битољски вилајет по народности је куцо-влах. Кад је одрастао као дечак, он прешао у Србију у Београд да тражи рад, као и остали његови земљаци, пошто његово родно место Крушево је пасивни крај. У то време у

*Куцовласи, 1936. (Етнoгpафски музеј)
Koutsovlachs, 1936 (Ethnographic Museum)*

Београду наши родољуби и напредни људи, тражили (су) младиће, који су били рођени на тадашњу Турску територију и те младиће примали у Свето–Савску вечерњу школу, да би се изучили и припремили за народне учитеље па исти ти младићи, враћали су се у Турску, отварали школе и постали народни учитељи. Тако је и Тодор прошао кроз ту школу завршио је, па се вратио у Турску. Он (је) дошао у Куманово и наши преставници црквено-школски упутили (су) га у с. Јачинце за учитеља 1897. године. Дошавши у Јачинце, Тодор је одмах отворио српску школу, био је добар учитељ, полагао је велики труд и његови ђаци добро су учени. У Јачинце Тодор је остао од 1897. до 1903. године, па је премештен за с. Табановац, после годину дана указала се потреба, па је Тодор премештен за Управитеља основних школа у срезу Криво Паланачком. На ту дужност га је затекло и ослобођење 1912. године. Како је била егзархијска пропаганда у овоме срезу веома јака и просветно доста отскочили, а поред тога овај срез се граничи Бугарском, то је требало од стране срба послати способно лице да би се могло такмичити са ондашњим егзархијстима. То лице био је Тодор Јовановић. За време окупације бугара од 1915. до 1918. године, није ми познато где је Тодор провео, али одмах по ослобођењу 1918. год. Тодор је на исту дужност. Умрео је у 1924. години у Кр. Паланку. Слава му. И овај човек у своје време доста је учинио за просвету у овоме угроженом крају, испред саме бугарске границе, па је право да се и његово име унесе у књигу заслужних људи.

9. МИЛОШ НИКОЛИЋ УЧИТЕЉ

Милош је рођен у с. Табановац, кад је дорастао за школу, отац му Никола дао га у Куманово да учи у тадашњу егзархијску школу, пошто је завршио основну школу, а становао у кући Зафира Тасића трговца из Куманова, који је био претседник црквено-школске егзархијске школске општине у Куманово и врло утицајан код Егзархиског владике у Скопљу и осталим првацима, послао је Милоша у Скопљу о трошку Егзархије те је он завршио ИВ разред Скопске Егзарх. полугимназије у тадашњем егзархијском пансиону. По свршеној школи Милош је био постављен за Егзархијског учитеља у с. Жегњане. Његово с. Табановац остало је српско и нико није прешао егзархистима сем једини Милош. Од 1894. године па до 1901, Милош је био егзархијски учитељ и био на служби по разна места. Он (је) стајао у вези са директором и Арх. Намесником егзархистима, који су тражили од њега да Милош поред просветног рада да врши пропаганду у народу у корист макед. четника, он је категорички одбио па се посвађао са њима у њиховим канцеларијама и напустио их, одмах тога момента отишао у српску црквено–школску општину пријавио се и био је радо примљен од преставника и одмах постављен за српског учитеља. Од то доба Милош је постао велики противник егзархиста, а добар и поверљив за нашу ствар. Кад је отпочела наша четничка акција 1904. године, Милош је био са службом по Козјачка села и он је одмах ступио у организацију да сарађује. Дошла 1912. година, рат против турака и ослобођење и Милош се придружио нашим четницима за време рата. Од ослобођења 1912. до 1915. год. остао је у дужност учитељску, али 1915. године када су бугари окупирани ове крајеве Милош је остао код своје куће у с. Табановац и радио пољски радови као и остали сељаци. Бугари су га нападали и пљачкали, али његов заштитник сада Хаџи Зафир спасавао га. Када је наша војска дошла 1918. год. и када су бугари капитулирали, онда наша војска јурила да гони немце, онда је била строга наредба, да се Табановчани даду на брзу руку комору за пренос муниције и др. потребе, јер

тада наша војска је водила силну борбу са немцима код Ниша. Тада и Милош на брзину са његова кола пође у правцу Врања и Лесковца, уз пут добије заразну болест грип па је човек зашао доста у године, није могао да преболи, у Лесковцу је умрео. Слава му. И овај човек доцније по преласку на нашу страну је својски радио како на просветном тако и националном пољу, па је право да се и његово име упише у књигу заслужних људи.

10. АНДРЕЈА ДЕСПОТОВИЋ УЧИТЕЉ

Андреја је рођен у варош Куманово, његов отац Деспот при појави егзархијске пропаганде у Куманово, он је остао уз патријаршисте, имовно је био сиромаш, али национално велик, па се доста противио егзархистима. Кад је Андреја дорастао, отишао у егзархиску основну школу, пошто у то време српска школа није била, јер није одобравала турска власт. По свршеној основној школи и И разред гимназије, Андреја је продужио школовање и отишао у Богословско-учитељску школу у Призрену. Пошто је завршио и ову школу, он је постављен био за српског народног учитеља по нашим селима Кумановског среза. Године 1902, Андреја добије место (у) село Јачинце, баш у то време у непосредној близини овога села Макед. комитет је организовао присталице егзархиста у борби против турака. Године 1903, када су мак. подигли устанак и све последице које је имало у народу од тога устанка претрпљене, Андреја је био у Јачинцу и из овога села народ наш био је миран. Када је настао покољ срба у Кокочињу и Рудару и када је настало тешко и опасно стање по живот учитеља, свештеника и првих људи у селима нашим, Андреја се налазио онда у Јачинце, исто тако затекао се на служби у овом селу када је Јован Довезенски извео нашу чету и отпочео да организује наш народ по угледу на Макед. Комитет. Тешко је и претешко стање нашега народа било крајем 1904. и почетак 1905. године, баш за ова села која се додирују са егзархијским селима, а нарочито Довезенце, Јачинце, пола Бељаковце и Бељаковски манастир. Али Андреја као учитељ морао је бити на дужности и сарађивати. Године 1906. био је премештен на друго место за учитеља ипак је наставио одржавати везу са четницима. До ослобођења 1912. годину, Андрија је био учитељ па је и после ослобођења наставио ту дужност. Када су 1915. године бугари окупирали ове крајеве, Андреја је био на служби у Ново Село на реку Пчињу Прешевског среза. За све време окупације ту је остао без службу и живео од помоћ(и) сељака, далеко од Куманова и Кумановаца, јер ако би био у њиховој близини, Кумановци би били и са њим завршили. Приликом ослобођења 1918. год. и пропаст(и) бугара Андреја се затекао у Ново село, па наставио доцније своју учитељску дужност. Кроз неколико године службовања, уштедео нешто новаца, купио плац у Куманову и на њему подигао лепу кућицу. Године 1934. био је пензионисан и настанио се стално да живи у Куманово. Рат 1941. године затекао га као пензионера, он је физички постао неспособан, погрбавио је много и једва се кретао полагао. Бугарске власти због неспособности нису га протерале, па је дочекао и ослобођење 1944. године. До пре 7-8 месеци био је у животу.

И овај човек учинио је много за српство у своје време и као просветни и као национални радник, па је право да се и његово име упише у књигу заслужних људи.

11. ЂОРЂЕ МЛАДЕНОВИЋ УЧИТЕЉ

Ђорђе је рођен у варош Куманово, његов отац Младен био је по занимању баштован. Кад је одрастао Ђорђе он је ступио у прву српску школу, која тек што је била отворена у Куманову. По свршеној основној школи Ђорђе је продужио и даље школовање у Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршетку ове школе постављен је био за учитеља у Велешком срезу, био је на неколико места са службом па је 1906. године постављен у с. Довезенце. Када је дошао за учитеља, онда се водила највећа борба између наша и егзархијска села и између наших и макед. четника. У то време с. Довезенце је два пута нападнуто и паљено од стране Макед. четника и њихове присталице. Ђорђе сав свој рад подесио је тако да сарађује са нашим четницима и истовремено да са сеоском месном четом брани село од других напада. Његов рад на томе доста је запажен и наша организација била је довољно јака да се супротстави нападачима. У с. Довезенцу имало је турска војска око 60 војника и једног официра, која је била упућена да чува с. Довезенце од напада макед. четника. Са официром турским који је био на служби по имену Исмаил, а по чину поручник (миљазим сани), Ђорђе је успео те се овај официр два пута у Довезенцу састао са Ђорђа Скопљанца тадашњег нашег четничког војводу и на томе састанку имало је добре последице по наша села и нашу организацију, док код противника егзархиста било је обратно. Доцније Ђорђе је био премештан са службом на много места по селима. Дошло је ослобођење 1912. године и Ђорђе придружио нашим четницима. За време од 1912. до 1915. године Ђорђе био на учитељску дужност, а за време од 1915. до 1918. године био је на Солунском фронту. По ослобођењу 1918. године, он се настанио стално у Куманово ту му је била служба у основној школи, купио је себи кућу у турску махалу и ту са породицом становао. Био присталица Демократске странке па је биран и изабрат за претседника општине Кумановске, где је остао од 1924. до 1927. год. Затим по ново се вратио у учитељску службу. Године 1936, пошто је имао прописне године за пензионисање, он је пензионисан. Живео стално у Куманово као пензионер, али 1941. године, када су бугари окупирали ове крајеве и поставили своју власт, онда је Ђорђе протеран у Србију, он се настанио да живи у Београду за време окупације непријатеља. По ослобођењу 1944. године Ђорђе се настанио као пензионер и живи сада у Параћину.

Ђорђе Младеновић и као учитељ за време турске владавине био је на угрожена места са службом, радио на просвету и као сарадник наших четника учинио је много, а нарочито кад је био у село Довезенце, па је много заслужан, за то и његово име уноси се у књигу заслужних људи из овога краја.

12. ЈОВАН ТРАЈКОВИЋ УЧИТЕЉ

Јован је рођен у с. Кашање среза Кумановског, његова мати остала удовица са два мушка детета Јована и Благоју, па се преудала у село Кокошиње за Манета зв. „Цар Мане” он није имао деце па као добар домаћин ово двоје деце узео под своје. Јован је дао у школу да се учи, по свршеној основној школи Јован је отишао на даље школовање и завршио Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршеном школовању, он је постао учитељ. Био је на служби по разна места за време турске владавине, био је и у Косовски крај, он је удаљен од свога родног места, па шта се дешавало у егзархијским селима његовог родног краја Јован удаљен није знао нити му (је) претила каква опасност.

Међутим године 1904. месеца августа његов очух Цар Мане био је убијен поред других из с. Кокошиња, а брат му Блажа тешко рањен од стране Мак. комита и њихових присталица егзархијста. Цар Мане за то је убијен што је добар србин био и што је школовао свога пасторка Јована за српског учитеља. Када је Јован Довезенски извео нашу чету и Јован је као и сви учитељи пришао четничкој организацији, он је сарађивао до ослобођења 1912. године. Његова мати и брат му Благоја преселили су се још 1904. године у Куманово, па су били ван опасности. Од 1912. до 1915. године Јован је и даље остао за учитеља, а за време окупације од 1915. до 1918. године, био је на Солунском фронту. По пропасти и капитулацији Бугара, Јован је дошао и постао и даље учитељ, он је неко време добио место у с. Орашац, па је дуже време био учитељ у то село и начинио кућу. Ту у Орашцу дочекао је да буде пензионисан и дуже време као пензионер живео. Дошла је 1941. година, бугари окупирали ове крајеве и поставили своју власт, па мештани Кумановци уз припомоћ бугарске власти, Јован је протеран на тадашњу територију Србије, он се настанио да живи у Лесковцу и за сво време окупације био је ту. Када су ослобођени ови крајеви од Немаца 1944. Јован је отишао у Куманово и ту има своју кућу, па се настанио да живи као пензионер и сада је још у животу.

И овај просветни радник својим радом овамо на југу учинио је доста за просвету међу српском омладином, као и на националном раду, па је право да и његово име буде уписато у књигу заслужних људи.

13. ЈЕВТА ТОКИЋ УЧИТЕЉ

Јевта је рођен у варош Кочане, он је свршио Богословско-учитељску школу у Призрену. По свршеној школи постао је учитељ у Кумановском крају. Као сви учитељи ондашњи имали су да раде на просвећивању наше омладине, пошто смо заостали од егзархиста. Године 1903/1904, Јевта је био на служби у с. Кашање. Баш оне кобне ноћи када је био покољ, његов друг Јован Цветковић учитељ Кокошињски и Јевта дошли су у друштву из Куманова до с. Кашање, Јован продужио за Кокошиње и погинуо. По овом покољу Јевта се повукао из Кашање у Куманово. Ускоро је изашла наша чета под вођством Јована Довезенског, али за села Кашање и Кокошиње није могло да им се пружи помоћ и одбрана, јер су теренски доста дубље упали у егзархијска села. Јевта је још неколико пута отишао до села па га сасвим напустио, јер ускоро је Кашање пришло егзархистима и њихова организација организовала село. Јевта је и даље по напуштању села Кашање био учитељ, он је био сарадник наших чета.

Дошао је Хуријет 1908. год. па затим рат 1912. год. и ослобођење од 1912. до 1915. године Јевта је био на служби. За време окупације бугара од 1915. до 1918. г. Јевта је био на Солунском фронту. По ослобођењу 1918. год. он се настанио да живи у варош Куманово. Имао је кућу одатле се оженио, па је живео до 1936 године, које године је пензионисан, до дана пензионисања био је варошки учитељ у основној школи. Године 1941. када су бугари окупирали ове крајеве и успоставили своју власт, Јевта је протеран на тадашњу територију Србије, он се настанио да живи у Београду. После ослобођења 1944. год. од Немаца Јевта је и даље остао да живи као пензионер у Србији, он није се враћао у Куманово, а сада је у животу. И овај учитељ много је учинио на просветном пољу и националном, па је право да и његово име буде унешено у књигу заслужних људи.

14. АНЂЕЛКО РИСТИЋ УЧИТЕЉ

Анђелко је рођен из једног села (Ораовице)¹⁷³ у Велешком срезу, он је свршио Богословско–учитељску школу у Призрену. По завршеном школовању, он је постављен за учитеља у Кумановском крају. Као учитељ и народни просветитељ био је врло добар. Његово службовање пада баш у оно време, када се водила просветна борба, да се наш народ просвети и не приђе егзархистима, доцније ова просветна борба претворила се и о оружаном обрачунавању. За тако време Анђелко је био учитељ. Када је 1904. године изашла наша чета под вођством Јована Довезенског и Анђелко је одмах приступио као сарадник и помагач наших чета. За сво време од 1904. до 1912. године Анђелко је мењао места службовања, али сарадњу са нашим четама никако није напуштао. Дошло је и ослобођење 1912 г. Анђелко је у свима покретима учествовао. Од 1912. до 1915. године, он је остао на дужности, а кад су бугари 1915. године окупирали ове крајеве, Анђелко је оступио са нашом војском и био на Солунском фронту. По ослобођењу 1918. године Анђелко стално је био на служби у Кумановској основној школи. Из Куманова се оженио био па је имао и кућу где је живео. Године 1936, Анђелко је био пензионисан и као пензионер живео. Када је 1941. год. пропала наша држава и када су бугари ове крајеве окупирали и успоставили своју власт, на предлог Кумановаца егзархиста код бугарских власти и Анђелко је протеран на тадашњу територију Србије, па се настанио да живи у Лесковац. По ослобођењу од Немаца 1944. године, Анђелко се вратио својој кући у Куманово и живи као пензионер.

И овај човек као учитељ и као национални радник много је учинио како за време док се радило на просветном пољу, тако и за време док се радило на националном раду, па и његово име уноси се у књигу заслужних људи овога краја.

15. ПРОТОЈЕРЕЈ НИКОЛА ЈОВИЋЕВИЋ

Никола је родом из Црне Горе, тамо се и школовао, дошао у Куманово око 1900. године и постављен је за учитеља у с. Пељинце. Ту на служби затекао га и наш комитет 1904. године. Онда Никола постане свештеник у Пељинце. Појавом наше чете у ове крајеве имало је много да се ради у народу и да се освајају егзархијска села од Макед. комитета на нашу страну, поп Никола добије службу у селу Жегњане које је одавно било под егзархистима и у то село егзархисти су слали најбоље учитеље своје да би сељаци овога села држали на своју страну. Поп Никола се више истакао па је пао у очи и турским властима и егзархистима, па су гледали на неки начин да га уклоне, за то су га егзархисти оптужили 1906. године, а турци га ухапсили на 20 година робије осудили и прогнали на острво „Родос“ да издржава казну. И на робију поп Никола је показивао умешност, па је са турцима добро живео. Када је настао преврат 1908. године и Турци дали Хуријет (слободу) и изједначење свих народности у правима, који насељавају Турску царевину, онда сви осуђеници били су ослобођени од затвора, па је и поп Никола ослобођен. Од 1908. до 1912. године мењао је места службовања као свештеник, дошло је ослобођење 1912. године до 1915, опет је на служби, кад су бугари напали 1915. године на нашу државу, поп Никола је оступио са нашом војском и отишао на Солунском фронту. Када је Бугарска капитулирала 1918. године и он се вратио у Кумановски крај, па је био произведен у чин протојереја. Био је Архијерејски Намесник у Кратову, па затим у Велесу и 1932. године био је

¹⁷³ Текст у загради је дописан обичном оловком изнад основног текста.

стављен у пензију. Он се настанио стално да живи као пензионер у Куманово, купио једну кућицу и ту боравио. Година 1941. када су немци напали на нашу државу, па дошли бугари и окупирали ове крајеве, прота Никола пре је побегао у Србију нечекајући да га бугари протерају. За време окупације од 1941. он као избеглица настанио се да живи у варош Параћин. Године 1943. у ову варош преминуо је. Слава му.

Овај човек по своме темпераменту био је говорљив, дружио се са сваким зналазио речи да свакога умири, био је добар и као учитељ и као свештеник и као протојереј, па као Црногорац његов рад на просветном и националном пољу радио је за ове крајеве и страдао, за то се уноси и његово име у ову књигу заслужних људи.

16. ПРОТОЈЕРЕЈ ПЕТАР ШУЋУРОВИЋ

Петар је рођен је у селу Побужје, Скопска Црна Гора, када је дорастао за школу, он је свршио основну школу, па је отишао у Богословско-учитељску школу у Призрену, исту завршио, по свршеној школи постао је учитељ. За време четничке акције Петар је на служби у селу Никуљане па затим и у друга села Кумановског краја. Као сви остали наши учитељи у то време и он је сарађивао са нашим четницима. Пре ослобођења био је добио с. Табановац и ту се затекао 1912. године. Пре но што је рат отпочео, он је био на врло опасном месту због близине арнаутских села, а кад је настала мобилизација побегао је у Козјачке планине придружио се четницима и осталим људима који су избегли. Дана 10. и 11. октобра 1912. године Петар је учествовао у борби на Куманово у одред Војина Поповића. По ослобођењу Петар је остао у Табановац, па је ускоро био рукоположен у чин свештеника и отишао у место рођења на службу. Када су бугари 1915. године напали на нашу државу и окупирали је, онда Петар је остао у Скопљу, па је 1916. године интерниран за Бугарску, тамо је провео време све до пропасти Бугарске 1918. године, па се вратио у Скопљу. Доцније неко време добио је парохију у варош Куманово, па затим постао и Архијерејски Намесник у Куманово. Био је одређен у Солуну, као службеник на Српско војно гробље, па се затим вратио у Скопљу. Његови црквени претпостављене власти увидели су да је поп Петар добар и поштен свештеник и као такав добио је чин протојерејски. За тим добио постављење секретара Црквеног Суда Скопске Епархије. На ту дужност Протојереј Петар био је од 1932. до 1941. године. Када су немци напали на нашу државу и окупирали је, за њима одмах су дошли бугари и успоставили своју власт, па су све виђеније људе Србе протеривали на територију тадашње Србије, и протојереј Петар је протеран и настанио се да живи у Ниш. Он је био нежног здравља и одавно се боловао и често падао у постељу у зиму 1941/42. годину била је врло јака хладноћа и једног дана месеца јануара 1942. године Петар преминуо је, сахрањен је у Нишком гробљу. Слава му. Овај човек још као младић био је врло добар, миран, у школи добро се одлично учио, када је постао народни учитељ и ту се одликовао радом у школи и у народу са свима се слагао, стекао добре пријатеље, за његову мирну нарав свугда га је народ поштовао. Кад је постао свештеник и онда поп Петар је био у народу прави духовни пастир, његови парохијани су га много поштовали, такође и свештеници, који су долазили у додир са њим увек су га поштовали и његова реч се слушала, затим постао Архијерејски Намесник, његови потчињени свештеници, волели су га и као старешину поштовали. Када је постао секретар Црквеног Суда, цео персонал је имао неограничено поверење у рад протојереја Петра, па врло много је заслужан да се и његово име унесе у књигу заслужних људи.

17. ПРОТОЈЕРЕЈ ЈОРДАН Т. ПОПОВИЋ

Јордан је родом у с. Старац које село је у близини манастира св. Прохора Пчињског, па су његов деда поп Пешо и отац му Теодосије били свештеници, он потиче из свештеничке куће. Јордан је завршио основну школу и отишао у Богословско-учитељску школу у Призрену и исту завршио са одличним успехом. По свршеној школи постао је учитељ у своме крају, па затим премештен за варошког учитеља у Куманово. Као и сви остали учитељи и Јордан је сарађивао са нашим четницима. Када је рат 1912. год. са турцима био Јордан је затекло ослобођење у Куманово. Ускоро по ослобођењу, он је био рукоположен за свештеника и добио парохију варош Куманово. Имао је врло леп глас и певао у цркви, а као свештеник био је одличан. По његовој спреми, интелигенцији и кретању изгледао је да ће сада поп Јордан и као свештеник напредовати, па је често на сваком кораку пратио тадашњег Архијерејског Намесника протојереја Стојана Стојића. Дошао је рат са бугарима 1915. године, поп Јордан оступио је са нашом војском до Призрена, немајући средстава, а и услед јаке зиме, он се вратио натраг и отишао у варошицу Бујановац да седи код свога оца попа Теодосија. Бугари и њихови присталице из Куманова разбрала за попа Јордана па га предложили да се интернира. Једна група интернираних 1916. године мес. јануара пошла из Куманова у правцу с. Кленике и ту се придружио к њој и поп Јордан, па је отеран у варош Крџали у Бугарску, затим премештени у бању „Чанакчи” с. Панчарево, Казанлушка околија. У интернацији поп Јордан је остао до ослобођења 1918. године. По ослобођењу вратио се у Куманово на парохију, купио кућицу и преселио породицу. Ускоро за тим поп Јордан буде премештен и на друга места на служби у Кратово и Велес као Архијерејски Намесник, био је произведен у чин протојереја. Био је и у Куманово Архијерејски Намесник. Године 1941, када су бугари окупирали наше крајеве и успоставили власт, тада је и прота Јордан протеран на територији Србије. За време окупације бивао је на служби на више места по Србији, па се задржавао доста и у Нишу. Када су ови крајеви 1944. године ослобођени од Немаца, прота Јордан и даље се задржао у Нишу, као парохијски свештеник, бива(о) је и у Нишкој околини. Он је имао велику породицу и издржавао је деце на школовању, па је материјално за време окупације имао доста патње. Године 1947. умрео је и сахрањен у Нишком гробљу. Слава му.

И овај човек као учитељ, свештеник и протојереј, који је из чисто српске свештеничке куће, у своме животу радио за српство и за српски народ, па је право и заслужено његово име да се унесе у књигу заслужних људи.

18. ПРОТОЈЕРЕЈ АТАНАСИЈЕ (НАЦЕ) ПОП ТЕОДОСИЈЕВИЋ

Атанасије или како су га скраћено звали Наце, је рођен у варош Куманово. Отац му поп Теодосије био је егзархијски свештеник, па је спремао и свога сина за свештеника. Наце је у оно време прошао кроз егзархијску школу, па доцније се усавршавао за свештеника. Он се оженио најмлађом ћерком прочутог попа Ристе егзархијског свештеника, па је рукоположен за свештеника и наследио свога оца и таста у парохији.

Сада млади поп Наце био је омиљен код свих свештеника егзархијских у вароши. Био је око 8 година свештеник варошки, али за Архијерејског Намесника дође у Куманово поп Ђорђе Шумановић див. ђакон, па је много још из раније мрзео попа Нацета а по темпераменту овај Намесник поп Ђорђе је неваљао човек, а сада као На-

месник дала му се прилика да се освети попу Наци. Овај поп Ђорђе док је био још ђакон прешао је у Србију, пријавио се да прилази србима и кад пређе у Куманово да ће радити за србе против егзархиста, за тај његов будући рад тражио је да му се да 100 наполеона у злату, и то му је дато, он прешао у Бугарску, па дошао у Куманово и свима егзархистима се хвалио како је Србе преварио и узео 100 наполеона. Такав је био садашњи егзархијски Намесник у Куманово поп Ђорђи који се завадио са попа Нацу. Видећи поп Наце да не може изићи на крај са овим човеком, године 1901. месеца октобра приђе србима, отиде у црквено-школској општини па се пријави. Наши тадашњи преставници приме га лепо и одреде му место да иде за Архијерејског Намесника у Криву Паланку, одреде му плату, а ради сваке сигурности одреде му једног наоружаног турчина по имену Зумбер, који ће га пратити и чувати од напада македон. четника. Поп Наце врло радо се прими ове дужности, отиде у Криву Паланку заједно са турчином чуваром. У исто време за Управитеља основних школа био је постављен Годор Јовановић учитељ и тако у Криву Паланку имали смо своју црквено-школску општину, у вароши је имало око 20 српских домова, а у срезу било је неколико наших села. На ову нову дужност поп Наце је био од 1901. до 1912. године, па је и по ослобођење остао до 1915. године. За време окупације Бугара од 1915. до 1918. године, био је интерниран у Бугарску по разним лагерима, по ослобођењу 1918. године вратио се из интернације опет у Криву Паланку. Поред вршења дужности Архијерејског Намесништва имао је и своју парохију. На ову дужност од 1901. године поп Наце је учинио велику услугу српству и српском народу. Овај срез је био непосредно до Бугарску границу, а варош Крива Паланка је удаљен око 15 километра од границу. За време службовања, било је организација мак. четника и наших, било је судар између четника и турске војске, било прелаз од егзархиста у нашу странку, па је све то рађено за време службовања поп Наце. Терен среза Криво Паланачког био је погодан за развијање четничке акције са обе стране, па је било борби и убијства, али поп Наце је остајао на своје место. После 1932. године, остарио већ долази у Куманово прима парохију и опслужује, ускоро затим око 1936. године упокојио се наш заслужни Протојереј Наце и сахрањен у Кумановском гробљу.

Слава му. И овај човек као свештеник и присталица егзархиста, па прешао на нашу страну, примио тешку и одговорну дужност на најопасно место у најстрашније време и оружане борбе, а до то време није било наших црквено-школских преставника у Криву Паланку, он је први прокрчио пут и учинио много за српство и српски народ, па за то је право и његово име да буде унето у књигу заслужних људи овога краја.

37. РАЗНА ЛИЦА ЗАСЛУЖНИХ ЉУДИ

1. МАНЕ МИТКОВИЋ-КУЧКАРЕВСКИ¹⁷⁴

Мане је рођен у с. Кучкарево, његов отац деда Митко био је и ако неписмен таксидар у Градишки манастир код прочутога старешине попа Арсенија Миладиновића. Село Кучкарево било је својина турских бегова и ниједан србин није имао своју земљу. Ово село опслуживали су Довезенски попови. Кад је одрастао Мане, он се оженио и прешао да живи у с. Павлешенце, и отворио дућанску радњу. Баш у то време када је Мане живео у с. Павлешенце, онда је била егзархијска партија засиљена у Павлешенце и Градиште. Егзархисти у ова села нашли људе па рукоположили за свештенике и отворили школе. На тај начин Градишки манастир је био угрожен са свих страна од егзархиста. Док је био старешина поп Арсеније некако се манастир одржавао и имовно и није нападан од егзархиста, али после повлачења попа Арсенија Егзархисти се бацише свом снагом да га освоје и да уведу њихову управу. За то време Мане напушта радњу и с. Павлешенце прелази са породицом у Куманово, па се пријави нашој црквено-школској општини у Куманово, тако да одржава везу између Управе манастира и наших црквених преставника. Егзархијсти су се стално тужили турским властима, јурили наше људе из манастира, а Мане за све је обавештавао, шта да раде наши у манастиру, а шта да предузимају код турских власти наши преставници да би манастир сачували и даље на нашу страну. И заиста тај рад наших успео је манастир је пропао а егзархијсти нису успели да га присвоје. Мане је постао нека веза између наших села: Кокошиња, Кашања, Градишког манастира и Кучкарева. Кад су макед. четници и њихове присталице егзархијсти извршили покољ наших људи у Кокошињу и Рудару, и онда је Мане обавештавао наших преставника. Када је изашла наша чета под вођством Јована С. Довезенског, Мане је ухватио везу и обавештавао, шта се дешава по наша села. Наши преставници примили су још од пре Манета за школског и црквено-општинског служитеља, па се званично овако Мане водио, а свршавао и друге послове. Од 1904. па до 1912. године, Мане је неуморно радио на ову везу и обавештавао што је могао дознати и за наше противнике. Цео дан у тих година, Мане је ишао од канцеларије до канцеларије, од једног до другог човека на-

¹⁷⁴ *Кумановска област*, 158-159. Трифуноски наводи да је по народној традицији земља овога села припадала манастиру Св. Ђорђа који се налази у суседном насељу Градишту. Касније су ту манастирску земљу присвојили Турци беглери, који су прикупили становништво са разних страна и тако основали Кучкарево око 1810. године. Још наводи да су се прво населили преци македонског рода Ђеневци. Михалио Петровић такође наводи да је земља била својина турских бегова али напомиње „да ниједан Србин није имао своју земљу”.

ше водеће личности из вароши. За овај његов рад дознали су и Макед. четници и егзархисти, па су хтели да га убију, али Мане се вешто чувао и нису успели. Овако радећи Мане је дочекао и ослобођење 1912. године. Одмах по успостављању општинске Управе у Куманову, Мане је постао пандур и највећи повереник. Кад су бугари 1915. године напали на нашу државу и окупирали ове крајеве, Мане већ доста зашао у године остао је кући у Куманово. Доцније 1916. бугарске власти интернирале су Ману у Бугарску, па је био у интернацији до 1918. године. По пропасти бугарске он се вратио у Куманово, па се примио у пређашњи посао за општинског служитеља. Од 1918. па до 1938. године Чича Мане је био служитељ у Кумановској општини, те 1938. год. као стар и неспособан дата му је пензија. Кад су бугари 1941. године поново окупирали ове крајеве, чича Мане је остао својој кући у Куманово, па и до данас је у животу.

И овај човек целога свога живота радио (је) за српство и кад је било време опасно по живот, он је налазио пута и начина како да се пробије, шта да ради, где да путује с ким да се састаје, какви извештаји да добије, све то треба урадити, да никој не страда, да предупреди опасност која се спрема. На таквим местима, на таквим опасним радовима чича Мане дуго и дуго година је радио. И ако неписмен и ако доскорашњи сељак чича Мане је знао све прве наше људе по нашим селима на прво место свештенике, учитеље и прваке познавао. Исто тако и противнике егзархисте је познавао, па био подесан, па за то му је поверавано много тајне ствари, кад је почела наша четничка организација. И варош је имао људе из грађанства у организацију како наши тако и противници, па их је Мане знао и наше и противнике. За то је право и заслужно да се и његово име унесе у књигу заслужних људи.

2. ПЕТКО КРСТИЋ-КОЋИНСКИ ЗВ. ГРК

Петко је рођен у с. Кођино,¹⁷⁵ Кумановске околије, у близини Козјачког краја, он је још из младости био веома бистар и речит човек, па за то је стекао познанство и поштовање у свој крај. Многи људи у оно време тражили су савет од Петка ко паметног човека и слушали га. За време српско–турског рата 1877/78. године, Петко је био млад и бујан па се придружио устаницима, који су устали против турака у Кумановском крају. Кад се рат 1878. године завршио и постављене границе између Србије и Турске, Петко се повукао својој кући у с. Кођино и радио пољопривредни рад. Много пута бивао је кмет у своје село, па су га и турци поштовали. Када се појавила егзархијска пропаганда у ове крајеве и много народ пришао егзархистима, Петко је остао веран српству и није хтео ни да чује за егзархисте. За све време рада Макед. комитета у ове крајеве, Петко је био повучен и миран. Кад су се појавиле наше чете 1904. године Петко и ако зашао доста у године, он се јавио да сарађује са нашим четама, као искусном и опробаном старом борцу, многи наши четнички војводе и

¹⁷⁵ *Кумановска обласи*, 109. Село Кађино или како Трифуноски наводи Кођино налази се у источном делу Кумановске области, у изворишном делу Драгоманске речице, леве притоке Пчиње. „Старо село Кађино је постојало на месту данашњег насеља али је највероватније пропало крајем XVII века кад су у овом крају, услед аустро–турских ратова, страдала и друга насеља... Данашње Кођино основали су становници које је један Кратовски бег довео на своју земљу. Потицали су из разних крајева Србије, на пример из Ресаве и других. Њих су поједини Арбанаси и Турци доводили у Куманово као заробљенике по угушењу Карађорђевог устанка 1813. године и ту продавали. Српски становници из Ресаве тада су насељени и у кумановском селу Коњуху.”

други водеће личности обраћали су се њему за савет, како да раде? Петко је свакоме давао савете, па је постао најповерљива личност међу нашим првим људима. Од 1904. до ослобођења 1912. године, овај човек је неуморно радио за нашу националну ствар. Дошло је ослобођење. Петко је био поштован и од наших чиновника и од народа. Када су бугари 1915. године, окупирали ове крајеве и успоставили своју власт, одмах им је Петко и ако старац од 72 године пао у очи, јер су знали за Петков рад из прошлости, па за то су решили на неки начин да њега уклоне из село. Отпочело је на крају 1915. и у почетку 1916. године, интернирање наших првих људи, па је 16. јануара 1916. године и Петко дотеран из своје село Кођино у Куманово да га интернирају. Онда се деда Петко сусрео пред турским конаком у Куманово, са Крсту Лазарова реонског војводу Кумановског краја и онда Крста се обратио речима деда Петку: „ти деда Петко доведе Србију овде”, на ове речи деда Петко му одговори: „Ви се погодите са Србију, па она дојде овде, ја несам крив што се не поделите, па се два пута бијете, ја сам сељак прост стар, ћорав и опанке носим, па кој ме мене слуша”. На то је војвода Крста заћутао и тргао се од деда Петка. Са једном групом наших људи од 11 лица, међу којима је био и деда Петко старац од 72 године, интерниран је у Бугарску у варош Крцали, па затим премештен у лагер у с. Панчерево, Казанлушка околица. Као стар човек, хране није имало довољно, голоћа и нечистоћа, рђаве бареке, то је утицало на његово здравље и деда Петко је 1917. године умрео и оставио своје старачке кости у непријатељској држави. Бог да ти душу опрости деда Петко.

Наша се отаџбина поново ослободила, непријатељ капитулирао и молио за мир, наша се држава проширила и добила велике границе и постала велика и јака, али за деда Петка нико се не сети, јер је и он у своме животу допринео да се наша држава прошири, па је и своје кости оставио у странство ради стварања ове државе, па је право поред многих других имена и његово име унесе у књигу заслужних људи.

3. ЈОВАН КРСТИЋ ОРАШАЧКИ ТАКСИДАР

Јован је рођен у с. Орашац,¹⁷⁶ Кумановски срез, његов отац Крста био је првак у с. Орашац, често је бивао сеоски кмет и као паметан човек, волео је да свога сина Јована школује и припреми било за учитеља, било за свештеника. Јован се родио око 1870. године, па кад је дорастао за школу, његов отац га дао у старо словенску школу, која је тада постојала у село Мургаш. Међутим жеља Јовановог оца Крсте није се испунила, јер Јован није имао дарбу за учење, па ни ондашња школска дисциплина, није могла поправити Јована. Отац му је умрео, а Јован ипак је по нешто знао црквене песме, па се прими за таксидара у Градишки манастир, добио два коња и слугу манастирског, па је обилазио срезове: Кумановски, Кратовски, Криво Паланачки, Прешевски, Скопски, Овчеполски и др. Обилазећи села и прикупљајући милостињу, он се упознао са свештеницима и првим људима. Донегде се извежбао у црквеном читању и певању, па је многим свештеницима помагао где се затекао по селима. Пошто је Градишки манастир почео опадати и настао спор између Срба и егзархиста о при-

¹⁷⁶ *Кумановска област*, 145. Орашац, село у југоисточном делу области, имало је важан положај између Кумановске и Овчеполске области. Спада у стара села кумановског краја и, по предању, за време Турака је одједанпут пропало и словенско-хришћански становници су се иселили. Трифунски наводи да су Орашац на данашњем положају основали преци досељених македонских родова у другој половини XVIII века и наводи да су прву кућу саградили преци данашњег великог рода Шанески.

свајању овог манастира, то Јован пређе у Бељаковски манастир на исту дужност у овом манастиру. Јован је био од велике користи па његов приход, јер је Јовану за његов труд давао четврти део у натури од прикупљене милостиње. Све непријатности, које су чинили егзархијсти и овом манастиру Јован је трпео, па одлазио на друга села која су га примала. Када је настао покољ наших људи у с. Кокошињу и Рудару, наши људи нису ишли по егзархијска села да купе милостињу, па Јован је све то знао и управљао се. Када је изашла наша чета 1904. године, под вођством Јована Довезенског, онда таксидар Јован је обилазио наша села, па по могућству и егзархијска и дознавао за рад четника, за сво време четовања он је неуморно радио и обавештавао четнике и наше прве људе. Турска потерна одељења и жандармерија виде Јована са иконом и крстом у руци да иде од куће до куће, а за њим слуга и два коња, па нису га ометали никада, а Јован је имао слободу кретања у сваком селу. На тај рад и као таксидар и као обештавач био је Јован од велике користи. Тако је Јован дочекао ослобођење 1912 године. По ослобођење, а по препоруци наших људи Јован ступи у српску жандармерију, па је био премештен у околини Битоља, на служби. Кад су 1915. године бугари окупирали ове крајеве, онда је Јован био тамо на служби, ухватили га бугари и нестало га. Његова породица из Куманова, није могла ништа више о њему дознати.

Јован као таксидар учинио је много у то доба за наше манастире, па доцније много допринео за време четовања и добио службу, па је као србин и поверљив човек страдао, за право је да се и његово име упише у књигу заслужних људи.

4. НАКА ТАШКОВИЋ ВЛАХ ИЗ МАКРЕША

Нака је по народности био куцо влах, његово место рођења није одређено, пошто њихови стари претци се занимају искључиво са сточарством, гајење оваца. Зимом ови сточари проводе по ниским местима и утринама да чувају стокуџовце, а чим гране пролеће они са целом породицом и имовином иду у планину и тамо проведу лето, а млеко од оваца дају да се од њега израђује сир качкаваљ који се извози у иностранство и троши се у земљи. Њихове раса овце два пута се шишају годишње и од тога прихода ови куцо власи живе. Нака је од ових влаха, а по вери (је) православан. Његов отац деда Ташо у последње време купио непокретно имање у с. Макреш, где је зиму са стоком проводио, а лети ишао у Калин камен ср. Криво-Паланачког среза, тако да је деда Ташо знао је где зиму има проводити на своме имању. Нака још из младости био је отресит човек, мало је пажњу поклањао на обичаји и владање ових влаха, већ се дружио више са србима и по српски се владао. Када је отпочела наша четничка организација у Козјачких планина 1904. године, па наставила да организује наш народ у борби против македонских четника и против турака, Нака је први од влаха приступио нашој четничкој организацији и толико је сарађивао, да су му и његови власи пребацивали на ту његову сарадњу, али Нака ако је у планини он прати кретање наших четника, састаје се и договара као и врши своју дужност у која му се нареди, ако је у пољу т. јест у Макрешу и ту врши своју дужност у корист наших чета. Занемарио је био свој посао само да учини услугу нашим четницима, знао је турски да говори, па и са турцима је некако удешавао за нашу четничку ствар. Од 1904. до 1912. године, својим радом много је допринео Нака да наша четничка ствар има успеха. За време рата 1912. године увек је био уз наших чета и чинио услугу, а по ослобођења постао наш поверљив човек, добијао је награду у место жандарма од

наше државе, 1913. године у рату са бугарима, много је допринео да наша војска у Кривопаланачком крају буде обавештавана о кретању непријатеља. Кад су бугари 1915. године напали на нашу државу и окупирали ове крајеве, Нака је са нашом војском оступио и био на Солунском фронту од 1915. до 1918. године, пошто је био прешао године и није мобилисан, то је боравио као избеглица. По ослобођењу 1918. године Нака се вратио кући у Макреш, али бугари за време окупације страшно су опљачкали његову имовину. И по ослобођењу Нака је наставио сарадњу са нашим чиновницима и првим људима поштован од сваког за његов прошли рад. До 1927. године знао сам за њега а од те године није ми познато шта је било са њим и јели је у животу.

И овај човек и ако је по народности куцо-влах, много је учинио за нашу националну ствар, жртвовао је време, материјално пропадао, од својих влаха презиран, ипак је много допринео за наше ослобођење, па за то право је да се и његово име унесе у књигу заслужних људи.

5. БОЈКО ЈАБЛАНИЧКИ КУВАР МАНАСТИРСКИ БЕЉАКОВСКИ

Бојко је родом из с. Јабланицу, Прешевски срез. Његово село близо је до манастира св. Прохора Пчињског, па је он био неко време кувар у овом манастиру. Доцније неко време око 1900. године, он се примио за куvara у Бељаковски манастир, па је остао 4 до 5 година. Када су макед. комите и егзархисти 1904. године у јесен напали на манастир Бељаковски три војводе са 75 четника, да га освоје и побију наших људи, најкуражнији од свих који су тада били у манастиру, био је Бојко кувар, па је попу Дичи и свима осталима саветовао да се не боје нападу Макед. четника, он је и организовао одбрану манастира, па је свакога од слуге одредио где има да буде. Док поп Дича, Јован Цакић и Петко Карацић били су у цркви, која је сазидана од тесаног камена сигурни, дотле Бојко је био први на удару у једном слабом одељењу и ту сачекао нападаче, прво на њега напали, први пуцањ из пушке он је опалио и тиме дао знак да и остали припуцају на четнике. Нападаци су одбијени, било је један тешко рањен четник и два лакше, па су се повукли и никад више манастир није био нападан. Последице овога напада и одбијање нападача, много су корисне по нас. Нападаци су били мишљења да освоје манастир од наших, да у њему уведу егзархијску Управу, па одатле нападну на Довезенце и њега освоје и тиме ликвидирају са србима, али је од овог отпора изашло обратно, манастир није им се предао, Довезенчани се наоружали и почели давати отпор, а макед. четници нису имали успеха.

За ову одбрану манастира има се много захвалити Бојку кувару, што тако куражан био, па треба и његово име унети у књ. заслужни људи.

6. СТОЈКО СТОЈАНОВИЋ-ЛОПАРЕВИЋ ЖИТАР(СКИ) ТРГОВАЦ ИЗ КУМАНОВО

Стојко се родио 1876. године у Куманову. Његов отац Стојан пре српско-турског рата 1876. године доселио се из села, пошто није знао никакав занат Стојан је се занимао баштованлуком. Био је то добар и поштен и радник човек, као такав купио дућан и позади дућана кућу у Младонагоричкој улици и ту се настанио да живи. Син му Стојко кад је дорастао за школу, око 1885. године почео је да похађа ексархиску школу и завршио основну шкоу и I разред гимназије. Тада у Куманову није постојала

српска школа, јер турска власт строго је забрањивала. Кад је настала подела у Куманову на Патријаршисте–србе и ексархисте–бугаре, Стојан остаде уз Патријаршисте–србе. После свршене школе у Куманову, Стојко буде као српски припадник да се даље школује у Призренску Богословско–учитељску школу где остане две године. Из домаћих породичних разлога Стојко напусти школовање, остане код куће и учи снајдерски занат да ради на шиваћој машини. Како његов дућан је био на лицу места, где је промет врло живљи био, а људи из те улице занимали се трговином са жито, то Стојко остави занат и поче да ради са куповином жита. По нарави, био је врло добар, у говору пријатан у мери жита и обрачуну веома поштен, за кратко време избије на површину. Који год је од сељака произвођача жита продао Стојку, тај више није одлазио на друго место, тако Стојко стече велико и неограничено поверење код сељака. Пазарним даном пред његов магацин толико је било сељака да не може ред да се добије за мерење и пражњење џакова. У колико је Стојко добро поступао са сељацима–муштеријама, још боље је поступао са великим трговцима, који су на велико откупљивали жито за извоз. На тај начин стекао је највеће поверење и код трговаца и код сељака. Најчеститији, најпоштенији, најповерљивији човек међу свим трговцима, како у Куманово, тако и ван Куманово остао је Стојко у целом свом животу. Био је побожан човек, често посећивао цркву, помагао сиротињу, за свакога имао је утешне речи да разговара и саветује. Као такав био је претседник Кумановске општине. Боловао је доста дуго година од шећерне болести, па је 19. августа 1961. г. преминуо.

Најчеститији и најпоштенији човек ако га је икада Куманово имало пок. Стојко може се са правом рећи, да је једини он био.

Нека је слава пок. Стојку, живео си примерним, хришћанским животом, оставио си породицу добро васпитану, живео си 85 година.

7. НИКОЛА (КОЛЕ) КОСТИЋ–ГРЕБЕНАРОВИЋ, ТРГОВАЦ ИЗ КУМАНОВА¹⁷⁷

Никола је познат под именом Коле Гребенаровић, кога је кумановско грађанство под тим именом звало. Он води порекло из српског села Кукуљана, одакле су се његови родитељи населили у варош.

Бавио се мануфактурном трговином, набављајући робу из Солуна. Трговачка радња, радила је одлично, па се сматрао за имућног човека међу кумановским трговцима. У колико био се истицао у трговини, више се истицао у националном и просветном раду на страни кумановских срба. Био је врло вредан и речит човек, знао је одлично турски да говори, имао је велико познанство са преставницима турске месне власти. Турске насилнике, отмичаре и зликовце налазио је речи да их укори и да их зауставља у својим рђавим намерама, па за то у кумановској чаршији и турци му су се бојали.

На националном пољу, толико се био истакао на страни срба, да је водио прву реч у српској црквеношколској општини, која је у то време имала српска мањина да се бори у Куманово, против бугара, који су се били јако засилили од 1897. године, црквено и просветно, па су српској мањини отежавали националан, црквени и

¹⁷⁷ Биографија Николе Костића се у оригиналном рукопису налази иза „Закључка” аутора и накнадно је дописана плавим мастилом. Исти је случај и са биографијом Ђире Анђеловића, такође накнадно дописана обичном оловком, али су код приређивања стављене иза осталих биографија да би чиниле логичну целину.

просветни рад. Коле се јако заузимао у одбрани српског народа, избио на челу српске странке да је брани и предводи у најсудбоноснијим данима, када је постало бити или не бити! Он око себе је окупио све тадашње кумановске србе, збио их у чврсте борбене редове и неколико година, водио успешну српску националну ствар. То је било време када су Срби независно урадили себи цркву посвећну св. Тројици, а у њеном дворишту подигли врло лепу двоспратну школу, које грађевине су красиле варош тога краја. За све српске учитеље, па и свештенике, Коле их је примао и новчано помагао, дајући им новац на зајам, јер тада плате нису уредно долазиле. У исто време из своје радње давао је учитељима на почек штоф за одело и др. домаће потребе.

Према томе Коле је био од изванредне косристи по наши варошки (и) сеоски учитељи. Нарочито је Коле постао првак да руководи т.ј. да буде на челу кумановаца, припадника српске странке, кад је бугарски комитет почео масовно да убија српски народ по села и по вароши. У то време други српски прваци из Куманова, били су склоњени, а Коле водећи своју странку хватао се у коштац са месним бугарским комитетом и на који начин није попуштао, срећом из тога окршаја изашао је жив и здрав, а многи наши људи у то време платили су главом. Тако Коле као српски првак дочекао је ослобођење од турака 11/24. октобра 1912. године. За његово држање у прошлости и чинећи добро српском народу, ослободилачка српска војска одн. Команда, почаствовала га је да буде први председник општине у ослобођеном Куманову. У то време његова паметна реч, како код српске војске тако и код новопостављених црквених власти се поштовала и слушала. За тај његов национални рад, како у прошлости, тако и у садашњости, Краљ Петар Карађорђевић, ослободиоц ових крајева од тура(ка) и његова Влада, одликовала га је орденом Св. Саве IV степена.

За време окупације бугара од 1915. до 1918. године, Коле је остао у Куманову, бугари су га интернирали у ст. Бугарску, вратили натраг у Прилеп и судили. Какву одбрану је Коле имао против бугара, непознато је, главно да је остао жив, враћен поново у Бугарску, па је сачекао капитулацију бугара 1918. године и вратио се у Куманово. Овај је велики човек за Куманово и за српство, јер је предано и дуго година неустрашиво радио.

Умрео је, као сиромаш 1932. године, пошто му је била опљачкана имовина и није могао да обнови своју пређашњу радњу.

Нека је вечита слава овом кумановском српском великану.

8. ЋИРА АНЂЕЛОВИЋ, ОБУЋАР ИЗ КУМАНОВА

Ћира је рођен у Куманову 1883. године у занатлијској кући. Отац му Анђел Лазичић радио обућарски занат и имао око 7 до 8 хектара своје земље. Обућарска радња била му је добро ишла и рачунао се добар и имућан занатлија међу обућарским еснавом. При подели кумановског грађанства православне вероисповести на две странке т.ј. ексархисте-бугаре и патријаршисте-србе Анђел је остао и даље патријаршиста-србин. У таквој кући родио се први син му Ћира, а доцније кад (је) одрастао пошао да иде у српску школу у Куманову, која је први пут отворена. Био је врло леп стасит младић, учио се врло добро, имао је леп и пријатан глас кад говори и пева. Још у школи научио је да свира одлично у флауту, благодарјећи учитељу Љубинку Букумировићу. Имао је дара да рецитије декламације са националном садржином и пева песме са истом садржином. У оно време од 1894. па до 1898. године силна борба у Куманову је водена око присвајања цркве св. Николе, која је била за обе партије

једна. Бугарска странка, била је у великој већини, на 100 (према) 75 домова. У тој борби употребљавала је све могуће лажи и начини недозвољених код турске власти да српску странку истера и лиши права на цркву. Као већина бугари су успели да добију цркву. За то време те борбе и срби су одговорили равном мером бугарима, а за кратко време срби су купили плац у центар вароши и почели да подижу нову цркву. У то време дечак-младић Ћира истакао се међу грађанство и био запажен, као младић и борац за право српског народа, био је постављен за члана српске црквено-школске општине и благајник. Срби кумановци изградили су лепу цркву св. Тројицу, као и подигли школу у истом дворишту, које је било зидом ограђено. Ту око цркве и школе срби стари и млади обојега пола толико су се окупљали, несметани од бугара проводили празничне дане и слободно време. Међу сакупљеним првацима Ћира је најмлађи заузимао прво место у саветовању, шта има да се уради за добро српског дела кумановског грађанства. Међу омладином Ћира са своју омиљену флауту свирао је а омладина је оба пола играла и веселила (се). После хуријета, кога су младотурци прокламовали и завели Парламентарни режим у Турској царевини, Ћира је ступио да служи свој кадровски рок у гарди султана Мехмеда Решада V. У царској гарди био је музикант, која музика је свирала поред царске палате. Ћира је много ствари видео у Цариграду, нарочито 1910. године при дочеку Балканских владара у посету новом султану. Марта месеца 1912. године пуштен је из војске добивши чин чауш (поднаредник). По повратку кући у Куманову, он заузме место претседника српске црквено-школске општине. у јесен 1912. године, био је састављен Балкански савез против Турске и рат. Ћира је био мобилисан у турској војсци, а по препоруци месне турске кумановске команде придодат је на служби главном турском интенданту Кара Кадри паши са задатком да дели брашно пекарима и да доноси хлеб у магацину т.ј. Царском хамбару. На ту дужност Ћира је дознавао за долазак и распоред турске војске по шанчевима око Куманова.

ЗАКЉУЧАК

Поред напред изложених имена заслужних људи за нашу четничку акцију, која је отпочела с јесени 1904. године, има још много заслужних људи, жена и деце, који су сарађивали са нашим четама. У то време од 1904. па до 1912. године целокупан народ узрасних људи оба пола били су задахнути једним духом, једним мишљењем и радом што боље, што више, што тајније да се дају пароле, када у неко село наилазе турска потерна одељења, а четници се налазе тога дана у то село, па им прети опасност и по четнике и по само село, онда чобани у пољу са овцама или на неко брдо виде издалека ова потерна одељења, па почну викати у правцу села: „Бреј Трајко, брееејј Петре чујеш ли бре козе иду у жито”, а сељаци, чувши ову вику, одмах доставе четницима и склоне их на неко сигурно место, било у неки поток било у неко брдо, било у неко место где има природно утврђење и камењар, па ако дође турска војска да врши претрес по кућама у селу, не налази се ништа, онда је село мирно и четници остају непронађени и мирни. Неки пут се деси, да четници дођу у село за време када је падао снег, па где су пролазили по снегу начине отиске, онда се тачно види одакле су четници дошли и у коју кућу се налазе. Ако би се ови отисци тако оставили, онда ујутру по истим путевима пролазе, турски жандарми или војска, па ако виде ове отиске од опанака у снегу, врло лако могу да пронађу где се четници налазе и могу да страдају. У овом случају наши људи раде овако: још пред зору ноћу пусте се овце један чопор, па се истим путем протерају и овчије ступке укваре отиске начињених од опанака и тиме је сигурност четничка и села осигурана. Има доста разни начини прикривања четника у село. Када има четници у селу сви мушкарци, односно председник четничке организације, месни сеоски војвода, свештеник и учитељ, тога дана су на опрезу и строго мотре по пољу и у ближој околини да се нешто не деси и да је безбедност четника сигурна. Има случајева да су на неку чету турци у траг и истражују је, често претресају села, пазе на путеве да ју пронађу и да отворе борбу, у том случају овако угрожена чета има само два излаза: или да у околини изабере неко добро узвишено место да се утврди, па да прими борбу са турском војском, па чим наступи ноћ, бомбама да растерају обруч од турака и побегну под заштитом ноћи и тада ако остану сви живи буду спасени. Други случај у оваквом гоњењу четника јесте тај: ако је терен раван и нема у близини природан заклон, онда се на погодном месту у селу изабере нека кућа зидана од тврдог материјала, уђу четници у ову кућу узму будаци отворе мале рупе на све стране у дувари, учини се распоред, па кад наиђе турска војска на извесном растојању онда отпочне борба. И у овом случају четници се пробијају из обруча помоћу бацања бомби. Још једну помоћ могу добијати четници у оваквом случају кад су опкољени. Дању турска војска има слободу кретања, а чим ухвати мрак више се не креће и стоји у месту сваки турски војник где се затекао, онда месне чете

састављене од сељака, осматрају места где ће турски војници заноћити, онда чим се смркне месни сеоски четници обуку се у четничко одело, наоружају се па се примакну ближе турске војске и почну пуцати на турке, турци се узбуне па ћуте и не пуцају, а опкољени четници познаду по пуцњави пушака да им је дошла помоћ и онда припремају се за бегство, знак је тај, онда четници опкољени баце бомбу, турци се ућуте и не пуцају, а четници у колико су остали живи и здрави побегну и спашени су. Када се води овако борба између четника и турске војске, читава околна села су будна ноћу, па чекају да прихвате избегле четнике и спроведу их на сигурна место.

Има случјева да је ноћас дошла чета у селу, свануло се и турска војска у групи налази се у сред село. Официр који је предводи прво позива сеоског кмета, ако има свештеник и учитељ и њих позива, пита кмета, попа и учитеља, јели чисто село? да не врши претрес, кмет, поп и учитељ одговарају да је село чисто, и да не врши претрес, онда дају своји потписи на дежурну књигу официра, те тако ствар се сврши мирно. Попа, учитељ и кмет умоле официра да отидну у неку кућу да се угосте, што официр прими покану, онда настаје пиће па затим и ручак, даде се нешто и војсци да поједе, води се пријатељски разговор, пиће чини своје, официр захвалан на гостопримству одлази са војском на своје место, на тај начин и село и чета спашени су.

Поред срба који су радили за ослобођење, то је било право, пошто је наш народ био више од пет векова у ропство, па је дошло време да се ропства ослободи и устане против петвековног угњетача турчина, који га је тлачио и чинио неправду. У тој борби за опстанак у последње време јавио се и други опаснији непријатељ по вери и крви, бугарин па да наш необавештен народ приведе к себи и каже да је бугарин, а не србин и на тај начин завлада (у) наше чисто српске крајеве и успостави своју власт и народност. За то бугари су радили на превођење нашег народа, на просвету, па кад су се осетили јаки, онда су почели да траже и политичку слободу од турака. За то су извели четници да воде борбу са турцима, а на србе нису ни мислили. Многи од турака видећи шта раде бугари и њихови четници са турским народом и они увидеше своју грешку што су допустили да се бугари оволико уздигну, па су помагали у неколико против бугара, србе.

Кад су наши извели чете у 1904. године, имало је неких од турака присталица и сарадника наших четника. На прво место у ове крајеве је сарађивао Асип Дубова (ћехаја) настојник Беговог имања у с. Војнику. Он је на таквом пролазном месту био да тај канал за село Стрезовце, Довезенце и Јачинце био једини и од велике важности. Асип је пристао и сарађивао са нашим четницима до ослобођења 1912. године и његова сарадња била је од велике користи. По ослобођењу Асип је постао жандарм, доцније нисам обавештен шта је било са њим. Добро би било да се и његово име упише у књигу заслужних људи.

Други турчин је био поручник Исмаил ефенди, он је био родом из Јанине, његова баба на мати му мајка била је по народности гркиња, овај официр био је у одреду војске која је пазила село Довезенце, он је имао два пута састанак са војводу Ђорђа Скопљанца и од тога састанка наша четничка акција имала је користи, а противници макед. четници и егзархијска села имали су муке са овом војском из Довезенца. Турска команда из Куманова позвала га и негде је протеран био па се незна за даљу његову судбину. И овај турски официр је доста учинио за нашу четничку акцију, па је добро да се његово име унесе у заслужних људи.

Један мали и туберкулозни дечко арнауте на 18 године старости, а који је живео као надничар у с. Јачинцу, 18. фебруара 1905. године убио је из леворвера у Куманову

Егзархијског Архијерејског Намесника поп Александра поп Захаријева родом из Штипа, па исти тај дечко по имену Јашар, умрео је у затвору.

Рабаџија из Куманова по имену Аип или Аипча 1907. године са 12 кола рабаџијски све арнаути, а његови су била три кола, једне ноћи потоварио оружије и муницију на свих 12 кола у с. Јачинце, па је све то оружије и муницију пренео преко Вардар и доставио нашем народу тамо да се наоружа. Пренео је 600 комада пушака систем „Бердан“ са по 200 метака на сваку пушку. Све је ово урадио рабаџија Аипча уз припомоћ њему верних арнаута, па је све урађено како ваља са његове стране а корисно по нашу четничку организацију и по наш народ преко Вардар. За то је и овај арнаутин заслужан за наш четнички рад овамо на југу, јер је врло тешко било да се достави толика количина оружија сем на овај начин, па је право да се и његово име унесе у књигу заслужних људи.

ПРИЛОЗИ

Прилој 1

СПИСАК УБИЈЕНИХ СРБА ПАТРИЈАРШИСТА ИЗ КУМАНОВСКЕ ОБЛАСТИ

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Атанаско Стоиљковић	Довезенце	убијен из пушке у воденици	1904.	Македонски комитет	30
Атанаско Ташко Петровић, архијерејски намесник	Куманово		1. јануар 1905.	Бугарски комитет	36
Петко Додић-Караџић Брка	Довезенце	Куманово	9/10. јануар 1916.	Бугари за време окупације	43, 67
Димитрије Димча Јаневић	Довезенце	убијен у воденици	1910.	мештани Довезенца	46
Денко Петровић-Ђорђијевски ¹⁷⁸	Довезенце	умро од батина	јануар 1916.	Теодос Стаменовић Фенар	49
Зорко Станишковић	Довезенце	убијен од батина	1911.	Турци	49
Трајко Поп-Димковић		убијен	1916.	бугарска патрол	51
Поп Јован Зафировић ¹⁷⁹	Орашац	Винце	јул 1908.	Македонски комитет	59

178 Денко Петровић-Ђорђијевски због свог активног рада на српском националном питању, за време бугарске окупације 1916. године јануара месеце по налогу Теодоса Стаменовића Фенара бугарског председника Општине Довезенце претучен па пуштен кући. Преминуо је након 4 дана од задобијених повреда.

179 Поп Јован Зафировић, је био пуктов (народни) начелник и управљао организацијом народа од 1905. године. Ухваћен је од стране припадника Македонског комитета у селу Винце, злостављан је тако што је пуном торбицом песка ударан по мошницама. После три дана је преминуо, а за собом је оставио шесторо малолетне деце.

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Младен Џизак	Рударе	Рударе	1904.	Македонски четници	70
Сребра Џизак	Рударе	Рударе	1904.	Македонски четници	70
Прота Јован	Кокошиње	Кокошиње	1904.	Македонски четници	69-70
Крста Крстић	Рударе	Рударе	1904.	Македонски четници	70
Јован Цветковић, учитељ	Куманово	убијен у Кокошињу	1904.	Македонски четници	69, 75
Мајка попа Арсена	Рударе	на путу према Кратову	1904.	Непознат	71
Јанко Страцински, ¹⁸⁰ учитељ	Страцин	на путу Рударе-Довезенце	1907.	Егзархисти Рударчани и Македонски комитет	71
Две кћери Трајка Здравковића Јовевског	Рударе	на путу Рударе-Довезенце	1907.	Егзархисти Рударчани и Македонски комитет	71
Сејдо	Кокошиње		после 1904.	Непознат	74
Милан Петрушев	Кокошиње	Кокошиње ¹⁸¹	пре 1904.	Македонски четници	75
Михаило Кокошињски	Кокошиње?		1915.	Бугари	75
Поп Петруш ¹⁸²	Кашање, пореклом из Клечевца	Кашање	5. јануар 1904.	Македонски четници под командом Косте Наумкова	78

180 Мештани села Рудара међу којима су били учитељ Јанко Страцински и две кћери Трајка Здравковића–Јовевског, који су за Спасовдан кренули у село Довезенце, напали су Егзархисти из Рудара и Македонски комитет. На лицу места су убијене три наведене особе а још пет лица је рањено.

181 Од овог групног убиства које је извршено од стране Македонских четника–стрељањем мештана на сред села Кокошиња, спасио се Блажа Трајковић, пошто је био само окрзнут метком, а потом му бајонет није повредио ни један витални орган.

182 У нападу на кућу попа Петруша од стране Македонских четника, убијена му је једна ћерка а друга рањена. Турска потерна одељења су на основу дојаве а после увиђаја пошли за овом четом и 18. јануара 1905. у ватреном окршају погинуо је Коста Наумков са 11 четника Македонског комитета. После убиства попа Петруша село Кашање је пришло ексархистима. А по убиству сестре и оца поп Јован се из Куманова више није вратио у село Кашање.

Прилози

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Ђерка попа Петруша	Кашање	Кашање	5. јануар 1904.	Македонски четници под командом Косте Наумкова	78
Михаило Кашањски ¹⁸³	Кашање	Бељаковац	2. јун 1905.	турски војници	78
Павле Младеновић ¹⁸⁴	Бељаковац		2. јун 1905.	турски војници	78, 83, 122
Аксентије Руњанац	Бељаковац		2. јун 1905.	турски војници	83
Костадин Кучкаревски	Кучкарево		2. јун 1905.	турски војници	84
Ђорђе Кратовац	Кратово		3. јун 1905.	турски војници	84
Јован Илић	Старо Нагоричане	Китка Козјак	1905.	турски војници	84
Јован Стевановић		Китка Козјак	1905.	турски војници	84
Јанићије Павловић ¹⁸⁵	Бељаковац	запаљен у кући у селу Страцин	1905.	турски војници	85
Михаило Вељковић	Јачинце		27. новем. 1915.	турски војници	87
Мане Цар ¹⁸⁶	Кокошиње	Кокошиње	1904.	Македонски комитет	89
Божин Величковић ¹⁸⁷	Јачинце	Јачински виногради	1906.	турски војници	90

183 Када је убијен Михаило Кашањски за издају српских чета окривљује се егзархијски свештеник Алекса Младеновић.

184 Војвода Павле Младеновић из Бељаковца био је на челу чете српских четника, 2. јуна 1905. у борби са турском војском убијен је са још 3 четника, па су сахрањени на Бељаковачком гробљу. (рањен у обе ноге па видећи да неће остати жив пуцао је у себе из револвера).

185 Јанићије Павловић, син војводе Павла Меледоновића, стар између 16–17 година настрадао је у сукобу са Турцима у селу Страцин, запаљен је у кући из које је одговорио на ватру.

186 Мане цар убијен је у истом покољу 1904. године као поп Јован.

187 Божин Величковић и Богдан Анђелковић из села Јачинца били су путовође српске четничке организације. Са њима у Јачинским виноградима те 1906. године страдао је четник који је са путовања одржавао везу – Ђорђе Гиланац.

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Богдан Анђелковић	Јачинце	Јачински виногради	1906.	турски војници	90
Ђорђе Гиланац	Гњилане		1906.	турски војници	91
Риста Стојиљковић	Клечевце	Орашац ?	1910.		100
Денко Стојковић	Бељаковце		после 1914.	браћа друге супруге из Кратовског среза	105
Александар Санде Клечевски	Клечевце	Јачинце (са још 3 четника)	1906.	турска патрол	100
Теодор из фамилије Петроваца	Мургаш	задављен, на повратку са Кумановске пијаце	1908.	македонски четници	115
Димча Коњушки	Коњух		1906.	турска патрол	124
Васил Малешевски ¹⁸⁸		Страцин	1905.	турска војска	125
Петко Илић	Старо Нагоричане		1911.	непознат човек	127
Јован Грковић – Ђакон Гапон		на путу Козјачке планине-Куманово	6. окт. 1912.	арнаутски башибозлук	128
Поднаредник Видак		на путу Козјачке планине-Куманово	6. окт. 1912.	арнаутски башибозлук	128
Панајот учитељ Жељувински		у сукобу на путу Козјачке планине-Куманово	6. окт. 1912.	арнаутски башибозлук	128
Доксим Михаиловић		у Бузинској махали	10. окт. 1912.		129
Величко врагогрнски четник		на свом имању	1921.	непознато лице	130

188 Васил Малешевски, био је припадник Македонских четника, па избегавши казну због неизвршеног задатка, пришао је српским четницима и по запису који је оставио Михаило Милан Петровић, истакао се у борби за српско национално питање.

Прилози

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Вићентије, митрополит скопски			1915.	Бугари	131
Цветко Нешић, ђакон?		у околини Кочана	1915.		131
Јован Тасић, ¹⁸⁹ протојереј		Скопље	1915.	Бугари	131
Поп Василије Поповић ¹⁹⁰	село Орах код Карпинског манастира	Сираково, срез Рамски	1943.	Немци	143
Поп Зафир Величковић	Макреш		1944.	Немци	143
Поп Теодор Паламаревић			1915.	Бугари	144
Крста Алексић, учитељ			крајем 1915.	брат егзархијског учитеља Славка Граматикова ¹⁹¹	145
Данило Цакић, ¹⁹² учитељ	Куманово		после 6. окто. 1915.	Бугари	146
Тодор Михаиловић ¹⁹³	Тетово	близу Куманова	1906.	Арнаутин Салија, чувар утрине	147
Јован Цакић	Куманово	настрадао у саобраћајној несрећи враћајући се са Солунског фронта у близини Велеса	окто. 1918.		148

189 Из записа Михаила Милана Петровића, дознајемо да је протојереј Јован Тасић страдао претпоставља се по налогу бугарског митрополита Неофита који је дао сагласност, пошто је проблем српских духовника спадао у његову надлежност.

190 Поп Василије Поповић, је по налогу Бугара протеран из Кумановске области по окупацији Краљевине Југославије. Углавном сво српско свештенство из Македоније је протерано за Србију, убијено или послато у логоре.

191 Егзархијског учитеља Славка Граматикова су убили српски четници 1905. године и сматрало се да је ово убиство освета патријаршијској страни.

192 Данилу Цакићу старом преко 70 година није познато место погубљења.

193 Тодора Михаиловића – Тетовца убио га је на путу 5 километара од Куманова, чувар утрине пројевског бега Арнаутин Салија. Михаило Петровић бележи да је: Салија чувен по неправдама, али га је Тодор у самодрани ранио у ногу. Од те ране и Салија је после 4 дана преминуо.

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Аритон Чавдаревић	Куманово	Куманово	1916.	Бугари	149
Петко Кретић звани Грк	Кафино	умро у селу Панчерево у интернацији	1917.		157
Јован Крстић	Орашац	Нестао	1915.	Бугари	158

СТРАДАЛИ НЕСРЕЋНИМ СЛУЧАЈЕМ

Име и презиме	Место рођења	Место страдања	Датум убиства	Починилац убиства	Страна
Јован Б. Тодоровић, ¹⁹⁴ протојереј		Добовица код Пољарева	1945.	погинуо од града	41, 52, 138
Видосава Тодоровића		Добовица код Пољарева	1945.	погинула од града	41, 52, 138

У веома тешком периоду за одржање српског народа патријаршијског опредељења, на простору Кумановске области, тлаченог од стране македонских четника, бугарске и турске војске, само у области којом протиче Крива река убијено је преко 60 Срба у периоду од 1904. до 1945. године. Судбина ових лица остала је у сећањима мештана и преносила се у виду казивања.

¹⁹⁴ Протојереј Јован Тодоровић и његова супруга Видосава за собом су оставили четворо незбринуте деце.

Прилої 2

**ПАТРИЈАРШИЈСКЕ И ЕГЗАРХИЈСКЕ ШКОЛЕ
У КУМАНОВСКОЈ ОБЛАСТИ ПРЕМА
ИСТРАЖИВАЊИМА ЈОВАНА
ХАЏИ–ВАСИЉЕВИЋА**

Патријашијске	Ексархијске
Доцезенце	Младо Нагоричане
Јачинце	Шупљи Камен
Клечевац	Орашац
Бељаковац	Мургаш
Стрезевац	Пезово
Руђинац	Кашање
Орах	Кокошиње
Канарево	Павлешенце
Макреш	Градиште
Бајловац	Живиње
Жељувин	Малин
Дејловац	Пчиња
Дренак	Винце
Длабочица	

Буковљан	
Арбанашко	
Рамно	
Малотин	
Жегњан	
Драгоманци	
Пељинац	
Алгуња	
Челопек	
Старо Нагоричане	
Никољане	
Четирци	
Табановци	
27	13

Прилої 3

ФОТО-АЛБУМ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ – КУМАНОВО

Куманово
Kumanovo

Архитектура, чесме, Млаго Нагоричане, Куманово
Architecture, drinking fountains, Mlado Nagoricane, Kumanovo

Bitka na Kumanovu (11. oktobar 1912.)
Battle of Kumanovo (October 11th 1912)

Четници из бијке на Куманову: Први ред (с лева на десно): Војводе: †Дане, Тоша, Михајло, †Долгач, †Бела. Други ред: †Коце, †Скопљанче, †Глигор, Довезенски, †Бабунски, Пећанац, †Тренко, †Бабовић. Трећи ред: †Гвоздић, †Петко, Старачки, Цене, †Денко, Чума и Бошко

Chetniks from the Battle of Kumanovo: First row (from left to right): Vojvodas: †Dane, Tosa, Mihajlo, †Dolgac, †Cela. Second row: †Koce, †Skopljanec, †Gligor, Dovezenski, †Babunski, Pecanac, †Trenko, †Babovic. Third row: †Gvozdic, †Petko, Staracki, Cene, †Denko, Cuma and Bosko

Четник Душан. Војвода њоречки Мицко. Војвода Јован Довезенски. Четник Глијорије
Chetnik Dusan. Vojvoda of Porec, Micko. Vojvoda Jovan Dovezenki. Chetnik Gligoriје

Капела на Кајмакчалану
Chapel at Kaymakchalan

Прилози

Цинџари, 1901.

Tsintsars, 1901

Бозација, 1904.

Boza (nonalcoholic drink) seller, 1904

*Чланови бујарске четничке организације
Members of the Bulgarian chetnik organization*

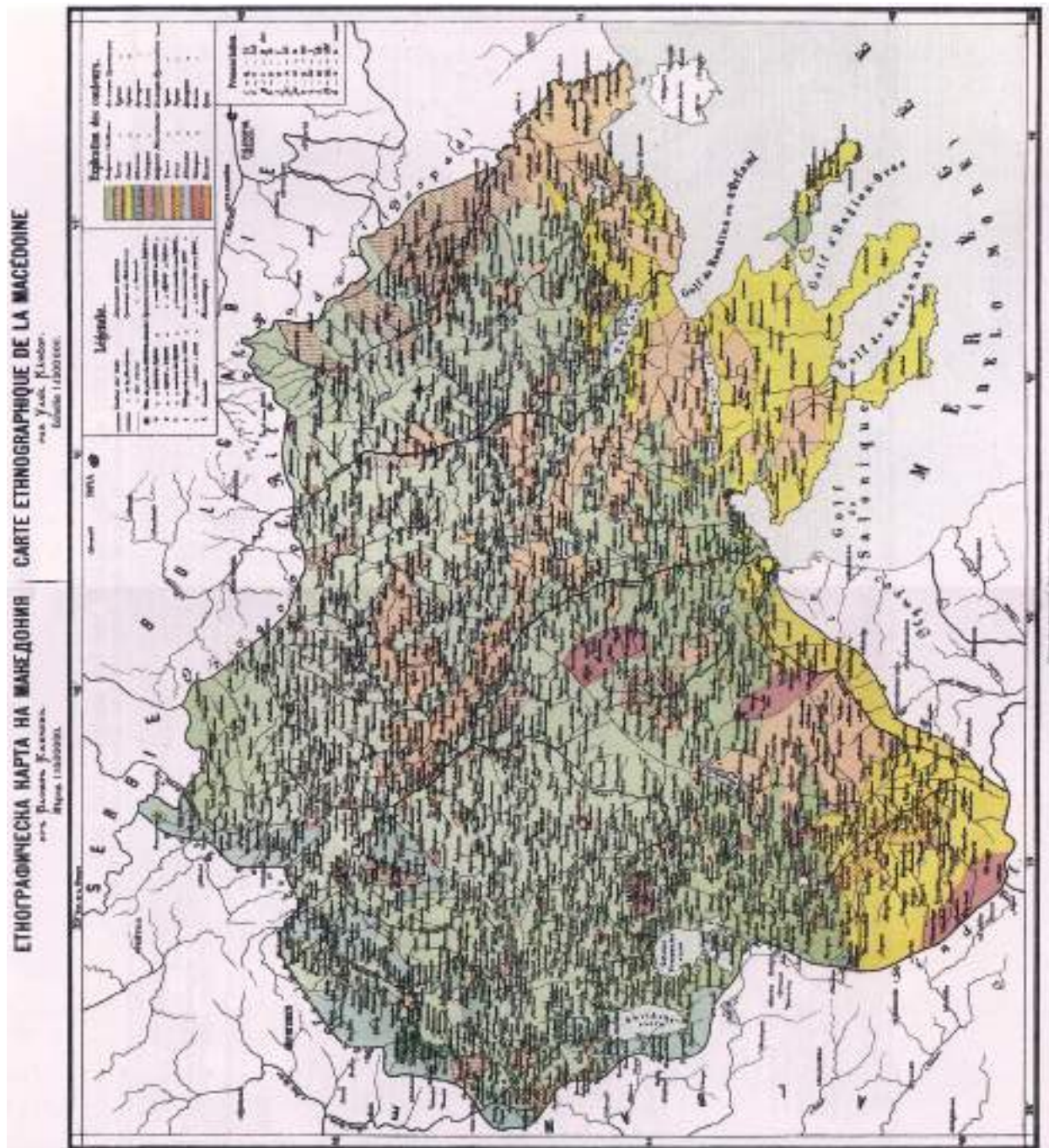
*Четници, Коста Пећанац у Скопљу 1930. године
Chetniks, Kosta Pecanac in Skopje, 1930*

Прилози

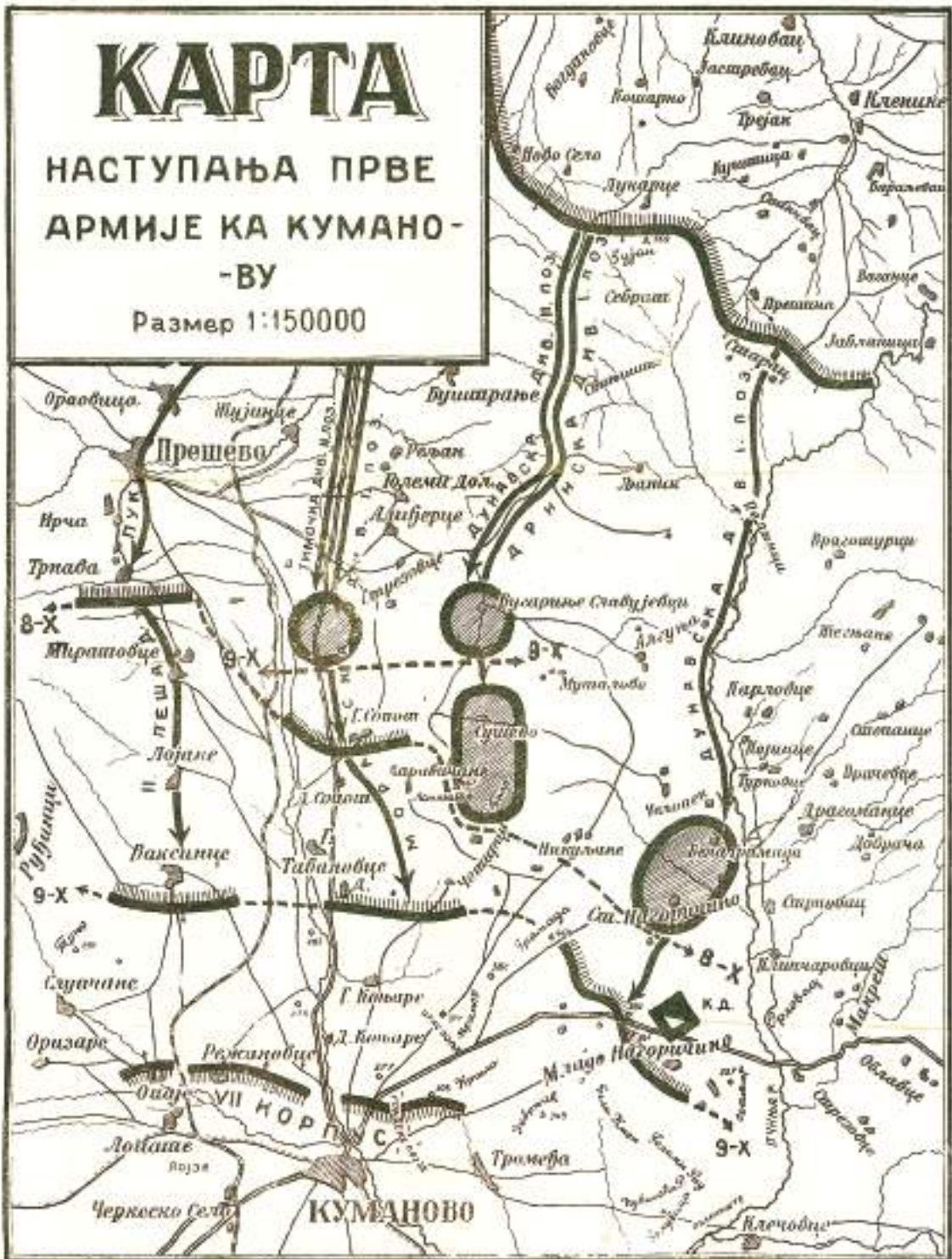
Димијрије Павловић
Dimitrije Pavlovic

Фирмилијан Дражић
Firmilijan Drazic

Канчов, Етнографска карта Македоније
Kancov, Ethnographic map of Macedonia

Карта наступања Прве армије ка Куманову

Map showing the advance of the First Serbian army towards Kumanovo

Карта наступања Тимочке дивизије I позива према Крајову, 8. до 10. октобра
Map showing the advance of the Timok division I towards Kratovo, October 8th through 10th

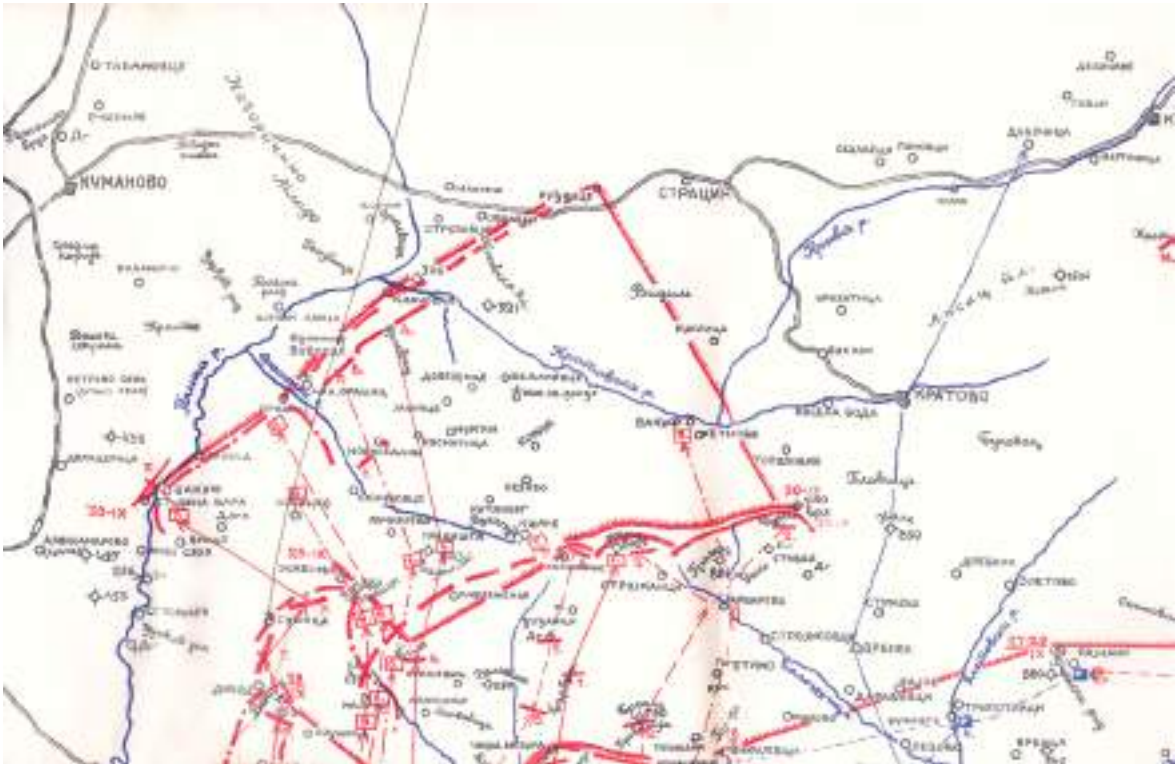
Карта кумановског бојишта. Ситуација 10. октобра
Map showing the Kumanovo battlefield on October 10th

Карта кумановској бојишта. Ситуација 11. октобра, око 2 часа поподне
Map showing the Kumanovo battlefield on October 11th, around 2 p.m.

Карта наступања
Треће армије ка
Приштини 8. и 9.
октобра
Map showing the
advance of the Third
Serbian army towards
Pristina on October
8th and 9th

Карта области Криве реке између Куманова и Крајова у време Солунској фронт

Map showing the region of Kriva reka, between Kumanovo and Kratovo, during the Macedonian Front

Комитије, 1904, Галичник (Етнoграфски музеј)

Komitas, 1904, Galicnik (Ethnographic Museum)

Прилози

Куцовласи, 1936. (Етнoгpафски музеј)
Koutsovlachs, 1936 (Ethnographic Museum)

Куманово
Китаново

*Куманово. Црква Свете Тројице
Kumanovo. Church of the Holy Trinity*

*Куманово. Црква Светиої Николе
Kumanovo. Church of St. Nicholas*

Прилози

*Куманово. Гимназија
Kumanovo. Grammar school*

*Куманово. Касарна краља Александра I и 22. пешадијској пука
Kumanovo. Barracks of King Aleksandar I and 22nd Infantry Regiment*

*Младе, Куманово, 1904.
(Етнoгpафски музеј)
Brides, Kumanovo, 1904
(Ethnographic Museum)*

*Муслимани
Muslims*

KUMANOVO Ses anciens habitants Kumanovci de Kumanovo, ses anciens de constitution « Musulmans de Kumanovo ». Tous ces habitants, vers de 1870 et de 1910, étaient d'origine de la maison de Durrës, qui conservent la pratique religieuse de l'islam, sans la robe de ligne de la maison de la Durrës qui, marquant de traditions, chargées à la maison et furent la première, tout est en ligne de leurs ancêtres, tous ont hérité de les vestes.

Прилози

*Народна медицина, Доброшане, Куманово (Етнoгpафски музеј)
Folk medicine, Dobrosane, Kumanovo (Ethnographic Museum)*

*Панорама Куманова
Panorama of Kumanovo*

*Пазарни дан у Скопљу
Market day in Skopje*

*Повраћак из Скопља са њијаце, 1912. (Етнoгpафски музеј)
The return from Skopje and the marketplace, 1912 (Ethnographic Museum)*

Пијаца у Куманову, 1936.
Marketplace in Kumanovo, 1936

Пијаца у Куманову, 1952.
Marketplace in Kumanovo, 1952

*Полазак српске војске из Крајкова за Црни врх
The departure of the Serbian army from Kratovo to Crni vrh*

*Полазак српске војске из Крајкова за Црни врх
The departure of the Serbian army from Kratovo to Crni vrh*

После Кумановске бијке
The Aftermath of the Battle of Kumanovo

Повлачење Турака после Куманова
The retreat of Turks after the Battle of Kumanovo.

*Породица из Галичника, 1910. (Етнoгpафски музеј)
A family from Galicnik, 1910 (Ethnographic Museum)*

*Прослава у селу Умин дол
Celebration at the village of Umin dol*

*Припрема ровова и њуџева за Солунски фронт
Preparation of the trenches and roads for Macedonian front*

*Припрема ровова и њуџева за Солунски фронт
Preparation of the trenches and roads for Macedonian front*

*Сабор, Млаго Најоричане,
Куманово (Етнoграфски музеј)*

*Сaucnil, Млаго Најоричане,
Куманово (Ethnographic Museum)*

Салейџија, 1904.

(Етнoграфски музеј)

*Saler (nonalcoholic drink) seller, 1904
(Ethnographic Museum)*

Прилози

*Селџаци из околине Кочана, 1904.
(Етнoграфски музеј)
Farmers from around the
town of Kocani, 1904
(Ethnographic Museum)*

*Селџанке из Криве реке, 1904.
(Етнoграфски музеј)
Farm women from the village of
Kriva reka, 1904
(Ethnographic Museum)*

*Велики избор са њијаце у Скопљу
Great selection from the marketplace in Skopje*

*Скопље. Пијаца
Skopje. Marketplace*

*Скојска Црна Гора, 1904. (Етнoграфски музеј)
Area of Crna Gora, near Skopje, 1904 (Ethnographic Museum)*

*Скојске војводе, крајем 19. века
Vojvodas from Skopje at the end of the 19th century*

*Женски комита, Софија Јовановић, у рату 1912.
Female komita, Sofija Jovanovic, at war in 1912*

*Српске војводе у Старој Србији и Македонији
Serbian vojvodas in Old Serbia and Macedonia*

Сећања Михаила Милана Пејровића

Велес, 1925.

Veles, 1925.

*Велес – Мали „Дворови“
Veles – The small “Courts”*

*Велес – Мала „Дворови“
Veles – Quartal „Dvorovi“*

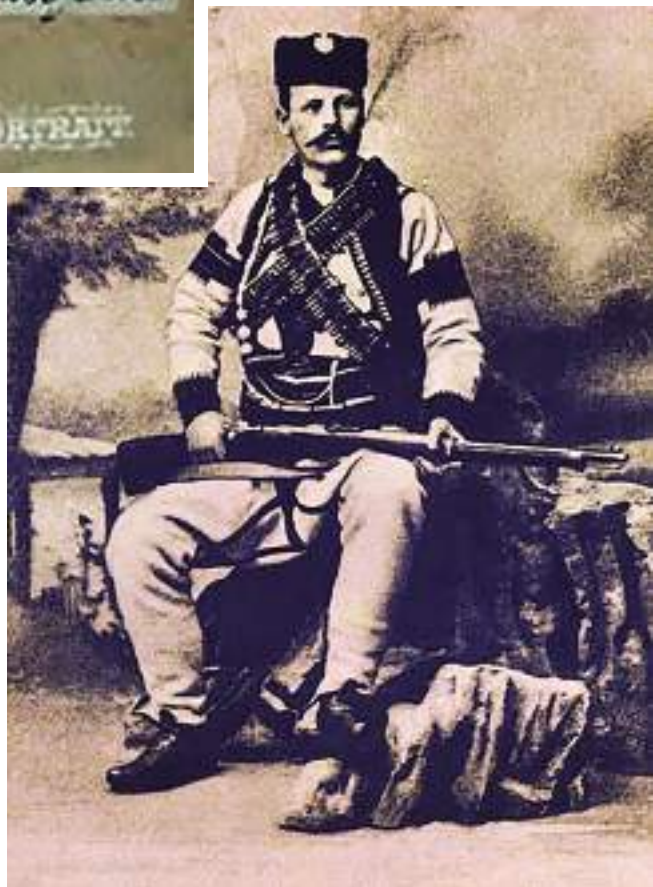
*Велес, пшјачни дан
Veles, market day*

*Велес, Улица „Краља Пејтра“
Veles, King Peter's street*

Војвода Мишко и
војвода Јован Довезенски
*Vojvoda Micko and
Vojvoda Jovan Dovezenski*

Војвода Бабунски
Vojvoda Babunski

Војвода Путник на кумановској станици
Le généralissime Poutnik à la gare de Koumanovo

Војвода Пуџник на Кумановској станици
Vojvoda Putnik at the Kumanovo station

Вршидба, 1906, Јужна Србија (Етнoгpафски музеј)
Threshing, 1906, South Serbia (Ethnographic Museum)

Жетелице, 1911, Скопје (Етнoгpафски музеј)
Women harvesting crops, 1911, Skopje (Ethnographic Museum)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Необјављени извори:

Историјски музеј Србије, Збирка архивске грађе
Ојис села и виђенијих личносѝи у Кумановском срезу, рукопис Михаила Милана Петровића, инв. бр. 2000/2,
Мој Живој, рукопис Михаила Милана Петровића, инв. бр. 2000/1,
Шојови и Шојлук, рукопис Фотија Станојевића, инв. бр. 376/5052
ИМС, АГ, дб. Стојадиновић Драгиша, *Кроз сулѝанове ѝашалуке* 1905, 1906, 1907, четничке успомене, IV, V, четнички поменик, рукопис, 367-372.

Објављени извори:

Документиа о сѝољној ѝолиѝици Краљевине Србије, књ. V, св. 3. Београд 1986.

ЛИТЕРАТУРА

Антић Чедомир, *Велика Бриѝанија, Србија и Кримски райѝ 1853–1856, неуѝралносѝи као независносѝи*, Београд 2004.
Бјелајац С. Миле, *Генерали и адмирали Краљевине Јуѝославије 1918–1941*, Београд 2004.
Богдановић Бранко, *Пушке, два века ѝушака на ѝерийѝорији Јуѝославије*, Београд 1990.
Вардар, *Календар за просту* 1907, Београд 1906.
Вардар, *Календар за преступну* 1912, Београд 1911.
Влаховић С. Томислав, *Виѝезови Карађорђеове звезде са мачевима, најхрабрији међу храбрима*, Београд 1989.
Вопицки Џ. Чарлс, *Тајне Балкана, Седам ѝодина дийломатѝској служдовања у ейиценѝиру евројске олује*, Београд 2009.
Златановић Момчило, *Прешевска каза (1878–1912), Срби и ослобођење срѝској народа у Турској 1804–1912*, Београд 2003.

- Иванић Иван, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, Београд и Нови Сад 1902.
- Иванић Иван, *Македонија и Македонци, опис земаља и народа*, II књига, Нови Сад 1908.
- Илић Владимир, *Српска четиничка акција 1903–1912*, Београд 2006.
- Клог Ричард, *Историја Грчке новој доба*, Београд 2000.
- Ковић Милош, *Дизраели и Источно ишиање*, Београд 2007.
- Краков Станислав, *Пламен четиничкива*, Београд 1930.
- Младеновић Божица, *Дневник Косије Миловановића Пећанаца 1916–1918*, Београд 1998.
- Мос Л. Џорџ, *Историја расизма у Европи*, Београд 2005.
- Пандев Константин, *Национално–освободително движење в Македония и Одринско*, Софија 1979.
- Петре Бартал, *Албаници од средњеј века до данас*, Београд 2008.
- Попов, Божилов, Георгијев, Косев, Пантев, Баева, *Историја Бујарске*, Београд 2008.
- Петровић, Стојковић, Бојић, *Србија и Црна Гора, ослобођење, независности и уједињење*, Београд 1999.
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, Београд 1996.
- Сандански Јане и Македонској ослободителне дело, Зборник од научниот собир по повод 90. години од убиството на Јане Сандански, Скопје 2007.
- Словенска митологија* (енциклопедијски речник), Београд 2001.
- Србија и ослобођење српској народа у Турској 1804–1912*, Београд 2003.
- 100 години Иленген 1903–2003*, I–II, прилози од научниот собир одржан на 6–8. мај 2003, Скопје 2005.
- Трифуноски Ф. Јован, *Кумановска обласи, сеоска насеља и ситановништво*, Скопље 1974.
- Hammer Joseph von, *The History of the Turkish Ottoman Empire*, 3, Zagreb, 1979
- Хаџи–Васиљевић Јован, *Јужна Ситара Србија, Кумановска обласи (Сеоска насеља и ситановништво)*, Скопље 1974.
- Цвијић Јован, *Балканско йолуосирво и јужнословенске земље*, Београд 1922.

КАРТЕ

- Карта Србије 1914*, Вардар, Календар за просту 1914, Београд 1913.
- Карта српских, бујарских и грчких земаља*, Вардар, Календар за преступну 1908, Београд 1907.
- Карта епархијске управе*, Българската екзархия, Юбилеен лист по повод 135 години от провъзгласяването на самостойната българска църква, 27. февруари 2005, София.
- Етнографска карта Кумановске обласи*, Јован Хаџи–Васиљевић

О АУТОРУ / ABOUT THE AUTHOR

Др Душица БОЈИЋ је директор и музејски саветник у Историјском музеју Србије. Од 1994. до 1997. године била је шеф Документационог центра Комесара за избеглице Републике Србије. Бави се истраживањима у вези са српским избеглицама и демографским померањима. Објавила је више стручних радова и књига: *Сјрадање Срба у Сарајеву* (1995/1996); *Сјрадање Срба у Коњицу и Тарчину*, књига докумената (1995); *Српске избеглице у Првом свјетском рату* (2007); *Мемоари генерала Љубомира Марића 1878–1960* (2012); *Дунавски рибари и породица Боџановић* (2014).

Dr. DUSICA BOJIC is a Director and a Museum Advisor in the Historical Museum of Serbia. From 1994 to 1997 she was head of the Documentation Centre of the High Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia. She has been engaged in research relating to Serbian refugees and demographic shifts. She has published a number of papers and books: *Suffering of the Serbs in Sarajevo* (1995/1996); *Suffering of the Serbs in Konjic and Tarcin*, book of documents (1995); *Serbian refugees in World War I* (2007); *Memoirs of General Ljubomir Marić 1878–1960* (2012); *The Danube fishermen and the Bogdanovic family* (2014).

Др Душица БОЈИЋ
DR. DUSICA BOJIC

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323(497.17)”18/19”
929(=163.41)(497.17)”18/19”

ПЕТРОВИЋ, Михаило, 1882–

Срби у Кумановском срезу : од прве половине XIX до средине XX века : (сећања Михаила Милана Петровића) / [приредила] Душица Бојић ; [превод Стефан Богдановић, Стефан Филиповић] = Serbs in the County of Kumanovo : from the first half of the XIX to the middle of the XX century : (recollections of Mihailo Milan Petrovic) / [edited by] Dusica Bojic ; [translation into English Stefan Bogdanovic, Stefan Filipovic]. – 1. изд. = 1st ed. – Београд : Историјски музеј Србије = Belgrade : Historical Museum of Serbia, 2015 (Београд : Типографик Плус = Belgrade : Tipografik Plus). – 247 стр. : илустр. ; 25 cm

Део текста упоредо на срп. и енгл. језику. – Тираж 300. – Уводне напомене приређивача = The exhibitor's introductory remarks: стр. 9-34. – Списак убијених Срба патријаршиста из Кумановске области: стр. 203-208. – Патријаршијске и егзархијске школе у Кумановској области према истраживањима Јована Хаџи-Васиљевића: стр. 209-210. – Фото-албум северне Македоније – Куманово: стр. 211-243. – О аутору [тј. приређивачу] = About the author [i. e. editor]: стр. 247. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 245-246.

ISBN 978-86-82925-72-9

а) Срби – Вардарска Македонија – 19в-20в б) Кумановски крај – Политичке прилике – 19в-20в

COBISS.SR-ID 219154188